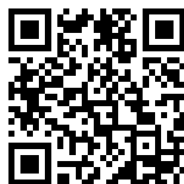
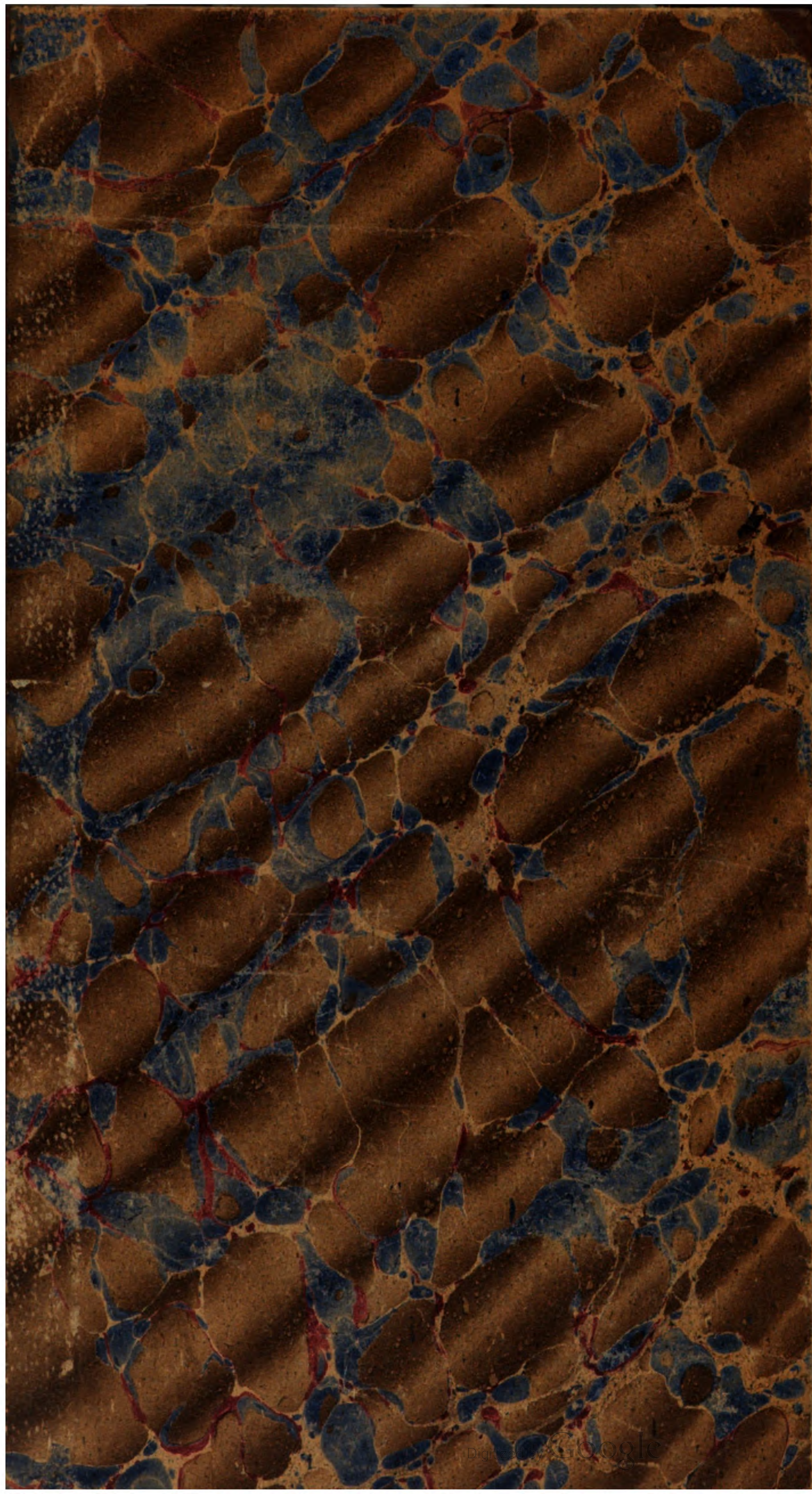
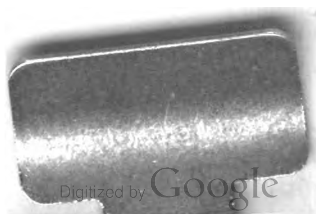
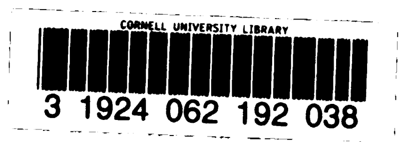

CORNELL UNIVERSITY LIBRARY
3 1924 062 192 038

9-10

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE

TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

NEGENDE DEEL.

NIEUWE REEKS, EERSTE DEEL.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1890.

CORNELL
UNIVERSITY
LIBRARY

INHOUD.

INHOUD.

VERSCHEIDENHEDEN.

1. WALEWEIN, vs. 8090.

Koning Assentijn verneemt van een der ridders van zijn hof, dat Walewein de minnaar zijner dochter is. De jaloersche ridder wist dat Walewein zich bevond in eene der kamers (vs. 7888) van Ysabele, en (vs. 7992):

»[Met] subtilheit haddi in den muur
Ghemaect een gat, daer hi sach
Die feeste, die te drivene plach
Mijn here Walewein, die fiere,
Jeghen die maghet goedertiere."

De ridder meldt den koning wat hij heeft gezien, de koning wil zich van de waarheid van het verhaal overtuigen:

»Die rudder leetde den coninc mettien
Bet vort, daer hi mochte dorsien
Die masiere, ende hevet te hant
Versien den rudder achemant,
Waleweine, sittende met rivele
Bi siere dochter der damosele."

De koning is woedend; hij laat de ridders samenkomen,

»Ende als sine liede waren daer
Doe sprac die coninc overwaer
Ende telde hem die baeldadichede
Die Ysenbele sijn dochter dede."

En ook de ridders waren »om dit doen harde gram ter selver ure" (vs. 8088, 8089). Daarop volgen in het verhaal de volgende regels, vs. 8090 vgg.:

»Ende die coninc die hiet die mure
Ontwee steken metter vaert.
Doene was daer langher niet ghespaert,
Ende sine daden gheen ander warc.
Met hantbomen, groot ende starc,
Begonsten si hurten ende steken."

Voorwaar geene kleinigheid om met »hantbomen" door den muur van een middeleeuwsch kasteel te breken! En, vragen wij, was het niet vrij wat verstandiger de *deur* der kamer »ontwee" te »steken"? Dat zou met eenen handboom nog te doen zijn. En hoe boos Koning Assentijn ook moge geweest zijn om hetgeen hij door het gat, de masiere of kene, heeft gezien, hij zal wel zooveel verstand behouden hebben, dat hij ging bevelen *die dure ontwee te steken*. En dat dit inderdaad zoo was, leeren ons de verzen 8136 vgg.:

»Mettien maecten so groot ghescal
Des coninx liede jeghen die *duere*,
Dat sise met crachte in corter ure
Daden spliten ende frotsieren.
Si riepen inwart ende crayeren:
»»Waer sidi, ribaud, pautenier?
Ghi hebt volgaen, ghi blives hier!""
Doe staecsi seere dan te voren.
Walewein en liet hem niet verdoren.
Vore die *duere* ghinc hi staen
Metten bloten swerde, ende sal ontfaen
Die gaste diere willen liden.
Daer hebben si ten selven tiden
Die *duere* ghesteken in clenen sticken."

Men verandere dus in vs. 8090 *die mure* in *die duere*. De

fout van den afschrijver — want ook in het HS. staat *mure*, kan ontstaan zijn doordien vooraf, zooals wij zagen, van eenen *muur* gesproken was.

2. DRISCEN.

In de beschrijving, die men in den *Walewein* vindt, van den strijd van den held met het »serpent" komen de volgende verzen (546 vg.) voor:

»Tserpent dreesc lude, hem was wee,
Omme die anxene vander doot."

Dr. Franck heeft in zijne *Mittelniederländische Grammatik*, § 139, achter dit werkwoord *driscen*, dat hij omschrijft door »Lärm machen", een vraagteeken geplaatst. Hij twijfelt dus aan het bestaan van het woord.

Dr. Verdam heeft in het *Middelnederlandsch Woordenboek*, II. 412 bij *driscen*, dat hij omschrijft door *krijschen*, *schreeuwen*, aangaande deze plaats in den *Walewein* het volgende gezegd: »Een ww. *driscen* in deze beteekenis komt nergens elders voor, doch het is mogelijk, dat het woord identisch is of althans samenhangt met het bij *Drijst* vermelde ww. *drijsschen* (*driesschen*), d. i. *dreigen*. Verandering in *creesc* van *criscen*, d. i. *krijschen*, ligt voor de hand, doch zal wel onnoodig zijn."

Dr. Van Helten heeft in zijne *Middelnederlandsche Spraakkunst*, § 164, over *drischen* gezegd: »Uit het éénmaal gelezen *dreesc* [en dan volgt de boven vermelde plaats] mag kwalijk het bestaan van een vroeger sterk *driscen* worden opgemaakt. Wellicht is de vorm niets dan een verschrijving voor *bries*(*ch*), dat we in Tro. 944 en Mask. 857 van een serpent en van Maskaroen (den Duivel) gezegd en als imperfect. = »sijfelde, schuifelde" aantreffen, alzoo in dezelfde beteekenis, die ook blijkbaar in het citaat uit W. bedoeld was."

In het eerste deel der *Nederlandsche Dicht- en Prozawerken*, die door mij worden uitgegeven, zal een gedeelte van den *Walewein* voorkomen, en daarin ook de bovengenoemde regel 546.

De tekst, dien ik zal geven, zal getrouwer den tekst van het handschrift [1]) weergeven dan zulks in Dr. Jonckbloet's uitgave geschiedt. Dr. Jonckbloet toch heeft »de casusuitgangen der zwakke en sterke buiging naar de eischen der grammatica verbeterd." Nu zijn de »eischen der grammatica" in 1888 andere geworden dan ze in 1846 waren, en menige »verbetering" mag thans dien naam niet meer dragen: vandaar een strenger aansluiten aan den tekst van het handschrift. Zoowel bij het gebruiken der »Collatie" in Deel I. 371 vgg., als bij het raadplegen der »Gemengde Aanteekeningen" in Deel II. 185 vgg. bleek mij dat soms moeilijk uit Jonckbloet's woorden was op te maken hoe nu inderdaad de lezing van het handschrift was. Gelukkig kon ik bij die plaatsen, waar ik twijfelde, de oplossing vinden in een zeer vertrouwbaar afschrift van het Leidsche handschrift. Dat afschrift, hetwelk ik indertijd op de auctie—De Jager (N°. 1323) heb gekocht, is zeer waarschijnlijk hetzelfde, dat vroeger door Prof. G. J. Meijer is gebruikt; zie *Nalezing op het Leven van Jezus*, bl. 31 vg. Eene vergelijking van dat afschrift, dat men met Meijer het afschrift-Ypeij zou kunnen noemen, wees aan dat de »Collatie" van Dr. Jonckbloet *onvolledig* was. Daaruit volgde dat door mij de door Dr. Jonckbloet gegeven tekst niet alleen met de »Collatie" maar ook met het afschrift (als surrogaat van het Leidsche handschrift) moest worden vergeleken om een eenigszins zuiveren tekst te kunnen verkrijgen [2]).

Bij die vergelijking nu bleek dat het woord *dreesc*, dat ook mij als uitgever reeds zwarigheden maakte, in het afschrift-Ypeij niet voorkwam, en dat daar zeer duidelijk *creesch* stond.

Indien nu ook in het Leidsche Handschrift zelf *creesch* stond,

1) Uit hetgeen door Dr. Jonckbloet in den *Konst- en Letterbode*, 1850, II. 241 vg. is medegedeeld, schijnt te volgen dat noch deze plaats noch de boven behandelde plaats (*Wal.* 8090) voorkomt in de fragmenten van het tweede handschrift, die te Oudenaarden zijn gevonden.

2) Hoe de door Dr. Jonckbloet gegeven tekst tot stand gekomen is, deelt hij uitvoerig mede in het „Voorberigt" voor Dl. I zijner uitgave.

dan zouden alle zwarigheden opgelost zijn. Vandaar mijn verzoek aan het Bestuur van de Bibliotheek der Universiteit te Leiden om mij te melden of op fol. 4, recto, kol. 1, regel 3 van den *Walewein* stond: *creesch* of *dreesch*. En spoedig kwam van Dr. S. G. de Vries, den Conservator der Handschriften, het antwoord, dat luidde: »In het Handschrift der Maatsch. d. Ned. Lett. 195 staat fol. 124 (= Wal. fol. 4) recto, kol. 1, regel 3: *Tserpent creesch lude.*"

En hiermede is *driscen* uit Middelnederlandsche spraakkunsten en woordenboeken verwijderd [1]).

3. GERUCHTELIJC.

In de Middelnederlandsche Letterkunde hebben wij niet minder dan vijf verschillende teksten van ééne vertaling van het bekende *Dies est laetitiae.* Ze zijn:

A de tekst, uitgegeven in *Hor. Belg.* X. 50, naar het eerste handschrift met geestelijke liederen, dat vroeger aan Hoffmann von Fallersleben behoorde, en nu in de Koninklijke Bibliotheek te Berlijn is.

B de tekst, uitgegeven in *Hor. Belg.* X. 52, naar het tweede handschrift met geestelijke liederen, dat vroeger aan Hoffmann von Fallersleben behoorde, en nu in de Koninklijke Bibliotheek te Berlijn is.

C de tekst, uitgegeven in *Lett. N. W.* V. 2, 105, naar een handschrift in den Haag, nader beschreven in *Lett. N. W.* V. 2, 12.

D de tekst, uitgegeven in *Lett. N. W.* V. 2, 112 (en later gedeeltelijk door Buddingh in zijne *Verhandeling over het Westland*, bl. 364), naar het zoogenaamde HS. N°. 721 (of Nassausche handschrift) in Den Haag.

E een onuitgegeven tekst in een handschrift van Serrure; zie *Lett. N. W.* V. 2. 13.

---

1) Bij eene nieuwe uitgave van den *Walewein* zal wellicht blijken, dat meer plaatsen anders en beter in het HS. staan dan in Dr. Jonckbloet's uitgave. Ik wijs b.v. op vs. 9717, waar in de eerste uitgave staat *ontsciet*, en in het HS. (althans in het afschrift) het zonder twijfel juiste *ontwiec*.

Bij vergelijking valt terstond in het oog dat de verschillende teksten (nl. A B C D), hoe ook vervormd en verminkt, slechts van éćne vertaling afkomstig zijn.

Nu gaf Dr. Verwijs in den eersten druk zijner *Bloemlezing uit Middelnederlandsche Dichters*, III. 151 vgg. het gedicht uit naar den tekst C.

Na den dood van Dr. Verwijs maakte Dr. Verdam eenen tweeden druk van het derde deel der Bloemlezing van Dr. Verwijs voor de pers gereed. Hij nam daarin ook het hier bedoelde gedicht op (III. 150 vgg.), en volgde daarbij den door Dr. Verwijs gegeven tekst. Hij herinnerde zich toen [1]) het bestaan van den tekst C niet, en verwees naar A B, terwijl hij op bl. 211 schreef: »Van het lied *Dies est laetitiae* komt nog eene derde, eenigszins afwijkende lezing voor in het Haagsche HS., n⁰. 721, fo. 54*v*. Doch geen van de beide lezingen komt geheel met die van Verwijs overeen. Waaraan de afwijkingen zijn toe te schrijven, kan ik niet zeggen." — Dr. Verdam kent dus A B en D (= Haagsche HS. 721), en herinnert zich C niet.

Nu luidt het eerste couplet volgens tekst C:

»Het is een dach van vrolicheden
In des conincs hove,
Want daer heeft gewonnen heden
Een maecht van groten love
Een kynt, gemaect al wonderlijc
Ende altemael genuechtelijc
Nae zijnre menschelicheden.
Dat dair is onuutsprekelijc (HS. *ontsprekelijc*)
Ende dair toe onbegripelijc
Na zijnre godlicheden".

Dr. Verwijs heeft dezen tekst overgenomen, maar in vs. 6 *ge-*

1) In het *Mnl. Wdb.* wordt die tekst C tweemaal geciteerd. Eerst bij het artikel *Duuster*, znw. in II. 479, waarbij hier zij opgemerkt dat ook voor die plaats en voor het ontstaan der fout de vergelijking van A B D met C niet onbelangrijk is. Daarna bij het artikel *Doec* in II. 228, waar in de regels 16, 15 en 14 van ben. de teksten A, B en C na elkaar worden aangehaald.

nuechtelijc veranderd in *geruchtelijc*. Dr. Verdam heeft nu, den tekst dien Verwijs gebruikt had niet kennende, ook *geruchtelijc* opgenomen, of juister uitgedrukt laten staan.

Toch is *genuechtelijc* de ware en juiste lezing. In het Latijn leest men (Mone, *Hymni latini medii aevi*, I. 62, *en de varianten aldaar*): »totus delectabilis". Ook in D leest men *genoechtelijch*, terwijl A B hebben *ghenoechelic*. Zie over *genoechelijc* en *genoechtelijc* het *Mnl. Wdb.* II. 1432 vg.; 1437 vg.

In de *Woordenlijst*, die Dr. Verwijs bij zijne *Bloemlezing* heeft gegeven, heeft hij nu het woord *geruchtelijc* opgenomen, en met vermelding van de hier behandelde plaats (want elders kwam het in de *Bloemlezing* niet voor) er de verklaring bijgevoegd: *alwaar men van spreken zal*, *beroemd* [1]).

En nu heeft Dr. Verdam, die dit woord in Verwijs' *Woordenlijst* vond en den tekst niet van elders kende, in zijn *Mnl. Wdb.* II. 1568 het woord *geruchtelijc* opgenomen, en met vermelding dezer plaats (elders komt het woord niet voor) er de beteekenis aan gegeven: *die* of *dat van zich doet* of *zal doen spreken*, *wiens naam op aller lippen zal zijn*, *op aller tong zal zweven.*

Wij zijn er zeker van dat Dr. Verdam na de lezing van het bovenstaande het artikel met de pen zal doorhalen, en in de Verbeteringen bij het Tweede Deel aan dat woord evenals aan *driscen* eene plaats zal weigeren.

We willen van dit couplet geen afscheid nemen, voordat we daarin eene andere plaats hebben verbeterd. Het is immers geheel onnoodig met Mr. L. Ph. C. van den Bergh *ontsprekelijc* (= *onsprekelijc*) te veranderen in *onuutsprekelijc*. We schrappen dus *onuutsprekelijc*, en stellen er *onsprekelijc* (of zelfs de lezing van het HS. *ontsprekelijc*) voor in de plaats. *Onsprekelijc* vindt

1) Ook in den tweeden druk der *Woordenlijst*, die door mij wordt bewerkt en weldra gereed zal zijn, is het artikel *Geruchtelijc* opgenomen, daar ik tijdens de bewerking van dat gedeelte de verhouding der teksten A B C D niet had nagegaan. In de Nalezing zal ik de fout herstellen.

men èn in A èn in B (in D heeft men *ondenchlic*). Men vindt *onsprekelijc* ook in *MLoep*, III. 87; *Stemm.* 26; en *Ruusbr.* I. 239.

4. DE PROLOOG VAN DEN SIDRAC.

Dr. M. de Vries gaf in 1872 in *Taal- en Letterbode*, III. 64 vgg. den proloog van den *Sidrac* uit. Hij gebruikte daarbij een afschrift, door hem gemaakt naar het Hamburgsche HS. In de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden bevindt zich (zie *Cat.* I. Afd. 1, 10*b*) een afschrift, door Hoffmann van Fallersleben gemaakt, van den proloog en den epiloog in het Koningsbergsche HS. De tekst in het Koningsbergsche handschrift wijkt vrij veel af van het Hamburgsche HS., en is vollediger.

Het schijnt dat van eene uitgave van den *Sidrac* in den eersten tijd niets komen zal. Door een der leerlingen van Dr. Van Helten is in 1886 een afschrift gemaakt van den tekst in het Comburgsche handschrift, maar van eene uitgave van den *Sidrac* naar de zes bekende handschriften en de (minstens) vier oude drukken, na vergelijking van de Fransche teksten in handschriften en oude drukken, is althans mij niets bekend. En toch is dat werk de uitgave en de daaraan te besteden moeite overwaard. Niet alleen omdat we hier een werk hebben, »dàt in de middeleeuwen zulk eene groote vermaardheid genoot" (De Vries), de geest van den tijd dus ook uit dat werk is te kennen, en de eigenaardige wijsgeerige wereldbeschouwing veel aantrekkelijks heeft, maar tevens omdat wij uit hetgeen wij daarvan kennen, zien dat wij hier vrij goed Middelnederlandsch proza voor ons hebben, waarvan nog te weinig is uitgegeven, en eindelijk omdat voor de geschiedenis der Nederlandsche letteren een onderzoek [1]) zeer gewenscht is naar den invloed, dien

1) De vertaler van den *Sidrac* was in 1329 vijftig jaar oud. Hij woonde te Antwerpen. Hij prijst, evenals Boendale, den heiligen Hieronymus, en houdt van eene nauwkeurige vertaling, die niet van het origineel afwijkt. In sommige punten toont de proloog overeenkomst met Boendale's werken. Boendale gebruikt eerst in het

de *Sidrac* oefende op den schrijver van den *Lekenspiegel* (zie de Inleiding van Dr. De Vries, LVII vgg.) en op hen, die later soortgelijke onderwerpen in onze taal behandelden.

Nu echter het geheele werk nog lang onuitgegeven schijnt te zullen blijven, is eene mededeeling over enkele plaatsen in den proloog in het Koningsbergsche handschrift, die anders beter in de nieuwe uitgave zou geplaatst zijn, hier niet ongepast [1]).

In den Proloog (ed. De Vries) leest men, vs. 20—26:

»Dese slachten wel den ghenen,
Die liden dor eenen boegaert,
Die met vruchte wel es bewaert,
Ende netel in plucken gaen,
Daer die goede crude staen,
Die nutte sijn ende van smake goet
Ende van evelen gheven boet."

Deze regels luiden in K (= Koningsbergsche handschrift):

»Dese slachten wel den ghenen,
Die liden duer enen boongaert,
Die met vruchten staen [*lees*: staet] bewaert,
Ende nettelen ende distelen plocken gaen,
Ende goede cruden laten staen,
Die goet sijn ende van smaken zoete
Ende van allen evelen gheven boete."

---

vierde, in 1330 vervaardigde boek den *Sidrac*, dien hij „nauwkeurig" (De Vries) had gelezen (vergel. *Lsp.* IV. 1, 9). Zie verder de Inleiding van Dr. M. de Vries op den *Lekenspiegel*, LVII—LX. — Hetgeen hier is opgemerkt zal den uitgever van den *Sidrac* later wellicht aanleiding geven om te onderzoeken of in den tekst (d. i. het proza) ook plaatsen voorkomen, die in taalvormen enz. aan Boendale herinneren, en of soms iets gevonden kan worden over den vertaler, dien men thans met De Vries Boendale's stad- en kunstgenoot" zal blijven noemen, al blijft de mogelijkheid bestaan dat Boendale zelf de vertaler van den *Sidrac* is.

1) Verder komt de berijmde proloog voor in het Oxfordsche handschrift, dat, te oordeelen naar de *vijf* bekend geworden regels, meer met het Hamburgsche dan met het Koningsbergsche handschrift overeenkomt. Uit Mone's onvolledige mededeelingen (*Uebers.* S. 352) moet men opmaken dat ook in het Brusselsche handschrift de berijmde proloog voorkomt.

In den proloog (ed. De Vries) ontbreekt vs. 76. We vinden daarvoor in K:

»Ende oec uter Ebreeuscher tale."

Vergelijk daarmede hetgeen in de Inleiding op den *Lekenspiegel*, bl. XXXIII vgg. over den heiligen Hieronymus wordt gezegd.

In vs. 81 vgg. zegt de Antwerpenaar waarom hij dit werk vertaalde.

»Dat ic dit werc eerst aneghinc,
Dat dedic om ghene andre dinc,
Dan dat ic niet en woude
Dat die edele leringhe soude
Den Dietschen luden verholen wesen,
Die gheen Walsch connen lesen,
Ende die gheen ne verstaen."

Deze laatste regel luidt in K:

»Noch gheen Walsch ne verstaen."

Aan het slot (in K eindigt de proloog met vs. 140) wordt Maria aangeroepen (vs. 136). De dichter zegt:

»Nu wilt mi helpen Gods virtuut,
Maria, vul van ghenaden,
Ende staet mi nu in staden."

In K leest men:

»Nu helpt mi, Gods bruut,
Maria, vul ghenaden,
Ende staet mi in staden." [1])

Opmerkelijk is dat in K tusschen de verzen 110 en 111 nog een aantal regels staan, die naar middeleeuwsch gebruik den inhoud en de belangrijkheid van het »werc" (vs. 106) aanwijzen. Ze luiden:

»Want dese bouc hevet in
Der warelt fundament ende beghin;

1) In vs. 125 heeft K voor het dwaze „dat wetic" eenvoudig „weet".

Ende oec zal hi doen verstaen,
Hoet metten achtersten zal gaen,
Daer de warelt zal nemen fijn;
Ende de welke behouden zal sijn,
Als Got de warelt zal domen,
Ende hoe si ter bliscap sullen comen
Metten inglen daer boven;
Ende oec die werden verscroven
Ende gheworpen in die pine,
Hoe hem in die helle staet te sine;
Van vagheviere ende van paradise mede;
Ende oerbare leringhe in menigher stede,
Waer of wi ons zouden hoeden,
Die Sydrac leerde die vroede
Enen onghelovighen coninc
Hiet Bottus; die hem leerde dese dinc,
Doe hine metter gracie van Gode
Hadde bekeert te sinen ghebode.
Dit was naer Noe .VIII^c. iaer
Ende .XLVII. daer naer.
Dese Sydrac was van Gode vercoren,
Ende van den gheslachte van Japhette geboren."

5. DULGEN.

In het door Dr. M. de Vries uitgegeven Fragment eener Nederlandsche vertaling van het reisverhaal van Johannes de Hese (*Versl. en Ber.* II. 5 vgg.) wordt 31,6 gesproken van »drie sunderlinghe wyse, dulghende doctoers."

Dat *dulghende* was niet te verklaren. Dr. De Vries schreef in de noot: »Zoo staat er duidelijk in het HS., doch het woord is mij duister. Het Lat. heeft alleen *quattuor doctores.*" Dr. Verdam nam in het *Mnl. Wdb.* II. 459 het ww. *dulgen* op, doch van een vraagteeken voorzien. Nadat hij de hier aangehaalde plaats (de eenige waar het voorkomt) heeft vermeld, vervolgt

hij: »Er schijnt een tgw. deelw. van een ww. *dulgen* te staan, met de bet. *verstandig zijn*, *kennis hebben*, doch het woord is van elders onbekend. Misschien is de lezing bedorven (durgeleerde?). Het Lat. heeft slechts: *quattuor doctores.*"

Dr. P. J. Blok vond in 1886 in Berlijn een HS. van den Latijnschen tekst van ons reisverhaal [1]). Dat handschrift is in Januari 1887 door mij onderzocht. Het bevat eenen tekst, welke veel meer met de mnl. vertaling overeenkomt dan die, welken men in de verschillende drukken vindt. In dit opzicht is de bewering van Dr. M. De Vries (zie II. bl. 10) volkomen bewaarheid.

Met behulp van dien tekst is de corrupte plaats te verbeteren. Daar toch luidt het in 't Latijn: *tres valentissimi doctores.* Nu is *valere* (zie Plantijn en Kiliaen) het mnl. en nnl. *dogen*, *deugen.* En *valens* dus het bekende *dogende*, waarnaast ook (*Mnl. Wdb.* II. 263) *duegende* voorkomt. Voor *dulgende* leze men dus *duegende.*

En *dulgen* verdwijne, evenals *driscen* en *geruchtelijk*, uit ons Middelnederlandsch Woordenboek.

G. PENON.

Groningen, September 1888.

ELCKERLIJC, HOMULUS, HEKASTUS, EVERY-MAN.

Tot onze letterkunde rekenen wij twee tooneelstukken, beide waarschijnlijk tot de 16de eeuw behoorend, waartusschen een onmiskenbare samenhang bestaat. Die samenhang werd reeds

1) Verslag aangaande een Onderzoek in Duitschland naar Archivalia, belangrijk voor de Geschiedenis van Nederland. 1886—1887. — 's Gravenhage, Algemeene Landsdrukkerij. 1888.

vroeger opgemerkt. De juiste verhouding van die tooneelstukken onderling en tot andere bewerkingen derzelfde stof in het Latijn, het Duitsch en het Engelsch werd nog niet in het licht gesteld. Daaromtrent ga ik hier iets mededeelen.

De twee Nederlandsche tooneelstukken, hier bedoeld, zijn getiteld: *Den Spieghel der Salicheit van Elckerlijc* en *Een Comedia ofte Spel van Homulus* [1]). Het eerste stuk dagteekent uit de laatste jaren der 15de eeuw; de eerste uitgave van het tweede stuk is van het jaar 1556.

De samenhang tusschen die stukken blijkt duidelijk, als men de uiteenzetting nagaat, welke Schotel gaf in zijne Gesch. der Red. (I, 30—47). Op sommige plaatsen, b. v. in den monoloog van God, herkent men zelfs enkele regels, die ten naaste bij denzelfden vorm hebben. Men vergelijke:

Homulus:

Nu sie ick hier af uyt mijnen hooghen Throon,
Hoe al watter is in 's menschen persoon
Niet anders begheert dan in wellust te leven.

Elckerlijc:

Ic sie boven ut minen throne,
Dat al dat is int 's menschen persone
Leeft ut vresen onbekent.

Homulus:

Sy leven gheheel sonder allen sorgen,
Hoe wel sy weten nochtans geenen morgen.
Waer ick de Roede ende straffe lange spare,
Soo wert den Mensche boser van jaer tot jare.

---

1) Over het eerste handelde ik in mijne: Gesch. der Ned. Lett. in de 16de eeuw. Den volledigen titel van het tweede in Vad. Mus. I, 34 vlgg.

Elckerlijc:

Elckerlyc leeft nu buten sorghen,
Nochtan en weten sy ghenen morghen.
Ic sie wel, hoe ic tvolc meer spare,
Hoet meer arghert van iare te iare.

Serrure, die het spel van Elckerlijc niet kende, hield Homulus voor een oorspronkelijk stuk. De eerste Nederlandsche uitgave van dit tooneelstuk zag in het jaar 1556 het licht; reeds in 1536 echter had eene Latijnsche bewerking, waarschijnlijk van Christianus Ischyrius, het licht gezien, die in 1538 en 1546 herdrukt werd [1]).

Daar nu in den titel der Latijnsche bewerking staat: »Homulus Petri Diesthemii Comoedia..... Antverpie quondam etc. acta", heeft Serrure daaruit opgemaakt: dat aan de Latijnsche bewerking een Nederl. stuk ten grondslag ligt, dat ook *Homulus* heette en dat de tegenwoordige oudste druk van 1556 slechts een herdruk is van vroegere, ons onbekende, uitgaven.

Dit nu is onjuist, gelijk ook Serrure zelf zou ingezien hebben, indien hem het spel van Elckerlijc slechts bekend ware geweest. Wie den Latijnschen Homulus vergelijkt met het Nederlandsche spel van Elckerlijc, ziet dadelijk, dat het eerste eene omwerking is van het laatste. Trouwens de Latijnsche omwerking zelve levert ons daarvoor de bewijzen:

1°. leest men daar een »Ogdoasticon Eusebii candidi in Homuli comoediam de nominis ratione extemporaliter lusum":

Quilibet, heus, *quondam* fuit ista comoedia dicta,
Nam trepidat mortis quilibet ire vias;
Nunc Homulus passim bene scribitur en quod in ipsa
Pingitur ad vivum vita fugax hominis.

en een Distichon Ischyrii:

Quilibet ante fui, mutato nomine, dicor
Nunc *Homulus*, per me nam resipiscet homo.

1) Zie daarover Serrure in Vad. Mus. I, 36 vlgg.

De Latijnsche bewerker heeft het stuk echter hier en daar gewijzigd en uitgebreid.

Het aantal personen is zeer vermeerderd en het stuk naar klassieken trant in vijf bedrijven verdeeld; die bedrijven (het hadden er evengoed vier of zes kunnen zijn) hebben echter geen »raison d'être." Het aantal vrienden en verwanten is zeer groot en zij worden met name genoemd; verder is Maria in het stuk gebracht en twee »cacodaemones: *Larvicola* en *Crambarabus*.

Het Latijnsche stuk moest dienst doen tegen de stukken van Plautus en Terentius »quae licet syncerae latinitatis flosculis et egregie dicendi phaleris abunde cunctis praemineant, latet tamen saepicule sub decoris herbis frigidus et noxius anguis, nempe amoris vehemens aestus."

De *Homulus* was niet de eenige Latijnsche bewerking dezer stof; ook in den *Hekastus* van den bekenden Macropedius (Van Langhveldt) zijn dezelfde gegevens verwerkt in het jaar 1538 [1]).

De *Homulus* diende nu weer als voorbeeld voor eene Duitsche bewerking. Deze werd vervaardigd door den Keulschen boekdrukker Jaspar van Gennep, bij wien ook eene uitgave van het Latijnsche stuk het licht had gezien. Van Gennep voegde aan zijn voorbeeld het een en ander toe; o. a. eenige tooneeltjes, waarin het liederlijke leven van Homulus wordt geschilderd. De stof voor deze tooneeltjes ontleende hij weer aan andere stukken: aan den Hekastus van Macropedius en aan een paar Duitsche stukken van Culmann en Gengebach. Over het geheel valt er in Van Gennep's werk eene anti-Luthersche strekking op te merken [2]).

Zoo was dus het Nederlandsche tooneelstuk van »Elckerlijc" in den loop des tijds gemetamorphoseerd in het Duitsche stuk *Homulus*.

---

1) Vgl. daarover Goedeke's monographie: Every-Man, Homulus und Hekastus (Hannover, C. Rümpler 1865) S. 55 vlgg.

2) Vgl. Goedeke, t. a. p. S. 49, 52.

Keeren wij nu terug tot het Nederlandsche spel van Homulus, dan blijkt reeds dadelijk de algeheele overeenkomst tusschen het Nederlandsche en het Duitsche stuk. Men behoeft niet lang in twijfel te staan, welk der twee voorbeeld en welk vertaling is. De taal van het Nederlandsche stuk bewijst bovendien, dat het uit het Duitsch vertaald is. Dat had ook Serrure, onafhankelijk van den »Elckerlijc" kunnen zien. De rijmwoorden in het Nederlandsche stuk wijzen dat ten duidelijkste aan. Men oordeele:

ghedenckt || *hanckt*; *alderbeste* || *Gaste*; *klaghen* || *saghen* (zeggen); *ghesacht* (gezegd) || *nacht*; *sage* || *beklagen; bidt* || *met; begeer* || *heer* (»*waerom zijt ghy gekomen heer*)*; gasten* || *beste*; *toeghericht* || *nicht* (niet); *weere* (ware) || *leere*; *saert* (zart) || *gespaert; slemmen* || *bestemmen*; packt u van *hinnen* || *winnen; brassen* || op den *Gassen*; hy gaet *hen wegh* (hinweg)*; trecken* || *verschricken; verschricken* || *wicken* (wekken); *hen in* (hinein) || *zijn; staet* || *haet* (heeft); *begheer* || *heer* (her); *spil* (spel) || *wil; wecken* || *doorsteken; ghenamt* (genoemd) || *bekant* (bekend); *holden* || *spolden*; *ghestalt* (gesteld) || *ghewalt; ghewalt* || *bald; wereldt* || *bevelt* (beveelt); *wol* (wel) || *vol; solt* (soudij) || *wolt* (wilt); *Christ* || *ist* (is); *sacramenten* || *eenden; ghehenckt* || *ghekrenckt*; *halen* || *bevolen; gheslecht* || *knecht; ellende* || *hande* (pluralis); *ten deele* || *wijle.*

De rijmwoorden zijn niet aan een deel van het stuk ontleend, maar bevinden zich zoowel aan het begin, als in het midden en aan het eind van het stuk.

In het Nederlandsch zijn al deze rijmen onzuiver; slechts als men ze in het Duitsch overbrengt, worden zij zuiver.

Bovendien treft men verschillende Duitsche vormen, woorden en uitdrukkingen aan, die ook op vertaling uit het Duitsch wijzen. Zoo b. v.: *sich ghesellen* (tot iem.); *erdacht; gegangen*; Ick *hebbe te schaffen* in mijne keucken; du *soldest;* du *bist*; du *woldest*; *henwegh* (hinweg); *hertse* (hart); *vrijlich* (freilich); *ververeugden* (erfreuen); *laden* (einladen) enz.

Over de veranderingen, welke de, oorspronkelijk Nederlandsche, *Elckerlijc* op zijne omzwervingen onderging — veranderingen van uiterlijken en innerlijken aard — zal ik hier niet spreken.

Nog twee punten verdienen echter onze aandacht.

1°. De stof van het stuk:

Volgens Goedeke is deze vooral bekend geworden door den geestelijken roman van Barlaäm en Josaphat, die gewoonlijk toegeschreven wordt aan Johannes Damascenus en die in alle talen is overgebracht. Ook in de Gesta Romanorum komt het verhaal voor, evenals in den Spiegel Historiael. Uit een dezer werken kan de schrijver van Elckerlijc geput hebben [1]).

De strekking van het verhaal is: aan te toonen, dat wereldsche vriendschap onbestendig en zwak is; dat deugd en geloof het eenige zijn, waarop de mensch kan en moet vertrouwen.

2°. De Engelsche moraliteit *Every-man* is eene bewerking derzelfde stof.

Goedeke kan de bron van het Engelsche toooneelstuk niet aanwijzen. Het Nederlandsche stuk van »Elckerlijc" was hem onbekend evenals aan Serrure, uit wiens stuk Goedeke zijne inlichtingen omtrent de Nederlandsche bewerking verkreeg.

Op voorgang van Serrure nam hij echter aan, dat er een Nederlandsch stuk bestaan had, waarvan de Nederlandsche Homulus eene latere omwerking zou zijn.

Hoewel hij nu dat vroegere Nederlandsche stuk natuurlijk niet kende, stelde hij toch, zonder eene schaduw van bewijs, vast, dat de Engelsche moraliteit het voorbeeld is geweest van dat eerste Nederlandsche stuk.

Wij, die *Every-man* en *Elckerlijc* kunnen vergelijken, hebben beter gegevens.

Uit eene vergelijking bleek mij, dat beide stukken bijna letterlijk overeenkomen; het eene moet eene vertaling van het andere zijn, tenzij er een gemeenschappelijk voorbeeld bestaan hebbe.

---

1) Goedeke behandelt dit alles uitvoerig in zijn bovengenoemd werk.

Alleen de korte Proloog en het slotwoord door den »Doctour" uitgesproken, worden wel in het Engelsche niet in het Nederlandsche stuk gevonden.

Voorzoover ik er nu over kan oordeelen, moet men het voor waarschijnlijk houden, dat het Engelsche stuk eene vertaling is van het Nederlandsche en niet omgekeerd.

Het Engelsch is gewoonlijk breedvoeriger dan het Nederlandsch; dat maakt de prioriteit van het laatste stuk waarschijnlijk. Evenzoo is het m. i. waarschijnlijker, dat de proloog en het slotwoord door een Engelschen vertaler zijn toegevoegd, dan dat een Nederlandsch vertaler ze heeft weggelaten.

Meer innerlijke bewijzen aan te voeren, zou eene nauwkeuriger vergelijking der beide stukken eischen. Een enkelen keer vind ik in het Nederlandsche stuk regels, die een goeden zin geven, terwijl ik er aan twijfel of diezelfde goede zin ook gevonden wordt in de overeenkomstige Engelsche regels. Zoo lezen wij b. v. de volgende regels die aan »Gheselscap" in den mond worden gelegd:

Want men doet int ghemeen ghewach,
Dattet bloet cruypet, daert niet wel gaen en mach.

Den laatsten regel, die een bekend middeleeuwsch spreekwoord bevat, vinden wij in het Eng. stuk vertaald: (vs. 316): »For kynde wyll crepe where it may not go." Is dat wel juist? Heeft de Engelsche bewerker hier die zelfde gedachte in goed Engelsch weergegeven?

Goedeke wijst op een regel in den Latijnschen Homulus, die volgens hem kan strekken om eene duistere plaats in Every-man te verklaren. Ik laat hier zijne woorden volgen: »Im Every-man heisst es vs. 777—779: Now set eche of you on this rodde your honde And shortely folow me I go before there I wolde be. Ischyrius übersetzt: Omnes hanc manibus contingite crucem Et sequaci properate pede, primus ibo Quo me ducit suprema necessitas, und verordnet dazu in der Randglosse: Habebit Homulus crucem in manibus. Uebereinstimmend damit gibt die

lat. Randglosse in vs. 824 dem Homulus durch Confessio ein Kreuz in die Hand und lässt ihn, wovon das Englische nichts sagt, des Kreuzes eingedenk sein. Jenes *on this rodde your honde* bedeutet aber nicht *on this rood your handes* sondern *on this route your hunt*, nun verfolge jeder diese Spur, ein von der Jagd hergenommener Ausdruck, der dem niederländischen Lateiner unverständlich war." [1]).

Indien Goedeke een Engelsch woordenboek had opgeslagen, zou hij bovenvermelde bewering niet hebben geuit.

Rodde is, volgens Skeat, een wisselvorm van *rood* (Ndl. *roede*) en *hond* een wisselvorm van *hand*; beide vormen komen in het M. E. voor. De vormen *rodde* voor *rood* (route) en *hond* voor *hound* daarentegen komen niet voor.

In »Elckerlijc" lezen wij op de overeenkomstige plaats:

Slaet aen dit roeyken alle u hant,
Ende volghet mi haestelic na desen.

Het Nederlandsch en het Engelsch dekken elkander hier dus volkomen.

Een bewijs voor de prioriteit der Nederlandsche bewerking meen ik verder nog te vinden in het verschil van den tijd der vervaardiging der twee stukken.

Every-man is, gelijk Goedeke — naar het schijnt, terecht — aanneemt, gedrukt omstreeks 1529 [2]).

Het spel van »Elckerlijc" werd reeds in 1495 gedrukt.

Ook hier dus bestaat waarschijnlijkheid voor de prioriteit van het Nederlandsche stuk.

Indien hier werkelijk een Nederlandsch tooneelstuk in het Engelsch vertaald is, dan hebben wij daarin eene nieuwe bijdrage tot de kennis der »litteraire relaties" tusschen Engeland en Nederland[3]).

---

1) T. a. p. bl. 210. Anm. 11.

2) T. a. p. bl. 208. De drukker van het eenig bekende exemplaar van het Engelsche tooneelstuk, John Skot, schijnt niet vóór 1521 als drukker te zijn opgetreden.

3) Ik denk bij deze uitdrukking aan het voortreffelijke boek van Herford: The literary relations of England and Germany in the 16th century.

Dat deze bestaan hebben, is ons reeds gebleken uit de geschiedenis van »Marieken van Nimwegen". Het blijkt ook uit de stukken van den Haarlemschen Rector Schonaeus, die in Engeland werden gedrukt [1]). Zeker valt hier echter nog vrij wat te ontdekken en aan te wijzen. Wie een onderzoek zou willen instellen naar de betrekking tusschen ons land en Engeland ten opzichte der letterkunde, zou, dunkt mij, geen onnut werk verrichten. Het is wel tijd, daarmede een aanvang te maken [2]).

G. KALFF.

GERRIT POTTER VAN DER LOO.

(*Naschrift op Jaargang* 8, *blz.* 264—296).

Toen de vorige jaargang reeds was afgedrukt, werd ik opmerkzaam gemaakt op een boekje, voorkomende in den catalogus n°. 41 der firma E. J. Brill (n°. 1347*c*): *Cort Verhael ende begrijp van de gheheele Historie van den... Historischrijuer Frossart, wt de Franchoysche tale eerst by een ghetrocken int Latijn, door Ioannem Sleydanum, Ende nv cortelijck in onse Nederduytsche sprake ouerghestelt, door Ad. V. N. A.* [3])... *By Jan Paedts Jacobszoon, ende Jan Bouwenszoon. M.D.LXXXVII.* In eene noot wordt verwezen naar De Wind, Bibl. v. Nederl. geschiedschr. I, 515: »De Vlaamsche vertaling van deze Latijnsche uitgave (t. w. van Sleidanus), door Gerrit Potter van der Loo, is niet uitgegeven, doch een Hss. daarvan berust in de Leidsche bibliotheek, en wordt op den Catalogus vermeld

---

1) Zie daaromtrent het boek van Herford.

2) Vgl. ook wat over dit onderwerp gezegd wordt in het »Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung. (XIII, 130).

3) Volgens Mr. Van Doorninck waarschijnlijk Adolphus Venator of De Jager (zie: De Navorscher 1874, bl. 334).

pag. 324". Het Fransche origineel zou dus door Sleidanus in het Latijn, dit weder door Gerrit Potter in het »Vlaamsch" vertaald, en deze laatste vertaling in 1587 gedrukt zijn. Eene vluchtige vergelijking van dit boekje en den Latijnschen tekst van Sleidanus [1]) aan de eene, en den Franschen en den Mnl. tekst aan de andere zijde heeft mij echter geleerd, dat er geenerlei verband tusschen beide bestaat. De omvang van Ad. V. N. A's arbeid (303 blz. 12°) verbiedt reeds dadelijk aan eene volledige vertaling te denken; en de tekst is eene woordelijke vertaling van Sleidanus' bewerking, d. w. z. niet meer dan een overzicht van den zakelijken inhoud van Froissart, waarbij natuurlijk de tallooze uitweidingen en verhalen bijna alle zijn geschrapt. Van de geheele geschiedenis van Horton is niets te vinden (verg. blz. 201 = Sleid. p. 84vo met het Fransch); de geschiedenis van Jan van Blois' Geldersch huwelijk wordt er *zeer kort* verhaald (blz. 234 = Sleid. p. 100vo): kortom de tekst gelijkt slechts op enkele plaatsen uit de verte op dien van Potter. Het blijkt dus ten duidelijkste dat De Wind gedwaald heeft: de Hollandsche vertaling van het Fransche origineel door Gerrit Potter van der Loo, en de Hollandsche vertaling van Sleidanus' verkorte Latijnsche bewerking door Ad. V. N. A. hebben niets met elkander uitstaande; de overeenkomst in naam tusschen den drukker Jan Paedts en den afschrijver van hs. L der vertaling van Potter (Jan Heynrick Paedssenz.), die eerst aan eenig verband doet denken, moet louter toeval zijn.

J. W. M.

---

1) Ik gebruikte eene uitgave, te Parijs in 1562 gedrukt. Over vroegere en latere uitg. zie De Wind t. a. p. 66.

VELTHEM'S SPIEGEL HISTORIAEL.

TEKSTCRITIEK.

De tekst van Velthem's Spiegel Historiael is reeds bij herhaling van fouten gezuiverd, vooral door de critiek van Prof. De Vries en Prof. Verdam (zie Louis D. Petit, *Bibliographie der Middelnederlandsche Taal- en Letterkunde*, blz. 124 en 125). Het spreekt echter vanzelf, dat een werk van ± 28,000 verzen, overgeleverd in slechts één slordig handschrift, uitgegeven in 1727, dus drie jaar, voordat Huydecoper's uitgave van Melis Stoke zou aanwijzen, hoe men Mnl. geschriften behoorde uit te geven, nog steeds een ruimen oogst belooft aan ieder, die zich met tekstcritiek wil bezig houden. De uitgave van het derde boek door Jonckbloet in 1840 heeft voor dat boek reeds zooveel gedaan, dat het jammer is, zijn voorbeeld in bijna 50 jaar nog geen navolging voor een der andere of al de overige boeken te zien vinden.

In de volgende bladzijden zal ik trachten eenige bedorven plaatsen in hare oorspronkelijke gedaante te herstellen; ik bepaal mij voorloopig tot de eerste drie boeken, en wel tot plaatsen uit die hoofdstukken, welke niet uit Heelu's *Slag van Woeringen* zijn overgenomen, of uit Vincentius' *Speculum Historiale* vertaald. Zie voor de nauwkeurige opgave, welke bronnen er bekend zijn, en voor welke hoofdstukken Velthem die heeft gebruikt, *Sp. Hist.* Dl. 3, blz. 462—464.

I. Plaatsen in de eerste drie boeken, waarvan tot heden geen bronnen zijn aangewezen.

I.

De Inleydinge. Na eene ontboezeming over den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest, en eene bede om de voorlichting en den steun van Jezus en Maria bij de zware taak, die hij gaat ondernemen, brengt Velthem in herinnering, tot hoever de geschiedenis behandeld is in de Vierde Pertie van Maerlant's *Spiegel Historiael*, die door hem was geëindigd.

Door vergelijking met de laatste hoofdstukken van den *Sp. Hist.* kunnen zeer eenvoudig eenige verkeerde lezingen in deze Inleydinge worden hersteld; zoo blijkt bijv. dat *Menfinet*, vs. 51, niet in *Menfredo* moet worden veranderd, maar zeker wel slecht gelezen is voor *Menfroet*, zooals *Menfredo* steeds in den *Sp. Hist.* (IV[8], 44, 44 en IV[8], 45 passim) wordt genoemd [1]). In plaats van *Coenraet* moet niet *Conradijn* worden gelezen (wat ook het rijm reeds verbiedt), daar blijkens *Sp. Hist.* IV[8], 48, 2 *Conradijn* eveneens *Coenraet* wordt geheeten; omgekeerd staat Velth. I, 2, 59 *Coenradijn* waar *Koenraad de Vierde* is bedoeld; *Thinius* verandere men niet in *Tunis*, maar in *Thunus*, wat bijna geen verandering is; verg. *Sp. Hist.* IV[8], 49, 16 en de noot aldaar. Fouten als *dits* voor *dies* vs. 22; *georkent* voor *georkont*, vs. 29; *Heb di jeesten al gehord* voor *Hebdi die jeesten al gehord* vs. 59, verbetert men onder het lezen vanzelf en deze behoeven geen nadere bespreking. Behalve de tweede heeft ook het Hs. deze fouten.

II.

Velth. I, 1, 44. In het eerste hoofdstuk deelt Velthem mede, dat hij van plan is zijn geschiedverhaal te beginnen met Willem den Tweeden, Roomsch-koning, graaf van Holland; dat hij verder wil meedeelen

alt gevecht
Dat in sinen tiden gescieden (*l.* gesciede; *Hs.*)
Van allen landen, van allen dieden
. . . .
. . . .
Deen voren ende dander na,
Dat elc op sijn carnatioen sla.

---

1) Nog juist bijtijds was ik in de gelegenheid het Hs. in te zien, en bleek het mij, dat er *Menfroet* staat, waaruit Le Long dus verkeerdelijk *Menfinet* heeft gelezen.
Men houde het mij ten goede, dat ik meermalen de lezing van het Hs. naar eene noot moest verbannen: een gedeelte had ik reeds bewerkt, voor ik in de gelegenheid was het Hs. in te zien.

Bij het laatste vers teekent Le Long aan: „Met het jaar der Incarnatie of menschwordinge van Christus overeenkome." Door helderheid munt deze verklaring zeker niet uit; maar dit althans blijkt, dat Le Long het vers in dezen vorm verklaarbaar acht, wat ik meen te moeten betwijfelen.

De gewone beteekenis van *carnatioen* en *incarnatioen* in het Middelnederlandsch is die van *annus ab incarnatione Christi*, *het jaar onzes Heeren* of kortweg *jaar*. Slechts eene enkele maal komt het in de oorspronkelijke beteekenis van *menschwording van Christus* voor: bijv. *Lsp.* I, 38, 73: »Tusscen Christus *carnacioen* ende dat Godevaert van Bulyoen Jherusalem wan... waren elf hondert jare." Zie verder *Lsp.* II, 48, 92, waar *incarnatioen* in denzelfden zin wordt gebruikt.

Velthem zegt dus, dat hij de geschiedenis van alle landen, van alle volken na elkaar zal verhalen, en wel zoo, dat alles op zijn carnatioen, d. i. op zijn jaar...., en nu kan er, dunkt me, niets anders volgen dan *geboekt worde*, *kome te staan* of iets dergelijks. Voor het intransitieve *slaan op* in de beteekenis *betrekking hebben op* is hier derhalve geen plaats; *sla* moet bedorven zijn; maar door de eenvoudige verandering in *sta* wordt de zin volkomen hersteld [1]).

Of Velthem gevolg heeft gegeven aan het goede voornemen, op de chronologische volgorde der gebeurtenissen te letten, blijve vooralsnog in het midden gelaten. Het zou mij niet verwonderen, zoo ook in hem de waarheid bevestigd werd van »une bonne intention est une échelle trop courte." Althans de capita, die Engelsche geschiedenis bevatten, schijnen mij voor een groot deel in het eerste boek misplaatst; dat de fout evenwel niet van Velthem is, maar die hoofdstukken later op eene verkeerde plaats zijn ingelascht, is natuurlijk ook mogelijk.

---

1) Dit woord is in het Hs. onduidelijk; maar het dwarsstreepje, dat van boven wel eene *t*, maar geene *l* aan de volgende letter verbindt, is zichtbaar; dus is ook daar *sta* geschreven.

Voor vs. 15 van dit hoofdstuk, waar Le Long *siech'*, zooals het Hs. heeft, oplost in *siecher* i. p. v. in *siecheit*, vergelijke men de noot op Velth. II, 1, 7.

En dit vermoeden vindt een steun in ***Die ordonnancie vander vifter pertien vanden Spieghel Hystoriaele*** (zie *Sp. Hist.* Dl. 3 blz. 433), waar de geschiedenis van Symoen van Montfort niet voor het eerste, maar in haar geheel voor het tweede boek wordt bestemd.

III.

I, 3, 2 en 35. Behalve de geschiedkundige onjuistheid, die van de stad Kaiserswerth *dat keysers waerde* heeft gemaakt, zijn er in dit hoofdstuk een paar gemakkelijk te herstellen taalkundige fouten ingeslopen. In vs. 35 is *groet* in plaats van *goet* te lezen, waardoor het rijm wordt hersteld. Het Hs. heeft *ge̊t* de gewone schrijfwijze voor *groet.*

Het begin luidt;

Doen coninc Willem had gevrijd
Om Coelne die straten om langen tijd,
So lach hi daer, hebbic vernomen,
Hine wilde ander stede begomen.

Hine wilde, d. i. *Of hij wou* eischt eene ontkenning in het voorafgaande. Lees derhalve:

Doen coninc Willem had gevrijd
Om Coelne die straten, *onlangen* tijd
So lach hi daer, hebbic vernomen,
Hine wilde ander stede begomen.

Het Hs. heeft *ōlāgē tijd*, waaruit met evenveel recht het vereischte *onlangen*, als het den zin verduisterende *om langen* gelezen kan worden. Door de interpunctie van Le Long zal men zich evenmin hier gebonden achten als elders, bijv. in vs. 38 en 39, waar hij den zin geheel verduistert:

Na goet begin comet een swaer,
Ende na cranc ende clene begin,
Comet namaels groet gewin.

Ongetwijfeld is door Velthem bedoeld:

Na goet begin comet een swaer
Ende; na cranc ende clene begin
Comet namaels groet gewin.

Le Long's verklaring »*een swaer* is een *swaarigheit*" kan dus naar de prullenmand.

IV.

I, 20, passim. Le Long heeft in dit caput, dat 42 verzen groot is, niet minder dan zes fouten gemaakt en geeft ten overvloede nog verklarende aanteekeningen op de verkeerde lezingen, waar hij volkomen vrede mede schijnt te hebben.

Reeds dadelijk in het begin:

Ins conincs Willems eerste jaer
So was broeder Aelbrecht herde waer
Te Coelne,

staat het stopwoord *herde waer*, waaraan het Hs. vreemd is; daar lezen wij *herde maer*, d. i. *zeer beroemd.*

Voor vs. 10 en 11 »hi maecte boeke... daer Liber rerum *dren* af es" heeft het Hs.: »*deen* af es," en voor het daarop volgende vers: »Dat men *int Dietsce* heet Bestianes" leest men in het Hs. het meer gewone (zie Stoett, Synt. § 239, 5) *in Dietsce.*

Na terloops te hebben meegedeeld, dat in vs. 31 het Hs. den juisteren vorm *bedingen* in plaats van *bedinge* heeft, nog een enkel woord over vs. 21. In den gedrukten tekst staat:

Ic souder u meer af hebben *gesaat*
Mer daers een Diets af *gemaect.*

Het rijm eischt *gesaect*: *gemaect*, en dat heeft ook het Hs. De aanteekening »gesaat d. i. gezeydt" kan dus vervallen; *gesaect* is partic. van *saken* in de beteekenis van *mededeelen*, *spreken van*, synoniem van *dingen*; zie Mnl. Wdb. op dingen 3) *spreken met eene zekere plechtigheid*, *het woord voeren;* lat. *verba facere*.

V.

I, 21, 7 en 60. Sprekende over Albertus Magnus, zegt Velthem van diens verdeeling van den dag: »Ter deel wildi in bedingen wesen."

Ter deel; dus *deel* vrouwelijk evenals Gotisch *dails*? Ik geloof het niet, maar Le Long's redactie is gebrekkig; het hs. heeft *Terdeel*, d. i. *het derde deel*, als bepaling in den accusatief, dus beteekenende *voor het derde deel*, waaraan zich uitstekend aansluit:

In *dander* derdendeel oec na desen
Wildi studerens plegen geel
Ende int *derde* derdendeel
Wildi slapen daer word (*l.* vord) an.

Alhoewel de vorm *terdeel* voor *terdedeel* niet onbestaanbaar heeten kan, daar dergelijke samentrekkingen meer voorkomen (vgl. *L. o. H.* vs. 3879: »Dat hi *derdages* (d. i. *op den derden dag*) risen soude"; *Ferg.* vs. 3096: »Ferguut sprac: »Die *heiligeest* hi moet di hoeden"; *Claus.* vs. 242: »Die *Heiligeest*, die hier opter aerde uwen lichame heiligede aldure"; zie verder Mnl. Wdb. op g i l d e d e k e n, waar voorbeelden van *guldeken* = *gildedeken* worden gegeven), herstellen wij, meen ik, hier de hand van den schrijver, zoo wij *terdedeel* of *terdendeel* in plaats van *terdeel* lezen. Immers in het fragment van Dr. W. Crecelius te Büdingen ontdekt, en door Prof. De Vries in *Nieuwe Reeks v. werken v. d. Mtsch. d. Ned. Letterk.* VII (1856) bl. 198—207 meegedeeld, staat ook *Terdendeel*, en dit fragment moet voor oorspronkelijker gehouden worden dan het Leidsche handschrift, waarnaar Le Long den tekst heeft laten drukken, wat t. a. p. door Prof. De Vries bewezen is, zie blz. 201 noot 2).

Behalve de emendatie, in het opschrift van dit caput door genoemden Hoogleeraar aldaar meegedeeld (*sette* l. *sciet*) kan het fragment nog dienst doen, om vs. 60 terecht te brengen. Bij Le Long staat:

Here! En mere mijn reinichede,

wat zeker een zeer zonderling gebed is; zoo erg maakt de Leidsche codex het niet; de lezing aldaar

Here! Ende mere mijn reinichede,

geeft althans een verstaanbaren zin. Toch hangt vs. 61

Ende een dau van alre suetichede

dan nog in de lucht. Uit het genoemde fragment blijkt, dat vs. 60 en 61 alleen de aanspreking zijn, wat door twee fouten in vs. 60 verduisterd is, terwijl met vs. 62 het gebed begint:

60. Here ende *minre der* reynechede
Ende een dau van alre soetichede
Make mine ziele soete in di.

VI.

I, 22, 2, 30 en 56. Ook nu is het vooral Le Long, die den tekst verduistert. Albertus Magnus, sprekende over zijne zonden, waarom hij schroomt de heilige hostie te ontvangen, zegt vs. 30 vlg.

(alsic) ga alse enen comen soude
Tot dinen outare, om di tontfane
Ende alsic dit dan pense ane,
Wat ic daer dan soude ontfaen,
So trec ic weder achter saen.

Leest men met het Hs. »alse *ene* comen soude," d. i. »zooals iemand behoort te komen," dan is de zin duidelijk. De gedachte is dus: »Al heb ik mij behoorlijk voorbereid, toch overvalt mij weer het gevoel van de heilige hostie niet waard te zijn, zoodra ik het altaar nader."

Voor den vorm *ene* = *iemand* vergelijke men Velth. I, 33, 19:

Hets miltheit, dat *ene* die dinc geeft,
Daer hi altoes mede leeft.

Zie voor de verklaring van dezen vorm *Taalk. Bijdr.* I, blz. 58.

In vs. 2 van dit caput heeft Le Long te onrechte; »Uwer doget *belijt* gereet"; in het hs. staat *belijc*, l. *belie ic* of, zooals het fragment van Crecelius heeft: *belie ict*. Ten slotte is het onbegrijpelijke *Ja die messe* in vs. 56 naar het hs. te veranderen in *In die messe*. Dit behoort tot de vier waarschijnlijk geïnterpoleerde verzen, die het zooeven genoemde fragment niet kent.

VII.

I, 23, 50. — Dit hoofdstuk bestaat uit vier dertienregelige strophen, inhoudende een Mariagroet van Albertus Magnus. Het slot luidt aldus:

en es negene
Noch nie en werd so groten ene
Persone, en waer hem te hard
U doget te segen, die ghi te lene
Hebt van Jherusalem Nazarene.
Vrouwe! Ic bid u dat ghi mi spard,
Want mi dit van herten dard.

Vers 50, waarmede, dunkt me, niemand vrede kan hebben, wordt door Le Long met onverstoorbare kalmte verklaard als: »Van Jezus van Nazareth van Jerusalem hebt ontleent"; dat Jezus volstrekt niet is genoemd, en dat het zeer vreemd is, iemand als afkomstig van twee plaatsen tegelijk aan te duiden, komt niet in hem op. Ik spreek niet daarvan, dat *Nazarene* eigenlijk *Nazarener* en niet *Nazareth* is; immers *Nazarene* komt werkelijk als plaatsnaam voor, bijv. *Oversee* vs. 53: »JhesusChristus van Nazarene."

Zeker is, dat òf Jeruzalem òf Nazareth uit den tekst moet verdwijnen. *Nazarene* is het gewone epitheton bij Jezus, en is daarenboven door het rijm gedekt. *Jeruzalem* daarentegen wordt hier volstrekt niet verwacht, en laat graphisch gemakkelijk verwarring toe met *Jezus*, welk woord wij hier noode missen. Lees derhalve: *Jhesum* in plaats van *Jherusalem*:

die ghi te lene
Hebt van *Jhesum* Nazarene.

Vooral in de verkorte schrijfwijze iħrl'm voor *Jherusalem* en iħ'm voor *Jhesum* is verwarring licht mogelijk [1]).

Dezelfde fout is verbeterd in *Van ons Heren Wonden* vs. 33, waar »Van *Jherusalem*, diet al wesen doet," staat, in plaats van »Van *Jhesum*, diet al wesen doet"; Lat. »*plasmatoris* omnium"; zie *Stroph. Ged.* blz. 104 en de aant. op blz. 167.

In vs. 49 staat de, in vergelijking met *seggen*, zeldzame vorm *segen*, die, zoo het Hs. dien heeft, niet veranderd moet worden; zie Franck *Mnl. Gramm.* § 103, 4de alinea. Een ander voorbeeld van den infinitief *segen* vond ik Velth. I, 5, 27: »Caliphus... es te *segen* min no mere dan haer paus ende haer here" [2]).

Dat in vs. 31 Maria »der werelt *vrouwe*" genoemd wordt, verbaast bij den eersten oogopslag niet; toch zal in den samenhang ieder de voorkeur geven aan »der werelt *vroude*" uit het fragment Crecelius:

30. Troostersse van allen goeden beginne,
Der werelt *vroude*, der werelt minne,
Fonteine van alre doechdelycheit!

VIII.

I, 24, 14 en 3. — De eerste van deze plaatsen is in dit Tijdschrift, 6den jaarg. blz. 66 besproken door Prof. Verdam; het is al weer Le Long's slordigheid, die hierin eene moeilijkheid heeft gebracht. Bij hem staat vs. 9 vlg.:

Gereidi dan, minsce, saen
10. Dattu den Here machs ontfaen

---

1) Het Hs. heeft ook iħrl'm.

2) Op beide plaatsen heeft het Hs. *secgen*. Franck's bewering, dat de infinitief *segen* voorkomt, kan dus niet met deze bewijsplaatsen gestaafd worden.

Voor het niet te begrijpen *dient* in vs. 7 van dit cap. heeft het Hs. zeer duidelijk *diet*.

Die di na dit corte leven
Die lange bliscap mach geven,
Die emmermere sal geduren.
Hoe sal hi hem daer toe werren
Dat hi daer toe yet gedoge
Dat hi den Here ontfaen moge?

Prof. Verdam t. a. p.: „*Werren* in vs. 14 is in de war; dit blijkt voldingend uit het rijm, en wat er staan moet, wordt insgelijks door het rijm aangewezen. Men leze *berueren*, dat graphisch weinig van *werren* verschilt, daar *er* afgekort wordt en *berueren* in de hss. geschreven wordt *b'ueren*. *Beroeren* beteekent *aanzetten*, *aansporen*, *aanprikkelen* (*Mnl. Wdb.* I, 959, 4). De wederk. opvatting *zich aanzetten*, *opwekken*, *aansporen*, *zich ergens toe zetten*, waarvan tot heden geen voorbeeld gevonden was, past volkomen in de uit Velthem aangehaalde bedorven plaats."

Uit het Hs. blijkt echter, dat de vorm *werren* fictie is van Le Long; er staat *wren*, d. i. *vuren*, *vueren* of *voeren*. Herhaaldelijk staat in dit Hs. *w* voor *vu*; vgl. o. a. I, 22, 36 en I, 31, 26 *wle* = *vule*, I, 30, 82 *wsten* = *vusten* d. i. *vuesten*; I, 39, 31 *west* = *vuest* en vooral III, 12, 31:

Sint datmen den Biscop *werde*
Vanden velde, nochtan so *duerde*
Die strijt na lange ende groet.

Werde moet blijkens het rijm en den samenhang van het verhaal als *vuerde*, d. i. *voerde* gelezen worden.

Ook van den infinitief *wren* = *vuren* vinden wij nog een voorbeeld, nl. in II, 42, 31: „Die men ter galgen werd dede *wren*", rijmende op *aventuren*. Zoo is er dan ook geen bezwaar in I, 24, 14 *vuren* uit *wren* te lezen. De vraag is alleen, of hier het werkw. *voeren* in den samenhang past. Daar ik reeds zonder het Hs. te hebben gezien, de conjectuur *werren* l. *vueren* had gemaakt, zal ik wel de laatste zijn, die het goed recht van

vueren op deze plaats ontkent. Integendeel, mijns inziens is het juist het woord, dat hier staan moet: »Hoe sal hi *hem* daertoe *vueren*," d. i. „Hoe zal hij *zich* daartoe *brengen*," dat hij nl. waardig worde den Heer te ontvangen. Derhalve *vueren* als synoniem van *leiden*, *brengen*; »*hem voeren* tot iet" hetzelfde als wij nog zeggen »zich (of een ander) ergens toe brengen"; Mnl. *hem breken*, zie Mnl. Wdb. I, 1432. De beteekenis van *hem voeren* nadert tot die van *zich gedragen*, tegen welke beteekenis wel geen bezwaar zal zijn, als wij denken aan *voere* in den zin van *handelwijze*, *gedrag*; vgl. *L. o. H.* vs. 2614 »Met rechte wert hi anden cruce gedaen, die dieselke *voere* jaget;" zie verder vele voorbeelden bij Huydec. op Stoke B. 7, vs. 1074, waar o. a. wordt aangehaald uit B. 4, vs. 1472: »Uwe hoghe spronghe sijn ghedaen, Ghine sult niet meer der *voeren* driven," wat door Hooft in *Geer. v. Velsen* vs. 388 en 389, met eene kleine verandering door maatdwang, is overgenomen.

Nog op eene andere plaats in dit hoofdstuk is de tekst kenlijk bedorven. »Wanneer alles voorbij is en men spoedig zal moeten sterven," zegt Albertus Magnus

So es te prisen dan vor al,
Hoe hi den genen ontfaen sal,
Dien van nieuwete gemaect heeft;
Alst (*l.* Alse) dat al es toten inde geleeft,
Sone diet u leven clene no groet,
Hi en si in dinde van uwer doet.

Blijkbaar moet in vs. 3 *prisen*, dat geen draaglijken zin geeft, vervallen en aldus worden gelezen:

So es te *pensen* dan vor al,
Hoe hi den genen ontfaen sal,
Dien van nieuwete gemaect heeft;

d. i. »Dan moet men voor alles overpeinzen, hoe men het sacrament zal ontvangen;" *den genen dien van nieuwete gemaect heeft* = *den Here*, *God*, *Christus*; voor *den Here ontfaen* = *het sacrament ontvangen*, vergelijke men Velth. V, 52, 10 en elders.

Voor vs. 50: »Der kerken sout dienen ende minnen" geeft het fragm. Crecelius de betere lezing: »Der kerken sout te dinen ende minnen."

IX.

I, 25, 8 en 61. — De paus is met een klein gezelschap, waaronder Albrecht van Keulen in een schip, om een pleiziertochtje te doen.

Met cleinre menichte es hire in comen
Dat heeft broeder Albrecht mede genomen;

l. »*Ende* heeft enz.," zooals het Hs. heeft.

Op de tweede plaats is een woord uitgevallen; vs. 61:

Want hem dochte daer te samen
Al die werelt op hem quamen.

l. (met het Hs.): »Want hem dochte *dat* daer te samen" enz.

X.

I, 26, 4. — Hier is het nu eens niet Le Long, maar een afschrijver, die schuld heeft aan den bedorven tekst:

»Doen Willem van Hollant coninc was
Ende te Colen eens sach na das
Doen hordi secgen ...."

Le Long's verklaring latende voor wat zij is, geloof ik, dat voor *sach* in vs. 4 *lach*, d. i. *verblijf hield* (bijv. Velth. I, 3, 3 en elders) moet worden gelezen; graphisch verschillen *s* en *l* slechts door een klein dwarsstreepje, dat van boven alleen de *s* heeft.

XI.

I, 26, 11. — Albertus Magnus is door Willem van Holland, Roomsch-koning, te gast genood.

Over eten worden si mede
Spreken vele op ende neder.
Na vele spraken, so werd weder
Die Coninc pensede (*l.* pensende).

Werden met een tegenw. deelw. verbonden ter aanduiding van het begin eener werking, is in het Mnl. zoo gewoon (zie Stoett, Mnl. Synt. § 414), dat men onwillekeurig bij *Spreken* (vs. 11) aanteekent *l. Sprekende.* Ik althans had dit reeds gedaan, toen ik Velth. II, 6, 57 las: »ende alsoe *wordense striden* daer gemene." Natuurlijk was ik de tweede maal niet zoo gauw met veranderen, maar ging ik zoeken, of er misschien eene plaats te vinden was, waar aan corruptie niet te denken viel. Zulk eene vond ik Stoke IV, 1582: »Tfolc ghemene *wort* doe *claghen* (: maghen)". Hier is de infinitief door het rijm gedekt; *werden* wordt hier dus geconstrueerd als tegenwoordig nog *gaan* = *beginnen. Werden clagen* = *gaan klagen.* Verandering is dus ook op beide plaatsen bij Velthem overbodig, indien althans het Hs. dezelfde lezing heeft [1]).

Zie over de vraag, of ook misschien de participia, in dergelijke uitdrukkingen gebruikt, niet veeleer verbogen infinitieven zijn, *Taalk. Bijdr.* II, 79.

XII.

I, 26, 122. — Door de tooverkunst van Albrecht van Keulen wordt den schildknapen van koning Frederik een erge schrik aangejaagd, toen zij op het punt stonden, hun meester, die reeds aan tafel zit, te bedienen:

Want ute dien scotelen quam (*l.* quamen, *Hs.*) gegangen
Te hem waerd crupen die grote slangen.

Wel kan ter aanvulling van *comen*, als verbum finitum, even goed een infinit. als een particip. dienen (zie *Tekstcrit.* pag. 80 en 81), maar toch komt het mij voor, dat wij hier *crupende* moeten lezen, als de juiste lezing, waaruit *crupen die* is verbasterd. Het lidwoord van bepaaldheid kan hier niet staan, daar er nog niet van slangen sprake is geweest.

1) Het hs. heeft op beide plaatsen ook den infinitief; de fout *pensede* l. *pensende* in vs. 13 is aan het hs. vreemd.

Nog een paar andere fouten in dit hoofdstuk laten zich gemakkelijk verbeteren, nl. in vs. 71 vlg.

> Daer na leidi den coninc ter vard
> In enen sconen bogard
> *Ter* taflen gerecht stoeden genoech

l. Daer taflen enz. De gewone schrijfwijze *t'* voor *ter* en *d'* voor *daer* maakt verwarring eerder mogelijk, dan de woorden voluit geschreven zouden doen.

En in vs. 148 staat, dat, nadat de tooverij uit was, »daer *dien* vord .... des conincs cnapen"; l. *dienden*, d. i. dienden aan tafel de spijzen.

XIII.

I, 27, 74. Albertus Magnus geeft aan een zeer nieuwsgierigen »scoesuttere," die hem een bezoek heeft gebracht, bij diens vertrek de verzekering, dat hij hem een proefje van zijne kunst zal toonen. Hij vraagt daartoe om den zak, dien de schoenmaker bij zich draagt, steekt er even de hand in, en geeft dien daarna over met de woorden:

> Vrient! Ganc thuuswerd sonder beide;
> Ende ontbint dinen sac niet
> Eer gi thus comt, wats gesciet.
> Ense (*l.* Ende *Hs.*) alse gine oec hebt ontbonden,
> Vernemdi oec optie stonden,
> So binten vaste weder daer.

Vers 74 is niet duidelijk; wij zoeken te vergeefs naar het object van *vernemen*. De inhoud van de laatste drie regels kan wel geen andere zijn dan: »Indien gij, na den zak te hebben losgemaakt, soms het een of ander merkt, bind hem dan maar weer gauw dicht." Gemist wordt dus in vs. 74 een woord, beteekenende »het een of ander," wat heel goed kan worden uitgedrukt door *iet*, dat graphisch zeer weinig verschilt van *oec*, waardoor *iet* zeer licht achter *oec* kan zijn uitgevallen, of *oec* verkeerdelijk uit *iet* zijn gelezen.

Er zal dus gestaan hebben:

Vernemdi oec iet optie stonden.
of: Vernemdi iet optie stonden.

Enkele verzen verder, vs. 87, is weer een woord uitgevallen. Er staat:

Ende elc enen leest in sine hant,
Daer si dengenen sloegen doe.
l. Daer si dengenen *met* sloegen doe.

Het Hs. heeft op beide plaatsen de lezing, zooals Le Long die heeft laten drukken. Dit is ook het geval met vs. 2, waar desniettegenstaande, »Die daer *woende* was", in »Die daer *woenende* was", moet worden veranderd; vgl. nog vs. 13 »Daer broeder Alebrecht *woenende* was."

Een vierde fout in dit hoofdstuk, die niet van Le Long, maar reeds ouder is, vinden wij in vs. 94, waar ook het Hs. *vant* heeft, door Prof. Verdam in *bant* geëmendeerd; dus: »Daer *bant* hi den sac sonder beide", in overeenstemming met vs. 92: »Dat hi den sac *bonde*".

XIV.

I, 28, 45 vgl. — De bisschop van Luik is in twist met den hertog van Brabant, en ondervindt daarvan zulke nadeelige gevolgen, dat hij hoopt in een parlement te kunnen bewerken, dat de oorlog door een tweegevecht beslist zal worden. Dit vertelt Velthem op de volgende wijze in vs. 42 vlg.:

Hier ward een dach oec af geset
So datsi quamen te perlemente.
Nu was altene biscops atente,
Datsise beroepen wilden or campen
Want uit orloge haddi die rampen.
Dus waendijt met campen beweren.
Alst te perlement quam die Heren
Ende si spraken om soendinc maken,
So waren altene dbiscop saken,
Ende ment in campe bescede echt.

Verscheidene fouten heeft Le Long ook hier in den tekst gebracht, die het Hs. niet kent. Het onverstaanbare *or* in vs. 45, is door Prof. Verdam reeds in *te* geëmendeerd, wat door het Hs. bevestigd wordt; zie voor de uitdrukking *te campe beroepen* Mnl. Wdb. op beroepen 4).

Het in het Mnl. vreemde *uit* in vs. 46, dat men in den vorm *ute* zou verwachten, staat niet in het Hs.; duidelijk is daar *int* geschreven, wat veel beter is, daar nu ook het lidwoord in den tekst staat. In vs. 48 heeft Le Long het streepje boven de *m* van *quam* over het hoofd gezien en daardoor bij een meervoudig subject *quam* in plaats van *quamen* laten drukken.

Le Long's tekst is met nog enkele onnauwkeurigheden te voorschijn gekomen uit:

Nu was altene biscops atente
Dat sise beroepen wilden *te campe*;
Want *int* orloge haddi die *rampe*.
Dus waendijt met *camp* beweren [1]).
Alst (*l.* Alse) te perlement *quamen* die heren
Ende si spraken om soendinc maken,
So waren altene dbiscop saken,
Ende ment in campe bescede echt.

Het blijkt uit den samenhang, dat *saken* in vs. 50 hetzelfde beteekent als *atente* in vs. 44, d. i. *oogmerk*, *streven*, en dat *ende* in vs. 51 onderschikkend verbindt en gebruikt is voor de partikel *dat*; zie voor dit gebruik Mnl. Wdb. op ende 2, 642, 9).

1) Juister nog, althans voor vs. 45 en 47, lezen wij in „De Leuvensche kampvechter" Belg. Mus. blz. 26—32:

Dat *hine* roepen soude te campe.
Want hi *met* orlogen hadde rampe,
Dus waende hijt met *campe* verweeren.

Willems' toevoeging: „De Leuvensche kampvechter *ten jare* 1236" zal wel op de vergissing berusten, dat hij „Willems rijc" verkeerd heeft opgevat; *rijc* is hier niet *graafschap*, maar *Roomschkoningschap*, *imperium*. „Int *ander* jaer van Willems rijc" is dus niet 1236, maar 1248.

XV.

I, 33, 18 en 51. — In eene beschouwing over de mildheid zegt broeder Ysewijn, dat veel geven met uiterlijk vertoon volstrekt geen mildheid is:

vs. 18. Dits gene dinc na dat utweet

l. na dat *ict weet*, zooals ook het hs. heeft. Deze versregel zegt dus: »Dit beteekent niets, naar mijn inzien."

Het is waar, zoo gaat Velthem in vs. 45 vlg. voort, dat men wel zoo geven kan »datter doget ave comet," maar

vs. 50. Het geeft menigen andren waen
Om elre, om vordeel ende om prijs.

Zoo ook het hs.; toch moet, dunkt me, gelezen worden:

Het geeft menich *in* (of *om*?) andren waen:
Om *ere*, om vordeel, ende om prijs.

XVI.

I, 34, 64 en 65. Een moeilijk hoofdstuk, dat echter reeds op verscheidene plaatsen door de critiek is hersteld; zie voor de verzen 35, 36, 39 en 40. Prof. De Vries *Taalz.* blz. 16 en 17; voor vs. 70 Prof. Verdam *Mnl. Wdb.* I, 459, d en II, op decken 5) aan het slot. Het onzuivere rijm tengevolge van eene fout in vs. 69 staat niet in het hs., dat *berecken* heeft. Ook vs. 21 is door Prof. Verdam hersteld, die voor het onbegrijpelijke

Ende si sijn tote boven al
Alsic u hier secgen sal

met eene eenvoudige verandering leest:

Ende si sijn *sotte* boven al
Alsic u hier secgen sal;

waaraan zich dan uitstekend aansluit:

Merct, oft dese niet sijn wel *sot*
Die .... enz.

Aan dit alles zou ik nog willen toevoegen eene kleine verandering in vs. 64 en 65, die door het hs. althans niet weersproken wordt en aan die beide verzen beteekenis geeft. Na over »die sotheit" der menschen te hebben gehandeld, vervolgt Ysewyn:

Wie es dan vroet? Ic secge di dat
Die gene die noch goet no scat
Op ne leit van genen dingen;
Ende die hem oec niet en wilt mingen
No in worde, no in dade,
Dat hi met scalker behindicheit rade
Yet hem der onderwinde daer af.

De laatste twee verzen zijn, zooals zij hier staan, niet te begrijpen. Het hs. heeft:

Dat hi met scalk' behindich' rade
Yet hem d' ond' windē d' af,

wat wij in: Dat hi met *scalker behindicher* rade
Yet hem *dar onderwinden daer af*

kunnen oplossen. De beteekenis van de verzen is nu: »Wie is dan wijs? Hij, die geld noch goed bijeengaart, en die zich door woord noch daad er toe wil verlagen, dat hij met slecht en sluw beleid daarnaar ook maar eenigszins zou durven trachten". Er is echter een bezwaar tegen de lezing, al past zij goed in den samenhang: nl. het vr. *rade*, waarvan ik het bestaan niet kan bewijzen, doch dat bestaan kan hebben; vgl. het vrouwel. *wege* naast *wech*; het vr. *lede* naast *leet*, *gloede* naast *gloed* e. a. Een mhgd. *rat* fem. komt voor; zie Lexer II, 347.

Ten slotte nog een enkel woord over den onzin: »Hets sotheit groet in den latine, Want daer af comt die ewelike pine". Door omzetting en verandering der interpunctie wordt de zin hersteld. Men leze derhalve vs. 73 vlg.

Doch af, doch af die behindichede
Daer scalcheit es geminget mede

Want daer af comt die ewelike pine;
Hets sotheit groet. Inden Latine
Dit sijn broeder Ysewyns bloemen.

XVII.

I, 38, 45. — Graaf Willem II, de Roomsch-koning, trekt in den winter op tegen de weerspannige Friezen. Met behulp van de manschappen, uit Duitschland medegebracht, waar na veel strijd zijne gelukzon scheen te zijn opgegaan, hoopt hij hen over het ijs spoedig te bereiken en te onderwerpen. Maar de Friezen

.... hebben dit alsoe belet
45. Dats die coninc hadde coren.

Hierbij teekent Le Long aan »'t Geene de Koning hadde verkooren of beslooten te doen", eene van die »noodige verklaaringen", waarmede Velthem's Spiegel is »opgeheldert", die wij verduisteringen zouden noemen. Vers 45 is in dezen vorm niet te begrijpen; *coren* kan niet goed zijn, er moet *toren* staan. Duidelijk is de *t* in het hs. niet; maar het verband laat geen twijfel over, of *toren* in de beteekenis *verdriet*, *dolor* is bedoeld. Er staat dus: »De Friezen hebben hem den inval in hun land belet op eene wijze, dat de koning er de noodlottige gevolgen van ondervond", waaraan zich dan uitstekend aansluit, dat »die dingen also gescieden, Datsi den coninc sloegen doet."

Dit en het volgende hoofdstuk leveren bedroevende staaltjes van Le Long's overhaasting in het lezen van het handschrift en van zijne vindingrijkheid in het verklaren (?) van den onzin, dien hij in den tekst brengt. Verdwijnen moet o. a. zijn *ruiterknecht*, den *ridren geselle* in vs. 24, waar in het hs. duidelijk staat: »Die (Friezen) brachten menigen *ruden* geselle om den coninc te wederstane". In cap. 39, 16 *gevilt*, l. *gesciet* (hs.); in 37, 8 *saken*, l. *sticken* (hs.), enz. enz.

XVIII.

I, 47, 43. — Enkele geschiedkundige opmerkingen zou ik

wenschen te laten voorafgaan, voor den bedorven tekst van vs. 43 te bespreken. Velthem toch stelt zich hier zoo geringe eischen van duidelijkheid en nauwkeurigheid, dat men geneigd zou zijn, zijn »hebbic gehort" uit het eerste vers van dit caput op te vatten als: »ik heb wel eens wat gehoord van......., maar weet het juiste niet".

Met hoofdstuk 47 begint Velthem de Engelsche geschiedenis in dat tijdperk, waarin Simon van Montfort eene hoofdrol speelt, maar zijn tegenstander, Hendrik III Plantagenet, in het geheel niet handelend optreedt. Dat verplaatst ons, voor zoover ik kan nagaan, tusschen den 24sten Mei 1264, toen Hendrik III en kroonprins Eduard, die echter wist te ontvluchten, in den slag bij Lewes werden gevangen genomen, en Aug. 1265 toen Simon van Montfort in den slag bij Evesham tegen Eduard (na 1272 koning Eduard I) sneuvelde. Vóór zijne gevangenneming treedt Hendrik III te zeer op den voorgrond, dan dat Velthem diens naam niet in éénen adem met dien van Simon van Montfort zou hebben hooren noemen. Geen enkele maal wordt Hendrik de Derdes naam vermeld; steeds is het Eduard, waarover gesproken wordt en door wien Simon van Montfort wordt weerstaan. Eene onjuistheid van Velthem, die Simon laat regeeren voor zijn minderjarigen neef Eduard, alsof er geen Hendrik III meer leeft (zie cap. 47, vs. 8 en vlg.) en andere onnauwkeurigheden ga ik voor het oogenblik stilzwijgend voorbij, daar zij geen invloed hebben op bovengenoemde plaats.

Wat was nu na Mei 1264 het streven van Simon van Montfort? Hij was in 1258 het hoofd geweest der baronnen, die in het Dolle Parlement Hendrik III en den kroonprins gedwongen hadden de Provisions of Oxford goed te keuren. Hij had de goede uitwerking dier bepalingen gezien, maar had ook de fout begrepen, die in 1258 was begaan, en zag in, dat adel en geestelijkheid alleen te zwak waren tegen den koning en den invloed van het buitenland. Daarom streeft hij er naar, de groote *steden* voor de nationale zaak te winnen.

Van Simon van Montfort uit deze periode nu, zegt Velthem

hi saect
25. Alle die Heren van Ingelant
Dat hise hadde te siere hant,
Met beden, ende met sinen scatte;

want hij heeft geld genoeg, doordien hij willekeurig over de rijksinkomsten beschikt. Daarop volgt vs. 43:

Doe maecti an Dietsce vort
Dat si waren an sijn accort (*hs.* acort)
Ende geloefdem mede, ende gaf.
Ende aldus bracht hise af
Al heymelike ende met liste,

waarna ten slotte nog van belang zijn vs. 55 en vlg.

Nu alse hi dus hadde gedaen,
Ende hem waren onderdaen
Die *heren* ende die *stede* met,
Soe....... enz.

Hoe hij aan die *heren* komt, verklaart vs. 25; maar op welke wijze heeft hij den steun van die eensklaps opduikende *stede* verworven? Nergens zijn zij genoemd, of het moest zijn in den onbegrijpelijken regel:

Doe maecti an Dietsce vort, [1])

en werkelijk als wij ons niet laten beetnemen door Le Long's hoofdletter (zie »voorreeden" bl. 3) en wij herinneren ons *nosmal* en *val sonder sage* e. a., dan staat er:

Doe maecti *an die tsce* (l. *stede*) vort,

d. i. »Toen bewerkte hij aan de steden"; »toen wist hij van de steden gedaan te krijgen", wat er juist moet staan. En zoo verdwijnt de »Duytsche Natie", die volgens Le Long hier door Simon van Montfort gewonnen werd! [2]).

1) Hs. ook: *Doe maecti an dietsce vort.*

2) De fouten *Sat*, vs. 66, l. *Dat; vane*, vs. 67, l. *vaen; roet*, vs. 68, l. *raet*

XIX.

I, 49, 62. — Kroonprins Eduard is door Simon van Montfort gevangen gezet op het kasteel van Leicester. Dit vernam de koningin, in Brugge, waarheen zij was gevlucht, nadat zij zelve gevaar had geloopen op de openbare straat te worden gevangen genomen. Zij riep de hulp van vrienden en magen in, en verzocht

Alomme, in Vrancrike oec met,
Datsi haer holpen, datsi ontset
Van haren kinde, dat lach gevaen.

De bedoeling is duidelijk; maar of de woorden: »datsi ontset van haren kinde," kunnen uitdrukken: »opdat zij haar kind zou bevrijden," moet worden betwijfeld. *Van haren kinde* zou dan gelijk gesteld worden met *haer kint.*

Eén woord echter is er, dat nog eene andere beteekenis toelaat, *ontset* kan ook substantief zijn, en dit brengt ons op het spoor, waar de fout schuilt. *Ontset* in de beteekenis van *bevrijding* maakt het zeker, dat *haren kinde* een dativus commodi is; maar dan kunnen wij het voorzetsel *van* niet gebruiken, terwijl wij juist het werkwoord missen; lees derhalve *wan*, d. i. *verkrege*, *verwierve*, in plaats van *van*, dat reeds eene fout van den afschrijver is.

Omgekeerd staat Velth. II, 16, 82: »Laet ons eten *waren* te hove" voor *varen*, zooals Verwijs in zijne Bloemlezing natuurlijk heeft laten drukken.

XX.

I, 51, 28. — De weduwe van Hendrik III beklaagt zich

heeft het Hs. niet. In vs. 73 echter staat ook daer: *Diese vinge brachte boude*, wat wel het eenvoudigst te herstellen is door de inlassching van *ende* tusschen de werkwoorden.

Dit is ook het geval in het volgende hoofdstuk vs. 50, waar „*tote* hand" *l.* „*te* hand" den afschrijver wel uit de pen gevloeid zal zijn onder den invloed van het juist daar boven staande „*tote* Wissant."

bij haar zoon Eduard over de schandelijke behandeling, haar door de handlangers van S. v. Montfort aangedaan.

Daer clagede si herde sere
Ende die gone die hem onnere
Hadde (*l.* Hadden) gedaen in die stede
Ende nemmermee en comt (*l.* comic) mede
In die stat, heefsi gesproken.

Alhoewel ook het hs. in vs. 28 *eñ* d. i. *ende* heeft, moeten wij toch *ou'* d. i. *over* lezen; vgl. vs. 44 »sonderlinge clagede si... *over* een ridder." In de verkorte schrijfwijze verschillen *eñ* en *ou'* niet veel. In het voorafgaande hoofdstuk vs. 36 las Le Long ook eene *o* uit de *e* van het hs.; daar staat nl. niet *so* maar *se*, waarschijnlijk als *s'e* d. i. *sere* bedoeld, zoodat daar »*Sere* jegen sinen wille" te lezen is in plaats van »*So* jegen sinen wille," waardoor de maat ook verbetert. De verwarring van *u* en *n* behoeft geen bewijsplaatsen.

Opmerking verdient in vs. 28 *hem* in plaats van *haer* voor het vrouwelijk gebruikt; een tweede voorbeeld staat Velth. I, 48, 31: »Dese heeft *hem* groote scande gedaen, want hise uten wagen trac." Aan fouten behoeven wij hier niet te denken, daar dit gebruik ook elders (*Claus.* vs. 540; verder in *Sp. Hist.*, *Lancel.*, *Wrake*) voorkomt. Zie Mnl. Wdb. 3, 421.

De fout in vs. 41: *of dat* l. *op dat* = *mits*, ligt voor de hand.

XXI.

I, 52, 52. — In den slag, waarin Simon van Montfort het leven zal laten, komt de volgende toespraak van kroonprins Eduard (door Velthem verkeerdelijk *koning* genoemd) tot hem voor

Suldi mi hier ontfaren
Met desen wagen, here Simoen?
So ne moete mi nemmermere doen
God van Hemelrike goet no ere,
In saelt mi eer laten so sere

Costen ende te pinen werden,
Na desen wijch emmermere werden;
Van minenthalven, dat secgic u,
Gi selt bliven, oft ic nu! [1])

Na vs. 50 is de tekst zeker in de war, en de fout moet, dunkt me, gezocht worden in vs. 52; want de uitdrukkingen *hem laten costen* en *hem laten te pinen werden* voor *zich inspannen*, *moeite voor iets doen* zien er echt Middelnederlandsch uit, zoodat die niet verdacht kunnen zijn. Maar wat is: »Na desen wijch emmermere werden?" Ik zie geen kans het vers in dezen vorm te verklaren. Aan *werden* zou ik slechts dan eene beteekenis kunnen geven, indien het vorige *werden* (uit vs. 51) corrupt was en bijv. in een adjectief *herden* bij *pinen* moest worden veranderd; maar die verandering kan de vereischte verbetering niet wezen, want er zou dan staan: »In saelt mi eer laten so sere ... te pinen herden werden emmermere na desen wijch". Dit kan de bedoeling van Eduard niet zijn, dat hij *na* dezen strijd zich altijd inspannen zal, neen *in* dit gevecht zal hij zorgen, dat er eene beslissing valt. Veranderen wij *na* in *in*, zoo blijft het dan minder juiste »emmer*mere*" nog bestaan, terwijl èn de verandering *herden* in *werden*, èn *in* in *na* willekeurig moet heeten. Ik geloof dus, dat wij het moeten opgeven, in die richting te zoeken, en liever, vs. 51 onveranderd latende, vs. 52 aldus lezen:

Na desen wijch emmermere *u verden*;

d. i. *u vreden*, *u tot rust te brengen*. Eduard, het voortdurend verzet van S. van Montfort moede, wil dus zorgen, dat hij na dezen strijd voorgoed tot rust zal zijn gebracht, en gaat dan voort: »Wat mij betreft, dit verklaar ik u, het zal een strijd zijn op leven en dood."

---

1) Het hs. heeft dezelfde lezing als Le Long, behalve in vs. 54. Daar heeft het niet *selt*, maar *selt'* d. i. *selter = sult daar* (nl. *in den strijd*).

In vs. 32, waar Le Long's redactie niet te begrijpen is, heeft het hs. de juiste lezing bewaard; men leze *hem* voor het verduisterende *men*.

Misschien maken wij de lezing iets juister, zoo wij Le Longs interpunctie opgeven en lezen:

Na desen wijch emmermere u verden
Van minenthalven;

d. i. door mijn toedoen (zie *Mnl. Wdb.* 3, 62*b*.).

Ik erken, dat er een bezwaar is tegen de voorgedragen lezing en wel de beteekenis van *verden*. *Verden*, metathesis van *vreden*, wil in den regel zeggen: *bevredigen*; *door eene minlijke schikking tot rust brengen*. Zie *Ferg.* Gloss., ook voor den invloed van *verden* = *verren* daarop uitgeoefend; Lübben op vreden en Lexer op vriden. Van eene minlijke schikking nu is hier geen sprake; wij moeten *vreden* dus ironisch opvatten, wat niet onmogelijk is, als wij denken aan de zoo dikwijls voorkomende ironie, welke een strijder, die zich zijne kracht bewust is, zich jegens zijn vijand veroorlooft, en waaraan woorden als *goedendag*, *courtoisecolve*, *spel* = strijd; *onthalen* = trakteeren op slagen (*Tekstcrit.* blz. 37) hunne beteekenis te danken hebben; maar welk gebruik van *vreden* ik toch niet in staat ben met eene andere plaats te bewijzen.

Verden op te vatten als *verren*, d. i. *verwijderen* en dan wel in den zin van *uit den weg ruimen* heeft ook wel iets voor, vooral indien men het in verband beschouwt met de vraag in vs. 46 en 47: »Woudt gij u hier zoo maar stilletjes uit de voeten maken? Nu ik zal er voor zorgen, dat gij door mijn toedoen voorgoed uit den weg geruimd wordt." Hoe het zij, in allen gevalle stel ik voor, *werden* uit vs. 52 in *u verden* te splitsen, wat graphisch verdedigbaar is en althans een zin geeft. Evenwel, *die een beter wete, hi segge dat.*

XXII.

I, 57, 76. — De eerste verzen van het slot aan het eerste boek luiden aldus:

Een inde maket (*l.* makic), het es tijt,
Van den Irsten Boeke gereet,
Dat in die Irste Pertie steet.

Het tweede *Irste* is bedorven. Velthem noemt zijn Spiegel Historiaal in zijn geheel *die vifte pertie*, als vervolg op Maerlant's *Sp.* waarvan hij de laatste vijf boeken der vierde partie had afgewerkt.

Op verschillende plaatsen in de vierde partie verwijst hij reeds naar de vijfde. Zie Te Winkel, *Nederl. Letterk.* Dl. 1, blz. 356, noot 2, waar evenwel *Sp. Hist.* IV^8, 45, 65 veranderd moet worden in *Sp. Hist.* IV^8, 48, 65 en waar nog kan worden bijgevoegd *Sp. Hist.* IV^8, 50, 67.

Mochten bewijzen nog noodig zijn, zoo vergelijke men de *Inleydinge* van Velthem's Spiegel vs. 65: »Ende desen boec willic heten Die *vifte* pertie;" het slot van het derde boek: »Ende hier met willic een inde maken Van den derden Boeke saen Der *Vifter* Pertien", en verder in het handschrift de opschriften van de Boeken III, IV, V en VIII. Men leze dus ook op de bovengenoemde plaats: »Dat in die *vifte* pertie steet."

Graphisch verschillen irſte en uifte weinig, zoodat er misschien verkeerd is gelezen, ofschoon ook mogelijk is, dat *irste* onder den invloed van *irsten* uit den vorigen regel is ontstaan [1]).

XXII.

II, 1 en 2. — Vonden wij nog eene fout aan het slot van het eerste boek, het tweede belooft niet minder rijk aan onnauwkeurigheden te zijn. Reeds het begin is onduidelijk:

Alle dinge die nie waren
Alse van lijf live te waren,
Dat moet tenen inde comen,
Sonder die siele, die wi begomen

1) De afschrijver is met *irste* verbazend in de war geweest. Het hs. heeft: »Van den *irstē irstē* boeke gereet Dat in die *irste* pertie steet."

Soms is het een wedstrijd, wie het slordigst werkt, de afschrijver of Le Long; in het vorige hoofdstuk bijv. had de afschrijver in vs. 34 »*elne* hand" voor »*ene* hand" geschreven, maar zijne fout ziende, die hersteld door de *l* te expungeeren. Le Long echter laat toch *elne* drukken. Ook de fout in vs. 25 *geliker*, waar *geliket* moet staan, is van Le Long.

Crankelike in dit leven,
Nochtan dat ons es gegeven
Besceden here es, daer wi mede
Mogen verdienen, Here! ewelijchede.

Laten wij voor een oogenblik den onbegrijpelijken tweeden regel weg, dan staat er in den eersten zin: »Alles, wat ooit bestond, moet sterven behalve de ziel," of: »maar de ziel niet." Uit deze tegenstelling blijkt, dat onder *alles* verstaan wordt *alles*, *wat lichamelijk leven heeft*. Daar de zin volkomen goed afloopt zonder den tweeden regel, kunnen wij daarin niet veel anders verwachten dan die nadere bepaling van *alles*. *Alse* zal dus op te vatten zijn als het verklarende voegw. = *namelijk*, *te weten*, of met het volgende *van* verbonden, als *wat betreft* (zie *Mnl. Wdb.* 1, 364 en 365). Het tweede *live* hangt in dat. af van *van*, het eerste kan derhalve niet anders dan in gen. afhangen van *live*. Lees derhalve *lijfs live*. Er staat dan: »Wat betreft het leven van het lichaam"; juist wat verwacht werd.

In vs. 7 is het onzinnige *Bescedenhere es* te veranderen in *Bescedenhede* blijkens den samenhang. Twee verzen verder vereischen zin en rijm *emmer nie* in *emmermere* te veranderen. In vs. 12 is het onderwerp uitgevallen; in vs. 13 geeft slechts *come*, niet *comen* een zin. Een klein proefje, hoe slordig in dit hoofdstuk, als op zoovele plaatsen, de tekst is.

In het volgende caput heeft eene groote sterfte zulk een invloed gehad op eene ster, dat in vs. 42 de *sterre* verdwenen is en in *sterfte* is veranderd; terwijl in vs. 18 de Mnl. uitdrukking »sijn merc leggen," daar volkomen goed op hare plaats, verscholen zit in: Ende seide (*l.* leide) sere sinen merc." Ook van het epidemisch voorkomende *genoech* voor *gevoech* staat hier, vs. 26, een voorbeeld [1]).

---

1) Sommige fouten heeft het hs., andere niet. Te recht heeft het: *Bescedenh'*, d. i. *bescedenheit*, terwijl *es* is geëxpungeerd. Herhaaldelijk dient *h'* om *heit* weer te geven. Duidelijk blijkt dat o. a. in cap. 7 vs. 7 van B. I, waar *rijch'* rijmt op *geseit*. Wij

XXIV.

II, 3, 67. — Na eenige voorbeelden te hebben gegeven, hoe pelgrims beroofd werden door hen, die van hunne roofburchten uit strooptochten ondernamen, besluit Velthem zijn verhaal met:

vs. 67: Dus lieten dese, om dien quaet,
Niemen liden, dat verstaet.

Om dien quaet zou in den samenhang alleen kunnen beteekenen *door hunne boosheid*; dus *quaet* onzijdig, en *om* met datief (vgl. nog om *den* broode e. a.); toch is het vreemd gezegd en zouden wij eerder hier een subst. verwachten, waarbij *dese* behoort. Het hs. doet werkelijk zulk eene lezing aan de hand, het heeft *qdien quaet*, met eene afkorting, die niet duidelijk meer te onderscheiden is, boven de *q* en de *d* van *qdien*. Er moet dus *dese quadien quaet* gelezen worden.

XXV.

II, 4, 15. — Van dezelfden, van wie zooeven sprake was, heet het hier, dat zij den landlieden wilden ontnemen

Haer guet, haer coye, ende die eten.

Guet staat niet in het hs.; de *g* is stellig eene *q*, en de *t* kan zeer goed eene *c* zijn; daar nu *quet* geen, *quec* d. i. *vee* hier een zeer goeden zin geeft, aarzel ik niet *quec* in plaats van *guet* te lezen. Wel staat hier in de buurt nergens *quec*, steeds *vee*, maar dat Velthem het woord gekend en gebruikt heeft, is zeker blijkens VI, 21, 53 »Des *quecs* ward oec vele verdorven; Scape, coyen, verken storven", en vs. 61 »Dat *quec* word so onsalich doe ende so mager." Le Long begrijpt het woord niet. Zie *Ferg.* gloss. op *queckenoet*, dat blijkens het Fransch

---

mogen dus ook met het volste recht in I, 1, 15 en I, 22, 82 *siecheit* in plaats van *siecher* lezen uit *siech'* (zie ook *Taalz.* blz. 17).

De ' heeft Le Long ook elders parten gespeeld; Velth. II, 16, 9 leest hij *Lanter* i. p. v. *Lanceloet* uit *lanc'* en heeft dit zelfs laten staan, toen hij Velth. II, 18, 74, 76 en 96 dezelfde verkorting goed had opgelost.

bues et vaches, ter vertaling waarvan het *Ferg.* 398 dient, hetzelfde beteekent als *quec.* De fouten *een*, vs. 25, l. *ende; liede* vs. 42 l. *lieden*; *gedaen*, vs. 81, l. *gedoen* zijn ook van Le Long.

XXVI.

II, 5, 5. — Van roovers, die in de buurt van Erfurt zich den tijd van het Interregnum te nutte maken, wordt vs. 4 en 5 gezegd:

gene rovers hadden doet
Der liede ute som geslagen,

Liede ute som beteekent volgens Le Long *ontelbaar veele menschen.* Maar het volgende vers luidt: »Also alsijt hem wilden ontjagen". Dat sluit niet, zou, dunkt me, een verstandig uitgever denken. Wat is *'t* uit vs. 6? Is misschien de verklaring van vs. 5 fout? Doch bij Le Long geen twijfel, geene zwarigheid; hij heeft vs. 5 verklaard en zal het ook vs. 6 doen »Wanneer zij baar (*l.* haar = hun?) *den buyt* wilden ontjaagen". Dus *'t* beteekent *den buit*; maar er is nergens sprake geweest van *buit.* Begrijpe wie 't kan.

Natuurlijk moet er eene zelfstandigheid genoemd zijn, waarop *'t* betrekking heeft, en daar wij die niet vinden, beginnen wij den tekst te wantrouwen. Het blijkt, dat de roovers dat *'t* wilden ontjagen aan de landlieden, die zij buiten de stad gingen bestelen; dan zal dat *'t* wel koeien of ander vee geweest zijn. Deze meening wordt bevestigd, als wij ons uit hoofdstuk 4, vs. 39 en vlg. herinneren, dat die »rovers waren ute gerede (*l.* utegereden) Onder haer gebure daer beneden Ende wilden hem nemen daer haer *vee.*"

Lees derhalve ook op de besproken plaats *vee* in plaats van *ute* [1]), dat graphisch bijna niet daarvan verschilt en den zin volkomen

1) Er ontbreekt in het hs. wel iets, maar toch zoo weinig aan de eerste *e* van *vee*, dat het onbegrijpelijk is, hoe Le Long (in verband met den samenhang) daaruit eene *t* heeft kunnen lezen.

herstelt. Bij het stelen waren er dus sommige koeien gedood; maar vele hadden de roovers levend weten te bemachtigen, en die dreven zij voor zich uit naar hunnen burcht, zooals uit het vervolg van cap. 5 blijkt.

XXVII.

II, 7, 50. — In »enen jostierspele" is de zoon van den hertog van Oostenrijk gewond, naar men meent door den zoon van den markgraaf van Brandenburg. Deze wil »beternesse" doen, maar de hertog noch diens zoon wil daarvan weten, waarop des markgraven zoon den hertog verzoekt,

Of hi dit striden wil laten staen
Ane hem ende ane sinen sone,
Dat si alse twee campione
Dit onder hem tween becorten selen.
Des en woude den (*l.* de) hertoge niet hingen.

De gedachte is volkomen in orde, zoodat het onzuivere rijm *selen*: *hingen* niet tot het aannemen van eene leemte mag doen besluiten. Een van de woorden zal bedorven zijn, en daar *hingen* voor *gehingen* niet zoo gewoon is, ligt het voor de hand, daarin de fout te veronderstellen, en niet *selen* bijv. in *gingen* te veranderen. Het komt er dus op aan, een rijmwoord op *selen* te vinden, dat de beteekenis *gehingen* heeft. Velthem zelf doet het ons aan de hand; in II, 35, 32 vlg. lezen wij:

Wi pensen vore dit selewi doen
Ende geven ons daertoe ocsoen,
Datwi dat volbringen selen;
Dan comt daventure, die niet *getelen*
En wilt dat die dinc gescie.

Getelen, ook hier rijmende op *selen*, is blijkens deze verzen een synoniem van *gehingen*. Het zal dus niet gewaagd zijn, ook op de besproken plaats *getelen* te lezen. In deze beteekenis is *getelen* zeldzaam; het *Mnl. Wdb.* heeft alleen die ééne plaats; zie *Mnl. Wdb.* op g e t e l e n 2).

Ontbeet l. *ontboet* in vs. 52, en *toech* l. *teech* in vs. 68 van het vorige hoofdstuk zijn fouten van Le Long.

XXVIII.

II, 9, 5 en 52. — Twee plaatsen, waaraan stellig iets ontbreekt, al doet ook het hs. ons niets beters aan de hand. De hertog van Oostenrijk is door de Sassen teruggedreven en peinsde nu

hoe hi hem mochte wreken,
Dattie Sassen op hem gestreken
Also quamen, ende achter daden
Dit wraec hi hemelike gerne met

Uit vs. 6 zou men opmaken, door de toevoeging *met* d. i. *mede*, dat hij zich over meer dan eene zaak wil wreken, en de mogelijkheid bestaat dus, dat tusschen vs. 5 en 6 eene lacune bestaat; evenwel het zoo dikwijls voorkomende overtollige gebruik van *met* (*mede*) bij Velthem geeft het recht het bestaan van eene lacune in twijfel te trekken. Het rijm is te herstellen door in plaats van *daden*: *met* te lezen *deden*: *mede* (of *meden*, zooals dikwijls in dit hs.).

Op de tweede plaats lezen wij, dat de hertog van Oostenrijk aan een bode opdraagt eene boodschap over te brengen betreffende eenen gevangene aan

Sinen magen ende sinen vrinden.
Hi ontboet hem, dat sine winden
Nembermere te haren lande,
Hem en si gebetert sine scande,
Die hem es van hem gedaen.

Winden in den zin van *terugkeeren* gebruikt Velthem meer, vgl. bijv. IV, 14, 12 waar de wraakzuchtige koningin van Frankrijk aan Simpoel last geeft, dat hij alles (geheel Vlaanderen)

levere ten sweerde
Man, wijf ende oec kint,
Eer hi weder vor haer *wint*.

Maar hier moet uitgedrukt worden *zien terugkeeren*, zoodat *sien* in vs. 52 of 53 uitgevallen is; Prof. Verdam had het reeds achter *sine* ingevuld, waar, tengevolge van de overeenkomst der beide woorden de afschrijver het licht kon overslaan. In II, 29, 60: »Oft ware dat men sede", maakt Le Long zulk eene fout; het hs. heeft »Oft waer ware datmen sede".

De niet zeer heldere verzen 26 tot 39 krijgen zin, zoo men er aan denkt, dat men nu eens met oratio recta dan weer met oratio obliqua te doen heeft, en men in vs. 39 *mi* leest in plaats van *men*. Voor *dier* in vs. 67 heeft het hs. de juiste lezing *diet* bewaard.

XXIX.

II, 11, 13 en 35. — De hertog van Oostenrijk vraagt aan Richard, Roomsch-koning, hulp tegen de Sassen;

vs. 11: Scat ende penninge hi hem boet
Al hemelike; dit horken doet
Menige, *diet omme niet dade.*

Hier staat juist het tegenovergestelde van wat er staan moet; lees derhalve

Menige, diet omme niet *en* dade.

d. i. menigeen, die het voor niemendal *niet* zou doen. De ontkenning moet hier met eenigen nadruk worden gezegd; men zou daarom bezwaar kunnen hebben tegen de zwakke ontkenning *en*; vgl. echter, *C. en Eleg.* vs. 333 vlg.

Waer ic versekert van dien,
Dat hi quame omme verspien,
335. Datti mi oft die mine
Brenghen wilde also in pine

Jeghen den coninc die ic ontrade,
Hi *en* lede te nacht sonder scade.

Ook hier zouden wij met nadruk op de ontkenning zeggen: »Dan zou hij er van nacht níet goed afkomen."

Op de tweede plaats, vs. 34 vlg.

.... nu helpt berichten
Op dit orloge, gelijc ic dede
U, doen gi had onvrede,

staat in het hs. zeer duidelijk: »Nu helpt berichten *mi* dit orloge".

XXX.

II, 21, 36. — Na de uitgebreide beschrijving der koninklijke huwelijksfeesten in Engeland (cap. 15—20, door Verwijs in zijne *Bloeml.* Dl. II, blz. 147 tot 162 opgenomen; zie dus aldaar ter verbetering van Le Long's tekst; lees in II, 15, 97 *hoeden* in plaats van *horden*, welke verbetering het eerst door Eymael is gemaakt), wijdt Velthem, als zoo dikwijls, een hoofdstuk aan bijzondere natuurverschijnselen. Hier spreekt hij op eene niet zeer duidelijke wijze over eene zonsverduistering. »In desen tiden", zoo zegt hij, »was die sonne oec vergaen (vs. 10)". Dwaas vindt hij het, dat men eene zonsverduistering als de oorzaak van rampen beschouwt, zooals bijv. van de toen door de heidenen op de christenen behaalde overwinning.

Maer dit was niet der sonnen scout
Hets truffe, datmen daer of hout;
Alse comt die tijt datsi ontfeet
Daer af eest dat si begeet;
Ende die gelijc so doet die mane,
Alse si es in haren ontfane.

Moge de uitlegging in de laatste vier verzen, hoe eene zons- of maansverduistering eenvoudig het gevolg is van natuurlijke oorzaken, niet uitmunten door helderheid, zooveel blijkt toch wel, dat vs. 36 moet beteekenen: »Daar komt het van, dat

zij verduisterd wordt." Dit nu kan door *begeet* a verbo *begaen* niet worden uitgedrukt, de term daarvoor is *vergaen* (cf. vs. 10). Lees derhalve: »dat si *vergeet*." Graphisch is het verschil tusschen be en vê niet groot, en verwarring komt dan ook dikwijls voor (zie *Mnl. Wdb.* I, 1023, Aanm.) Hier echter is de fout ouder dan van Le Long.

Om te begrijpen, wat Velthem met vs. 35—39 bedoelt, vergelijke men *Alex.* III, 1257 en vlg., waar wij lezen in vs. 1267:

So die mane meer lichts hevet,
So die sonne meer beghevet,
Ende so weltijt dat soe ontfanghet,
So mach men merken, dat soe hanghet
Vor die sonne ende soe ontfaet,
Ane tlicht, dat van der sonnen slaet
Alsoe tusscen ons staet enter sonnen,
Eest dat wi iet merken connen,
Wi moghen merken dat soe doet,
Dattie sonne vervaren moet.

De voorstelling is dus: Op den tijd, dat de maan haar licht van de zon ontvangt, staat (hanghet) zij voor de zon; zij ontvangt het licht, dat de zon van zich geeft, en dat gebeurt, als de maan tusschen zon en aarde staat, waardoor de maan de zon verduistert.

Trachten wij dit te lezen uit de aangehaalde plaats van Velthem, zoo moet *si* in vs. 35 de maan, *si* in vs. 36 de zon beteekenen; want wijst *si* in beide verzen de zon aan, zoo staat er onzin. Toch moeten wij wel erkennen, dat Velthem (of is misschien zijn werk ook hier door een afschrijver verknoeid?) dat geschreven heeft, want aan vs. 37 en 38: »Evenzoo wordt ook de maan verduisterd, als zij (de maan) haar licht ontvangt, kan niets anders voorafgaan dan: »De zon wordt verduisterd, als zij (de zon) haar licht ontvangt". Velthem heeft dus òf op den klank af iets nageschreven, waar hij wel eens wat van gehoord had, zonder er iets van te begrijpen, òf hij heeft zich den tijd niet

gegund een behoorlijken vorm voor zijne gedachten te kiezen, wat wel het waarschijnlijkst is, want men wist in Velthem's tijd wel, hoe er eene zons- of maansverduistering ontstond. Reeds in de genoemde plaats van den *Alex.* lezen wij, dat eene zonsverduistering alleen mogelijk is bij nieuwe maan, indien de maan juist tusschen zon en aarde staat; dat er geene maansverduistering kan zijn, of het moet volle maan wezen, (soe es *al ront*) en de aarde juist tusschen zon en maan staan.

Zie verder Franck's aanteekening op *Alex.* III, vs. 1173 voor de synoniemen *vervaren*, *vergaen* en *hem verdragen* in de beteeteekenis van het intransitieve *verduisteren*; en voor hetgeen men in de middeleeuwen wist van zons- en maansverduisteringen, Clarisse op *Natuurk.* blz. 376.

XXXI.

II, 22, 51. — Een vreeselijk »tempeest te Hoy ende te Ludeke," zoo heet het in vs. 40 en vlg., had de Maas bovenmate doen zwellen:

een onmatelijc regen
Es daer utere (*l.* uut ere) wolken geslegen,
Diet al bloyen (*l.* vloyen) dede omtrent.
Van boven Hoy is bekent
Diese (*l.* Die) Mase so groet, datse brac
Die huse, ende ontwee stac,
Die her (*l.* haer) stonden daer gehende.
Dit water oec te Ludeke sende
Som die huse, sijt seker des.

Vers 51 kan, meen ik, niet goed zijn. Zond dat hooge water sommige huizen naar Luik? Zou dan de bedoeling zijn, dat van Huy af de huizen met den stroom naar Luik werden medegevoerd? Maar die huizen werden niet in hun geheel opgenomen; te Huy waren zij voor den aandrang van het water bezweken en ingestort; hoogstens dus zouden planken of balken den stroom kunnen afdrijven, en die worden toch geen huizen genoemd.

Doch het ligt voor de hand, wat er wel staan moet, nl. de mededeeling van de schade, die de watersnood te Luik aanrichtte; de wolkbreuk immers geschiedde boven Huy en Luik. De schade te Huy is verteld in vs. 48—50, en daarop moet Velthem, dunkt me, zijn voortgegaan:

Dit water oec te Ludeke *scende*
Som die huse, sijt seker des.
Ene mole oec, die daer es
Int water gestaen boven die brugge
55. Die es gevallen over rugge
Ende die molres, diere in waren
Verdronken mettes waters baren.

Vergelijk voor het gebruik van *scenden* in de beteekenis *vernielen* met eene zaak tot object, Velth. II, 52, 25:

hi sere met cocgen sende,
Daer hi enen casteel met *scende.*

Zie over de vormen *sende: scende* naast *sande: scande* Franck *Mnl. Gramm.* § 160. *Sande* in plaats van *scande* staat ook Velth. I, 55, 50: »Dat hem daeraf soude gescien *sande*," l. *scande* en Velth. I, 55, 10 in het hs., waar het echter door Le Long verbeterd is.

XXXII.

II, 25, 77. — Eduard I had zeer behendig het reeds vroeger ter sprake gekomen spel van de Tavelronde, bij gelegenheid van zijn huwelijk, aan de vestiging van zijne eigen macht dienstbaar gemaakt. Telkens kwamen er boden, die »niemaren" brachten, ten gevolge waarvan aan Lanceloet, Percevael en Walewein elk een »avonture" werd toegewezen. Zoo was in cap. 19 vs. 67 vlg. aan Percevael opgedragen het casteel te Leicester te veroveren, waarbij hij natuurlijk op de hulp van Artur mocht rekenen. Een zwaren strijd heeft hij niet te strijden, want bij het kasteel komende (cap. 25, vs. 60), vinden zij de poort open,

den burcht verlaten, en nog slechts twee schildknapen aanwezig, om de sleutels te overhandigen. Percevael heeft dus niets anders te doen dan te beslissen, wat er met die schildknapen gebeuren zal. »Welnu," zegt hij, »heet ik hier Percevael, dan wil ik ook rechtspreken, zooals de werkelijke Percevael gedaan zou hebben,

Ende Perchevale in al sijn leven
Ende dor man en genen nie
Die hem opgaf, seit men mie."

In de »Voorreeden" blz. 5 zegt Le Long van *Ende dor man* »lees: *Ende doe man* beteekenende *Een doodt man.*" Had hij nu, behalve de drukfout te herstellen, ook nog gezegd: »*Ende doe man* (hs.), l. *En doede man* engenen nie, d. i. *Doodde nooit* iemand," zoo had hij zich de onzinnige verklaring *een doodt man* kunnen besparen. Zonderling is het, dat hij in de aanteekening blz. 44 de verklaring goed geeft, maar dien zin uit den bedorven tekst meent te kunnen lezen.

XXXIII.

II, 31, 44. — Nadat de christenen de sarracenen verjaagd en verslagen hebben, maken zij den schat buit, door dezen in den steek gelaten:

Nu sijn donse ten goede [1]) geteegen, (: verslegen)
45. Daer si vonden wijn ende spise
Vele ende genoech.

In vs. 44 trekt onze aandacht de vorm *geteegen*, daar die hier, door het rijm gedekt, voor *getogen* schijnt te staan. Onmogelijk zou dit niet zijn; immers ook elders schrijft Velthem:

Dus voer hi dane
Al ter zee na minen wane,

1) *Goet* is substantief en beteekent *schat*.

Te Rome waert als een deghen.
Sijn volc is al te lande *getegen*,
Dat hem volgede ende helpen soude.
Sp. IV[3], 47, 16.

Ook Franck, *Mnl. Gramm.* § 140, zegt: »Ein partic. *getegen* für *getogen* findet sich zuerst bei Velthem."

Van Helten, *Mnl. Spraakk.* § 171 *d* noot, noemt na bovenstaande plaats, nog in Velth. VI, 13 »*getregen* l. *geteegen*, beteekenende *getogen*, *getrokken*," en in Velth. V, 14 »*tregen* l. *teegen*, d. i. *togen*, *trokken*."

Men ziet, groot is het aantal voorbeelden niet, dat de vervanging van *tien* door *tiēn* reeds in het Mnl. moet staven. En toch, het zal nog kleiner blijken te zijn. Prof. Van Helten heeft de twee laatstgenoemde voorbeelden gelezen in Le Long's uitgave van Velthem; doch het hs. heeft op beide plaatsen iets anders, nl.

Die Hertoge en seider niet vele iegen,
Ende es van Parijs *gecregen*
Ende maectem te Brabant waerd.
Velth. VI, 13, 32.

die van Pergama sijn onderwegen
Ende alsi dus ten keyser waerd *cregen*,
So wordens cnapen daer geware,
Die den keyser seiden die mare.
Velth. V, 14, 20.

Zeer zeker zal men minder geneigd zijn de vormen *gecregen* en *cregen* te veranderen, die regelmatig van het werkw. *crigen* komen, in eene misschien minder gewone beteekenis, dan het van elders onbekende *getregen* en *tregen*. Nog op eene derde plaats lezen wij in Le Long's uitgave *getregen*, waar het hs. weer *gecregen* heeft:

Van Basele, daer hi heeft gelegen
Ten berge waerd es hi *gecregen*.
Velth. V, 4, 30.

En ditzelfde werkwoord staat in het hs. op de plaats, die de aanleiding tot dit stukje was:

> Nu sijn donse ten goede *gecregen.*
> Velth. II, 31, 44.

Voeg daar nu nog bij:

> (Si) ontmoeten doe onder wegen
> Die van Mechgelne, die derwerd *cregen*
> Velth. IV, 62, 46.
> Int leste die Vlaminc nare *cregen.*
> Velth. IV, 65, 50.

en wij hebben door zes voorbeelden het gebruik van *crigen* = *tien*, *trekken*, bij Velthem bewezen [1]), en tevens, dat er maar één voorbeeld overblijft, waar hij *tiën* in plaats van *tien* gebruikt, nl. *Sp.* IV[8], 47, 16, waar *getegen* in den zin van *getogen*, *getrokken* staat. Deze plaats is alleen bekend uit de Gentsche fragmenten, waarvan in de Inleiding, blz. xcv, van den *Sp.* gezegd wordt: »Wat ons over dat verlies (nl. van het grootste gedeelte van dien codex) eenigermate kan troosten, is de slordigheid, waarvan al de geredde bladen van het Gentsche handschrift de sprekendste blijken vertoonen." Hoe licht kan in zulk een hs. de afschrijver getegen in plaats van gec'egen gelezen en geschreven hebben, zoodat ook hier *gecregen* is bedoeld, waardoor het laatste voorbeeld, dat Velthem *getegen* voor *getogen* gebruikt, zou verdwijnen. Met beslistheid valt hier natuurlijk niets te zeggen; maar dit is zeker: de bewering, dat Velthem reeds vormen van *tiën* gebruikt in plaats van die van *tien*, berust op één voorbeeld, dat *niet* door het rijm wordt gedekt, aangezien *getogen* in *gecregen* een synoniem bezit, dat denzelfden rijmklank heeft als *getegen*, waarvan het graphisch zeer weinig verschilt, en waarvoor het dus misschien te lezen is.

---

1) Vgl. ook *Mnl. Wdb.* op *henen crigen*, waar *crigen* ook wel in dezelfde beteekenis zal moeten worden opgevat.

Nog een enkel woord over *crigen* in de beteekenis van *trekken.* Gewoon is het woord niet, maar het is toch nog elders aan te wijzen. In *Merl.* 21411 lezen wij:

Die stat daer hi selve in was *getegen*;

aldus de tekst van Van Vloten; hs. *ghecregen.* Verder in *Lanc.* III, 14895:

Heden doe ic van hove *creech.*

en *Lanc.* III, 11390:

hi na den riddere *creech.*

Zeker is het dus, dat *crigen* beteekent *gaan*, *trekken*, *streven*, in zijne vroegere plaatselijke beteekenis; lat. *contendere.*

Deze laatste, *streven* en *contendere*, verklaren den overgang van beteekenis, dien *crigen* op twee nog niet genoemde plaatsen vertoont:

Het was oec den avonde bi
Om dat meeste so *cregen* sy
Hem te doene daer binnen gemac
Velth. V, 12, 44.

d. i. »Daarom vooral *trachtten* of *streefden* zij...." (*meeste* adverbiaal, d. i. vooral).

Zoo ook in *Hs. v.* 1348: »Daeromme *crigen* wi hem allerwege te behagene," vertaling van: »Ideo *contendimus* placere illi."

En vragen wij nu ten slotte: »Is dit *crigen* hetzelfde woord als *krijgen*, *verwérven*, *ontvangen*," zoo moet het antwoord bevestigend zijn. De overgang van *streven* d. i. *zich inspannen om te verwerven* tot *verwerven* vertoont behalve *crigen* ook *winnen.*

XXXIV.

II, 32, 13 en 33, 55. — In het eerste dezer twee capita heet Rudolf van Habsburg slecht en kort te regeeren, en wordt er een interregnum geplaatst na diens dood. Voor de geschiedkundige verklaring is dit hoofdstuk eene ware crux. Opdat de

moeilijkheid nog niet vergroot worde door onverstaanbare taal, wil ik even op eene kleine verandering wijzen, waardoor de zin althans duidelijk wordt. In vs. 12 en vlg. lezen wij:

> Daer binnen (*in het Interregnum*) gesciede,
> Met aventuren in vele stede
> Dat onder hem beden dede.

Door te lezen:

> *Mee* aventuren in vele stede
> *Dant* onder hem beden dede,

(nl. onder de regeering van *Rich. v. Cornw.* en *Rud. v. Habsb.*) is de bedoeling helder. Graphisch is zoowel de verandering mee uit met als dāt uit dat gering. Het Leidsche handschrift heeft echter reeds beide verschrijvingen.

Gemakkelijk is ook eene fout te verbeteren in het volgende hoofdstuk, vs. 55. Saphadijn's leger slaat op de vlucht voor de christenen; zijn paard struikelt:

> Ende hi viel af ende brac sijn been.
> Ende also alsi (*christenen*) quam (*l.* quamen) overeen
> Redense met ere scare,
> Sone wordense sijns niet geware
> Ende reden daer over;

Redense (vs. 55) zou alleen goed kunnen zijn, indien daarmee de hoofdzin begon; deze wordt echter pas door *So* in het volgende vers aangekondigd, vs. 55 behoort dus nog tot het voorzindeel; in plaats van *Redense* heeft Velthem zeker een participium geschreven ter aanvulling van *quamen* uit vs. 54. Lees derhalve: *Gereden* of liever nog *Ridende* [1]).

XXXV.

II, 35, 25 en 29. — De hoofden der sarracenen hadden,

1) Hs. *redense*.

voordat zij den strijd tegen Eduard van Engeland begonnen, hunne schatten in een kasteel gebracht,

> 25. Ende hadden gemict overwaer
> Vijf dusent ute ende in te varen met,
> Tote dat sijt dlant (*l.* si dlant) hadden ontset,
> Daer die coninc in was gelegen;
> Maer si hadden gemict des segen.

De eerste twee verzen zijn in deze gedaante niet te begrijpen. De »vijf dusent", waar men mede »ute ende invaren" wil, totdat het land bevrijd is, zullen wel soldaten zijn; maar »soldaten *micken*" kan niet goed zijn. Prof. Verdam heft alle moeilijkheid op door *gemiet* [1]) te lezen, dat graphisch zoogoed als niet van *gemict* verschilt.

Evenmin als in vs. 25, kan *gemict* in vs. 29 goed zijn; het ligt voor de hand, dat hier *gemist* [2]) gelezen moet worden.

XXXVI.

II, 37, 9. — De Sarracenen zijn van plan Eduard van Engeland met zijn leger door verraad te verderven; zij hebben daartoe in eenen brief geschreven, dat zij hem een bode zullen zenden, dien de koning toch vooral alleen moet te woord staan, daar die hem bericht zal doen, hoe hij (Eduard) het land het best zal kunnen bemachtigen. Zij hebben nu omgezien naar een vertrouwden bode, die, eenmaal met den koning alleen, hem zal vermoorden, en zij nemen daarvoor

> vs. 5. enen Hautesijs
> Die geleert was in alre wijs

---

1) Hs. *gemict.*

2) Hs. *gemict.* — Vs. 19 in dit caput staat door Le Long's schuld zonder rijmregel. Volgens het hs. moet na:

> Van goude, van selver vercoren

ingevuld worden:

> Dat onder die stene bleef verloren.

Dat hi gene dinc ne dade
Dan hem heet vroe ende spade
Sijn Moeder.

Het klinkt zeker vreemd, dat men bij voorkeur als moordenaar huurt iemand, die stipt doet alles, wat zijne *moeder* hem geleerd heeft. Onmogelijk kan *moeder* in den eigenlijken zin hier bedoeld zijn. Men zou echter aan *moeder* in den zin van *moederkerk* kunnen denken, zoodat dan van bovengenoemden Hautesijs werd gezegd, dat hij alles volbrengt, wat de Kerk hem opdraagt. Ook dit echter blijkt bij nader inzien niet de bedoeling.

Uit cap. 36 vs. 28 en vgl. blijkt, dat de »oude Veteles" het hoofd is van het verraad, en daar nu juist *Vetulus* en *De Oude van den Berg* namen zijn van het hoofd der Hautesisen of Assassini, is er natuurlijk een Hautesijs voor den moord uitgekozen, omdat de Hautesisen stipt doen, wat *Vetulus*, hun *heer*, hun *meester*, gebiedt.

Lees derhalve in vs. 9: »Syn *Meester*" [1]) in plaats van: »Sijn Moeder".

Vergelijk voor het hoofd der Assassini, in de geschiedenis onder den naam van »Oude van den Berg" bekend, Ducange op senex: »*Senex* vel *Vetulus de Montanis* dictus nostris *assassinorum* princeps, *le Vieil de la Montagne* Joinvillae et aliis, non ob aetatem ingravescentem, sed quod lingua Arabica *seich* vel *scheic* indigitaretur, voce quae *Seniorem* et *Dominum* significat"; en aldaar: »Hi non haereditaria successione, sed meritorum praerogativa magistrum sibi solent praeficere."

XXXVII.

II, 55, 25. — In cap. 39 is de geschiedenis van Engeland verhaald tot de onderwerping van Wales door Eduard I. Daarna heeft Velthem een gedeelte Brabantsche geschiedenis naar

1) Hs. *moeder*.

Heelu ingelascht: maar alvorens het tweede boek te sluiten, keert hij tot Engeland terug en wel met verwijzing naar de Vierde Partie, waar meegedeeld moet zijn, dat medeplichtigen aan den moord op Karel den Goeden († 1127) naar Ierland waren gevlucht. Dit gedeelte ontbreekt in den *Sp.* en zal gestaan hebben in één der capita van 4^4 of 4^5.

Die uitgeweken Vlamingen hebben van den koning woonplaatsen in Ierland gekregen, en, zoo vervolgt Velthem vs. 18:

her landekijn geheten word
Van genen lieden Gerina.

Bedoeld is natuurlijk: *haer landekijn* [1]). Of de naam *Gerina* [2]) goed is, weet ik niet, ik heb dien elders niet gevonden, en nu vergelijking met de Vierde Partie onmogelijk is, kunnen wij ook niet nagaan, of Velthem zelf het daar aldus heeft genoemd.

Volgens belofte helpen die immigranten den koning van Ierland, zoo hij oorlog te voeren heeft; ook nu weer, in een oorlog tegen Engeland, staan zij te zijner beschikking,

ende daermede
Van Irlant die coninc dede
Op dene zide belecgen die zee;
Ende banderside so dede hi mee
Met sinen ridders groten scoet
Op Ingelant;

Onbekend is in het Mnl. de uitdrukking *scoet doen*, maar duidelijk is het, waaruit zij verkeerdelijk is gelezen. In plaats van *scoet* verwachten wij *stoet*, vgl. *M. Loep* I, 2222: »Hi *dede* voer Achayen *stoet*, daer veel liede worden verslaghen"; Stoke IV, 496: »Nochtan *daden* si menighen *stoot* voor thuus." Lees dus ook hier: »*dede* hi .... groten *stoet* op Ingelant". Het hs.

1) Hs. *h' landekijn.*
2) Hs. *gerina.*

weerspreekt deze verandering niet; er zijn plaatsen, waar de *t* veel meer op eene *c* gelijkt dan hier.

In vs. 31 staat een verdacht woord, nl. een transitief *striden:*

Om dat mense aldus *street*;

d. i. omdat men hen aldus bestreed. Moet hier *bestreet* gelezen worden? Ik heb het gemeend, toen Prof. Verdam mij mededeelde, dat geen andere voorbeelden van het transitieve *striden* waren opgeteekend. Later echter zag ik, dat door Le Long's schuld ons een tweede voorbeeld is onthouden, en dat in plaats van het onbegrijpelijke *streec* het hs. Velth. V, 30, 18 heeft:

Nochtan *street* die keyser boude
Genen casteel met sinen lieden.

Nu twee voorbeelden elkaar steunen, en daarenboven *orlogen* ook transitief gebruikt wordt, bijv. Velth. I, 42, 75: »Heren, die.... Brabant *orlogeden* met haren resen", moet er, dunkt me, niet langer aan corruptie worden gedacht.

Opmerking verdient, dat in Velth. V, 30, 18 het Gentsche fragm. (zie *Sp. Hist.* dl. III, blz. 456) *anstreten* d. i. *anstreet en*, dus *anestriden* gebruikt. De mogelijkheid bestaat derhalve, dat in den Leidschen codex *Nochtan street* in plaats van *Nochtan anstreet* is geschreven, eene fout die tengevolge van het tweemaal opeenvolgende *an* licht kon gemaakt worden. Voor *anestriden*, onscheidbaar gebruikt, vergelijke men *Mnl. Wdb.* I, 159.

XXXVIII.

III, 1. — Het aantal plaatsen, die uit het derde boek zijn te bespreken, is betrekkelijk geringer dan dat uit elk der twee voorgaande boeken, daar ik natuurlijk alles, wat reeds door Jonckbloet is verbeterd, niet nogmaals ter sprake zal brengen. Ik stel mij voor, den tekst van Jonckbloet naast dien van Le Long te leggen; en, mocht er na vergelijking van die twee aanleiding zijn, sommige plaatsen te bespreken, dat dan te doen, indien ik althans wat beters weet voor hetgeen niet in orde is.

Reeds dadelijk in het eerste hoofdstuk bestaat zulk eene aanleiding. Moge de interpunctie, waardoor Le Long blijk gaf van de inleiding van dit caput niets te begrijpen, door Jonckbloet hersteld zijn, een paar woorden zijn er door hem veranderd, die wij gaarne onder de drukfouten zouden opgenomen zien. Le Long heeft vs. 12 vlg.

Dat tie ander niet en dacht
Nie (*l.* No) ne penst dat mach gescien.
Mi dat wi van desen sien?

Jonckbloet leest:

Dattie ander niet en dacht,
Niene (*l.* None) penst: »dat mach gescien
Mi, dat wi van desen scien.

Natuurlijk is bij Jonckbloet alles beter behalve het laatste woord; met *scien* l. *sien* te schrijven herstellen wij, dunkt me, wat Le Long goed had. Ook vs. 10: »Oft in *eeniger* ander wegen" van Le Long schijnt mij beter dan »Oft in *meniger* ander wegen" van Jonckbloet.

Hoewel wij *scien* en *meniger* onder de errata (blz. 128) missen, geloof ik toch, dat Jonckbloet zelf ze nergens anders zou willen plaatsen; immers in zijne aanteekening (blz. 68) op vs. 14, vertaalt hij vs. 13 en 14, op de volgende wijze:

Nec cogitare: »(eadem) mihi accidere possunt,
Quae de eo *videmus*."

en vs. 10 aldus:

Vel *aliquo* alio modo.

De eerste verzen van dit caput zijn niet zeer helder; dit heeft er Jonckbloet toe gebracht, in zijne aanteekeningen (blz. 68) die in het Latijn te vertalen; ik meen echter, dat hij voor vs. 6 en 7 de juiste verklaring niet gegeven heeft. Er staat:

En gene pine en es so swaer,
Als tansiene openbaer

Die doet vor ogen, ende dan wel weet
Dat hi dier niet ontgeet,
Hine moet bliven opter stat;
Ende dan een ander, die siet na dat
Thans daer heerscap aen gaet al bloet
Daer die gene om leget doet.

Vs. 6 en 7, waarin de moeilijkheid zit, worden door Jonckbloet aldus vertaald:

Et tunc videre alium
Qui statim indutus est potestate
Quam ob rem ipse (qui vidit) (verosimiliter) occiditur.

Indutus est potestate geeft derhalve terug (*hi*) *heerscap aengaet;* onverklaard blijft dan uit vs. 6 *die siet na dat*, terwijl het onderwerp *hi* van *aengaet* zoo maar ingevuld wordt. Ik zou die verzen teruggeven door: »En dan te moeten zien, dat een ander dadelijk daarna vlast op datgene, waardoor hij tot macht en eer kan geraken, wat juist voor den stervende de oorzaak van zijn dood is"; derhalve *sien na* in den zin van *micken*, *vlassen op*; *dat* in vs. 6 determinatief van het relatieve *daer*... *aen* in vs. 7, waardoor het werkwoord *aengaen* vervalt, en *gaen ane* daarvoor in de plaats komt.

Ook vs. 37 en vlg. is eene moeilijke plaats, of liever bevat eene fout; zie daarvoor Jonckbloets conjectuur (Specim. blz. 69) en voor vs. 42, *Mnl. Wdb.* op g e w o u d e n.

XXXIX.

III, 22, 44. — De Engelschen zijn op een tocht met koning Eduard in een bosch gekomen,

Daer si van ouden tiden vernamen
Scone straten gaen dor twout
Maer tselker stat was met gewout
Die straten met bomen overgaen.
Derre straten wondense over waen
Vele, dwers wei ende weder.

Wondense kan niet goed zijn, maar moet, alhoewel het hs. of *wondense* of *woudense* heeft, als uit *vondense* verbasterd worden beschouwd. Alleen *over waen* levert dan nog eene moeilijkheid op; het is mogelijk, dat *over waen* hier hetzelfde beteekent als *boven wane* in *Sp.* II^5, 21, 71.

Silvester hadde ingelike gedane,
Van spraken suete *boven wane.*

d. i. *super fidem.* Zeker echter is in dien zin het gebruik van *boven* gewoner dan *over*; vgl. evenwel *overgelove.*

Mocht *over waen* = *boven wane* onmogelijk blijken, dan ligt het voor de hand *sonder waen* te lezen [1]).

XL.

III, 24, 52. — Koning Eduard I is op een krijgstocht met zijne ridders gekomen in »dat felle wout", »dat wout sonder genade", uit Arturs tijd bekend. Zij hebben daar eene bron bemerkt, die hun toeschijnt »der aventure borre" te zijn, en waarvan een van de ouderen onder hen gezegd heeft, dat men het eigenaardige, de natuur van die bron wel zal leeren kennen, zoodra een van allen die met schild en speer zal aanraken. Maar niemand durft dat waagstuk bestaan behalve Eduard; hij werpt zijn speer met zulk eene kracht naar de bron, dat die er voor een gedeelte in dringt, breekt, en terugspringt uit de gemaakte opening,

Ende daerna een mist scoet
Uten borre so vreselijc groet,
Dat daeraf so donker ward,
Dat niemen en was vervard.

Dit laatste vers zegt juist het tegenovergestelde van wat het zeggen moet; natuurlijk heeft Jonckbloet dat ook wel gezien, en het is dan ook slechts door eene schrijffout, dat zijne emen-

1) Later las ik in Velth. IV, 64, 77 dat de hertog van Brabant iets wegnam „*over* sijn belof", d. i. „*boven* sijn belof", *tegen* zijne belofte in. Er is dus geen bezwaar „*over* waen" als „*boven* wane" op te vatten.

datie ons onthouden is. Immers in de aanteekening op vs. 52 zegt hij: »Sensus omnino postulare videtur: Dat niemen en was vervard." Als verbetering geeft hij dus.... den bedorven regel! En voegt er nog aan toe: »Quod et patet si conferatur vs. 60," waar we lezen: »Dat se noch vervarde *mere*." Zij moeten dus reeds *vervart* zijn, en dat moet in vs. 52 uitgedrukt worden. Lees derhalve:

Dat niemen en was, *hi en was* vervard.

Een paar verzen verder wil Jonckbloet in »Daer was menich, die waende dat, Dat hi meer quame vander stat," voor *meer*, *en* invoegen. Dit is onnoodig; immers men weet tegenwoordig dat *meer*, waarin de ontkenning ligt opgesloten, herhaaldelijk voorkomt; vgl. Velth., II, 15, 22: »Ic soude dengenen rechten so naer Dat diet sagen *meer* vordan Hem lieten ontgaen gevangen man;" *Troyen*, vs. 1588: »Ic waen en had niet gebroken, Castor hadde *meer* gesproken;" ald. vs. 3503: »Ic heb mijn hert gekeert ter minnen, Die ic *meer* wane gewinnen;" *Mor.*: »Hi wart so gewont, dat hi *meer* gaen con."

Voor de weglating der ontkenning ook elders dan bij *meer* vergelijke men *Couchy* II, vs. 399 en de noot aldaar, en *Mnl. Wdb.* II, 635.

Ook andere verouderde beschouwingen moeten wij natuurlijk wel aantreffen in een Mnl. gloss. van 1840. Hier kunnen echter alleen die ter sprake komen, welke tekstcritiek betreffen; ik ga dus eigenlijk mijn boekje reeds te buiten, zoo ik er even op wijs, dat de in cap. 23, vs. 52 gegeven verklaring als zou *geten* regelmatig het partic. van *eten*, *gegeten* dat van *geëten* zijn, de ware niet is. Immers zoowel *geëten* als *eten* heeft regelmatig tot partic. *geëten* dat *geten* kan worden, vgl. *gevoeld*, zoowel van *gevoelen* als van *voelen*, e. a. De vorm *gegeten* berust op misverstand; slechts indien de infinit. *geëten* tot *geten* verloopen was, waarin men geen afgeleid werkw. meer herkende, zou daarvan regelmatig het partic. *gegeten* gevormd zijn. Vgl. *gegund* van *gunnen*, d. i. *geonnen*, *gebleven* van *blijven* d. i. **be-*

lijven, Got. *bileiban*; *gebluscht* van *blusschen*, d. i. *belesschen; (volgens Kluge op löschen, 1, ist dieser Verbalstamm den übrigen germ. Dialekten fremd!)

Van zulk een infinit. zijn echter geen voorbeelden opgeteekend, zie *Mnl. Wdb.* op geëten. In het *Ndl. Wdb.* komt noch een vorm geten noch geëten meer voor.

XLI.

III, 24, 67 en 68. Deze plaats wordt door Jonckbloet met stilzwijgen voorbijgegaan. Wij lezen in vs. 66 vlg.:

Die ridders spraken doe na tgone
Den coninc ane, dat men van daer
Vollijc, »want over waer,
So eest hier ongehier nu bliven."

Alhoewel ellips van het werkw. in het Mnl. herhaaldelijk voorkwam (zie vele voorbeelden *Mnl. Wdb.* op gaen 875 en 876), zoo kon men maar niet in allerlei soort van zinnen het werkw. weglaten. Dit geschiedde vooral om levendigheid aan den stijl te geven, bijv. waar het werkw. in den hortatief zou staan, als »Nu toe!" voor »Gawi nu toe!" of waar men door zijne woorden den indruk van snel opeenvolgende handelingen wil weergeven, als: »Ende ic voren, ende hi na," evenals wij nog zouden zeggen: »En ik vooruit en hij me achterna," of vooral (zie *Wdb.*) bij het bijw. *so* en andere bijwoorden van richting. Maar steeds vinden wij deze eigenaardigheid in hoofdzinnen, niet in afhankelijke. Het komt mij daarom voor, dat wij, zoolang geen andere plaats deze steunt, *dat men van daer vollijc* als bedorven moeten beschouwen, waaruit het werkw., bijv. *vare*, is uitgevallen. Graphisch zou dit het best te verklaren zijn tusschen *men* en *van*: »dat men *va'* vā daer vollijc", zoo *vare* verkort was; was het voluit geschreven, zoo verschilt *vare* weinig van *want*, zoodat *vare* daarvóór kan uitgevallen zijn,

waarvoor ook de zinsbouw en de lengte der twee rijmverzen schijnen te pleiten. Ik zou derhalve willen lezen:

Die ridders spraken doe na tgone
Den coninc ane, dat men van daer
Vollijc *vare*, »want overwaer
So eest hier ongehier nu bliven."

XLII.

III, 25, 17 vlg. — Eduard ziet in een woud een der handlangers van Simon van Montfort, en wel hem, die Eduard's moeder op de openbare straat had willen gevangen nemen. Van dezen wordt gezegd:

sonderlinge over desen
So had sijn moeder gerne gewesen
Ende hadde dicwile over dien
Wesen gewroken, had mogen gescien.

Indien wij in gedachten *gewroken* uit vs. 20 ook reeds achter vs. 18 invullen, dan behoeft er geene fout te worden aangenomen, al drukt Velthem zich ook niet zeer nauwkeurig uit.

Voor *dat ors sporenslaen* in vs. 36 vergelijke men: *Walew.* vs. 8605, vs. 8608 en vs. 9706 (waar het intrans. is); *Mor.* Gloss. op sporslagen en het bijwoord *spoorslags.*

XLIII.

III, 28, 4. — Nog steeds zijn de Engelsche ridders in »dat felle wout." Een vogel was hun vooruitgevlogen naar een zeer oud schild, dat daar aan een boom hing. Zij stonden nu aan den voet van dien boom en toen

Sprac die coninc met gewilt:
»Dat hier yemen nope den scilt,
»Die daer hanget anden boom.

Jonckbloet zegt van vs. 4: »Vix dubito quin legendum sit:

Dar yemen enz." Wij moeten dan echter nog een tweede verandering maken en *nopen* in plaats van *nope* lezen. Die is nu wel niet groot; maar is veranderen hier wel noodig? De vraag, die er door Jonckbloet in gebracht wordt, staat ook in vs. 9. Ik meen daarom, dat wij den tekst moeten laten, zooals hij is; *nope* in vs. 4 als hortatief opvatten, en met éene kleine verandering is in de interpunctie aldus lezen:

»Dat hier yemen nope den scilt,
»Die daer hanget anden boem!
»Elc merke ende nem goem,
»Watter hem donken mach an.
»Es hier enech so coene man,
»Die hier nu dit dar bestaen?"

XLIV.

III, 30, 39 en 65. — Op de eerste der twee plaatsen vinden wij een woord, dat elders niet voorkomt; nl. *roster* voor *rost* of *roest*. In vs. 38 en vlg. lezen wij:

Ende doe men tswerd neuwe besach
Ende dat *roster* ave dede,
Sach men letteren daer gerede;

het hs. heeft ook duidelijk roster ave dede. Mogen wij nu, steunende op deze plaats alleen, tot het bestaan van het woord *roster* besluiten? In het apparaat van het *Mnl. Wdb.* komt het niet voor; bij Lübben en bij Lexer evenmin en ook Kiliaen kent het niet. Wel echter kent het Mnl. het werkw. *verrosteren* (zie in dit cap. vs. 36 en vs. 49); het Mnd. heeft *rosteren* naast *rosten*, rubigenare, en het adj. *rosterich*, rostig, terwijl in het Nhd. *rosterig* naast *rostig* nog voorkomt. Een substant. *roster* is dus niet onmogelijk, en zelfs waarschijnlijk met het oog op *rosteren* en *verrosteren*; immers is het eerste geen denominatief van *roster*, dan moet het een frequentatief van *rosten* zijn; maar daar bij de toenemende kennis der Germaansche talen blijkt, dat oorspronkelijk geen werkwoor-

den rechtstreeks van werkwoorden zijn afgeleid, maar middellijk door een nomen, zoodat intensieven, causatieven en frequentatieven inderdaad oorspronkelijk denominatieven zijn geweest, zoo kunnen wij uit de werkwoorden *rosteren* en *verrosteren* tot een nomen *roster* besluiten. Noodwendig er uit volgen doet het niet, want de mogelijkheid van eene vorming naar analogie blijft.

Wij kunnen dus niet verder gaan dan erkennen, dat *roster* kan, maar niet behoeft te hebben bestaan.

Dat wij het op de aangehaalde plaats meenen te zien, bewijst niets; immers door

Ende dat *rost er* ave dede

te lezen, verdwijnt het woord *roster*. Het is echter de vraag, of die lezing de voorkeur verdient; wij zouden toch eerder zonder enclisis

Ende dat *rost daerave* dede

verwachten, want het enclitische *er* is wel zeer gewoon voor het plaatstbepalende *daer*, voor het voornaamwoordelijk bijwoord echter komt het meestal voor, wanneer het van zijn bijwoord (*ane*, *ave*, *bi* e. a.) gescheiden is; bijv. vs. 37:

(so verrostert)... So datt*er* vingers dicke *an* lach.

Maar eene wet is ook dit niet; vgl. Velth. IV, 45, 20:

Die casteel was hem ontdaen;
Di*er* *binnen* waren lietmen gaen.

Dat *roster* dus in *rost er* te splitsen is, in gedachte althans, heeft niets tegen zich, maar aan den anderen kant moet erkend worden, dat het ontbreken van *daer* (*er*) bij de lezing *roster ave* volstrekt geen bezwaar is; vgl. Velth. II, 21, 2.

So donderet (*l.* donderdet) vreselijc te Gint,
Dattie stat *af* verwagede.

en verder eene reeks van voorbeelden in Franck's aanteekening op *Alex.* II, 346.

Derhalve indien blijken mocht, dat *roster* bestaan heeft, zoo staat daarvan misschien een voorbeeld op de besproken plaats, welke alleen het bestaan van *roster* niet bewijst.

Op de tweede plaats, vs. 65, wordt van een helm, even oud als het zwaard van zooeven, gezegd:

(hets wonder) Hine waer verrot ende tswerd mede.

De vraag: »*verrot*, l. *verrost*"? ligt voor de hand, maar moet, meen ik, ontkennend beantwoord worden. Immers er is reeds gezegd, dat die wapenen *verrosterd* waren; gaat de schrijver daarop voort: »Het is wonder, dat zij niet .... waren", dan moet daar een ander woord staan dan *verroest*, en liefst een, dat daarmede een climax vormt; daarvoor is *verrot* uitstekend geschikt; *verrosterd*, d. i. met een roestlaag bedekt, *verrot* zoo door roest ingevreten, dat het metaal uiteenvalt. Zij verhouden zich dus als bijv. *beschimmeld* en *verrot*, als er van hout sprake is. Ook nu nog schijnt het mij niet onmogelijk van *verrot metaal* en *steen* te spreken, zoo door verweering voorwerpen daarvan gemaakt dreigen in stof uiteen te vallen. Het Mnl. kende die ruimere opvatting van *verrot* zeer zeker, hetgeen duidelijk blijkt uit die plaatsen, waar *verrot* in het rijm voorkomt, en dus aan geene fout te denken is, bijv. *Segh.* vs. 877.

Roestich eest (nl. tswaert) ende *verrot*
Draeghdijt in node, so sidi sot,

en ald. 851, waar gesproken wordt van Petrus' zwaard, waarmede Malchus was gewond:

Haelt mi dat swaert *verrot* (: God)

Ook het nog in België bekende *vertich* of *vortich*, dat *vervuild*, *verrot* beteekent (zie *Segh.* gloss. op v e r t i c h) wordt van metalen gebruikt; vgl. *Segh.* vs. 8668:

Doe dectic mi met minen scilde
Die *verrot* was ende *vertich*

en niet in verbinding met *verrot*, vs. 8400

Ende die scilt was so *vertich*
Alsmer op sloech so stoef hi.

Het blijkt dus, dat in het Mnl. voor *vertich* en voor *verrot*, de ruimere beteekenis van *verweerd*, *vergaan* moet worden aangenomen.

XLV.

III, 32, 53. — Jonckbloet zegt van:

Die maelgen die daar ane (*nl.* ane den halseberch) lagen
Waren vingere ende groet

eigenlijk niet veel anders, dan dat hij er geen raad mede weet, en slaat nu eene willekeurige verandering voor in: *Waren ene vingere groet.* Zeker is het eene lastige plaats; wij moeten echter uitgaan van *Waren vingere groet*; want *ende* (dat J. liet drukken) is in het hs. geëxpungeerd. Verder staat er boven de laatste *e* van *vingere* iets, dat gelijkt op eene 9 en ook op de gewone verkorting van *con;* allerlei gissingen zijn dus mogelijk, de eenvoudigste is zeker wel die van Prof. Verdam, die veronderstelt, dat daarmede eene s bedoeld is, en met verwerping van de laatste *e* leest: *Waren vingers groet*, d. i. »zoo dik als een vinger"; vgl. III, 30, 37 *vingers dicke*; echter II, 19, 34 *vinger lanc.* Er is maar een bezwaar namelijk, dat *Waren vingers groet* een zeer kort vers is, maar de zin is in orde en de verandering gering.

XLVI.

III, 35, 7 en 8. — Eduard is genaderd tot het einde van een langen tocht naar het vijandelijk land der Galoyse.

vs. 6. Eer hi ten inde quam, dede gomen
Die coninc, eer hi mochte belagen
Die slote, soe dat hi sonder versagen
In haer lant comen mochte.

Het is duidelijk, dat hier iets aan den tekst ontbreekt; maar door in vs. 8 *hoe* te lezen in plaats van *soe*, kan dat worden verholpen. Geschiedkundige feiten zouden moeten uitwijzen, of misschien *soe dat* onveranderd moet blijven, *eer* in vs. 7 daarentegen in *hoe* worden veranderd.

Graphisch is zeker de eerste verandering het best te verdedigen.

XLVII.

III, 36, 25. — Eduard I van Engeland is in oorlog met Wales. »Die Galoyse" hebben post gevat op een berg en hebben zooveel schade aan de Engelschen, die beneden gelegerd zijn, toegebracht, dat Eduard zijne scharen heeft doen wijken tot op een afstand, waar de vijandelijke pijlen hen niet meer kunnen bereiken; hij houdt echter den berg ingesloten, en hoopt door hongersnood »die Galoyse" tot onderwerping te brengen. Doch dezen spreken niet van overgave, maar maken het plan, op een vroegen morgen van den berg af te komen en zich door het Engelsche leger heen te slaan. Door de voorposten »die de sciltwachte daden" wordt dit plan bekend bij de Engelschen, die voor een deel van hun kant den berg zullen optrekken, wanneer zij bemerken, dat de vijanden dalen, om dezen zoodoende tegen te houden. Zoodra zij den vijand ontmoeten, zullen zij op den hoorn blazen als sein, dat de aan de andere zijde gelegerde Engelschen den berg daar moeten beklimmen, om over den top heen den vijand in den rug aan te vallen.

Na deze wel wat lange inleiding, maar die mij voor het begrijpen der plaats noodig scheen, zegt Velthem vs. 24 en vlg.:

Doen dus die gene dat bekinnen.
Die sciltwachte dade tsamen,
Dattie Galoyse neder werd quamen,
Bliesen si met haren hornen.

Jonckbloet leest:

Doen dus die gene dat bekinnen,
Die sciltwachte, dade tsamen,
Dattie Galoyse nederwaerd quamen,
Bliesensi met haren hornen.

En het schijnt, dat Jonckbloet het begrepen heeft, want eene aanteekening op deze plaats geeft hij niet. Ik voor mij zie evenwel geene kans de verzen, zooals zij daar staan, te verklaren. Volgde vs. 27 niet, zoo zou men »dade tsamen" impersonaal als »geschiedde het te gelijker tijd" dus als hoofdzin kunnen opvatten; dit blijkt, nu vs. 27 de hoofdzin is, onmogelijk. Met eene kleine verandering meen ik den zin te herstellen, door te lezen:

Doen dus die gene dat bekinnen,
Die *die* sciltwachte dade*n* tsamen,
Dattie Galoyse nederwaerd quamen,
Bliesensi met haren hornen.

XLVIII.

III, 40, 28. — Jan I van Brabant wil een tornooi houden; het verhaal hiervan begint aldus:

vs. 27. In desen tiden, hebbic vernomen,
So dat oec een spel genomen
Ten Baren.

Wij moeten natuurlijk in vs. 28 *was* lezen of *wart* in plaats van *dat*. De verbetering, die ten overvloede bevestigd wordt door III, 41, 1 en 2:

Dus es die Hertoge ten Baren comen
Daer dat spel *was* genomen,

ligt zoo voor de hand, dat Jonckbloet die wel gezien moet hebben; hij zal dus slechts hebben verzuimd, daarover eene aanteekening te schrijven; immers in zijn Specimen heeft Jonckbloet de verbeteringen ook van de meest tastbare fouten naar

de aanteekeningen verwezen en niet in den tekst opgenomen.

In het vorige hoofdstuk heeft hij uit datzelfde beginsel, in vs. 29 *toendement* in plaats van *toende men* laten drukken, en in vs. 39 *can* behouden, waar het object niet kan gemist worden en *cant* moet worden gelezen.

XLIX.

III, 41, 23. — In het spel te Baren, waarvan zooeven sprake was, komt een ridder, die

was geprijst so sere,
vs. 20. Dat niemen en dorste, in genen kere,
Van hem allen, die daer waren,
Jegen hem ene joeste varen;
So goet joestere hiet die man.

Jonckbloet heeft bezwaar tegen *joestere*, en wil *joesteren* lezen »videtur vertendum esse: *tam bene juxtare dicebatur ille*". »Joesteren" zou volkomen goed te verklaren zijn; maar nu het er niet staat, behoeft het er niet te worden in gebracht; immers even goed is ook: *tam bonus juxtor dicebatur ille*, en dat staat er, zoodat er niets aan den tekst veranderd moet worden.

Ik geloof, dat Jonckbloet dupe geworden is van eene schrijffout bij Van Wijn op Heelu, waarheen hij verwijst in zijne aanteekening: »*Joestere*. Van Wijn ad Heelu pag. 172 hoc vocabulum habet substantivum, quocum tamen facere nequeo". Van Wijn heeft t. a. p.: »De ridder met wien de Hertog te Baren *ene joeste wilde varen*, en die met hem niet *joesteren wilde*, *metten spere ende metten scilde*, dien man heet men daar (Velth. pag. 199) *een goet joestere*. Zoodat dit *jostere* eigenlijk een wapenspel is van twee, en dit komt met La Curne, hier boven aangehaald, zeer wel overeen." Van La Curne aangehaald, vinden wij op blz. 171 eene aanteekening over de *joute*: »La Curne noemt de *joute* (1e Dl. p. 153): proprement le combat de lance *seul à seul*; etc." »*Joute*," zoo vervolgt van Wijn,

»was dan het *duel*. Huydec. op Stoke 3e Dl, blz. 206. Si leden menighen zware joeste."

Het blijkt voldoende, dat Van Wijn hier schrijft eene aanteekening niet over *joestere*, maar over *joeste*, en dat stellig de zinsnede »zoodat dit *jostere* eigenlijk een wapenspel is van twee", hem, tengevolge van het drie woorden vroeger genoemde *joestere* uit de pen is gevloeid, terwijl hij bedoelde: »zoodat die *joeste* eigenlijk een wapenspel is van twee".

Met een substantief *joestere* in den zin van *wapenspel* zou ik evenmin weten, wat aan te vangen, als Jonckbloet; *joestere* echter is *joesteerre*, Ndl. *joesteerder* in de beteekenis van »hij die het *joesteren* beoefent, die zich in de *joeste* onderscheidt, die eene *joeste* of *joesten* doet".

De emendatie van Jonckbloet in vs. 57, waar hij *litsen* uit *licsen* leest, schijnt mij even waar, als eenvoudig toe.

Haarlem. CORNELIA VAN DE WATER.

HOU SICK!

In de »Losse Aanteekeningen" op het Moortje (Tijdschr. 6, 90) wordt van het tusschenw. *het!* gezegd: »de *t* beschouw ik als een aanhangsel gelijk aan de *k* in '*hou sick*, *hem sick!*', waar *sick* toch ook niet anders is dan *pss!* of *psst!*"

Dit *sick* zal echter wel de zelfde uitroep zijn als *zek!*, dat men hier te lande dagelijks hoort. Iedere melkboerin die haren hond wil doen stilstaan, roept hem toe: »hou, zek!", d. i. houd, zeg ik! Het staat gelijk met eng. *I say*.

Antwerpen. E. SPANOGHE.

VELTHEM'S SPIEGEL HISTORIAEL.

TEKSTCRITIEK.

I. Plaatsen in de eerste drie boeken, waarvan tot heden geen bronnen zijn aangewezen.

Vervolg van blz. 80.

L.

III, 42, 10 en 39. — Tengevolge eener verkeerde opvatting van den werkwoordsvorm in vs. 8, schijnt het Jonckbloet noodig in vs. 10 eene verandering in den tekst te brengen. Van Jan I van Brabant heet het vs. 6 vlg.:

Haddi noch geleven mogen,
Alsoe alse hi wel mochte,
So wetic wel dat ne dochte
Geen prince, die leeft nu,
Hem geliken, dat secgic u.

Hiervan zegt Jonckbloet in de aanteekeningen. Vs. 8. *Ne dochte. Dochten* (*l. Dochte?*) a verbo *doogen*, *deugen*, quod significat *valere*. Vs. 10. *Geliken*. Credo corrigendum esse: *gelike*; est nempe adjectivum et significat: *par*.

Jonckbloet is hier op eene klip gestooten, waarvoor wij ons tegenwoordig wel zullen wachten; maar hij had ook nog geen *Mnl. Wdb.*, waarin hij lezen kon: »Sommige plaatsen, waarin de vorm *dochte(n)* voorkomt, zouden aanleiding kunnen geven tot misverstand. Men onderscheide daarom wel, of de vorm behoort bij denken, bij dunken, bij dochten (d.i. duchten) of bij dogen." Als wij dit in het oog houden, en wij bedenken, dat het Mnl. *dunken*, niet, zooals tegenwoordig, uitsluitend impersonaal is, maar evenals het Grieksche *dokeîn*, zoowel de persoonlijke als de onpersoonlijke constructie toelaat, zoo is het duidelijk, dat *geliken* in vs. 10 volstrekt niet fout is; maar dat wij moeten verbinden: »Geen prince ne dochte hem geliken"; d. i. »Geen vorst zou den dunk opwek-

ken hem te gelijken"; »men zou niet meenen, dat een vorst hem kon gelijken."

Er is echter eene andere plaats in dit caput, die Jonckbloet wel met stilzwijgen voorbijgaat, maar die mij in de gegeven redactie onbegrijpelijk schijnt. Ik bedoel vs. 39, waar, nadat er naar Engeland is gezonden, om den zoon van hertog Jan den Eersten tot den troon te roepen, gezegd wordt:

Binnen desen sloech die te hant
Mijn her Godeverd tshertogen broeder,
Ende wilde slans sijn behoeder.

Le Long zegt van *sloech die te hant*: »nam de regeeringe aan", en uit het verband blijkt wel, dat vs. 39 ongeveer beteekenen moet: »Middelerwijl nam de regeering in handen heer Godevaerd", maar het staat er niet. Als conjectuur zou ik willen voorstellen te lezen:

Binnen desen sloech *daerane* (= aan de regeering) *die* hant....

wat den zin teruggeeft.

LI.

III, 43, 11 en 16. — De koning van Engeland wil bondgenooten werven tegen Philips van Frankrijk:

Om dit sende sinen scater wt
Die Coninc van Ingelant overluut
In Brabant, in Aelmaengen in Hollant
Tot allen ridderen, die men vant
Die hem dienen wil (*l.* willen) om scat.

Jonckbloet heeft in vs. 11 *scat* in plaats van *scater* laten drukken; zie zijne aanteekening op dit vers, *Specim.* blz. 117, ook voor de verschillende conjecturen op deze plaats. Met Jonckbloet geloof ik, dat er in het hs. *scat*, niet *scater* staat [1]), en daar

1) Niet onbelangrijk is, dat ruim 2½ eeuw geleden, het nu in het hs. niet zeer duidelijke woord in hetzelfde hs. ook als s c a t is gelezen door W. van Gouthoe-

scat hier een zin geeft, alhoewel een woord, dat *schatmeester* beteekent, beter zou voldoen, kunnen wij ons, dunkt me, aan het hs. houden; wij kunnen immers toch ook wel zeggen: »Hij zond *zijn geld* overal heen", al zou het juister zijn: Hij zond *iemand met het geld.*

De verzen, die hierop volgen, heeft Jonckbloet niet begrepen: »Ende elken *soudi* oec na dat also vele als hij was waert", d. i. »Ieder *betaalde* (*bezoldigde*) hij, naardat hij waard was". J. ziet in *soudi* »zoude hij" en neemt derhalve eene fout in den tekst aan, die niet bestaat.

LII.

III, 44, 30 en 56. — Deze beide plaatsen zijn door Jonckbloet in de aanteekeningen behandeld, en wat den tekst betreft onaangetast gelaten. Toch is in beide eene fout, zooals in het *Mnl. Wdb.* reeds is gezegd. In vs. 30 staat *betten* voor *op de valkenjacht gaan*, l. *beiten* (zie *Mnl. Wdb.* I, 1150 B); in vs. 56 staat voor *dooden doen*, l. *doeden* (zie *Mnl. Wdb.* op doden). Niemand zal tegenwoordig meer de verdediging van »*Doen*, *necare*" als »forma primitiva, unde noster *doden*" op zich nemen, evenmin als van »hinc derivandum verbum *verdoen*".

LIII.

III, 45, 1. — Floris de Vijfde is buiten Utrecht gevangen genomen, zooals in cap. 44 is verhaald. In cap. 45 vs. 1 en vlg. lezen wij bij Le Long:

Bewerden vorden sine vordane;
Daer sprac Herman den Grave ane:
Her Grave! seit hi, gedinct u iet
Wat hier vormaels es gesciet?

---

ven, zooals blijkt uit de fragmenten van Velthem's Spiegel, die hij heeft ingelascht in de „Chronycke" door hem in 1620 en 1636, in hoofdzaak naar de beroemde Divisie-Chronyk, welke in de zestiende eeuw drie drukken had beleefd, uitgegeven.

Van *Bewerden* zegt Le Long »voorreeden" blz. 3 en 4, dat hij het uit het hs. hersteld heeft uit *Te Worden* (d. i. *Woerden*) en hij aan *Bewerden* de beteekenis hecht van » *Wel bewaart*".

Jonckbloet heeft in den tekst (dus naar het hs.):

Te Werden vorden sine vordane.

en in de aanteekening: »*Te Werden*. Corrigatur *Te Muiden*, tam ob mox sequens *daer*, quam quia sequente Capite comes dicitur illic esse." Terloops zij aangemerkt, dat het woord *Muiden* in het volgende hoofdstuk nergens wordt genoemd; wat Jonckbloet met het laatste gedeelte van zijne aanteekening bedoelt, kan ik dus niet verklaren.

In het *Mnl. Wdb.* I, 1214 vinden wij op bewerden: Aanm. Velth. III, 45, 1, »Bewerden vorden sine (Floris V) vordane" is de lezing bedorven. De zin vordert »*Te Naarden* vorden sine". Vgl. Stoke V, 45." En Stoke V, 44 en 45 lezen wij: »Doe voerden sine altehant, Tote dat si bi *Naerden* quamen". Maar iets vroeger in hetzelfde verhaal staat Stoke IV, 1521: „Si voeren te *Muden* metten grave".

Wat moet er nu staan: *Te Worden*, *Bewerden*, *Te Werden*, *Te Naarden* of *Te Muiden*?

Gelukkig was ik in staat met het begin te beginnen, d. w. z. te zien, wat het hs. heeft.

Daar staat: 𝔗𝔢 𝔚𝔢𝔲𝔡𝔢̄. Zeer duidelijk is de hoofdletter T en *ook de kleine zwarte t*, die er volgens Le Long (»voorreeden" blz. 4) niet staat, maar die volgens hem eene *b* is. Ook de overige letters zijn duidelijk, behalve de derde van het tweede woord; mij schijnt het echter toe, dat daaruit eerder een *u* te lezen is, waarvan een klein gedeelte door de volgende *d* is bedekt, dan eene *r*. Er staat òf *Te Werden* òf *Te Weuden*, wat niets is en dus bedorven moet zijn; waaruit, leert Stoke ons. Lezen wij bij hem het geheele verhaal van den verzoeningsmaaltijd af, tot Floris' dood (Stoke IV, 1357 tot V, 95), zoo zien wij, dat de edelen tweemaal met den gevangen Floris op reis zijn

geweest; eerst, na hem buiten Utrecht gevangen te hebben genomen, naar *Muiden*, welke plaats zij bereiken; later, toen zij zich op het Huis te Muiden niet langer veilig rekenen, naar Naarden, dat zij niet bereiken, maar op weg waarheen zij Floris vermoorden. Van dien eersten tocht nu spreekt Velthem op de bovengenoemde bedorven plaats in cap. 45, terwijl hij den mislukten tocht naar Naarden en Floris' dood pas in cap. 46 verhaalt. Voor het bedorven

Te *weuden* vorden sine vordane.

moeten wij dus lezen:

Te *Muiden* vorden sine vordane.

LIV.

III, 45, 19 en 75. — De eerste dezer plaatsen is niet bedorven, maar de verkorte schrijfwijze, die het hs. hier heeft, kan ons helpen eene andere plaats in het tweede boek terecht te brengen. Floris I, sprekende over Jan van Velzen, die iemand »binnen vrede" had gedood, vraagt aan Herman van Woerden:

vs. 18. Had u wonder dat menne vinc
Ende daer over recht, alst sculdich was?

In het hs. vinden wij voor *sculdich* geschreven *sculd'*; toch is ongetwijfeld *sculdich* bedoeld.

In II, 21, 67 heb ik eene plaats, waar *sculder* een gewrongen zin geeft, zoo het al *schuldenaar* beteekent, terwijl *sculdich* verwacht wordt, onbesproken gelaten, daar *sculder* l. *sculdich* mij graphisch niet te verdedigen scheen. Ook daar echter staat in het hs *sculd'*, wat wij nu met het volste recht mogen oplossen als *sculdich*. In plaats van:

vs. 65. Want men lietem daer verstaen:
Dat hi van rechte sonder waen
Sculder waer nu en (*l.* ene) vard

leze men: *Sculdich* waer nu ene vard.

De tweede plaats vs. 75 is in het hs. zeer moeilijk te lezen. Le Long heeft:

Dus moeste die gene, dat secgic u
Den grave begaven (*l.* begaden *Mnl. Wdb.* I, 694) *corts naer*
Al waest hem te doene swaer.

De gecursiveerde woorden zijn door Le Long anders gelezen dan door Jonckbloet, die *vor waer* meende te onderscheiden. *Corts naer* is zeker fout. Le Long heeft stellig eenige halen van het aan de keerzijde geschreven *Doe*, dat doorgedrukt is, meegeteld, toen hij in het eerste woord zoovele letters meende te zien. Ik meen in het hs. te onderscheiden oec d'n' of doe d'n', waar, wat den zin betreft, niets tegen is. De verkorting d'n' voor *daernaer* staat o. a. ook I, 17, 63, I, 17, 92 en elders [1]).

Ten slotte nog een enkel woord over vs. 79. Na vreeselijk toegetakeld te zijn lag Floris V »*sonder scouwen* twee nachte ende meer". Jonckbloet: »*Schouwen* pro *schouden*, *schulden*". Ik geloof het niet; J. had dan door voorbeelden moeten aantoonen, dat *schouwen* werkelijk meer voorkomt voor *schouden*.

Ook geloof ik niet, dat Velthem zoo vast van die onschuld van Floris overtuigd was; immers in cap. 37 zegt hij van het verhaal van Floris' dood, zooals de Hollanders en de Friezen dat geven: »In strider niet jegen, *al wistic iet el.*" Ik meen derhalve dat »*sonder scouwen* lach hi twee nachte ende meer" beteekent: »*zonder dat men naar hem omzag*, lag hij daar meer dan twee nachten."

LV.

III, 47, 15. — Gerard van Velzen heft zijn zwaard in de hoogte en wil Floris een doodelijken houw toebrengen. Diens paard springt echter op zijde:

vs. 15. Dus nam dat swerd te der snede
Den grave beide sine hande mede.

»Te *der* snede" schijnt mij de ware lezing niet; voor *te der*

1) Gouthoeven t. a. p. heeft *aldaer*.

zou allicht *ter* geschreven zijn; *te der* kan staan voor *te dier* [1]) maar het liefst zou ik hier lezen: *tener snede.*

In het vorige cap. (waar wij ook het overtollige *die* uit vs. 1 met Jonckbloet niet behoeven te schrappen), is een dergelijke fout in vs. 35. Op dat kasteel niet langer veilig, willen zij Floris brengen »*ter* ander stat." Lees: *tere* ander stat.

LVI.

III, 48, 13. — Bij de vreeselijke overstrooming omtrent Kerstmis van het jaar 1296

was die Seine so overcrachtech,
Ende van water oec machtech,
Datse niet mocht wederstaen,
Sine braect af (*l.* al) op sonder waen,
Dat in haren *loec* was geset.

Jonckbloet wil *loep* in plaats van *loec* lezen, maar verandering is onnoodig: *loec* beteekent hetzelfde als *beloke*: zie *Mnl. Wdb.* op beloken, waar ook uit Velthem voorbeelden zijn genoemd. Zoowel *loec* als *beloke* duidt aan het land, dat de rivier met hare armen *insluit*, dus *stroomgebied*; hetzelfde heet *Alex.* VII, 1430 *grepe* var. *begrepe*, d. i. het land, dat de rivier *begripet*, dus ook *stroomgebied.*

LVII.

III, 51, 16. — Adolf van Nassau is gesneuveld en Albrecht van Oostenrijk keizer geworden. En nu »trocken an Alebrechte die Heren al, Om dat hi hier hadde tgeval." Zoo, zegt Velthem, gaat het altijd: met wien het slecht gaat in de wereld wil niemand iets te doen hebben [2]).

---

1) Dit heeft Gouthoeven.

2) Lees derhalve in vs. 12 in plaats van »*Maer* heme....": *Met* heme en wilt niemen dan". Het hs. heeft de fout ook. Het eerste woord, zoowel van vs. 12 als van vs. 13 is daar afgekort tot *M'*, d. i. *Maer.*

Maer diet geval heeft, ende blijft boven,
Dien gaen si dan alle loven,
Ende smeken, ende hem ondercrupen,
Vor hem nigen, vor hem si slupen,
Ende bieden hem haren dienst sere,
Ende secgen: Ic wil gi sijt mijn Here!

Niet alleen Le Long, ook Jonckbloet gaat *slupen* (vs. 16) met stilzwijgen voorbij; toch past het hier noch in de beteekenis *sluipen*, noch in die van *glijden*. Van vs. 15 tot vs. 17 wordt op verschillende wijzen gezegd, dat de oogendienaars van groote heeren zich voor dezen *vernederen*. Zij *smeken* d. i. vleien; zij kruipen voor hen; (*ondercrupen* in letterlijken zin, zie Jonckbloet *Specim.* blz. 125; Kiliaan op onderkruypen: *subrepere*); zij buigen enz. Een dergelijk begrip moet ook ten grondslag liggen aan het woord, dat in de plaats van *slupen* moet komen. Het ligt voor de hand *stupen* te lezen, dat *buigen* beteekent, bijv. *Oudvl. Lied en Ged.* 272 vs. 1152: Soe *stupede* (hier zwak vervoegd) ende soe neech; 346 vs. 914: Twifel, die *stoop* noch vaste ende neech. Zie ook *Mnl. Wdb.* op gestupen. Kiliaan heeft: »stuypen. *Curvare*, *incurvare*, *inclinare*, *flectere*, Ang. *stoupe.*" In eene noot van den uitgever wordt een voorbeeld uit Cats aangehaald: »'t En weet (ghelyck ghy siet) van *stuypen* ofte nygen." Ook staat het bij Huygens: »Phlip *stuypte* voor een' Heer met danckelick gelaet", *Korenbl.* 2, 86, en bij P. Rabus: »'t Volk, om zijn eer te tuigen Doet niet dan *stuipen*, buigen." Meyer (uitgave 1731) heeft nog: »stuipen. *Krommen*, *buigen*. Hiervan zeit men *stuipen* en *neigen*." Zie verder voor het gebruik in de 18de eeuw Oudemans 6,648. Tegenwoordig in Nederland verouderd, leeft het voort in Belgie, zie de Bo 1121, b, en Schuermans, 700, terwijl het verwante *to stoop* in het Engelsch nog in gebruik is.

Reeds bij Velthem vinden wij *nigen* en *stupen* verbonden, zooals ook in de andere Mnl. voorbeelden en dat uit Cats, wat volgens Meyer spreekwoordelijk was.

Voor de niet zeer gewone verwisseling van *t* en *l* in hss. vergelijke men *Tekstcrit.* blz. 26 vlg., waar *luschen* uit *tusschen* gelezen moet worden; ook het, Velth. I, 1, 44, uit *sla* geëmendeerde *sta*; en *loefden* uit *toefden* in Velth. II, 18, 15, zooals Verwijs, *Bloeml.* 2de dl., blz. 155, vs. 15 reeds heeft laten drukken; behalve dat het uit den samenhang blijkt, wordt het ten overvloede nog bevestigd door de bijna woordelijk gelijkluidende plaats in Velth. II, 19, 11: »Si loefdent alle die saten daer".

LVIII.

III, 51, 55 vlg. — In ditzelfde caput kunnen wij door omzetting van een paar verzen de lezing verbeteren. De verraders van Adolf van Nassau, zegt Velthem, moesten behandeld worden als de moordenaars van Darius door Alexander, die hen deed dooden, daar zij hun rechtmatigen vorst hadden vermoord. »Zoo wou ik dat nu ook de bisschoppen werden gedood, die huns keizers ondergang hebben bewerkt. Werd er tegenwoordig naar dat beginsel gehandeld, zoo zou er vee minder verraad gepleegd worden. Ik wou, dat men iedereen zijn verraad op die wijze betaald zette."

De logische volgorde eischt, dat wij de laatste twee volzinnen van plaats doen ruilen, d. w. z. vs. 57 en 58 lezen voor vs. 55 en 56. De tekst wordt dan, vs. 52 vlg.

Dus woudic dat hier waer gedaen
Over dese biscop, die valscelike
Verrieden den coninc van haren rike.
Ic wilt oec wel, bi mire wet,
Dat men elken goude met.
Dademen nu, Godweet, na dien,
Men soude verradens die min plien.

Haarlem. CORNELIA VAN DE WATER.

THOMAS ARENTS,

TOONEELDICHTER EN GESCHIEDZANGER.

Witsen Geysbeek, wiens critisch woordenboek slechts dan op dien naam eenige aanspraak kan maken, wanneer hij, zooals lang niet altijd het geval is, de werken van die dichters, welke hij behandelt en beoordeelt, nauwkeurig doorlezen heeft, en die bij zijne critiek in den regel eer te gestreng dan te zachtmoedig is, noemt het gedicht van Arents op den veldslag van Fleurus »inderdaad stout, krachtig en echt dichterlijk", en zegt van Arents' minnedichten, dat zij »inderdaad naïf, los en bevallig" zijn. Die lofspraak is in den mond van onzen criticus veelbeteekenend, daar Witsen Geysbeek de werken van Arents werkelijk meermalen blijkt gelezen te hebben; en vooral is die lofspraak van belang, als men bedenkt, dat zij geschreven werd in den tijd der reactie tegen de Fransche school, waarvan Arents een aanhanger was, en ten gevolge waarvan dan ook 's dichters tooneelstukken de goedkeuring van Witsen Geysbeek evenmin konden wegdragen als van Jeronimo de Vries [1]), wien echter »Arents' dichttrant (somwijlen los en bevallig) meer behaagt dan die van Pels."

Toch was het niet die lofspraak, welke mij opwekte de bijna geheel vergeten gedichten van Arents nog eens te bestudeeren. Zelfs onze dichters van den eersten rang zijn sterren, van welker stralen slechts enkele door de nevelen van het verleden kunnen heenbreken, om het aan ander licht gewende oog van den negentiendeëeuwer te treffen, terwijl van den vollen lichtglans, waarmeê zij hunne tijdgenooten bestraalden, slechts een flauwe weerschijn wordt gezien door den minst bevooroordeelden geschiedbeoefenaar van onze eeuw, die tijd noch moeite heeft gespaard, om zich op de hoogte te stellen van smaak, gevoel en denkwijze zijner voorouders. Hoe zou dan het gun-

1) J° de Vries, *Proeve eener Gesch. der Nederd. Dichtkunde*, Amst. 1808. I. bl. 259 vlg.

stig oordeel van een, nu toch ook reeds verouderd, criticus over eenige weinige gedichten in staat kunnen zijn, ons belangstelling in te boezemen voor eenen dichter van den tweeden rang — zoo wij hem met zijne tijdgenooten en bewonderaars dien rang al mogen toekennen — en ons kunnen opwekken om diens werken nog eens ter hand te nemen, ten einde onze begeerte naar aesthetisch genot te bevredigen? Om andere redenen acht ik dan ook de gedichten van Thomas Arents eene nadere kennismaking en beschouwing waardig.

I.

Allerlei onderzoekingen, in den laatsten tijd aangaande de geschiedenis van den Amsterdamschen schouwburg gedaan, hebben niet alleen daarvoor algemeene belangstelling opgewekt, maar ook bewezen, dat zulk eene belangstelling in alle opzichten verdiend is. Die geschiedenis toch bestaat niet enkel uit eene reeks van chronologisch geordende feiten, maar toont ons in een levendig tafereel de rustelooze ontwikkeling, verandering en afwisseling van den letterkundigen smaak, den onderlingen wedijver of doodelijken strijd van twee of meer verschillende aesthetische richtingen, waarvan de eene misschien meer dan de andere onze goedkeuring moge wegdragen, maar die alle van beteekenis zijn als uitingen van den rijken en werkzamen geest des menschen. Wij mogen dan partij kiezen voor Rodenburgh of Coster, voor de oude kamer of de nieuwe academie, de strijd tusschen beide is een teeken van leven op letterkundig gebied, dat ons aantrekt. Straks moge in den strijd tusschen het classieke en het romantische door ons voor deze of gene richting de overwinning gewenscht worden, de nederlaag van onze gunstelinge kan ons evenmin van onze belangstelling berooven als hare zegepraal. Hetzij wij Jan Vos dankbaar zijn voor de »konst en vlieghwerken", waarmeê hij het tooneel verrijkt heeft, hetzij wij oordeelen, dat hij daardoor den wansmaak vrij spel gegeven heeft, als hervormer van

het tooneel blijft Jan Vos in elk geval eene belangwekkende figuur, en dat zijn ook de aanhangers van zijne partij in hunnen strijd tegen Nil Volentibus Arduum, evenals dat genootschap zelf, althans in den eersten tijd van zijn bestaan, eene rol van beteekenis heeft vervuld. Met dat genootschap breekt voor de geschiedenis van den schouwburg een nieuw tijdperk aan, en in den aanvang van dat tijdperk, toen het oude nog worstelde tegen het nieuwe, en het nog twijfelachtig was, wat de zege zou behalen, trad ook Thomas Arents als tooneeldichter op. Zijne werkzaamheid nu als zoodanig levert eene niet onbelangrijke bijdrage tot de kennis van dat merkwaardig tijdperk.

Den 6den Juni 1652 werd hij te Amsterdam geboren [1]). Van vaders zij was hij een Kampenaar, van moeders zij een Keulenaar, en evenmin van aanzienlijke als van vermogende familje. Zijne ouders moesten hem dan ook, hoe gaarne zij hem eene goede opvoeding wilden geven, reeds op twaalfjarigen leeftijd op het kantoor plaatsen bij den makelaar Le Bleu, bij wien hij zoo goed zijnen plicht deed, dat hij later de opvolger kon worden van zijnen patroon. Over zijn sterfjaar loopen de gevoelens uiteen ten gevolge van de slordigheid zijns levensbeschrijvers, die te onrechte 1700 als zoodanig opgeeft [2]). Hij kan niet vóór

---

1) Het weinige, dat wij van zijn leven weten, is, behalve in zijne eigene werken, te vinden in het artikel *Arents* bij D. van Hoogstraten en J. L. Schuer, *Groot Algem. hist. geogr. geneal. Wdb.* I (1733) bl. 557 vlg., en in het bericht „aan den bescheyden lezer" van M. Brouërius van Nidek, die eene vrij slordige uitgave bezorgde van „*Thomas Arents Mengelpoëzij*, te Amsterdam bij Hendrik Bosch 1724 8°. Het was de eerste (en laatste) uitgave dier gedichten, welke Hendrik Bosch met een gedicht opdroeg aan Simon Schijnvoet, eenen der vele Amsterdamsche Maecenassen. Vóór dien bundel vindt men lofdichten van J. L. S(chuer), Finis coronat opus, W. v. d. Hoeven, L. V. B(os), G. Tysens, die ook eene dichterlijke „uitlegging van de tytelprint" vóór den bundel gaf, Adr. de Cramer, J. A. van Orsoy. J. v. d. Streng, Philip Zweerts, A. Elzevier, Sine fuco veritas, en eindelijk van W. van Swaanenburgh in zijn bekenden gezwollen trant, die reeds uitkomt in den titel: „Stuyvende Swaanevederen, door Arends spooren verwekt: of Thomas Arends stijgerende toonen, bij Hendrik Bos gedrukt, door nederige klanken gestut". Alle andere mededeelingen over Arents zijn uit deze beide werken geput.

2) Brouërius van Nidek was slordig genoeg, om het jaar 1700 als zijn sterfjaar op te geven, ofschoon in den bundel, waarvan hij de uitgave zelf bezorgde, verzen

1701 overleden zijn, doch waarschijnlijk is dat jaar zijn sterfjaar en niet 1702, zooals men ook wel vermeld vindt.

Reeds op zestienjarigen leeftijd gevoelde Arents de aandrift tot dichten, die zich, zooals men dat van eenen knaap verwachten kon, uitte in stichtelijke gedichten, onder den titel »oude rijmen" door den uitgever als aanhangsel bij zijne *Mengelpoëzij* gevoegd »om het tegenwoordigh in zwang gaande gebruyk en begeerte der Liefhebberen te voldoen." Behalve gebeden zijn het berijmingen en uitbreidingen van bijbelplaatsen: voor een aankomend dichter nog zoo kwaad niet, maar weinig oorspronkelijk en vervuld met uitdrukkingen, die hij ontleende — en op zijnen leeftijd stellig onwillekeurig ontleenen moest — aan de dichtwerken van anderen, welke hij aanhoudend en met opgewondenheid schijnt gelezen en in het geheugen opgenomen te hebben.

Herinneringen aan bekende gedichten bevat ook zijn, door een even stichtelijk karakter gekenmerkt, treur-blij-eindend zinnespel in drie deelen: *Silo, den hemelschen minnaar*, dat in 1714, dus na zijnen dood, werd uitgegeven, en ook wel een werk van zijne jeugd zal zijn, dat hij zelf der uitgave niet

---

voorkomen, die gebeurtenissen van 12 en 18 Januari 1701 bezingen (zie *Mengelpoëzij* bl. 261 en 196). Die verkeerde opgave is gevolgd door J. Wagenaar, *Amsterdam* III (1767) fol. 251; J. Kok, *Vaderl. Wdb.* IV (1786) bl. 1223; J. A. Chalmot, *Biogr. Wdb. der Ned.* I bl. 313; P. G Witsen Geysbeek, *Biogr. Anth en Critisch Wdb.* I (1821) bl. 151; N. G. van Kampen, *Bekn. Gesch. der Lett. en Wet.* ('s Grav. 1821) I bl. 365. Juister is de mededeeling van D. van Hoogstraten en J. L. Schuer, t. a. p. bl. 558, dat hij „door de doodt (is) weggerukt, in den ouderdom van 49 jaren, nadat hij niet lang te voren den heer Burgermeester Dirk Munter, de lust en liefde van zijn geboortestadt en den 12 January des jaars 1701 overleden met een welvoegelijk lijkdicht vereert hadde". Dat woordenboek was de bron voor Moreri, *Le Grand Dict. Hist.* (uitg. 1740) I p. 593, waar evenwel het sterfjaar van Arents niet vermeld wordt; en vandaar dat Paquot, *Mémoires pour servir à l'histoire littéraire* I (Louvain 1765) p. 496, die weder die uitgave van Moreri volgt, zegt: „On ne marque point l'époque de sa mort, que (zooals hij er te onrechte bijvoegt) je crois arrivée vers l'an 1720". Erger nog maakt het M. Siegenbeek, *Bekn. Gesch. d. Ned. Lett.* (Haarlem 1826) bl. 195, die 1730 als het sterfjaar van Arents opgeeft. Het jaar 1702 vinden wij bij Van der Aa, *Biogr. Wdb. der Ned.* I (1852) bl 351, en daaruit bij Huberts, Elberts en Van den Branden, *Biogr. Wdb.* (Deventer 1878) bl. 12). In de tweede uitgaaf van dat Woordenboek door J. G. Frederiks en P. Jos. van den Branden (Amst 1888) bl. 23 herstelde ik die fout.

waardig gekeurd had. Afgezien van de voor ons zoo weinig aantrekkelijke allegorie en het zoetsappig stichtelijke, waarin alleen de piëtist zich vermeien kan, is het stuk niet onverdienstelijk, wat vinding betreft. Het eerste deel verplaatst ons bij de herders (Jacob en Simeon) in het veld, en doet ons met hen den engelenzang aanhooren, die de geboorte van den hemelschen Silo, Jezus, aankondigt, om ons vervolgens met de driekoningen naar den stal van Bethlehem te geleiden, waar door eenige maagden een reizang werd aangeheven. Daarop treedt Lucifer op en overlegt met Staatzugt en Schijnheyligheyd, hoe hij de verlossing van het menschdom zal tegengaan. Hij wendt zich tot Herodes, die dan den kindermoord beveelt, en, als Maria en Jozef intusschen Palaestina verlaten hebben, ook doet uitvoeren, maar zich in razernij van het leven wil berooven, als de weeklagende Rachel voor zijne sponde is verschenen, om hem den gruwelijken moord harer afstammelingen te verwijten.

In het tweede deel treedt Sion, de geestelijke bruid van Jezus — Silo op, als eene tweede Sulamiet uit het Hooglied, in woorden aan dat bijbelboek ontleend hare liefde tot Silo uitstortend, totdat zij van vermoeidheid in slaap valt en dan Silo afwijst, wanneer hij, naar wiens bijzijn zij zoo zeer verlangd had, inderdaad aan de deur van haar slaapvertrek aanklopt. Als zij na zijn vertrek tot het besef is gekomen van hetgeen zij gedaan heeft, gaat zij uit, om hem overal op te zoeken. Hij heeft zich intusschen aan Petrus en anderen als den Zaligmaker geopenbaard, en verder zich als »de goede herder" aan eenige jonkvrouwen vertoond, die eindelijk Sion op het spoor brengen om hem te vinden. Hij treedt haar tegen uit een brandend doornbosch en noodigt haar op het feest, dat hij bereiden wil. Dat feest, waarop Sion vervolgens verschijnt, is het laatste avondmaal. Daar voorspelt hij zijnen dood en verklaart er de waarde van.

Het derde deel begint met eene geestverschijning, en wel van Johannes den Dooper, die de toeschouwers wijst op de

beteekenis van hetgeen nu volgen zal. Wij zijn op den Olijfberg. Jezus treedt met zijne discipelen op, brengt angstige oogenblikken in den hof van Gethsemane door, wordt door Judas verraden, die te laat tot schuldbesef komt, en door Petrus verloochend. Kort daarop verneemt Sion van Maria, dat Silo aan het kruis is gestorven, en dat bericht wordt door Petrus en Johannes bevestigd, die alles uitvoerig vertellen, wat er bij de kruisiging gebeurde, en hoe Silo begraven is. Zij gaat nu met andere vrouwen uit, om het lijk te balsemen, maar de verrezen Silo treedt haar te gemoet, en met Sion's verrukking over het hervinden van haren bruidegom eindigt het stuk, waaraan nog eenige korte, toepasselijke gedichten, »de zeegepraalende Silo" en andere, zijn toegevoegd.

Dat de jeugdige dichter van dat zinnespel niet alleen zeer vertrouwd was met den bijbel, maar ook een groot bewonderaar van Vondel was en diens treurspelen zoo vaak had gelezen, dat hij er geheele stukken van uit het hoofd kende, blijkt schier uit iederen regel van zijn werk. Ieder oogenblik treft men er herinneringen aan het *Pascha*, *Jozef in Dothan*, *Lucifer* en vooral *Gijsbreght* in aan. Ons bestek gedoogt het aanhalen van vergelijkende plaatsen niet. Om den aard der navolging, die niet bepaald ontleening, nog minder diefstal mag genoemd worden, te doen kennen, schrijf ik alleen een paar coupletten af uit den »Klagenden Rey van Bethlehemse vrouwen" in het eerste deel, die op de wijze van Vondel's »O kerstnacht schooner dan de dagen" gedicht is:

»Wie zal de bittre smart verzachten,
Bewogen door de droeve klachten
  Der troostelooze Moeders, die
Haar kinders oogjens zien geloken,
Getrapt, verscheurt, gekerft, doorstoken,
  In 't opgaan van haar jeugt? of wie
Zal ons zo droevig helpen treuren,
Dat Hemel, Zee en Aarde scheuren?

O dat de Zon nooit weder daagt;
Indien hij daagt hij moet bezwijken,
Op 't zien van zo veel jonge lijken.
Hoor hoe de droeve Rachel klaagt.

. . . .

Hoe rijzen mij van schrik de hairen!
Mijn kinders werden Martelaren,
En drinken bloed voor melk en zog!
Geen blijdschap zal mijn traanen stelpen,
Geen troost en kan mijn droefheid helpen;
'k Treur eeuwig, eeuwig, och, och, och!" [1]).

Daarop vangt de tegenzang aldus aan:

»Bedroefde Moeders, staak uw klachten",

om dan verder zijnen stof aan het Hooglied te ontleenen. Dat dit zinnespel uit de jeugd van Arents moet zijn, bewijst ons het veelvuldig gebruik, dat hij daarin van het ontkennend partikel *en* maakt, iets wat in de laatste helft der 17de eeuw alleen een bejaard man uit oude gewoonte, of een zeer jong man uit navolging en onbedrevenheid doen kon.

Met de *Silo* stappen wij van Arents' oude rijmen af. Het oudste van de nieuwe schijnt het vierregelig puntdichtje »op des menschen ydelen roem" te wezen, dat van 12 Juni 1670 gedateerd is. Omstreeks dien tijd zullen ook wel de dertien minnedichten vervaardigd zijn, waarvan hij er een aan zijne Anna wijdde, terwijl de andere waarschijnlijk ook wel haar gelden, al draagt 's dichters liefje er het pseudoniem Laura. Gewaagd is de onderstelling zeker niet, dat Anna zijne vrouw is geworden, of misschien dat reeds was, toen hij het minnelied zong. Ongehuwd is hij ten minste niet gebleven, want bij zijnen dood liet hij eene weduwe na, »die aan Nederland zijne gedichten schonk" [2]), namelijk den reeds aangehaalden bundel

1) Denk tevens aan den rei, waarmeê het vierde bedrijf van Vondel's *Hierusalem verwoest* eindigt.

2) Zie het lofdicht van J. A. van Orsoy vóór de *Mengelpoëzij*.

Mengelpoëzij, waarin men behalve de oude rijmen nog ongeveer 300 bladzijden Helden-, Mengel-, Verjaar-, Minne-, Bruylofts-, Lijk- en Zededichten vindt. Die maken met een twaalftal afzonderlijk uitgegeven tooneelwerken, waaronder ook de *Silo* behoort, zijne dichterlijke nalatenschap uit, ten minste voor zoover men weet, want van sommige tooneelstukken, die niet op zijnen naam zijn uitgegeven, wordt hem ook nog het vaderschap toegekend [1]).

Dat het tooneel het veld was, waarop hij zijne lauweren hoopte te plukken, bewees hij al spoedig, zoodra de Amsterdamsche schouwburg heropend werd. De treurige tijdsomstandigheden waren oorzaak geweest, dat men in 1672 den schouwburg had gesloten, en de hevige twisten, die vóór de sluiting een paar jaar lang de tooneelwereld in rep en roer hadden gebracht, zullen wel de voornaamste oorzaak geweest zijn, waarom de heropening eerst in 1678 plaats had. Toen schenen de beide strijdende partijen verzoend: ten minste een der oude regenten, Tobias van Domselaar, weigerde niet met drie leden van Nil Volentibus Arduum, voor eenige jaren nog zijne heftigste tegenstanders, namelijk Dr. Lodewijk Meijer, Mr. Andries Pels en Dr. Jan Boumeester, in het college van schouwburgregenten zitting te nemen aan de zijde van Jacob Matham en den beroemden en geleerden Petrus Francius [2]).

Dat het heropenen van den schouwburg niet iedereen naar den zin was, behoeft ons niet te verwonderen bij den onafgebroken strijd, dien de streng rechtzinnige predikanten hier te lande steeds tegen alle tooneelvertooningen voerden. Er kwamen dan ook gedichten tegen uit, van welke één, dat het openen van den schouwburg het openen van eene »hel" noemde en met Gods wraak dreigde, door Arents werd

---

1) In het voorbericht voor Arents' *Joan Galeasso, dwingeland van Milanen*, treurspel, 's Grav. 1718 8°, uitgegeven onder de zinspreuk *Artis Amore Laboramus*.

2) Zie C. N. Wybrands, *Het Amsterdamsche Tooneel van* 1617—1772. Utrecht 1873, bl. 230.

beantwoord in een kort gedichtje, waarvan de aanvang aldus luidt:

»Wie noemt der armen beurs dus roekeloos een hel?
Is stichtelijk vermaak bij u een Duyvels spel?" [1])

en waarin dan verder wordt te kennen gegeven, dat het allesbehalve Christelijk is, weder twist te stoken, en allesbehalve ordelijk, om den maatregel der Amsterdamsche regeering, die geen bezwaar had gezien in de heropening van den schouwburg, op zoo hoogen toon te veroordeelen.

Of dit gedicht de aandacht der regenten op Arents heeft gevestigd, dan wel, of hij reeds van te voren met deze, ten minste voorzoover zij tot Nil Volentibus Arduum behoorden, bekend en bevriend was, durf ik niet beslissen; wèl verscheen nog in 1679, tijdens het bestuur van deze regenten, Arents' eerste treurspel door hunne begunstiging ten tooneele. Het was eene vertaling van Racine's *Mithridates*, die zich lang op het tooneel heeft gehandhaafd [2]), sinds zij met eene opdracht aan Kornelis Valkonier van den 10den Juli 1679 in het licht ver-

---

1) *Mengelpoëzy*, bl. 97.

2) Behalve de uitgave van 1679 (Amst. 8°) zijn mij nog bekend Amsterdamsche uitgaven in 8° van 1698, 1706, 1708, 1729 en 1752. Het stuk is vrij letterlijk vertaald, en alleen in zooverre gewijzigd, dat Arents er een paar personen meer heeft ingevoegd, om het nieuwe groote tooneel te vullen en den toeschouwers ook iets meer te zien te geven. Die personen zijn Orontes, welke echter alleen in het IVde bedrijf, 6de en 7de tooneel optreedt, drie lijfwachten, welke alleen in het 2de tooneel van het IIIde bedrijf een paar woorden zeggen, en twee staatjuffers, uit wier mond wij alleen enkele versregels in de eerste twee tooneelen van het Vde bedrijf hooren, en die verder in dat bedrijf als figuranten dienst doen. Het stuk bleef lang op het tooneel, en de beroemde acteur Jan Punt speelde in zijn besten tijd de titelrol. In 1742 of 1743 waren de andere rollen aldus bezet: die van Xiphares door Duim, die van Pharnaces door Brinkman, die van Arbates door Appel, en die van Monima door Punt's vrouw Anna Maria de Bruin. Toen Punt later het tooneel verliet, nam Duim de titelrol over, en bij zijne terugkomst op het tooneel vergenoegde Punt zich met die van Xiphares. Dat deelt ons Corver, *Tooneel-aantekeningen*, Leyden 1786, bl. 26 vlg., mede, die tevens met weinig lof van het stuk als vertaling spreekt, maar vermeldt, dat Punt de kunst verstond om in de rol van Mithridates op de woorden van Monima: »Mijnheer, gij schijnt ontsteld, wat doet

scheen. Daar die opdracht zoowel voor Arents als voor N. V. A. van belang is, voeg ik haar hier in. Zij luidt aldus: „Mijnheer, Doordien ik van goeder hand weet, dat Uwe Ed. Achtb[d] niet alleen groote liefde tot de Dichtkunst in 't algemeen, maar ook eene bijzondere achting heeft voor de werken van een konstgenootschap, 't welk de Latijnsche woorden *Nil Volentibus Arduum* tot zinspreuk voert, zo neem ik de vrijmoedigheid dezen *Mithridates*, uit het Fransch van den Heer *Racine* vertaald, aan Uwe Ed. Achtb[d] op te draagen, met de hoop, dat het Uwe Ed. Achtb[d] niet geheel mishaagen zal; te meer, omdat ik daartoe aangemoedigd ben door sommige der leden van dat Kunstgenootschap, die mij hebben willen doen gelooven, dat niemand van hen zich zoude behoeven te schaamen zulk eene overzetting gemaakt te hebben. Ik ben evenwel in die waan niet, dat het de eer van Uwe Ed. Achtb[ds] bescherming, of ander gunstiger onthaal verdient, maar het geschiedt met inzigt om hier na, als ik noch eenige tijd besteed, en vlijt aangewend zal hebben met het overzetten van deftige Tooneelstukken der voornaamste Fransche Dichters, die nu de waare Meesters in de kunst zijn, eens te beproeven, wat ik in eene eigene vinding zal kunnen uitwerken, en alsdan wederom dezelfde stoutheid neemende, Uwe Ed. Achtb[d] te doen zien, en van deszelfs oordeel te verneemen, hoeveel ik gevoorderd zal hebben."

Uit die opdracht blijkt aan den eenen kant, dat Arents in 1679 nog niet tot de leden van N. V. A. behoorde, zoodat dan ook het stuk onder zijnen eigenen naam en zonder het bekende vignet van dat genootschap het licht zag; maar aan den anderen kant zien wij er uit, dat hij het geheel en al met de denkbeelden van dat genootschap eens was, en het hoog vereerde. In Andries Pels vooral zag hij zijnen leermeester en spoedig ook zijnen vriend, en het zal wel door diens

u dus verandren?" zoo wonderlijk snel van gelaat te veranderen, dat het ieder verbaasde, waarna hij dan even spoedig weder de eerste gelaatsuitdrukking aannam. Corver voegt er bij: „Ik heb het nooit weer zien doen."

toedoen geweest zijn, dat hij kort daarop onder de leden van N. V. A. werd opgenomen. Zijn tweede tooneelstuk toch, de vertaling van Racine's *Ifigenie*, is door het kunstgenootschap uitgegeven met het bekende vignet en met eene korte voorrede aan den lezer, waarin de leden van N. V. A. de bewerking als gewrocht van hunne onderlinge samenspreking voorstellen [1]). Eene dichterlijke opdracht aan Philips de Flines [2]) echter is door Arents zelf »uit de Naam van het Konstgenootschap" onderteekend.

Waarschijnlijk is de *Ifigenia* als een gemeenschappelijk werk van Arents en Pels te beschouwen. Immers er bestaat een brief [3]) van 18 Febr. 1681, door Lodewijk Meijer, toen ter tijd het eenig lid van N. V. A., dat in het college van schouw-

---

1) Eerst in 1683 schijnt het stuk, ofschoon reeds vroeger vertoond, het licht te hebben gezien, ten minste een oudere druk dan deze, bij Albertus Magnus, is mij niet bekend, en de druk van 1715 (te Amst. bij J. Lescailje 8°) heet »De Twede druk merkelijk verbeterd." Later is het stuk nog te Amsterdam uitgegeven in 1722, 1736, 1781 en 1832. Den 19 Juni 1773 en den 16 Maart 1776 is het o. a. nog te Rotterdam vertoond. Zie P. Haverkorn van Rijsewijk, *De oude Rotterdamsche Schouwburg*, Rott. 1882, bl. 356 en 378. Ook was het in de titelrol der *Ifigenia*, dat de beroemde Wattier te Rotterdam 14 April 1777 debuteerde Zie P. H. van Rijsewijk t. a. p. bl. 170 en Joh. Hilman, *Ons Tooneel* (Amst. 1879) bl. 270 vlg. In de voorrede »Aan den leezer", die alleen in den eersten druk voorkomt, heet het: »Wij hebben de vrijheid genomen, hier en daar meer persoonen in 't Spel te voeren, om het Tooneel te vullen, alzo wij gemerkt hebben, dat hetzelve doorgaans behaagt, doch het laatste Bedrijf hebben wij daarenboven zelf met eenige Tooneelen vergroot; vermits wij oordeelden, dat het den aanschouweren meer genoegen zoude geeven, Ifigenia met haaren Achilles wederom van het outer te zien keeren, nadat zij (gelijk het de Heer Racine stelt) het gevaar des doods ontkomen was, als hetzelve aan haar Moeder, in de uiterste benaaudheid om haar Dochters gevaar zijnde, door Ulisses te hooren verhaalen, daar hij 't geheele Spel door zich haar vijand heeft getoont, en alleen heeft toegeleid om Ifigenia te zien dooden; zo dat men hem, die zonder eenig blijk of ander getuigenis als het zijne haare verlossinge bekent komt maaken, met reden van logenen verdacht kan houden, en twijffelen, of het in der daad zo zij, en of hij haar niet bedriegt. En dewijle zulks in 't speelen behaagd heeft, hebben wij het niet raadzaam gevonden hetzelve in het drukken te veranderen."

2) »Ter Bruilofte van zijn E. Dochter Mejuffer Rebekka de Flines met de E. Heer en Mr. Wilhem Blaeu Wilhemsz" (lid van N. V. A.). Men vindt die opdracht ook in de *Mengelpoëzy* bl. 86—89.

3) Medegedeeld door C. N. Wybrands, t. a. p. bl. 240 vlg.

burgregenten zitting had, uit naam van die regenten geschreven aan de regenten van het wees- en oude-mannenhuis, met welke zij toen niet op den meest vriendschappelijken voet stonden, en in dien brief wordt gesproken van »een accoord, aangegaan met de Poëet van Ifigenie, en de schilder door liefde, te weeten, dat hij 50 gl. elke reis als zijn Spel en Klucht gespeeld zal worden, meer aan den armen zal geeven, als de spellen van het eerste vierendeels jaars (de kermisweek uitgezonderd) het een door het ander gerendeerd hebben," terwijl verder de eerste voorstelling van die stukken wordt aangekondigd tegen 24 Febr. Uit eenen brief van Arents zelf nu, gedateerd van 25 Febr. 1681, blijkt, dat hij inderdaad den schouwburg voor éénen dag in gebruik kreeg [1]).

Daar nu het nastuk, *De schilder door liefde*, algemeen aan Pels wordt toegekend, en er in den aangehaalden brief slechts van éénen dichter gesproken wordt, die, wat de *Ifigenia* aangaat, ontwijfelbaar Arents was, kunnen wij veilig aannemen, dat Pels en Arents deze voorstelling met elkaar als één man ondernamen en met elkaar de stukken er voor bearbeidden.

De voorwaarde, waarop de *Ifigenia* ten tooneele gevoerd werd, schijnt meer in het belang der godshuizen geweest te zijn, die bij de voorstelling niet mochten verliezen, veeleer moesten winnen, dan in 't belang van de dichters. Dat deze laatste er genoegen meê namen, zal wel huns ondanks geweest zijn. Bekend toch is de eisch van N. V. A., dat de regenten hen, of dichters, die zij huns gelijken rekenden, vriendelijk om tooneelstukken zouden verzoeken, en aan zulke tooneeldichters een aandeel in de opbrengst der voorstellingen zouden verzekeren. Wij kunnen nu vermoeden, dat de regenten dat zullen geweigerd hebben, maar aldus zullen hebben geredeneerd: »Zijn uwe stukken inderdaad zooveel beter dan die van anderen, dan zullen zij ook meer toeloop hebben, en kunt gij het wel wagen, aan wees- en oude-mannenhuis eene bepaalde som

1) Zie C. N. Wybrands, t. a. p. bl. 142 en 218.

te verzekeren, met het uitzicht op winst voor u zelf, indien de voorstellingen meer opbrengen". Het uitkeeren van een honorarium zou misschien in het nadeel der godshuizen hebben kunnen zijn, en van de zijde der regenten nog te meer onverantwoordelijk, omdat er buiten N. V. A. dichters waren, die gaarne hunne stukken gratis wilden afstaan. Zoo b. v. J. Dullaart. Juist in dienzelfden tijd, 19 Febr. 1681, schreef hij eenen brief [1]), waarin hij den eisch van N. V. A. heftig bestreed als eene nieuwigheid, aan Frankrijk ontleend, en niet in overeenstemming met de gebruiken, die steeds aan den Amsterdamschen schouwburg hadden geheerscht. »Nooit", zegt hij daarin o. a. »nooit zal het den Schouburg aan goede spellen ontbreeken. Ik heb alleen noch wel zooveel in mijn kraam om meer als voor een jaar stof te verschaffen, hoewel zulx onnoodig zijn zal, en anderen genoeg ter baan zullen koomen, om de Lampe der Schouburg gedurig met goeden en welriekende olie te voorzien".

Onder de stukken nu, die Dullaart toen ter tijd in portefeuille had, behoorde ook eene vertaling van Racine's *Ifigenie*, misschien toevallig, maar waarschijnlijk opzettelijk gemaakt om met de leden van N. V. A. te kunnen wedijveren, zooals hij ook twee jaar vroeger gedaan had, toen hij ongeveer gelijktijdig met Arents eene vertaling van Racine's *Mithridates* (te Leeuwarden) in 't licht had gegeven, welke echter niet op het tooneel was gebracht. Zijne *Ifigenie* had nu weder hetzelfde lot, en dat de leden van N. V. A. in hem eene soort van onderkruiper zagen, bewijzen hunne woorden in de voorrede van hun eigen stuk: »Dit Treurspel is eenige tijd geleeden door J. Dullard vertaaldt in 't licht gegeven; evenwel is het tegenwoordige niet zonder zijn kennis bij ons Konstgenootschap al onder handen geweest, eer het zijne gedrukt werd, en lichtelijk eer hij het begonnen hadde over te zetten". Men ziet daaruit, dat de tegenstanders van Nil sinds 1679 hetzelfde in practijk brachten, wat de leden van Nil zelf vóór en in 1672 hadden ge-

1) Afgedrukt bij C. N. Wybrands, t. a. p. bl. 143 vlg.

daan, namelijk eene »narijming" te geven van dezelfde stukken, die de bovendrijvende partij op de planken bracht. In de opdracht, die Dullaart aan zijne *Ifigenie* deed voorafgaan, zijn de volgende woorden niet onduidelijk tegen Arents en de leden van N. V. A. gericht. »Ik wil wel bekennen, dat men den Franschen Poëet noch veel nader soude konnen komen met ongedrongener, gladder en vloeyender stijl, sijne hoogdravende vaarsen naswieren als ik gedaan hebbe, indien men daar, gelijk sommige willen, ettelijke maanden, ja jaren aan besteden. Maar voor mij, die in 't Dichten niet veel gewendt ben de Handt onder 't Hooft te leggen, of op de Nagelen te bijten, de Dichtkunst maer als een speelpop gebruyke, om den ledigen tijdt door te brengen, soude dese moeyte niet van mij zelven konnen verkrijgen, terwijl ik daardoor weynigh Lof voor mij bij sie in te leggen, en omdat ik daar geen Meester of Overvlieger tracht in te worden, wil ik het alle anderen, die van een tegendeeligh gevoelen zijn, gaarne gewonnen geven". Die gewaande nederigheid is dus niets anders dan satire tegen de »nagelbijtende overvliegers".

Zagen wij, dat de leden van N. V. A. zich in Febr. 1681 bij de opvoering der *Ifigenia* aan minder gunstige voorwaarden moesten onderwerpen, en zijn wij door de omstandigheden, waaronder die opvoering plaats had, dus tot de merkwaardige slotsom gekomen, dat hun invloed op het bestuur van den schouwburg nauwelijks twee jaar geduurd heeft, zoodat zelfs Pels, die wel voor het hoofd van het kunstgenootschap mag gehouden worden, moeite had om zijne stukken vertoond te krijgen, al spoedig zouden zij te eenemale van allen invloed beroofd en eenvoudig op zij gezet worden.

Dat blijkt ons uit de voorrede van het derde stuk van Racine, dat Arents vertaalde en in 1682 in het licht gaf met de bijvoeging »nooit op de Amsterdamsche Schouwburg vertoond", namelijk de *Bajazeth*. Die voorrede levert inderdaad eene belangrijke bijdrage tot de kennis der tooneeltwisten in dien tijd. Wij lezen daar, dat »al voor ruim een jaar" (dus in 1681) de

Bajazeth was vertaald door de leden van het genootschap »In magnis voluisse sat est", waartoe o. a. Deldym, Molijn en Frans Rijk behoorden, en dat deze hunne vertaling aan de Schouwburgregenten hadden aangeboden. Die regenten echter wendden allerlei pogingen aan, om het stuk van het tooneel te houden. Zij begonnen met te eischen, dat het in Turksch gewaad zou vertoond worden, wetende, dat de regenten der godshuizen, aan wie kort te voren (volgens een regeeringsbesluit van 21 Aug. 1680) alle beslissing over uitgaven voor het tooneel was opgedragen, het aanschaffen van Turksche costumes wel veel te kostbaar zouden vinden [1]). Dat baatte echter niet, want de vertalers waren zoozeer op de vertooning van hun stuk gesteld, dat zij verklaarden genoegen te willen nemen met Romeinsche kleederen, die wel niet schitterend, maar toch voorhanden waren. Toen sloegen de regenten eenen anderen weg in, en droegen de vertaling op aan Mr. Kornelis de Bye, eenen vriend van Arents en door hem

»in dichtkunst zoo ervaren
Als in het oorlogh afgerecht"

genoemd in den lijkzang, dien hij aan hem wijdde, toen hij den 26sten Febr. 1682 overleed [2]). Om onbekende redenen werd later de vertaling opgedragen aan Arents en Pels, die dus ook in dezen weer samenwerkten. Pels echter zal wel niet veel tot de vertaling hebben bijgedragen, want reeds den 3den Juli 1681 overleed hij, en zijn vriend Arents verheerlijkte hem, dien hij »hervormer van het Nederduytsch gedicht" noemt, in eenen

---

1) Dat wordt ook bevestigd door een aantal brieven, daarover van 20 Januari tot 24 Mei 1681 gewisseld, en afgedrukt bij Wybrands, t. a. p. bl. 239—245.

2) Zie *Mengelpoëzij*, bl. 265—268. Daarin wordt o. a. vermeld, dat hij zich moedig weerde en zwaar gewond werd voor de muren van Grave, dus bij de belegering van die vesting door Rabenhaupt in 1674. Driemaal was hij getrouwd geweest, en zijne derde vrouw overleefde hem. Toch was hij nog »in zijns levens beste tijt", toen hij stierf. In eenen bundel onuitgegeven gedichten van Cornelia van der Veer (in mijn bezit) vindt men een gedicht, getiteld: »'t Verjaaren van mijn neef, den Heer Advocaat Mr. Cornelis de Bie, verjaart den 23 Augustus 1675".

lijkzang, merkwaardig genoeg, om er eenige verzen uit aan te halen. »O grootste leydstar", zegt Arents daar [1]),

»O grootste leydstar van de duytsche Poëzij!
In oordeel ongemeen, en in 't berispen vrij,
In kennis en in kunst zoo hoog in top geklommen,
Dat elk, wie kennis hadt, eerbiedigh moest verstommen",

waarom Arents het zich dan ook tot eer rekent, dat hij zich zijnen leerling noemen mag,

»Daar ieder, die zich schaamt, dat hij dien zelven voet
Natreede, 't rechte padt der dichtkunst missen moet".

Arents gaat zelfs zoover van tot Pels te zeggen, dat Hooft en Vondel, als zij op aarde terug konden komen, zouden verklaren,

»Waarin gij boven hen den Lauwer hebt behaalt,
En zelf bekennen, waar hun veder heeft gefaalt,
Ja roepen, wie de kunst zoekt verder op te bouwen
Moet nimmer ander spoor, als 't geen gij naliet, houwen".

De Schouwburg heeft dan ook, volgens Arents, nooit eenen regent gehad, die hem »tot zijn eyge scha" zoo bevoordeelde. Gewis, onder alle bewonderaars van Pels en zijne school zag er geen zoo vol eerbied tegen den meester op, als Arents; doch inderdaad, hoe overdreven ons al die lof ook moge toeschijnen, een belangrijk man is Andries Pels zeker geweest, en zijne verdiensten zijn stellig niet gering. Dat Nil Volentibus Arduum zoo grooten invloed op onze letterkunde gehad heeft, is voornamelijk zijn werk geweest.

Bewijzen voor vriendschappelijke verhouding van Arents tot andere leden van N. V. A. zijn er niet; wel van bekendheid met andere dichters, b. v. met den drogist Sijbrand Feitama, wiens in 1684 te Amst. uitgegeven »Christelijke en stigtelijke

1) *Mengelpoëzij*, bl. 233—249.

rijmoeffeningen" hij in een klinkdicht bezong [1]), met Foppe Foppesz, ter eere van wiens »Gerijmde vojagie naar de Oostzee" hij in 1677 een gedicht maakte [2]), en met Elisabeth Hoofman, te wier bruiloft (in 1693) hij eenen lofzang aanhief [3]).

Met Antonides van der Goes, die trouwens geen lid van N. V. A. meer was, toen Arents onder de leden van dat kunstgenootschap werd opgenomen, liep hij hoog, zooals bijna ieder in dien tijd, en dat hij bij diens dood in 1684 een lijkdicht maakte [4]), is, bij de algemeene deelneming in het overlijden van Vondel's laatsten zoon, niet te verwonderen, al was hij ook sinds meer dan tien jaar de verklaarde tegenstander van N. V. A. Vreemder schijnt het, dat Arents ook een gedichtje tot Frans Rijk richtte, zooals men er geen van een lid van N. V. A. zou verwachten, omdat Jan Vos daarin hooglijk wordt geprezen. Het luidt aldus:

»Vrient, Rijk van oordeel, kloek van geest,
Virgilius met zijn gezangen
Schijnt weer naar uwent te verlangen;
  Hij is hier lang genoeg geweest;
En echter wou hij node scheyen,
  Voor dat Jan Vos, dat edel hooft,
  Met hem te gaan hem hadt belooft,
Vindt 't dan niet vreemt, dat hij hem komt geleyen.
Het schijnt, dat geesten van één aart
  Zijn garen bij elkaar gepaart.

1) *Mengelpoëzij*, bl. 92 vlg. Men verwarre dezen Feitama niet met zijnen kleinzoon Sijbrand Feitama Isaäksz., die gewoonlijk de opvolger van Pels op den Parnas wordt genoemd. Op den Feitama, wiens gedichten door Arents bezongen werden, vindt men ook twee gedichten in Katharina Lescailje's *Mengelpoëzij*, Amst. 1737 I, bl. 103 vlg. en 163 vlg.; het eerste op zijne gedichten, het tweede op zijnen verjaardag.

2) *Mengelpoëzij*, bl. 100 vlg. De volledige titel van het werk luidt: »Aanmerkelike voyagie na de Oost-zee. Vervattende vele en vreemde ontmoetingen, enz. over 't uitvaren, en de verrichtingen, als wederkeeren van 's Lands Hulpvloote onder Korn. Tromp. Mitsg. het bedriif der Deensche en Sweedsche krijgsmachten, zo ter zee als te lande, alles in 1676 voorgevallen. By maniere van dagverhaal, in riim, beschreven door... Harl. 1677. 4°.

3) *Mengelpoëzij*, bl 179—181.

4) *Mengelpoëzij*, bl. 269—271.

Vindt gij zooveel vermaak in 't leezen
Van Vos, als ik, zoo zegt ge wis,
Dat Maro in hem was verrezen,
En ook met hem gestorven is" [1]).

In den mond van iemand, die zich leerling van Pels noemt, schijnt dat gedichtje alleen ironisch opgevat te kunnen worden. Toch is dat niet noodig. Ofschoon het niet gedateerd is, kunnen wij vermoeden, dat het van 1671 dagteekent, toen het tweede deel der complete werken van Vos het licht zag, dus van eenen tijd, toen Arents waarschijnlijk nog niet met Pels bekend, en nog steeds met Rijk bevriend was. Dat het laatste anders zou worden, blijkt uit de voorrede voor de *Bajazeth*, waartoe wij nu terugkeeren.

Door den dood van Pels was de vertaling van dat stuk aan Arents alleen overgelaten, maar ofschoon weldra voltooid, verscheen het niet ten tooneele, daar inmiddels het bestuur van den Schouwburg in andere handen was overgegaan. Arents doet het voorkomen, alsof eenige regenten — en de geschiedenis leert, dat hij hoofdzakelijk Lodewijk Meijer en Joan Pluimer bedoelt — opzettelijk twist hadden gestookt om in troebel water te kunnen visschen en den Schouwburg te kunnen pachten, ten einde er zelf de voordeelen van te kunnen genieten. Den 18den Sept. 1681 werd het contract geteekend, waarbij beide bovengenoemde regenten met Pieter de la Croix voor drie jaar den Schouwburg pachtten, die toen verklaarden dat zij Arents' vertaling van de *Bajazeth* niet meer noodig hadden, daar zij weder die van het genootschap »In magnis voluisse sat est" hadden aangenomen. Dat was eene groote teleurstelling voor Arents, te meer nog, omdat de leden van dat genootschap met andere tooneeldichters op hun eerewoord waren overeengekomen »geduurende de gemelde pacht geen spellen directelijk noch indirectelijk over te leveren". Arents neemt het hun dan ook zeer kwalijk, dat zij hun eerewoord braken, »alzo

1) *Mengelpoëzij*, bl. 91 vlg.

zij daardoor geld en de vrijen opgang ter Schouwburg konden verkrijgen" en treedt in de voorrede voor zijn *Bajazeth*, die hij desniettegenstaande in 1682 toch in het licht zond, openlijk op als hun vijand, dus ook als vijand van zijnen vriend Rijk, en als tegenstander van de pachters, met wie hij zich niet meer wilde afgeven. Tot 1686 bleef hij daarin volharden en schreef hij geene tooneelstukken meer, want wel was in 1684 de pachttijd verstreken, maar toen werd het contract op nieuw voor drie jaar aangegaan door Joan Pluimer en Pieter de la Croix, bij welke misschien nog als derde Govert Bidloo moet gevoegd worden, ofschoon deze niet officiëel als pachter genoemd wordt, en misschien alleen borg of commanditaire vennoot was.

In 1686 sloot Arents vrede met de pachters en leverde hij in korten tijd aan den schouwburg drie stukken, waarbij wij een oogenblik moeten stilstaan, omdat zij voor de geschiedenis van het tooneel inderdaad beteekenis hebben gehad. Het waren namelijk geene gewone tooneelstukken, maar treurspelen in maatzang of opera's.

Nu was het vertoonen van opera's of zangspelen te Amsterdam wel geene nieuwigheid. Men herinnere zich slechts de muziekkamer »Je blijft in Eelen doen", door Krul in 1634 gesticht, en de, den 15 October 1648 op den Amsterdamschen Schouwburg vertoonde, en door Isaäc Vos uit het Hoogduitsch vertaalde »Singende klugt van Pekelharing in de kist". Voorgoed echter schijnen hier de opera's eerst in de mode gekomen te zijn na de heropening van den Schouwburg in 1678 of, nog liever, sinds de pacht van 1681. In 1682 toch verzocht zekere Theodore Strijker, dat het hem vergund mocht zijn, voort te gaan met zijne Italiaansche opera, die hij »eenigen tijd" vertoond had, doch die nog niet genoeg had opgeleverd, om de groote kosten goed te maken, zoodat hij voorshands geenen raad wist »om den armen tgeene zij nog van hem moesten hebben, en de andere crediteuren te voldoen"; hij vertrouwde echter daartoe in staat te zullen zijn als hij met zijne voorstellingen mocht blijven voortgaan; doch de regeering dacht

er anders over en wees zijn verzoek van de hand, evenals zij in 1683 aan alle »vreemde commedianten" verbood te Amsterdam te spelen, ofschoon zij kort te voren aan eenen troep Fransche tooneelspelers daarvoor gedurende eene maand vergunning had gegeven [1]). In 1686 evenwel ontvingen de pachters verlof »tot het opvoeren van opera's door een vreemden troep, op andere dan de vastgestelde speeldagen" [2]).

Daarmede zal wel in verband staan een voorstel, door Arents in een niet uitdrukkelijk vermeld jaar, maar vermoedelijk in 1686 gedaan [3]), »op wat wijze een Opera in het Nederduytsch tot genoegen der ingezetenen, groter luyster der Nederduytsche taal, en aanqueekinge van derzelver Dichtkunde, daarenboven tot merkelijken meerder nut der Armen, ten tooneele gebragt en binnen deze stadt gevestigt kan worden". In dat stuk lezen wij, dat toen ter tijd »in meest alle welvarende koningrijken en staten tzedert enige ofte zelf vele jaren het Opera in zwang ging, voornamelijk in Italië en Vrankrijk", en dat ook de regenten in beraad stonden »om tot meerder voordeel der Armen een opera bij der hant te neemen". Nu tracht Arents te betoogen, »dat een welgeschikte opera in het Nederduytsch voor een opera in een vreemde taal behoort gestelt te worden"; en hij voert daarvoor vier bewijsgronden aan, voornamelijk aan het nationaliteitsgevoel ontleend, terwijl hij de argumenten tegen het vertoonen van Nederlandsche opera's poogt te weerleggen, zooals, dat er geene goede Nederlandsche zangers en zangeressen zouden te vinden zijn, en dat de Nederlandsche taal »te hart" zou wezen, en „de klanken der woorden te straf, om naar de maat gebogen te worden". Hij houdt zich echter aan den éénen kant overtuigd, »indien eenmaal vastgestelt wierdt, operaas in Nederduytsch te vertoonen, dat zich wel lieden zullen openbaaren, die, uyt inzicht van een erelijke en verzekerde winninge, zich gaarne daartoe zullen laten verledigen", terwijl

1) Zie C. N. Wybrands, t. a. p. blz. 231 vlg.
2) Zie C. N. Wybrands, t. a. p. bl. 149.
3) Gedrukt achter de *Mengelpoësy*, bl. 339—344.

hij aan den anderen kant eene onbevooroordeelde proefneming voorslaat, die wel zal doen blijken, dat er evengoed in het Nederlandsch als in eenige andere taal kan gezongen worden. Op bescheiden wijze biedt hij daartoe zijne medewerking aan. Hij wil den tekst van opera's schrijven, en aan dat voornemen heeft hij inderdaad ook gevolg gegeven.

In hetzelfde jaar 1686, waarin David Lingelbach zijn zangspel »De Liefde van Amintas en Amarillis, Muzijkstuk vertoont op de Nederduitsche Opera tot Buiksloot", uitgaf met het vignet van Nil Volentibus Arduum, verscheen van Arents met hetzelfde vignet [1]) »Roeland, treurspel, het Frans opera gevolgt". Die Fransche opera nu, waarvan de stof uit Ariosto's *Orlando Furioso* geput was, werd door Arents boven alle andere soortgelijke stukken geschikt geacht, om door hem vertaald te worden »overmits de andere vol zijn van Goden en Godinnen en moeyelijke konstwerken, daar dit geheel vrij van is". Het bovennatuurlijke in het Fransche stuk werd door Arents, als leerling van Pels, zooveel als maar mogelijk was, binnen de grenzen van het natuurlijke teruggebracht. De toovenares Logistilja wordt door hem voorgesteld als eene vrouw, die ervaren is in de geneeskunst, en zoo heeft hij »doorgaans in het spel al wat de toverij behelst uitgelaaten of verandert: als de betoverde Bron der Liefde, de betoverde minnaressen, de Ring, die Angelika onzichtbaar konde maaken, en de bezweeringen van Logistilja, dat op ons Tooneel alleen een mommerij verbeeld. Voor de ring van Logistilja" stelt hij »haar gezwindheid in zich te verbergen, voor de betoverde minnaars, vernoegde verliefden, voor de betoverde Bron, eene natuurlijke, en voor Ziliantes door Roeland uit zijn betovering verlost, een vorst door Roelands dap-

1) Waaronder men echter niet het gewone vignet van N. V. A. moet verstaan, maar een ander met twee mythologische figuren (Apollo en Pan?), die samen eene draperie ophouden, en alzoo gelegenheid geven op den achtergrond eene steile rots te aanschouwen met den Pegasus op den top en den bekenden ijverigen beklimmer voorloopig nog aan den voet. Het onderschrift luidt: Nil Volentibus Arduum. De uitgever is Albertus Magnus, aan wien het kunstgenootschap den 19den Juli 1686 het recht van uitgaaf schonk.

perheid in zijn Rijk hersteld, als veel gevoeggelijker, en den aanschouweren veel gelooffelijker". Men ziet dus reeds uit zijne voorrede, dat hij het romantisme van Ariosto, dat op het gebied van de opera zoo welig tierde, heeft trachten te verzoenen met het rationalisme van Nil Volentibus Arduum, hetgeen echter niet verhindert, dat hij op 't laatst van 't stuk heldenschimmen, door Logistilja opgeroepen, doet verschijnen, en met »de hofjuffers dansende hunne blijdschap over de geneezinge van Roeland" doet betuigen.

Arents' *Roeland* ging niet onopgemerkt, zelfs niet ongehekeld voorbij. Geen wonder! Wie de voorrede van de *Bajazeth* gelezen had, kon onmogelijk verwachten, dat hij ooit weder aan Pluimer een tooneelstuk ter vertooning zou aanbieden, en daar nu Pluimer en De la Croix met Govert Bidloo blootstonden aan de grofste aanvallen van Laurens Bake en andere schimpdichters, kreeg bij deze gelegenheid ook Arents zijn deel. Er kwam een gedicht uit »op het lichtgeloovige Thomasje" [1]), dat aldus aanvangt:

„Is dan 't kleen mannetje, dat sijn verweende geest
Wel tienmaal grooter waant als sijn bekrompe leest,
Mede een verradertje geworden buyten zeeden,
Die Govard volgt op 't spoor van sijn meineedicheden,
Hoe kon dat mooglijk sijn? hij, die het hart zo hoog
Gelijk zijn buchel heeft, en met een Arends oog
Al lang de dieverij van snijers hand beloerden", enz.

Eenige regels verder heet het van hem, met toespeling op zijn lidmaatschap van N. V. A., dat in Malta, zooals de herberg heette, vergaderde:

1) Men vindt het in de *Nederduitse en Latijnse Keurdigten*, Rotterdam 1710 bl. 577 vlgg. te midden van andere schimpdichten tegen de toenmalige pachters van den Amsterdamschen Schouwburg. Hoe schandelijk men tegen hen te werk ging, blijkt uit een besluit der regeering van 13 Juli 1687 (afgedrukt bij Wybrands t. a. p. bl. 246 vlgg.), waarin melding wordt gemaakt van het afscheuren der aanplakbiljetten en het maken van „contracten, cabalen of verbintenissen door poëten en anderen om daardoor de Schouwburg of de Regenten van dien te beledigen ende het inkoomen van de voorschreve Schouburg te ruïneren".

»Wat staan de Pagters nu een zeege weg te draagen,
Nu 't dwaalend Arendje is in de vlugt geslaagen?
Men heeft vergeefs van hem standvastigheid begeerd,
Die het verandren bij den dobbel heeft geleerd.
Hiervan kan Malta dag aan dag getuygen geeven;
Nu kan hij ruymen toom aan zijne speellust geeven".

Men geloove aan Arents' speelzucht, ondanks deze woorden, niet al te spoedig. De laster was in onzen grooten republiektijd een wapen, waarvan men zich niet zelden bediende. Meer geloof verdienen misschien deze regels:

»Het heugt mij nog toen hij, vol moed en hoovaardij
Zo stout voor Scheepensbank al d'arme dieverij
Van Pagters ligt van naam met eeden wouw bewijzen;
Maar 't is verkeerd, hij sal dien *pluymvorst* voortaan prijzen,
Zijn speelen aanbien met een diepe eerbiedigheit".

Wat Arents eigenlijk gedaan heeft, weten wij niet. Mogen wij den schimpdichter gelooven, dan zou hij (misschien in een gedicht) de pachters van den schouwburg beschuldigd hebben van letterdieverij, hetzij dan plagiaat, hetzij het zich toeëigenen van stukken, die hun niet waren afgestaan; maar nu, heet het ten slotte van Arents ten opzichte van Pluimer:

»Nu durft hij weeder op zijn vriendschap zig verlaaten,
Zodraa hem 't maaklaarschap op nieuw werd aangeboôn
Met veel beloften; jaa, beloften is het loon,
Dat hij genieten zal, en hem op hoop doen leven;
Wat zou dien Pluym Heer hem toch anders kunnen geeven,
Die al zoo kaal als hij hoovaardig en gehaat
Zo net na 't leven speeld de rol van d' eigenbaat",

eene rol uit het bekende stuk van Pels, waarin Arents zelf, in zijne voorrede voor de *Bajazeth*, Pluimer en diens confraters doet optreden.

In hoeverre Arents verkeerd heeft gehandeld door zich met Pluimer te verzoenen, valt niet meer uit te maken; zeker is

het, dat hij nog twee opera's voor de pachters heeft vervaardigd, namelijk *Amadis*, treurspel in maatzang, waarvan de uitgave den 10 Febr. 1687, en *Cadmus en Hermione*, treurspel in maatzang, waarvan de uitgave den 24 Maart 1687 door de regenten van den schouwburg aan Albertus Magnus werd vergund.

Was de *Roeland* nog bijna geheel in Alexandrijnen geschreven, waartusschen hier en daar liedjes en balletten waren ingevoegd, zoodat het stuk eigenlijk meer een zangspel dan een opera was, in de *Amadis* waren »dezelve zangmaaten gehouden, waarop het althans op de Schouwburgh in het Frans gezongen werd." Inderdaad is aan den versbouw groote zorg besteed, en is er alle reden om Arents in dezen te prijzen, »want", zooals hij zelf zegt, »het heeft geenen kleenen arbeid in, een vertaaling volgens den zin, de woorden en zangkunde te doen".

Met zijne derde opera, de *Cadmus en Hermione*, heeft Arents het zich veel gemakkelijker gemaakt. Hij heeft daar eenvoudig de zangmaat weergegeven, maar zich om het rijm niet bekommerd, zoodat men in dit stuk uitsluitend met eene vertaling en in 't minst niet met eene dichterlijke bewerking te doen heeft. Het werd dan ook heftig aangevallen, doch om eene andere reden. In een pamflet [1]) werd beweerd, dat het Fransche stuk gemaakt was voor Lodewijk XIV, toen hij zijnen krijgstocht van 1672 zou beginnen, en dat Nederland daarin was voorgesteld onder de gedaante van een ondankbaren draak, die, voortgebracht door de verwarmende stralen van het zonlicht — Lodewijk zelf — maar tegen zijnen weldoener in opstand gekomen, door den zonnegod nedergebliksemd werd. Als de pamfletschrijver dat in proza heeft medegedeeld, richt hij zich in de volgende verzen tegen Arents en de pachters van den Schouwburg:

1) Bewaard in een exemplaar van het stuk, berustend op de Bibliotheek van de Maatsch. der Ned. Letterkunde.

»Wat durft men t'Amsterdam op 't Schouwburg niet vertoonen,
Een Opera, tot schimp van Nederland gemaakt,
Daar 't eerlijk Hollands bloed op 't smadigst wordt geraakt,
En groote en kleine zich op 't smartelijkst zien hoonen.

Den staat word daar verbeeld als een verwoede draak,
En de ingeboorenė als vervloekte monsterdieren.
Laat Vrankrijk zijnen vorst als een Apollo vieren;
Maar steekt in zulk een lof voor 't vrije land vermaak?

Helaas! ons heugt te wel wat felle blixemstraalen
Uit die verheve vuist ons troffen op het hoofd;
Toen Hollands oude roem en vrijheid scheen verdoofd
En haar bespringers most alom zien zeegepraalen.

Toen was tot 's Konings lof dit Opera bereid:
Maar past het ons die wond op nieuws weer op te wroeten?
Kan zulks 't gevoelen van zo veel verdriets verzoeten?
Of word ons door dit stuk een zwaarder ramp voorzeid?

O Amsterdammers, steeds zo krachtig aangedreeven
Door ijver tot de deugd, en liefde voor den Staat,
Wat 's dit? hoe komt 'et dat ge u dus verleiden laat?
Hoe? zult ge geld om ons te zien onteeren geeven?

Wat Monstermensch, of welk oneerelijk gedrocht
Durf tegens pligt, door een gantsch afgebrand geweeten
Om vuil gewin, zich zelf zoo schandelijk vergeeten?
Wat snooder schelm heeft zulk een razernij bedocht?

Is in ons Nederduitsch geen taal noch maat te vinden
Om kunst, verciert met deugd, te voeren op 't Tooneel,
Of heeft Bedriegerij in alles 't opperdeel?
En is 't onmoogelijk de dwaaze lien t'ontblinden!

Kan zulk een man, die God, noch deugd, noch schaamte kent,
Het Schouwburg, slechts alleen gesticht om deugd te leeren,
Verkrachten, zonder straf der wijze burgerheeren,
Zo loopt 'et met de kunst, en 't Schouwburg op het end".

Men bedenke hierbij, dat de Amsterdamsche regeering den naam had van Franschgezind te zijn, zooals trouwens in 1684 en 1685 genoegzaam was gebleken, en dat Arents bekend was als voorstander van de regeeringspartij en tegenstander van de prinsgezinden, zooals wij beneden in bijzonderheden zullen zien. Het pamflet had dus ook politieke beteekenis en was niet uitsluitend tegen de pachters van den schouwburg als zoodanig gericht. Het was alleen koorn op den molen van de tegenstanders der pachters, welke dan ook hun doel bereikten. Immers, toen tegen den zomer van 1687 de pachttijd verstreken was, stelden de pachters, die reeds na twee jaar meer dan *f* 13,000 beweerden verloren te hebben, zoowel door onderhuring van hunne acteurs, als door de schandelijke aanvallen hunner tegenstanders [1]), geene enkele poging meer in het werk, om opnieuw den schouwburg te pachten. Op andere voorwaarden deden dat, zooals bekend is, David Lingelbach en Jan Koenerding, maar ook deze werkten met verlies en werden reeds weder in 1688 op hun eigen verzoek van hunne verplichtingen ontslagen. Van dien tijd af bestuurden de Regenten van het Wees- en Oudemannenhuis zelf den schouwburg, bijgestaan door twee daarvoor door hen aangestelde regenten, Joan Pluimer en Pieter Bernagie. Voor die nieuwe regenten leverde Arents twee gelegenheidsstukjes, waarop wij later terugkomen, en zijne goede verstandhouding tot hen, met name tot Bernagie, bleef verder ongestoord, zooals o. a. blijkt uit een lijkdicht, door hem op Bernagie gemaakt, toen deze den 28sten November 1699 overleed [2]), een gedicht dat den voortreffelijken hoogleeraar niet in brommende bewoordingen tot den hemel verheft, maar juist

1) Zie C. N. Wybrands, t. a. p. bl. 148.

2) Zie *Mengelpoëzij*, bl. 272—274, waar echter te onrechte 1696 als het sterfjaar van Bernagie wordt opgegeven, eene vergissing, die later vaak is nageschreven. Den 24sten Juli 1699 waren Pluimer en Bernagie nog weder met nieuwe instructies tot regenten van den Schouwburg benoemd, blijkens een stuk op het stedelijk archief te Amsterdam, afgedrukt bij C. N. Wybrands, t. a. p. blz. 249 vlg. Vgl. Dr. J. A. Worp, *Tijdschrift* III, bl. 162.

door eenvoudigheid van taal bewijst, dat hier inderdaad te prijzen was, en de lof van harte geschonken werd door iemand, die »de eer heeft van zijn ommegang gehadt" en met oprechtheid zijnen dood betreurde.

Sinds 1687 heeft Arents echter geen enkel eigenlijk gezegd tooneelstuk in het licht gegeven, totdat, even vóór zijnen dood, in 1701 [1]) een blijspel in Alexandrijnen van hem verscheen, namelijk »Het school voor de vrouwen", naar het Fransch van Molière. Dat was zijn eenig blijspel. Na zijnen dood zag, en wel in 1722, nog van hem het licht de vertaling van Corneille's *Sertorius*, die hij zelf waarschijnlijk niet rijp rekende voor de pers, en die dan ook niet geheel werd gedrukt, zooals hij die had vervaardigd, maar, gelijk de uitgever en dichter Hendrik Bosch zegt, »nadat het tegens het Fransch naeuwkeurig nagezien, en op veele plaetsen, die of geheel quaelijk, of al te flaeuw overgezet waren, verbetert, en ook van tael en spelfouten gezuivert was".

Ten slotte moet ik nog vermelden een laatste treurspel van Arents, getiteld »Joan Galeasso, dwingeland van Milanen", voor 't eerst in 1713 ten tooneele gevoerd, en later te 's Gravenhage door Jacobus Gezelle, drukker van den Haagschen schouwburg, in 1718 uitgegeven met een voorbericht, geteekend »Artis Amore Laboramus", waarin zeer heftig wordt te velde getrokken tegen de leden van Nil Volentibus Arduum, met uitzondering van Pels, Meijer en Arents, en waarin vooral het later hoofd des genootschaps, IJsbrand Vincent, als ellendig letterdief aan de kaak wordt gesteld. Welk eene belangrijke bijdrage die voorrede ook zij voor onze kennis van de latere geschiedenis des genootschaps, wij mogen er niet langer bij stilstaan, daar wij ons tot Arents dienen te bepalen, en wij hem nog uit een ander oogpunt moeten bezien, dan wij totnogtoe deden.

---

1) Het recht van uitgave werd den 8 Dec. 1700 door de Regenten van het Wees- en Oude mannenhuis vergund aan de erven J. Lescailje.

II.

De roem der vorsten is in de hand der dichters. Die woorden mogen voor onzen tijd misschien niet meer in den vollen omvang gelden, voor vroegere eeuwen bevatten zij eene bekende en belangrijke waarheid. Frederik Hendrik was zoo gelukkig als eerste staatsdienaar de Republiek der Vereenigde Nederlanden te besturen, als eerste krijgsbevelhebber hare troepen aan te voeren in eenen tijd, waarin onze grootste dichters leefden, en in hunne werken vierde hij zijne roemrijkste zegepralen.

Niet minder waar echter is het, dat een tijdperk, waarin uitstekende staatslieden en moedige krijgshelden leven, juist daarom van zelf een bloeitijdperk voor de poëzie moet worden, daar het aan de dichters gelegenheid geeft, zich beroemd te maken door het bezingen van het roemwaardige. Vondel heeft niet minder aan Oldenbarnevelt en Frederik Hendrik te danken, dan zij aan hem, en zoo ook is de roem van Jan de Witt en de groote vlootvoogden, die in den tijd van zijne staatkundige werkzaamheid aan Engeland ontzag inboezemden, onafscheidelijk verbonden aan den roem onzer dichters uit den gulden tijd der Republiek. Merkwaardig is het, dat men de geschiedenis van 1609 tot 1672 bijna geheel, zij het ook wat dichterlijk gekleurd, zou kunnen samenstellen alleen door de chronologische rangschikking van dien schat van meestal voortreffelijke hekeldichten, zegezangen en lijkklachten, welke ons door de dichters der zeventiende eeuw zijn nagelaten. Als de kleurige bloemen, die het belangwekkend, maar dorre veld der historie versieren kunnen, zijn zij onwaardeerbaar; en aan menigen geschiedschrijver, die zijn werk wilde gelezen zien, hebben zij goede diensten bewezen, en kunnen zij nog menigen goeden dienst bewijzen, als hij maar genoegzaam partij weet te trekken van den rijken dichterlijken voorraad.

In het bloed der De Witten smoort de bloei onzer Republiek, maar het dertig of veertigtal jaren, dat volgt, houdt daarom nog niet op een belangwekkend tijdperk te zijn. Beheerscht de

Republiek ook niet meer de staatkunde van Europa, de koning van Engeland, haar stadhouder, ten minste is het, die hare plaats heeft ingenomen; wint ook een Maurits geen nieuw gewest meer bij iederen veldtocht, dien hij doet; ontrukt ook geen Frederik Hendrik meer de eene vesting na de andere aan zijnen vijand, Willem III verwerft zich ten minste de achting van zijne bekwame overwinnaars; strijken ook niet meer twee groote koninkrijken tot driemaal toe de vlag voor onzen De Ruiter in één jaar, in het gezicht van de Etna sneuvelt toch niet onze laatste en eenige vlootvoogd, die in staat was, om Jacobus den terugkeer uit het land der ballingschap te beletten; klinkt ook in Dordrecht niet meer de fiere taal van een Jacob de Witt, en sluiten ook geene Bickers meer de poorten van het machtige Amsterdam, hun geest is blijven leven in de Huydecopers en Witsen's, die de souvereiniteit van Amsterdam durven handhaven tegen de souvereiniteit van Engelands koning.

Zoo ontbreekt het in het laatste kwart der zeventiende eeuw ook geenszins aan geschiedzangers, al zijn het ook geene Vondel's; en wordt ook het grootsche niet meer op grootsche wijze bezongen, het prijzenswaardige vindt toch nog verdienstelijke lofdichters. In de eerste plaats denkt men natuurlijk aan den dichter van de Vecht, Lucas Rotgans, die de krijgsbedrijven van Willem III bezong, en vervolgens ook aan Joachim Oudaan, die trouwens reeds in het tijdvak van De Witt de gebeurtenissen van den dag bezong of hekelde. Onder de geschiedzangers van minder naam, zooals een Pieter Rabus, de dichter van het *Verlost Brittanje* (Rotterdam 1689), verdient evenwel ook Thomas Arents eene eervolle vermelding.

Onder zijne Mengelpoëzij is er eene rubriek, de »Heldedichten", waardoor hij vooral op den titel van geschiedzanger aanspraak mag maken; maar niet alleen dáár, ook in verscheidene liederen, welke onder andere rubrieken in zijnen dichtbundel zijn opgenomen, treedt hij als zoodanig op. Zijn oudste geschiedzang is gericht tegen Frankrijk, toen het ons in 1672 den oorlog verklaarde met Engeland, dat

»als huurling van de Franschen
Moet naar den trommelslagh en pijp van Vrankrijk dansen",

en zich, door den duurgezworen eed te breken, eer een »Duyvelslant", dan een »Engellant" toonde [1]).

In tijdsorde volgt daarop een stichtelijke zegezang op de overwinning bij Schooneveld, door De Ruiter en Tromp den 7den en 14den Juni 1673 behaald [2]). Niet minder stichtelijk is het »gebedt op den bededagh, gehouden den 9den Augustus 1673" [3]), toen er voor eene landing op de Hollandsche kust werd gevreesd, en De Ruiter bevel kreeg die te verijdelen door slag te leveren, zooals dan ook den 21sten Augustus bij Kijkduin met de beste uitkomst geschiedde.

Op de verovering van Naarden door Willem III, den 13den Sept. 1673, maakte hij een klinkdicht [4]). De verovering van Maastricht door de Franschen, den 1sten Juli 1673, werd door Arents in een ander klinkdicht herdacht [5]), dat hij uit het Fransch vertaalde, en dat dus den lof van Lodewijk XIV zong. Toen in 1674 de vrede van Westminster gesloten werd, ont-

---

1) *Mengelpoëzij*, bl. 49 vlg.

2) *Mengelpoëzij*, bl. 288 vlgg.

3) *Mengelpoëzij*, blz. 292 vlgg. Den 30sten Juli schreef Gaspar Fagel aan De Ruiter: »Ik zal meede bezorgen, dat in alle de nabuurige steden, ten dien einde, gebeden aan Godt, den Heere, onophoudelijk moogen worden gedaan"; en in eenen brief van denzelfden datum, van wege de Staten-Generaal aan De Ruiter gericht, heet het: »er is albereidts bezorght, dat de Dienaren des Goddelijken woordts in haar predikatiën en bedestonden zullen bidden, ende de Gemeente opwekken, om denzelven Godt te smeeken, dat zijne goddelijke Majesteit u, en de andere Hoofden van 's Landts vloote, en Officieren, mitsgaders soldaaten en matroozen, vaderlijk ende genaadelijk wil bijstaan", enz. Zie G. Brandt, *Leven van De Ruiter* (uitg. van 1836) IV bl. 399, 405, en *Vervolg van* (Valkenier's) *'t Verwerd Europa*, 2de dr. (1742) bl. 404, vgl. bl. 406 en 409, waar vermeld wordt, dat in dien tijd »dagelijks tegen den avond in de publijke Kerken Godt Almachtig gebeden" is voor de overwinning, op last van de Staten van Holland.

4) *Mengelpoëzij*. bl. 30. Eigenlijk had de overgave reeds den 12den Sept. plaats gehad, doch den 13den trok de Fransche bezetting met krijgseêr uit. Zie *Vervolg op 't Verwerd Europa*, bl. 487.

5) *Mengelpoëzij*, bl. 29.

lokte hij eenen »Vreugdegalm" aan zijne lier [1]). Dat hij, die door zijne gedichten nu reeds zoo dikwijls blijk had gegeven van zijne hartelijke belangstelling in alles wat zijn vaderland aanging, ook het onnoemelijk aantal lijkzangen, die bij De Ruiter's heldendood werden aangeheven, met twee vermeerderde, één' op den dood en één op de begrafenis van den zeeheld, is natuurlijk [2]). Ook op Cornelis Tromp, die den 29sten Mei 1691 overleed, maakte hij een lijkdicht [3]), waarin hij het bejammert, dat Holland, door den dood van De Ruiter van zijn schild beroofd, nu ook door Tromp zijn zwaard verloren heeft. Tevens bejammert hij het, dat Tromp niet, evenals De Ruiter, »op 't bedt van eer is weghgerukt", en dat zijn lijk dus niet in een afzonderlijk praalgraf mag rusten, maar bij dat zijns vaders werd bijgezet; doch, zegt hij,

»De heele werelt zal u tot een Tombe strekken,
Daar duysent tekenen elks zinnen zullen wekken,
Om te overpeynzen wie gij eertijds zijt geweest".

Niettegenstaande Arents de heldendaden ter zee en te land bezingt, gaat bij hem de vrede bovenal. Dat blijkt uit den uitvoerigen »Vreugdezang" op den vrede van Nijmegen, »den 5den van Wijn-Maant 1678, toen de vrede van Hollant wierdt geviert" [4]), dat volgens zijnen lofdichter L. v(an) B(os) een Puykjuweel der Dichten" is,

»Voor geen *Belloone aan band* te zwichten",

eene lofspraak, waarmee Antonides, als hij haar had kunnen lezen, wel niet erg tevreden zou geweest zijn.

Een ander vredelied [5]), aan Lodewijk XIV toegezongen, is

---

1) *Mengelpoëzij*, bl. 3 vlgg.

2) *Mengelpoëzij*, bl. 229—235. waar men ook nog twee grafschriften op De Ruiter vindt.

3) *Mengelpoëzij*, bl. 235 vlgg.

4) *Mengelpoëzij*, bl. 6—23.

5) *Mengelpoëzij*, bl. 31—36.

blijkbaar, ofschoon het niet vermeld wordt, eene vertaling uit het Fransch. Lodewijk wordt daarin geroemd als overwinnaar in den zevenjarigen oorlog en als redder van Europa, die alleen in staat was aan vorsten en volken den vrede te schenken, wien niets onmogelijk was, maar die zooveel zelfbeheersching bezat, dat hij zich zelf op den weg der overwinning staande hield, en aan zijne vijanden terug gaf, wat hij op hen veroverd had. In dat gedicht wordt dus de vrede van Nijmegen geheel en al als Lodewijks werk voorgesteld, en dat de Fransche koning het ook zelf alzoo heeft willen doen voorkomen, blijkt uit den gedenkpenning, dien hij liet slaan met het opschrift: »Pace in leges suas composita" [1]).

In een derden »Vreugdezang over 't sluyten van den vrede" [2]) wekt Arents zijne lezers op tot dankbaarheid aan den veldheer der Republiek,

»Oranje, die in liefde, in trouw en dapperheyt
Zijn oud'ren nergens wijkt; wiens wijs en kloek beleydt
Den Staat geredt heeft".

Ruim tien jaar later, want gedurende het vredestijdperk van 1678 tot 1688 werden er geene geschiedzangen door Arents gedicht, verhief hij nog eens den lof van Prins Willem, en wel in eene in 1689 afzonderlijk uitgekomen allegorische tooneelvertooning in drie bedrijven, getiteld: »De krooninge van haare Majesteiten Willem Hendrik en Maria Stuart, tot koning en koninginne van Engeland, Vrankrijk en Yrland." Behalve een groot aantal zwijgende personen treden daarin eenige zingende »sinnekens", zooals hoovaardij, vleierij en bedrog op, en als sprekende figuren de Seine, als verpersoonlijking van Frankrijk, die met eenige Fransche krijgsoversten, zooals het in de inhoudsopgave heet, »redeneert over haare toestand, betuigende, door eene rede vol verwoedheid en lasteringen tegens Holland,

1) Zie dien penning bij Van Loon, *Beschrijv. der Ned. Historiepenningen* III bl. 245 vlg.
2) *Mengelpoësij*, bl. 104—108.

haare spijt over de veranderinge in Engeland en geheel Europa voorgevallen. Zij maant de Oversten aan om wraak te neemen, en alle bedenkelijke razernije te pleegen. Ondertusschen verschijnen Hovaardij, Vleyery en Bedrog, hitsende dezelve door hun gezang noch verder aan, om wraak van de gehoonde glory hunnes Konings te neemen. Geweld en Moord rijzen uit de afgrond, maakende te zaamen eene Dans, waar in zij hunne verwoedheid en dreigementen verbeelden en het Bedrijf besluiten." Het tweede bedrijf verplaatst de toeschouwers in een landschap aan den Rijn, die zelf uit zijne bedding oprijst, om van de Faam een uitvoerig verhaal te hooren aangaande de verdrijving van Jacobus II door Willem van Oranje. Nauwelijks echter heeft de Rijngod zich door dat verhaal laten bemoedigen, of een vlammenbrakende draak treedt op, om de zinnebeeldige voorstelling der paltsverwoesting te openen, welke besloten wordt met eene vertooning van de wraak, die »streng van arm is, al schijnt zij somtijds traag van voeten." Het derde bedrijf vertoont ons de Theems als gastvrouw van drie andere Europeesche stroomen, die het kroningsfeest van Willem en Maria viert. In hun midden verschijnt Brittania, die »verzeld van veele Engelsche Grooten en Edelen, Batavia, de Maagd van Nederland, vergezelschapt van de zeven vrije vereenigde Provinciën, ieder aan haar Wapen te kennen, bij de hand geleidt na de plaatse der Krooninge. Naar wederzijdsche betuigenisse van genegenheid en onverbreekbre vriendschap, toont zij aan Batavia haare Koninglijke Majesteiten op de Troon, ieder met de kroon op 't Hooft." Nadat Waarheid, Vrede en Gerechtigheid uit de wolken zijn neergedaald en de Majesteiten begroet hebben, voeren de stroomgoden Theems, Rijn, Donau en Taag, samen eenen dans uit, en de voorstelling neemt een einde.

Korter was eene andere vertooning, die Arents in 1695 afzonderlijk uitgaf[1]) »ter lijkstaatzie" van koningin Maria, waarin

1) Doch die ook met een voorafgaand lijkdicht is opgenomen in de *Mengelpoëzij* bl. 211—228.

»de kerk van Engeland" en »de Godsvrucht" optreden om te weeklagen over haren dood, en vier stroomgoden, Theems, IJ, Rijn en Donau, eenen treurdans uitvoeren. Het Geloof, dat uit de wolken afdaalt, troost de bedroefden, vooral met de verzekering, dat de koning nog in leven is, en dat »de kragt van sijnen degen, door des Hoogsten hant bestiert", vrede en zegen schenken zal.

Groot echter was Arents' ingenomenheid met Willem III niet. Hetgeen door »de kracht van Willems degen" op het oorlogsveld geschiedde, werd door Arents niet in lofliederen verheerlijkt. De eenige veldslag, dien hij bezong [1]), was die bij Fleurus in 1690, waarin juist niet Willem III, maar George van Waldeck het opperbevel voerde, en waar van de Nassaus alleen Hendrik Casimier II, »zoo out in moedt, als jong van jaren", zooals Arents zegt, zich onderscheidde.

Arents was dan ook allesbehalve prinsgezind. Als beschermeling van Joannes Hudde, als gehoorzaam onderdaan der regeering van zijne geboortestad, stelde hij zijne dichtpen in dienst der Amsterdamsche burgemeesters, ook toen zij tegen Willem III in verzet kwamen. In 1689 schreef hij »het verheerlijkt Amsteldam door de nieuwe verkiezinge der burgemeesteren" [2]). Cornelis Geelvink, zegt hij daarin,

»De trouwe Geelvink, baak van deugt voor zijne zonen,
  Getroost zich op een nieuw het draagen van dien last;
En de ed'le Maarzeveen, wien zooveel deugden kroonen,
  Zet zijne schoud'ren, wien zulk heerlijk schraagen past,
In kloeken Witsens plaats, die moedigh door de baren,
  Ten dienst van 't Vaderlant, spijt storm en winter streeft.
Zijn heldenhart ontziet noch vijant, noch gevaren:
  Hij toont dat hij alleen voor uwe welvaart leeft.

---

1) *Mengelpoëzij*, bl. 36—42.
2) *Mengelpoëzij*, bl. 109—11 2.

De oprechte Corver voelt zijn ijver weêr herboren
Om Hudde, ware zuyl van Amstels wapenschilt,
Te ontlasten. Waveren, zoo waardiglijk verkoren,
Groothartiglijk den last op zijne schoudren tilt,
Door achtbren Appelman met zooveel lof gedragen".

Ieder, die ook maar oppervlakkig bekend is met het verzet van Amsterdam tegen Willem III in 1689 en 1690, zal begrijpen, wat Arents' lofspraak op politiek gebied beteekent, al ware het alleen uit de wijze, waarop hij over Appelman spreekt, dien de prins als zijn voornaamsten tegenstander beschouwde.

Toen in 1690 Nicolaas Witsen en Joannes Hudde na een jaar rusttijd op nieuw den burgemeesterszetel hadden ingenomen met Joan de Vries, terwijl Joan Huydecoper, heer van Maarseveen, aan het roer was gebleven, bereikte de twist met Willem III eerst zijn toppunt, en steunde Arents de regeering zijner stad met twee gedichten. In het eerste »Het aangevochten Amsterdam" getiteld [1]), wordt de lof der vier burgemeesters en twee afgetreden burgemeesters bezongen, en ook de derde, Cornelis Geelvink, herdacht, die den 16den Dec. 1689 overleden was. »O zuylen!" heet het daar

»O zuylen! die het achtste wereltswonder
Vrij sterker stut, als mastenbosch of steen,
Al raakte alom de dierbre vrijheyt onder,
Zij rust bij u in volle zekerheên".

Die woorden brengen ons van zelf op het tweede gedicht: »Amsterdam alleen in 't spits voor de vrijheyt" [2]), een waar hekeldicht, dat aan de hekeldichten van Vondel herinnert, en daaraan niet alleen, omdat eenige verzen uit Vondel's *Roskam* er met enkele wijzigingen in zijn overgenomen, maar ook om den toon en den gloed. »Veel goets mogt elk zich beloven", zegt Arents daar, van den tocht, door Prins Willem naar

1) *Mengelpoëzij*, bl. 53—56.
2) *Mengelpoëzij*, bl. 61—64.

Engeland ondernomen, en inderdaad heeft het aan lof over 's Prinsen daden ook niet ontbroken, maar, zoo gaat hij verder,

»Maer vrienden saeght gij 't niet? of waert ghij willens blind
Hoe aerdigh opgehult in 't eerst dit lieve kind
U toe quam lachen, dat gegroeyt en opgewassen,
Een monster t'huys komt, om sijn voetster te verrassen?
In 't vreemde Rijk wordt Wet en Vrijheyt vroom hersteld;
In Holland zelfs raeckt 't een en 't ander uyt het veld,
En sij gevangen in zijn uytgebreyde netten.
Wie zijn hier tegen om dien grouwel te beletten?
Mijn Amsterdam alleen, 's Lands toeverlaet en hoop,
De voedster van 't gemeen, de moeder van Euroop,
Terwijl een meenichte van Hollants achttien steden
Sich selfs om strijt bederft (o tijden en o zeden!)
En tegens eer en eed, door vuyle vleyerij
Noch kust de ketens van haer eygen slavernij".

Na eene beschuldiging van de Heeren op 't kussen, die uit eigenbelang den vorst vleien, spreekt Arents dan aldus met Vondel's naar de tijdsomstandigheden veranderde woorden:

»Sach Cato [1]) nu eens op, die vrije ziel, ja trouwe,
Hoe vreeslijk sou hij met een donker paer wijnbrouwen
Begrimmen overzijds de lafheit van ons eeuw,
En helpen 't eenigh jongh van Hollands fiere leeuw,
Daer sooveel reeckels nu soo schendigh tegens blaffen,
Wat sou hij al misbruycks beveelen af te schaffen?"

Dan gaat Arents aldus met zijne eigene woorden voort:

»Mij dunckt, 't is of hij voor der staten kamer stond,
En ick dit vrije woord sach vloeyen uyt zijn mond:

1) Werd de burgemeester Cornelis Pietersz. Hooft door Vondel bij Cato vergeleken, dat in Arents' tijd Huydecoper van Maarseveen den naam had van een tweede Cato te zijn, blijkt o. a. uit Rotgans' *Poëzij* (Leeuwarden 1715) bl. 262.

Sijtge onbequaem om selfs u landen te regeeren,
So buyght g'u willigh onder 't juck van vreemde heeren.
Maer spreeckt van handvest niet, noch van 't gemeene best,
Die 't algemeen versuymt, en slechts u selven mest.
Wat sie ick, dat ick niet in Holland plach t'aenschouwen!
Hoe sal dit enden? hoe u kinders oock berouwen?
De vorst is over zee, een lid van 't parlement
In Hollants samening! o dolheyt sonder end.
De gantsche train van 't oud herkomstig staets-regeren
Sie ik door lafheyt van regeerders selfs verkeren.
Een krijgsbewindsman, die sig koestert in soldij,
Zoo vet geworden van 's lands magre burgerij,
Durft aen sijn heer (hoe kan de trotsheyt hooger steygeren!)
En slot en rekening van 's vijands gelden weygeren.
Half Amsterdam leyt last, en kugt en steent en sugt,
Omdat haer dierbre vloot in vreemde Britse lugt,
Als eerlijk aengehaelt, geen vrijgeley kan krijgen.
Dit sietmen. Niemant spreekt. Elk weet het. Elk wil swijgen;
Of spreekt men, 't is verkeert, in Prent of vuil pasquil,
Dat sijnen maker ligt ontdekt, al blijft hij stil
In Haarlems linden met sijn boosheyt sich verschuylen,
En schuwt het helder ligt, als koning van sijn uylen.
Die Godvergeten schelm, die nu sijn moeder plaegt,
Aen welkers borst hij lag voorheen, dan was verjaegt
Als basterdsoon, de vlek der stad, 't bederf der zeden,
En nu, o wonder! in Gods kruyskerk selfs geleden
Als ouderling, en reeds in staetsbestier gebragt,
Terwijl de booswigt selfs daer in sijn vuist om lagt".

Met eene hekeling van dien pamfletschrijver [1]) en de mede-

1) Waarschijnlijk Nicolaas Muys van Holy, aan wien, behalve verschillende „Parnaspasquillen (in verontwaardiging aangevallen door J. Oudaan, *Poëzij* II bl. 219—222 en *Ned. en Latijnse Keurdigten*, bl. 236—238) ook wordt toegeschreven een lasterlijk geschrift, getiteld *Vindiciae Amstelodamenses of contraspiegel der waarheid*, opgesteld ter bestrijding van het uitvoerig (87 bladzijden groot) geschrift *Spiegel der waarheyd* ofte tsamensprekinge tusschen een Arminiaan ende vroom Patriot, waarinne

deeling, dat deze woorden van Cato geen gunstig oor bij het volk vonden, maar dat men hem met de vrijheid uitdreef, eindigt het gedicht, dat dus blijkt opgesteld te zijn, om de regeering van Amsterdam te steunen in haar verzet tegen de opname van Bentinck, graaf van Portland, in de Statenvergadering van Holland.

Toen Arents' *Mengelpoëzij* in 1724 uitkwam en in de *Boekzaal der Geleerde werelt* werd beoordeeld, schreef de recensent [1]), na een gedeelte van dat gedicht te hebben aangehaald: »Wat dunkt u, Boekzaellezer? zou Thomas Arents dit wel hebben uitgegeven bij het leven van Willem? Wij denken voor 't naest dat hij wijzer zou geweest zijn". De recensent denkt verkeerd. Het gedicht kwam inderdaad reeds in 1690 afzonderlijk als pamflet uit [2]), en later werd het herdrukt in de belangrijke verzameling politieke gedichten, die onder den naam van *Nederduitse en Latijnse Keurdigten* het licht zagen [3]).

Wijdde Arents zijne pen ter verdediging, hij wijdde die ook ter verheerlijking van de Amsterdamsche regenten. Toen Joannes Hudde voor het jaar 1699 op nieuw tot burgemeester werd benoemd, begroette Arents hem in een gedicht [4]), dat hem misschien wel door dankbaarheid voor persoonlijk ondervonden bescherming was ingegeven. Onder het weinige toch, dat ons van Arents' leven bekend is, behoort ook het volgend verhaal: »Arents genoot in zijnen mannelijken ouderdom de genegenheit van vele brave mannen, die hem in zijne hoge jaren niet weinig

---

krachtig vertoont ende beweesen word, dat door de quade directie ende toeleg van eenige heerschende regenten tot Amsterdam ons land in den voorgaanden en desen oorlog is ingewickelt met Vrankrijk". Daar die bestrijding echter voornamelijk geschiedde door de regenten van andere steden allerlei kladden aan te wrijven, mochten de Amsterdamsche overheden met recht het „non tali auxilio" uitspreken, en Arents er tegen te velde trekken.

1) *Boekzaal der Geleerde Werelt* XVIII (Amst. 1724) bl. 276.

2) Op vier bladzijden 4° gedrukt vindt men het o. a. in het 32ste deel der pamfletten-verzameling, die op de Academische bibliotheek te Groningen berust.

3) Zie *Nederduitse en Latijnse Keurdigten*, I, Rotterdam 1710, bl 230—232.

4) *Mengelpoëzij*, bl. 78—80.

te stade quam, inzonderheit wanneer tegen hem, wegens zeker verzuim van zijn ampt, door het gildt eenige aanspraak gemaakt wierdt, die door de gunstige bemiddelinge van den schranderen Burgermeester, Joannes Hudde, weggeruimt wierdt, op welkers bevel hij vervolgens die krachtige verbeelding der hatelijke dronkenschap dichtte, dat dien staatkundigen Burgerheer zo wel beviel, dat hij hem in acht ongelijke dichtregelen deswegen aansprak, en die verfoeielijke ondeugt naar verdiensten verder afschilderde" [1]). Inderdaad vindt men dan ook in Arents' dichtbundel [2]) acht versregels met de initialen J. H., terstond volgende op de »Verbeelding van de dronkenschap", die zeker hare verdiensten heeft, maar toch m. i. achterstaat bij de kortere behandeling van hetzelfde onderwerp door Rotgans [3]).

Vier lijkdichten op Amsterdamsche regenten treffen wij nog in Arents' dichtbundel aan [4]), op Mr. Hendrik Hooft († 12 Dec. 1678 [5]), op Mr. Gerard Bors van Waveren († 8 Nov. 1693), op Kornelis Valckenier († 18 Maart 1700) en op Mr. Dirk Munter († 12 Januari 1701) [6]). Dat laatste gedicht behoorde met een ander op het huwelijk van Mr. Joan de Wit en Elizabeth de Vroede, 18 Januari 1701 [7]), tot het laatste wat hij schreef, evenals een gedicht op de bewonderingwekkende krijgsbedrijven van Karel XII »den Zweedschen Achilles", zooals Arents hem noemt, in 1700 [8]). Karel XII was niet de eenige vreemde vorst, dien Arents bezong. Toen den 26sten Aug. 1697

---

1) Zie D. van Hoogstraten en J. L. Schuer, *Groot Algem. hist. geogr. geneal. en oordeelk. Wdb.* I, bl. 557 vlg.

2) *Mengelpoëzij*, bl. 85.

3) Zie Rotgans' »Geessel der Dronkenschap" in zijne *Poëzij* bl. 325, ook ingevoegd in zijne »Boerekermis", *Poëzij*, bl. 641.

4) *Mengelpoëzij*, bl. 241 vlg. 255—265.

5) Een kort lijkdicht op dezen voortreffelijken man vindt men ook in G. Brandt's *Poëzij* (Amst. 1727) III, bl. 175, terwijl een ander wordt aangetroffen in Katharina Lescailje's *Mengelpoëzy* (Amst. 1737) II, bl. 329 vlg.

6) Volgens Wagenaar, *Amsterdam* III, fol. 304, overleed hij den 6den Januari 1701

7) *Mengelpoëzij*, bl. 196—202.

8) *Mengelpoëzij*, bl. 43—48.

het Russisch gezantschap, en daarbij Czaar Peter zelf, Amsterdam bezocht, wijdde Arents een lofdicht aan dien beschermer der Christenheid en tuchtiger van de halve maan [1]).

Na al het opgesomde meenen wij gerust aan Arents den naam van geschiedzanger te mogen toekennen, wiens lierzangen door den historieschrijver verdienen ingezien te worden, al durven wij dan ook niet verzekeren, dat deze hem in bewondering zal betitelen met den naam van Nederlandschen Pindarus.

Groningen. J. TE WINKEL.

MNL. GOOC.

Mnl. *gooc*, koekoek (ook domoor, zot), ohd. *couch*, *gauh*, mhd. *gouch*, oudn. *gaukr*, ags. *géac* kan niet eenvoudig eene klanknabootsing wezen, aangezien de klank **gauk-* (ouder **ghaug-*) eene klankversterking met grammatische beteekenis vertoont. Samenhang met russ. *žegozulja*, poolsch *gžegžolka*, *zezula*, (Mikl. Et. Wtb., p. 407), lit. *gegē*, *gegužė*, lett. *dsegguse*, oudpr. *geguse*, koekoek, is slechts denkbaar, indien baltoslav. **geg-* uit *gegu* is ontstaan: de *e* in de reduplicatielettergreep zoude dan door dissimilatie moeten verklaard worden. Men heeft *gooc* met skr. *ghūka*, uil, vergeleken, maar dit schijnt eene onmiddelijke afleiding te zijn van den wortel *ghu*, door middel van het suffix *-ka*.

Men vindt in het lett. een werkwoord *guggůt*, dat het geluid van den koekoek aanduidt. Hiernaast staat echter lett. *kukkůt*, lit. *kukůti*. Waarschijnlijk is *kukkůt*, *kukůti* jonger dan *guggůt* en hebben wij met een wortel **ghug-* te maken. Dan is germ. **gauk-a*, een nomen agens hiervan met guna-vocalisme. Dat **ghug-* oorspronkelijk onomatopoeïsch is, gelijk lat. *cuculus*, gr. *κόκκυξ*, nl. *koekoek* en meer dergelijke woorden, valt niet te betwijfelen.

Leiden. C. C. UHLENBECK.

---

1) *Mengelpoëzij*, bl. 71—75.

ONDER DEN BLOOTEN HEMEL.

Indien eenvoudigheid steeds het kenteeken was van de waarheid, dan zou de verklaring van bovenstaande uitdrukking aldra zijn gevonden. Immers, wie den nacht moet doorbrengen onder den blooten hemel, hij ziet den hemel als 't ware »open en bloot" boven zich, geen dak verbergt het uitspansel voor zijn oog: *onder den blooten hemel* is hetzelfde als fr. *à la belle étoile.* Maar wie aan het strand de zee »open en bloot" voor zich ziet, beweert daarom nog niet »de bloote zee" te aanschouwen. Al zou dus de verklaring niet te eenen male onjuist zijn, zij is onvolledig; men verlangt te weten hoe het komt, dat *bloot* hier attributief met *hemel* kan worden verbonden.

Bij een Latijnsch dichter staat eene uitdrukking, die bijna letterlijk met de onze overeenkomt: *nudisque sub astris Condensae fletus acuunt*, zoo schrijft Valerius Flaccus (2, 170). *Nudus*, op den hemel en de sterren toegepast, kan alleen beteekenen: niet met wolken of nevelen bewimpeld, en *nudis sub astris*, waarmede ten slotte bedoeld is *sub dio*, is eigenlijk alleen *sotto il ciel sereno* (zie bij Forcellini). Voor *sub dio* zegt het Italiaansch *allo scoperto*, doch men vindt het ook uitgedrukt met *a ciel aperto*, dat alwederom zeer gelijkt op *onder den blooten hemel.* De zegswijze *a ciel aperto* kan een moderne vorm zijn van *coelo aperto*, dat in het Latijn als adverbiale bepaling voorkomt; daar heeft *aperto* echter niet den zin van »open en bloot", maar *apertum*, van den hemel gezegd, is *serenum; coelo aperto* is: bij een onbewolkten, helderen hemel, bij kalm weder (zie b. v. Peerlkamp op *Aen.* 1, 155). In het Italiaansch is dus eene zegswijze, die oorspronkelijk beteekende *bij onbewolkte lucht*, eene vaste uitdrukking geworden voor *in de open lucht*, onverschillig of het dag is dan wel nacht.

Iets dergelijks is geschied bij ons: in de oudere taal zei men niet *onder den blooten hemel* maar *onder den blauwen hemel.* Dat dit eene vaste uitdrukking was, blijkt uit veler getuigenis.

In zijne overzetting der eerste ode van Horatius schrijft

Vondel: »De Jager onthout zich onder den blauwen hemel, en denckt niet eens om zijn lieve vrou" (*manet sub Jove frigido Venator*). Elders (*Carm.* 2, 3): »Niets scheelt het, ofghe rijck ... of arm ... onder den blaeuwen hemel sterft" (*sub divo moreris*). En verder (*Carm.* 3, 2): »Laet den jongeling ... onder den blaeuwen hemel zijn leven wagen" (*Vitamque sub divo ... agat*). — Men leest het ook bij A. Valentyn in zijne vertalingen uit Ovidius. Zoo b. v.: »Een blanken boer is ... leelijk, om dat die gedurig onder den blaauwen hemel met ploegen en eggen in de weer is" (*Art. Amat.* 1, 724: *qui ... sub Jove versat humum*); »sij kroopen in 't lommer en holen bij malkanderen, niet onder den blaauwen hemel" (2, 623: *in nemore atque antris, non sub Jove*); »'t volk ging moeder naakt, en wiert hartvogtig onder den blaauwen hemel storm en regen gewent" (*Fast.* 2, 299: *sub Jove*); zie ook de vertaling van *Fast.* 3, 527.

Bij Erasmus leest men (*Coll.* 2, 104; ed. 1874): *hospitem portis submovent, coguntque sub dio noctem agere.* Rabus geeft daarvoor (a°. 1684): »en dwingen (de vreemdelingen) onder den blauwen Hemel te vernachten"; hetzelfde staat in eene overzetting die in 1644 te Kampen verscheen. Deze heeft verder: »dat is beter dan den nacht onder den blauwen Hemel te blijven, en van koude te vergaen", voor *hoc satius quam noctem agere sub dio, ac perire frigore* (1, 256); evenzoo nagenoeg bij Rabus. Staat dus ergens in het Latijn *sub divo* of *sub Jove*, men kan bijna zeker zijn van hetgeen de vertaler schrijft; zegt Virgilius (*Georg.* 3, 435): *ne mihi tum ... sub divo carpere somnos ... libeat*, dan heeft Vondel (5, 116): »dan zou het mij niet lusten onder den blaeuwen hemel te slapen".

Doch niet altijd is deze zegswijze de vertaling van *sub dio* of *sub Jove*. Bij Virgilius (*Aen.* 4, 495) staat: *tu secreta pyram tecto interiore sub auras erige*; bij Vondel (5, 218): »Ga, en stel heimelijck, binnen in 't hof, onder den blaeuwen hemel, eenen houtstapel toe"; op dezelfde wijze wordt *sub auras* in vs. 504 uitgedrukt. Dat men hier in 't geheel niet heeft te

denken aan een vorm van de meer dichterlijke taal, blijkt daaruit dat hij dienst doet in een register op het eerste deel van den *Wetsteen der Vernuften*. Op blz. 224 van dit deel vertelt De Brune dat Juno, samen zijnde met Jupiter op het kruinpunt van den berg Ida, hem geene vergunning wilde geven tot het minnespel »voor dat zy met een gulde wolk waren omtoogen". In het register staat dan: »224. Juno wilt'er, onder den blaauwen hemel, Jupiter geen verlof toe geven". Hooft gebruikt de spreekwijze in zijne *Historiën*, blz. 368.

Ten slotte nog één voorbeeld uit Ovidius, eene plaats die men in vrij wat vertalingen kan nagaan. *Metam.* 4, 260 staat *sub Iove nocte dieque sedit humo nudâ.* Valentyn heeft: »die... nagt en dag onder den blaauwen hemel... op 't bloot aard-rijk sat". Iets dergelijks vindt men in prozavertalingen van 1637, 1650 en 1693. In gewone iambische verzen is *onder den blauwen hemel* niet te gebruiken; uit eene berijmde overzetting van 1650 (te Antwerpen) blijkt evenwel, hoezeer men aan de uitdrukking gehecht was:

Sy sonder cost oft drank, recht onder d'hemels blauwe
Daer sitten gaet alleen, en voedt heur metten dauwe.

En zelfs bij Bilderdijk (3, 139) is er nog een spoor van te vinden, want in zijne vrije navolging gebruikt hij deze woorden:

Zij kent geen voorwerp meer dan 't blaauw der hemelbogen;

dit slaat wel niet op vs. 260, maar op vs. 269, doch het woord *blauw*, dat in het oorspronkelijke ook hier niet staat, is klaarblijkelijk eene herinnering aan de oude zegswijze. Dit kan men gerust aannemen, want in Bilderdijk's tijd was zij nog niet geheel en al verdwenen, ten minste indien men kan afgaan op Weiland, die *onder den blauwen hemel* evengoed vermeldt als *onder den blooten hemel.* Zijne voorgangers daarentegen geven alleen de oudere spreekwijze: zoo b. v. Kramer (a°. 1768), de Roches (a°. 1769), en ook de woordenaars uit het begin der 18de eeuw, Hexham, Halma, Sewel. Laten zij elkander hebben nageschreven, maar zelfs dan nog had één

hunner wel eens aan de jongere uitdrukking kunnen denken, indien deze in zijn tijd reeds de gewone was geweest.

Achteruitgaande, komt men bij Kiliaan, die ook getuigt dat *sub dio*, *sub Iove* in zijne moedertaal luidt *onder den blauwen hemel* (zie bij hem onder *Blaeuw*). Doch hij weet ook, dat hetgeen wij noemen *een blauwen hemel* in het Latijn heet *apertum coelum*, en vandaar zegt hij zooveel als dit: wij zeggen *sub caelo caeruleo* voor *sub caelo aperto*.

De beteekenis *sub dio* moet hier ontstaan zijn uit die van: bij onbewolkte lucht, bij helder daglicht, en dat die oudere, meer eigenlijke opvatting nog in het allerlaatst der 17de eeuw bestond, ziet men duidelijk uit Valentyn's vertaling van eene plaats uit de *Ars amatoria*. Ovidius zegt (1, 245): Men heeft helder daglicht noodig om de schoonheid van eene vrouw op den rechten prijs te stellen, alleen dan kan men ze met juistheid waardeeren, vandaar ook:

> Luce deas *coelo*que Paris spectavit *aperto*,
> quum dixit Veneri, Vincis utramque, Venus.

Valentyn zegt: »Paris sag de Godinnen bij daag onder den blaauwen hemel onder d'oogen, doen hij tegen Venus seide: gij sijt schoonder als een van beide". Niet te verwonderen dus, dat men in het Mnl. leest: »onder den blauwen hemell bij lichten daighe (zie Verdam 1, 1290). Ook elders was de zegswijze bekend (zie het Idioticon van Dähnert).

Het voorafgaande in aanmerking nemende, komt men tot dit besluit: *Onder den blauwen hemel* is eene oude uitdrukking, die oorspronkelijk beteekende wat zij rechtstreeks te kennen geeft: bij het heldere daglicht in de open lucht. Langzamerhand, reeds in de middeleeuwen, althans vóór den tijd van Kiliaan, werd zij de vaste formule voor *sub dio*; aan het heldere licht werd niet meer gedacht, tenzij iemand, gelijk Valentyn in de zooeven aangehaalde plaats, door een voorbeeld als *coelo aperto* er aan werd herinnerd. Eerst tegen het einde der vorige eeuw moet men hebben gevonden, dat *onder den*

blauwen hemel toch eene zonderlinge uitdrukking was voor het begrip *in de open lucht*; immers het woord *blauw*, in beteekenis nog altijd welbekend, was hier niet de term dien men eigenlijk noodig had, en een flauw besef daarvan moet zelfs zijn opgekomen bij de groote menigte die niet gewoon is over de vormen van hare taal te redeneeren. Men zei dus nog, volgens de overlevering, *onder den blauwen hemel*, terwijl men reeds onwillekeurig zocht naar een beter woord dan *blauw*. Het heeft niet lang kunnen duren of men zei, haast van zelf, *bloot*. Daarmede was de oude vorm vernieuwd tot een die goed scheen te passen bij datgene wat men zich voorstelde. Men vroeg niet angstvallig, of het gebruik van *bloot* hier volkomen in analogie was met dat in andere zegswijzen, of *onder den blooten hemel* al dan niet gewettigd was door *op den blooten grond*. Neen, op het woord *bloot* kwam men van zelf door *blauw*, en men bleef er bij omdat men het zóó goed vond.

A. KLUYVER.

VAN DEN VĒR TYDEN DES IARES.

Dat iar is gedelet in veer deel:

Van mydden deme Merte bet mydden to deme Hoymane het me de Mey [1]; van mydden deme Hoymane bet to mydden deme Wynmane het me den samer; van mydden deme Wynmane bet to mydden deme Spekmane het me den Hervest; van mydden deme Spekmane bet mydden deme Mertze het me den wynter.

Desse ver tyde schaltu bewaren vlitliken. Dat is nutte.

Uit Hs. 980 *Gotha* (*15de eeuw*), *p.* 71 *v°*.

Utrecht. J. H. G.

1) De tijd der Meikersen.

EEN ONBEKEND LOFDICHTJE VAN BREDERO.

Voor eenigen tijd kwam mij een werkje in handen, waarvan de titel luidt: *De Beschrijvinghe* || *Heliodori* || *vande Moorenlandtsche* || *gheschiedenissen: Vervat* || *in thien Boecken.* || *Inhoudende de Eerbare, Cuysche, ende ghe*||*trouwe Liefde van Theagenes van Thes*||*salien, ende Chariclea van Ethiopien.* || *Eerst int Griecx beschreven: Ende nu wt* || *het Francoysche int Nederlandts vertaelt.* || *Door C. K.* (vignet: Een weegschaal en daarachter een opengeslagen boek, met de woorden: *Credit Debit.* (*sic*). Daaromheen een lint met de woorden: *Ghelyckheit. Bevredicht.*) *t'Amstelredam.* || *By Hendrick Barentsz. Boecvercooper inde War*||*moes-straet int vergulde Schrijff-boeck.* 1610.

De vertaler, die zich op den titel C. K. noemt, is blijkens de onderteekening der opdracht C. Kina, de bekende vriend van Bredero. Wij kennen hem uit de werken van onzen blijspeldichter [1]), en weten, dat hij in 1619 getrouwd en in 1649 gestorven is [2]).

Tot de vier lofdichten, die het boek versieren, en die allen met eene spreuk zijn onderteekend, behoort ook het volgende:

Sonnet. Op de Moorenlandtsche Historie.

Liefhebbers vande liefd', Beminners vant beminnen,
Constrijcke geesten eel en lesers onversaet
Comt leest dit boec met vlijt bespeurt merct en verstaet
Hoe veel de liefd' vermach in jeuchdelijcke sinnen.
  Aenvaert dit boec met lust, ghy sult daer vinden binnen
Een reyne jonst en trou, met cloecheyt list en raet
Voorts hoe 't wanckel geluc is sonder eynt of maet,
En hoe een wijs mensch can zijn tegenspoet verwinnen.
  Comt hier die uwen tijt soect loflijck te besteden,
Comt hier die garen leest een welgeboude reden

1) Nl. uit een brief, dien Bredero in 1611 aan hem richtte (opgenomen in de *Nederduytsche Rymen*), en uit Quina's lofdichten op de *Roddrick*, *Griane*, *Lucelle* en het *Moortje*.

2) Vgl. over hem J. H. W. Unger, *G. Az. Brederoo. Eene bibliographie*, blz. 33, 34.

Comt hier ghy sult de deucht met eer en vreuchde leeren,
Comt hier die lustich zijt te hooren vremde zeden
Comt hier aanschouwet wat de taelmans lusten deden,
Comt hier Neerlandtsche jeucht en helpt my *Kina* eeren.
't Kan verkeeren.

Er kan wel geen twijfel bestaan, of Bredero is de maker van het lofdicht. Daar de opdracht van het boek den 22sten December 1609 is geschreven, dateert het versje zeker van denzelfden tijd.

Er is nog iets anders op te merken bij het werkje, nl. dat het opgedragen is aan Rodenburg met de volgende woorden: »Aenden Achtbaren, Wijsen, Voorsienighen, ende van yder vvel-gheliefden Sr. Theodorum Rodenburch, Agent vvegen de Keyserlycke Hense-steden ende Embden, by den Coninck van groot Brittanien".

Het is uit de opdracht van Rodenburg's *Trouwen Batavier* (1617) bekend, dat hij zich in de laatste jaren der regeering van Elizabeth en ook na de kroning van Jacobus I te Islington aan het Engelsche Hof ophield. Uit bovengenoemd opschrift blijkt nu, in welke qualiteit hij zich daar bevond, en tevens, dat hij die betrekking eenige jaren lang heeft bekleed. Deze mededeeling vult dus de kennis van zijne levensgeschiedenis aan; immers over zijne lotgevallen en zijne betrekking in de jaren 1603—1610 was men in het onzekere [1]).

En in die opdracht aan Rodenburg lezen wij o. a.: »Dit vonnis dan heb ik waerde vrundt voor mijne vry-posticheydt die ick t' uwaerts in desen ghebruycke te verwachtem, want mijn oordeel van V. E. lust en liefde tot de deuchden die in dit Boecxken aldermeest verheven worden (als namentlijck de eerbaerheyt en ghetrouwicheydt) spruyt wt rechte kennisse ende warachtighe ondervindinghe van V. E. yver tot der selver voortteelinghe, dat dit soo is, heeft V. E. onlangs seer loffwaerdich

1) Vgl. Unger in het *Brederoo-Album*, 1885, blz. 92, 93.

bewesen, t' welck nevens my connen getuyghen en bevestighen, niet alleen de voornaemste en treffelijckste mannen van dese Stadt, maer oock mede de luyt-roepende Ghemeente, die t' gherucht van V. E. fame daghelijcks op hun tonghen dragen, vermits de vrucht vande constighe wercken die sy onlangs ten deele ghesmaeckt hebben, wanneer V. E. hun voor ooghen dede stellen u ter deucht-lockende ende sinrijcke *Tragi-Comedie*, daerin V. E. de aanschouwers het pit van eerbaerheyt en getrouwicheyt so lieflijck hebt voorghedragen, datter na mijn oordeel niemant gheweest en heeft of hy en heeft de gedachtenis van dien met groote vernoegingh int binnenste van zijn herte behouden", enz.

De tragi-comedie, waarop hier wordt gedoeld, is zonder twijfel de *Trouwen Batavier*, in 1617 gedrukt, maar reeds veel vroeger voltooid. Wij weten nu, dat dit stuk reeds in 1609 is opgevoerd; eene bijzonderheid, die niet van belang is ontbloot.

Groningen, Nov. 1889. J. A. WORP.

RIJCK NOCH MACHTICH EN SPAERT DIE DOOT.

Als rijcheit ende machte mochten duyren
  Ewich; dat wair een voirdel groet;
Mar leyder neen, sy zijn al als muyren,
  Die staen ghefundeert op die doot.

  Wat baet dan rijcheit in desen leven,
Of machte, die ter werelt is groot,
  Alsmen dat beyde moet begheven?
Want rijck noch machtige en spaert die doot!

Uit Ms. germ. 4°. Kon. Bibl. Berlijn, n°. 557 (15de eeuw) fol. 23 *v*°. Zie ook *Tijdschr.* 6, 79.

A. B.

WEEUWENAARSPIJN.

Bekend is de scherpzinnige verklaring in het 2de Deel der *Taalk. Bijdragen* (blz. 64) van »weeuwenaarspijn" gegeven. Het is, zoo wordt het daar voorgesteld, uit *weeuwen-pijn* verbasterd, en dit is weer niet anders dan eene in scherts gevormde volksetymologie van *weedepijn*, *weeuwpijn* of, mogelijk, *weeuwtepijn*. *Weede*, *weeuwe* en *weeuwte* zijn mnl. woorden, die, elk voor zich, beteekenen: pijn.

Twee vragen, die de juistheid dezer verklaring aantasten, zijn bij mij gerezen. »Waarom mag men juist de pijn bij 't stooten van den elleboog (en nooit eene andere) als *weepijn* (d. i. letterlijk: pijn-pijn) hebben aangeduid?": deze vraag is zoo men wil van geen gewicht; als het eenmaal zoo is, moet men er zich bij neerleggen. Maar de tweede bevat een ernstiger twijfeling.

»Blijft het waarschijnlijk dat *ons* woord *weeuwenaarspijn* op eene woordspeling of op populaire etymologie berust, als er hier en elders uitdrukkingen bestaan, waarin òf het woord »weduwnaar" in zulk een vorm voorkomt, òf op den weduwnaarsstaat derwijze gedoeld wordt, dat er van woordspeling of volksetymologie geen sprake kan wezen?"

Het antwoord ligt voor de hand; maar ik dien dan ook zoodanige spreekwijzen en uitdrukkingen te vermelden. Ziehier, met een enkel toevoegsel van elders, eene keur uit hetgeen de Spreekwoordenboeken van *Harrebomée* 1), *Wander* 2) en *Reinsberg-Düringsfeld* 3) mij verschaften.

Uit de Germaansche landen:

Fāröer: *Albogaslág og einkjumannasorg*, *táð verður mett javnt* (ellebogenstoot en weeuwenaarsrouw die worden gelijk geteld): Reinsb.-Dür.

---

1) Spreekwoordenboek, 1858—'70. 2) Sprichwörterlexicon, 1867—'80. 3) Sprichwörter der german. und roman. Sprachen, 1872—'75. Zie die werken op de woorden: *Elleboog*, *Ellenbogen*, *Weduwenaar* en *Wittwer*. De spelling der talen en tongvallen blijft voor rekening der verschillende uitgevers.

Noorwegen (Söndmör): *Olboge-stoyt og Enkjemanns Graat: dat varer 'kje lengje; d'er hardt, med' d'er aat* (vrij: een ellebogenstoot en een weduwmans-traan, doen smart zoo lang ze duren, maar zijn gauw gedaan): Reinsb.-Dür.

Denemarken: *Naar Hustruen döer, da har Bonden stöd sin Albue* (als de huisvrouw sterft, dan heeft de boer zijn elleboog gestooten): Reinsb.-Dür.

Albuestöd er Enkemandssorg (elleboogsstoot is weduwnaarsrouw): Ald.; of:

Albuestöd: Enkemandsnöd (ellebogenstoot: weduwnaarsnood): Rah, *Novelletter*, 1885, p. 96.

At miste sin Kune det er Albustöd, men at miste sin Kaereste det er Helvedspine (zijn' vrouw te missen, dat is een elleboogstoot, maar zijn liefje te missen dat is hellepijn): Reinsb.-Dür., *Nachtrag*.

Zweden: *Enkemans sorg och armbågestöt gå snart öfver* (weduwnaarsrouw en een elleboogstoot gaan spoedig over): Reinsb.-Dür.

Oberharz: *Fruens Dod und Ellbagens Stot deit lik weh:* Reinsb.-Dür.

Nederland: *Eener vrouwe dood Is eens mans elleboogstoot:* Harreb. en Reinsb.-Dür.

Ook van Romaanschen bodem een paar, uit vele, voorbeelden:

Spanje: *Dolor de esposo, dolor de cobdo* [1]): *duele mucho y dura poco* (vrij: rouw van een echtgenoot en pijn aan den arm: smarten wel hevig maar duren niet lang): Reinsb.-Dür.

Italië: (Napels) *Doglia de guveto e de mogliere assai dole e poco tene* (smart aan elleboog of om vrouw, doen pijn genoeg, maar slijten gauw): Ald.

Genoeg om te doen zien dat de meeste europeesche volken het er over eens zijn, dat: *Wittwerleid währt kurze Zeit* (Wander)

---

1) *Cobdo* en de straks te noemen *guveto*, *gomito*, *gomt* en *gomo* zijn, evenals fr. *coude*, afstammelingen van lat. *cubitus*. Zie Diez op: *cubito*.

en die kortstondige rouw zelfs durven vergelijken met eene zoo voorbijgaande, ofschoon hevige pijn, als het bezeeren van den elleboog veroorzaakt. Maar genoeg ook om in *onze* zegswijze: »dat is (maar) weeuwenaarspijn" niet langer eene geestige verbastering uit *wee-* of *weeuwpijn* te zoeken, maar »een vorck een vorck te heeten" en te erkennen dat het woord *weeuwenaar* daarin even-oorspronkelijk is als b.v. het woord *enkeman* (of hoe het anders luiden mag [1]) in de scandinavische gezegden [2]).

Nog een enkel toevoegsel. De romaansche talen kennen, in tal van varianten, eene andere zegswijze die dezelfde zaak uitdrukt. In haren franschen vorm luidt zij: *Deuil de femme morte dure jusqu'à la porte* (Reinsb.-Dür.). Bij ons bestaat daarvan de weêrga niet, tenzij men de vertaling (uit het Spaansch) van Huygens mederekene: Tot de Poort toe duert de rouw Van een' overleden Vrouw (Sp. Wijsh., n°. 720).

Ten slotte, eerlijksheidshalve, nog de vermelding dat ook *weeuwenpijn* wel bestaat, maar niet in 't Germaansch. In de Romagna zegt men: *E dulor dla vedva: dulor de gomt*, en in Piemont heet het: *dolor d'vidoa*, *dolor d'gomo* [3]).

Januari 1890. A. BEETS.

---

1) *Enke-man* is een vorm als ons *weduw-man*. Zw. *enka*, deensch *enke* (on., hedend.-ijsl. en dial. noorsch *ekkja*) beteekenen: weduwe.

2) Wat de zoogenaamde „weeuwenaarspijn" eigenlijk is, blijkt uit het volgende: „De *nervus ulnaris* [elleboogs-zenuw]... wordt... alleen door de huid en de aponeurose bedekt, en kan, als men den elleboog tegen hoekige of kantige ligchamen stoot, gemakkelijk op de bekende zeer gevoelige wijze beleedigd [*versta:* bezeerd] worden. Eene langdurige drukking op die plaats veroorzaakt een gevoel van doofheid in de ulnairzijde van den voorarm en de twee laatste vingers", Hyrtl, Handb. der Topogr. Ontleedk., 2de druk, vert. door Dr. Hanlo, (Schiedam, 1865) Dl. 2, 345—346. Er is dus geen sprake van „zijn weeuwenaarsbotje stooten", zooals men wel eens hoort zeggen.

3) Rouw van een' weduwe: pijn aan den elleboog. Reinsb.-Dür.

MIDDELNEDERLANDSCHE SPROKKELINGEN UIT VERWIJS' BLOEMLEZING.

Dl. I, blz. 36, vs. 238—245 (*Lorreinen* II, vs. 2011—2017):

Die dore ontsloet si doe
Ende ginc ten prayele toe,
Daer si vant den coninc Yoene,
Doe vragede daer die coninc
Wi *hi* ware die quame daer.

In plaats van *hi* stelt Verwijs voor, *si* te lezen. Mij dunkt ten onrechte; het door de HS. gewaarborgde *hi* kan zeer goed verdedigd worden. Immers, als de Koningin Helene haren minnaar in den tuin gaat opzoeken, is het nacht. Yoen hoort haar naderen, doch kan wegens het struikgewas niet onderscheiden, of de op hem toekomende gedaante een man of eene vrouw is, en vraagt dus heel natuurlijk: »*wer* da?"

Ibid. bl. 57, vs. 145—149 (*Lancelot* II, vs. 11318—'23):

Si wart slapende also siec,
Dat si vor den dage niet ontwiec;
Ende si vant hare doe bat gesont
Dan si hadde geweest vor die stont.
Si *sat* een luttel na dien.

Het laatste vers zal wel moeten luiden:

Si *at* een luttel na dien.

In den volgenden regel toch volgt:

Alsi hevet *geeten* heeft si versien.

't Is ook eerder aan te nemen, dat eene zieke, die zich na eene ongesteldheid beter gevoelt, naar wat eten verlangt, dan dat zij bij haar ontwaken behoefte hebbe om te gaan zitten. Ook past *een luttel* m. i. beter bij *at* dan bij *sat*.

Ibid. bl. 71, vs. 349—358 (*Lancelot* II, vs. 15132—'41):

Die coninc sindese (Brissame) en wech daer nare,
Ende wel XX ridders met hare.
Men dede die zale wardelike
Berechten, herde rikelike;
Ende daerna, alst donker nacht was,
Quam Lanceloet daer, als ict las,
Ende Brissame leidene thant
In die camere daer *si* die ridders vant,
Diene hieten wellecome wesen.

Te dezer plaatse zou ik *si* willen vervangen door *hi*. Dit geeft m. i. een beteren zin. Vooreerst kan *vant* moeilijk gezegd worden van Brissame, daar deze te voren alles bedisseld had en dus ook wist, dat de ridders in die zaal vertoefden; vervolgens stemt *hi* beter overeen met het volgende vers, waar van Lancelot sprake is:

Die*ne* hieten willecome wesen,

Dl. II, 150 vs. 96 vlgg. (Velthem, *Spieg. Hist.* B. II, c. 15, vs. 96—100).

Maer sine wisten niet ter stonden,
Noch en *horden hem* oec niet
Van dat die coninc sinen cnapen hiet,
Dat men in 't spel soude vortbringen
Van allen steden die werringen.

Met *horden hem* weet ik hier geen raad. Men leze *hoedden hem*. Dit geeft een voortreffelijken zin. Koning Eduard wil immers door middel van een spel zich de hulp en den bijstand van de ridders verzekeren. Zij zwoeren

Te houden na coninc Arturs sede
Dat spel ende die tafelronde,

maar zij *hoedden zich* er niet voor d. i. zij *waren er niet*

verdacht op, dat de Koning zulk eene list in het schild voerde[1]).

Dl. III, bl. 2, vs. 33—41 (*Pyramus en Thisbe*, Belg. Museum, dl. 10, bl. 90, vs. 122—130; *Taalk. Bijdr.* dl. II, bl. 245):

Doen benam men hen dat spreken,
Sien, wincken ende ander treken,
Dat antwerden ende dat vraghen,
Ende oec boetscapen draghen,
Dat deen den anderen niet spreken en mach,
Noch van minen doen gewach.
Wat moghen doen die II ghelieve
Die met *minnen* no met brieve
En moghen onderspreken niet?

Lees: Die met *minen* no met brieve.

Minnen geeft hier volstrekt geen zin; het juiste woord is stellig *minen*: dit beteekent *gebaren* en slaat duidelijk op vs. 2:

Sien, wincken ende ander treken.

Het woord komt veelvuldig voor; zoo b.v. J. Praet, 1953:

Daer omme moet soe ende haer ghespan
Altoos zijn van quader *mine*.

Vondel, II, 182b:

De hovaerdij houdt streek noch maet,
Men kent ze aan *minen* en gelaet.

Bredero, *Sp. Brab.* vs. 222:

En moockt gheen grimmassen met ou ensicht, moockt assekick *bonne mynen*. Vgl. fr. *bonne mine*.

Maart 1889. H. J. EYMAEL.

---

1) Prof. Verdam heeft van deze verbetering reeds gebruik gemaakt in zijn *Mnl. Wdb.* Zie aldaar op *hoeden*. In het Hs. staat ook eigenlijk *hem hoeden*.

OVER OPEN EN GESLOTEN E, INZONDERHEID IN HET OOSTGELDERSCH.

Wij kennen allen het zeer merkbare onderscheid, dat in onze taal gemaakt wordt tusschen de klanken die men naar 't voorbeeld der Franschen met de benaming van gesloten *é* (*é fermé*) en van open *è* (*é ouvert*) pleegt te bestempelen. Dezelfde of nagenoeg dezelfde klanken vinden wij in eene menigte talen, niet alleen Indogermaansche, maar ook andere terug, doch tracht men den oorsprong dier klanken op te sporen, dan ziet men dat ze niet in alle talen onder dezelfde voorwaarden ontstaan zijn of zich geheel op dezelfde wijze ontwikkeld hebben. In sommige talen wortelt het bestaande verschil tusschen *è* en *é* in de etymologie, d. i. in een oorspronkelijk onderscheid van klanken, die later wel is waar in de uitspraak gewijzigd kunnen zijn, doch zóó, dat ze ook thans nog niet met elkaar verward worden. In dit geval verkeert bijv. het Italiaansch en ook, zooals in 't vervolg blijken zal, de Saksische tongval van de Graafschap Zutfen [1]). In andere talen hangt de onderscheiding van zekere voorwaarden af, die de etymologie niet raken; als voorbeelden kunnen het Fransch en het Nederlandsch dienen.

Daar de onderscheiding van *è* en *é* niet overal op etymologie berust, is het niet te verwonderen dat talen die anders ten nauwste verwant zijn te dezen opzichte geheel van elkaar afwijken, en dat verschillende talen, ook zonder dat zij onderling verwant zijn, eene soortgelijke ontwikkeling gehad hebben. Bij wijze van voorbeeld zal ik het Javaansch noemen. Niemand zal beweren dat er tusschen de ontwikkeling van *è* en *é* in het Javaansch, en die in het Nederlandsch of Fransch eenig verband bestaat en toch kan niemand ontkennen dat er tusschen de klankstelsels van deze drie genoemde talen, ten aanzien van

1) Dezelfde tongval wordt te Deventer gesproken. Men zou het dialekt gevoegelijk het Hamelandsch kunnen noemen, ware het niet, dat deze benaming geheel en al verouderd is.

het hier behandelde punt, eene groote mate van overeenstemming heerscht, terwijl het Italiaansch en Oostgeldersch geheel andere neigingen vertoonen. Tot toelichting van het hier beweerde zal ik trachten in hoofdtrekken de verhouding van *è* tot *é* in het Fransch, Nederlandsch en Javaansch te schetsen, om later meer uitvoerig bij het Geldersch taaleigen der Graafschap Zutfen stil te staan.

In het Fransch klinkt de *e* in gesloten lettergrepen open; in opene gesloten, tenzij eene lettergreep met doffe *e*, zoogenaamde *e muet* volgt. Dus *secret* met opene *e*, maar *secrétaire* met geslotene. Zoo ook *bref*, doch *abréviation*, *abréger*; *est* »oost"; *est* »is"; *mer*; *cher*, maar *chéri*; *quel*; *ces*; *succès*, doch *succéder*. Bij eenige dezer voorbeelden laat de hedendaagsche uitspraak den eindmedeklinker niet meer hooren, doch er was een tijd dat de thans nog gebruikelijke spelling de uitspraak dier woorden getrouw afbeeldde, en juist uit het nog voortbestaande verschil in uitspraak tusschen *secret* en *secrétaire*, e. dgl. mag men opmaken, dat de boven geformuleerde regel dagteekent van betrekkelijk ouden tijd. Waarom woorden als *nez*, *chez* en de uitgang *ier*, als in *metier*, *séculier* den gesloten *é*-klank vertoonen, heb ik niet kunnen opsporen. Van *séculier* vermeldt Littré dat men de laatste lettergreep er van nog in de 17de eeuw uitsprak als in *hiver*.

Wordt eene lettergreep gevolgd door eene andere met *e muet*, dan wordt de *e* in de eerste behandeld alsof ze in eene geslotene lettergreep stond. Dus zegt men *chère* met open *e*, even als *cher*; zoo ook *pèlerin*, maar *pérégrin*; voorts *nègre*, enz. Afwijkend *médecin*, misschien omdat de *é* reeds dagteekent van een tijd toen de *i* der tweede lettergreep nog niet in eene *e* was overgegaan.

Het Javaansch volgt ten opzichte van *è* en *é* nagenoeg dezelfde regels als het Fransch [1]). Het heeft in geslotene letter-

1) Namelijk in den heerschenden tongval, dien van Surakarta. Gewestelijk komen allerlei afwijkingen voor.

grepen *è*, in opene *é*; eene doffe *e* — aangeduid door *ĕ* — oefent op de voorgaande lettergreep dezelfde werking als in 't Fransch de *e muet*. Men zegt derhalve *olèh*, maar *oléhan*, *oléhé*; *patèn*, *kapaténan*; *sèkĕt*; *Nèdĕrlan*. Niet alleen echter eene *ĕ*, maar ook eene *è*, en eene *i* of *u*, tenzij gevolgd door eenen sluitmedeklinker, bewerkt de opene uitspraak der *e* in de voorgaande lettergreep. Bijv. *bèbèk*, *lèrèn* [1]), *dèwi*, *kèri*, *èwu*; doch *élik*, *émut*, *éwuh*. Zekere eigenaardigheden bij de uitspraak van nasalen in verbinding met volgenden medeklinker kunnen hier gevoegelijk buiten beschouwing blijven.

De algemeene regel omtrent *è* en *é* in het Nederlandsch is zeer eenvoudig: elke gesloten lettergreep heeft *è*, elke opene *é*. De doffe *e* oefent op den klinker der voorgaande lettergreep geen invloed. Bijv. *wèg*, *wégen*; *bevèl*, *bevélen*; *gebèd*, *gebéden*; *zétel*; — *wéten*; *schépen*; *sméden*; *gezwégen*; — *bèd*, *bèdden*; *zètten*; *genéren*; *vertéren*; *stéden*; *bèst*, *béter*; — *nèst*; — *mèt*, *méde*.

Uit deze voorbeelden kan men de volgende feiten afleiden: 1. dat onze taal uit één oorspronkelijken klank, de Idg. *e*, (Oostarische *a*), twee klanken ontwikkeld heeft, naar gelang de lettergreep open of gesloten is; bijv. in *wèg*, *wégen*; 2. dat omgekeerd twee oorspronkelijk verschillende klanken, namelijk Idg. *e* en *i*, in open lettergrepen zijn samengevallen, zoodat bijv. de *é* in *zétel* en die in *wéten* niet meer in de uitspraak onderscheiden worden; 3. dat ook de Umlaut eener oudgermaansche *a* in gesloten lettergrepen *è*, in opene *é* wordt, evenals in *bèdden* en *genéren* [2]). Hierbij valt echter op te merken dat de

---

1) De gewone uitspraak van *réglet* in 't Fransch is tegenwoordig *règlè* (zie Littré). Dit is echter vermoedelijk niet een gevolg van dezelfde neiging als die 't Javaansch vertoont; eer mag men het er voor houden, dat de *è* van *règle* tot de nieuwerwetsche uitspraak, die in strijd is met de spelling, aanleiding heeft gegeven.

2) De *è* (*ä*) als Umlaut van *a*, bijv. in *bèdden*, *zèt* onderscheidt zich van de *è* in *gebèd*, *wèg*, *bevèl* daardoor, dat men bij het uitspreken de hoeken van den mond vertrekt, zoodat de lippen zich bewegen en de mondopening min of meer spleetvormig wordt, terwijl bij de andere *è* de lippen onbewegelijk blijven. Dezelfde beweging maken wij als wij trachten *aj*, *èj*, *oj*, *oej* uit te brengen, maar niet bij *ai*, *ei*, *oi*, *oei*. Hierbij is op te merken dat wij *aait*, *bloei* e. dgl. spellen, doch *aajt*, *bloej* uitspreken.

uit Umlaut ontstane *è* zich in de uitspraak kennelijk onderscheidt van de *è* = Idg. *e* [1]); in open lettergrepen is het onderscheid tusschen *é* als Umlaut van *a* en elke andere *é* verdwenen: ten minste in mijne eigene uitspraak kan ik geen verschil bespeuren. Eindelijk wil ik hier nog aanteekenen dat de *è* in *nèst* als verloopen uit een Idg. *i* (*nizdo*) niet alleen Nederlandsch, maar algemeen Germaansch is [2]). Op *mèt*, *méde* komen wij later terug.

Zoo de onderscheiding van *è* en *é* in het Nederlandsch in hoofdzaak onafhankelijk is van de etymologie, van den Saksischen tongval der Graafschap Zutfen geldt het tegendeel. Om een overzicht te geven van het Oostgeldersche klankstelsel, voor zooverre het ons hier aangaat, zal ik eene reeks van woorden met de overeenkomstige in het Hoogduitsch vergelijken; niet omdat bedoelde tongval dichter bij het Hoogduitsch staat dan het Nederlandsch, — want het tegendeel is waar; ook niet omdat het meer den invloed van het Hoogduitsch ondergaan heeft, — want die invloed is gelijk nul, — maar om redenen van doelmatigheid. De regels zijn: 1. het Graafschapsch heeft *è*, zoowel in open als in gesloten lettergrepen, waar men in het Hoogduitsch *e* of *eh* schrijft [3]); 2. ook de Umlaut van *a* is overal open, hoewel de klank er van verschilt van de eerste *è* en volkomen gelijk is aan de Nederlandsche *è* in *bèd* in gesloten lettergrepen, doch eenigszins meer gerekt in open lettergrepen; 3. in open lettergrepen staat *é*, waar het Hoogduitsch *i* (of onechte *ie*) vertoont, onverschillig of deze *i* aan eene Idg. *i* of aan een onder bepaalde voorwaarden uit Idg. *e* (Oostarische *a*)

---

1) Zie noot 2 van pag. 146.

2) Zonderling is het Slawische *gnězdo*; regelmatig, wat den klinker betreft, het Litausche *lizdas*.

3) De meerdere of mindere gerektheid is deels afhankelijk van de streek, deels van den aard der volgende medeklinkers. In de omstreken van Groenlo spreekt men de *è* in *èten*, *wèke*, *nèmen* enz. zóó kort uit, dat een ongeoefend Hollandsch oor *etten*, *wekke*, *nemmen* meent te hooren; daarentegen hoort men overal een meer gerekten klank vóór *r*, *l*, *v*, *z*, en *g*.

ontstane Hoogd. *i* beantwoordt; ook de basterduitgang die in 't Hoogduitsch *-iren* (*-ieren*) luidt, en in het Nederlandsch, volgens de nieuwe spelling, als *-eeren* geschreven, doch over 't geheele taalgebied als *éren* uitgesproken wordt, klinkt in het Oostgeldersch als *éren*. Hier volgen de voorbeelden.

Geldersch	Hoogduitsch
brèken	brechen
sprèkt	sprechet
gebèd, gebèje	Gebet, Gebete
stèlen	stehlen
gèl	gelb
èten	eszen
mèten	meszen
nèmen	nehmen
wè'r (uit *wèďr*)	Wetter
wèven	weben
lèven	leben
nève	Neffe
wèzen	(ge)wesen
règen	Regen
dègen	Degen
elègen	gelegen
lèzen	lesen
wèke	Ohd. wecha
bèsm, bèzem	Besen
zwèvel	Schwefel
bèter	beszer
bèst	best
bèdde	Bett
zètten	setzen
vertèren [1])	verzehren

1) Ik sta in twijfel of bij deze kategorie behooren *mèjen*, *zèjen*, *wèien*, beantwoordende aan Hgd. *mäen*, *säen*, *wehen*. De lange *â* (Gotische *ē*) klinkt in den tongval

wéten	wiszen
wéduw	Wittwe
sméjen	schmieden
ekrégen	gekriegt
eléjen	gelitten
zégel	Siegel
eslépen	geschliffen
esméten	geschmiszen
eskréven	geschrieben
zéker	sicher
vḗ	Vieh
hémel	Himmel
schépe	Schiffe
mḗ	Ohd. miti
wér	wieder
regéren	regieren

De gevallen waarin het Oostgeldersch van het Hoogduitsch afwijkt, laten zich niet onder één hoofdregel brengen; wel kan men verscheidene groepen er van onderscheiden, die ik trachten zal achtereenvolgens te behandelen. Van regelloosheid is er natuurlijk geen sprake, ook al mocht het mij niet gelukken voor alle gevallen den juisten regel te vinden.

De eerste en voornaamste afwijking van den hoofdregel komt voor in 't volgende geval: wanneer vóór eene door consonant gevolgde *r* tegenover eene *e* in 't Hoogduitsch in 't Nederlandsch *aa* staat, heeft het Graafschapsch een gerekten gesloten *é*-klank, dien ik met *ée* zal aanduiden. Dus heeft men *éerde*, *wéerd*, *kéerse*, *péerd*, *rechtvéerdig*, *héerd*, *stéert*, *zwéerd*, *géerne*, beantwoordende aan Ndl. *aarde*, *waard*, *kaars*, *paard*, *rechtvaardig*, *haard*, *staart*,

---

thans å (uitgesproken als het Deensche *aa*, of de *a* in 't Engelsche *all*), en de Umlaut er van als de Fransche *oeu* in *cœur*. Is dus de *è* in *mèjen*, enz. de Umlaut van eene lange *á*, dan moet hij dagteekenen uit een tijdperk toen de *á* nog niet als å klonk, hetgeen volstrekt niet onmogelijk is.

zwaard, *gaarne*, en Hgd. *erde*, *werth*, enz. Denzelfden klank hoort men in *kéerl*, *wéerld* [1]); voorts in *éers*, aars, waar het Hgd. echter *a*, in *arsch*, heeft, in overeenstemming met den Oudgerm. vorm. Waar het hedendaagsche Ndl. *a* = Hgd. *e* vertoont, komt het Gr. met het Ndl. overeen; nl. in *hart(e)*, *smart*, *tarwe*, voorts *garst*, *wark*, *karke*, ofschoon men ook wel eens *werk* en *kerke* hoort zeggen. Ook de *è* als Umlaut van *a* kan in *a* overgaan: *arft*, naast *erft*, erwt; *garfkamer*.

Vraagt men hoe de klank *é* zich in *eerde*, enz. heeft ontwikkeld, dan kan men daarop vooralsnog geen bevredigend antwoord geven, omdat de middeleeuwsche vorm dier woorden in den tongval die ons bezig houdt nog niet onderzocht is. Veronderstellen wij eens, dat in *eerde*, *geerne* enz. epenthese van eenen klinker, hetzij *a* of *o*, heeft plaats gehad, zooals in overeenkomstige gevallen bijv. in 't Angelsaksisch en de Skandinavische talen, zoodat uit een Oudsaksisch *ertha* ontstond *eartha*, *earda*. Veronderstellen wij verder, dat de *e* dan overging in *i*, zooals bijv. in 't Oudnoorsche *iorð*, *iarðar*, (*jörð*, *jarðar*), en dat door invloed der *i* de volgende *a* in een *è*, en verder in een dofferen klank overging; dan zal, aangezien *i* in open lettergrepen regelmatig in *é* overgaat, ontstaan *éĕrde*, en hieruit *éerde*, evenals uit *widar*, *wi(d)ĕr*, *wéĕr*, *wéer*, (*wḗr*) wordt. Van *géerne* komt een enkele maal in den Heliand de vorm *georno* voor. Ook de *o* zal na den voorafgaanden geaccentueerden klinker verdoft worden; *géorno* wordt *gíorno*, *giĕrno*, *géerne*. Ik zie niet voorbij, dat de Ndl. *aa* in bedoeld geval zich moeielijk op dezelfde wijze laat verklaren, doch deze omstandigheid belet niet, dat men eene gissing mag uitstrooien, wanneer deze bestemd is om een nader onderzoek uit te lokken, niet om het te sluiten.

Eene andere afwijking van den hoofdregel vertoont *géven*. Deze vorm, waarin de gesloten *é* natuurlijk uit *i* ontstaan is,

---

1) Ook van deze twee woorden komen op Nederlandsch taalgebied de vormen *karel*, *wareld* voor.

sluit zich aan bij Ags. *gifan*, Eng. *give*, Zweedsch *gifva*, Deensch *give*, in tegenstelling tot Hgd. *geben*. Ook het Oudsaksisch van de Frekenhorster oorkonde heeft *givan*; daarentegen de Heliand doordebank *geban*, en slechts een paar maal *giba*, *gifa*. Uit het Ndl. *geven* en 't IJslandsche *gefa* is de oudere vorm niet met zekerheid op te maken, doch de verhouding waarin deze twee talen tot de naastverwante staan in aanmerking genomen, mag men gerust veronderstellen dat ook zij eenmaal de *i* hadden. De oorzaak dat de Oudgerm. *e* van dit woord in zooveel dialekten in *i* overging, ligt zeker hierin, dat de *g* voor de *e* palataal werd, en zoodoende denzelfden invloed oefende als eene *j* zoo dikwijls heeft, nl. den klinker verscherpte. Tegenwoordig is er in den tongval der Graafschap niets meer van een palatale uitspraak te bespeuren, evenmin als in 't Nederlandsch, doch eenmaal moet die in beide taaleigens bestaan hebben; anders zouden *jij*, *í* uit *gi*; *jegens* uit *gegens*, e. dgl. niet te verklaren zijn. Van Frieschen invloed kan, ten minste in het Graafschapsch, geen sprake zijn.

Eene schijnbare uitzondering is *négen*, Ags. *nigon*, enz. tegenover Hgd. *neun*; immers ook dit laatste is uit *niun* ontstaan. Met andere woorden, de *i* was in dit woord algemeen Germaansch. Evenzoo in het telwoord 7, dat in 't G. thans *zeuven* luidt. Hierin is *eu* de *o*-Umlaut van *é* (ouder *i*) en niet van *è*. Daarentegen kan de *ŏ*, d. i. dezelfde korte klank dien men bijv. in 't Hgd. *Kŏln*, *kŏnnen* hoort, van *vŏle*, veel, moeielijk iets anders wezen dan *o*-Umlaut van *è*. Evenzoo in *spŏlen*, spelen. Uit de analogie van *vŏle* en *spŏlen* mag men opmaken dat de gewestelijk Hollandsche vormen *veul* en *speulen* eigenlijk ook door *o*-Umlaut uit eene oude open *è* zijn ontstaan, doch zien kan men het niet, want in de uitspraak is er geen onderscheid waar te nemen tusschen de *eu* van *zeuven* en die van *veul*, *speulen*.

In eenige woorden heeft de Umlaut van *a* tegen den regel den gesloten klank aangenomen; *tégen* (uit *te* en *gagin*), *ézel*, *knével*, *éek* (uit *edik*). De verklaring van dit verschijnsel is onzeker. Wellicht hebben wij hierin de werking van een dubbe-

len Umlaut te zien; door den vroegeren Umlaut werd *a* tot *è* (*ä*); *gagin* werd toen *gègin*; *asil*, *èsil*; *knavil*, *knèvel*; *adik*, *èdik*. Hieruit werd later, door invloed der *i* in de tweede lettergreep *gégin*, *ézil*, *édik*, zoodat de *è* (*ä*), hoewel anders klinkende dan *è* = Idg. *e*, geheel en al als deze laatste behandeld werd. Volgens den regel heeft bijv. *nèmen* in den 3 ps. enk. *nimp*(*t*).

In woorden die reeds in 't oudste ons bekende Germaansch door afwerping van den klinker der tweede lettergreep éénlettergrepig geworden waren, bijv. in den 2 ps. enk. Imperatief der sterke werkwoorden, in Got. *mik*, *mis*, enz., vertoont zich eene Idg. *e* als *i* [1]). Slechts in zeer enkele gevallen heeft het Nederlandsch daarin de *i* behouden, meestal is de *e* in plaats getreden. Het Oostgeldersch staat in dit opzicht volkomen op denzelfden trap als het Nederlandsch. Het zegt dus *mèt*, niet *mit*; daarentegen *mée*, omdat dit uit *midi* is voortgesproten. Hetzelfde *met* komt reeds veelvuldig voor in den Cottoniaanschen codex van den Heliand. Zelfs een oorspronkelijk Idg. *i* gaat in eenlettergrepig geworden woordjes in *è* over; dus *hèn*, Hgd. *hin*. Voorts heeft de 2 ps. enk. Imperatief der *è*-stammen steeds *è*, hoewel de 2 en 3 ps. enk. Praes. Ind. in overeenstemming zijn gebleven met den Oudsaksischen regel. Bijv. *nèm*, Hgd. *nimm*, doch *nimst*, *nimp*(*t*), Hgd. *nimmst*, *nimmt*. *Géven* heeft natuurlijk ook in den Imperatief *gif*, mv. *gěft*.

De aangehaalde voorbeelden zullen voldoende wezen om het bewijs te leveren, dat, daargelaten zekere, meerendeels licht verklaarbare afwijkingen, het onderscheid tusschen open en gesloten *e* in den tongval van Gelderland aan gindsche zijde van den IJsel berust op een deels oorspronkelijk, deels zeer oud verschil van klinkers. Het onderscheid heeft dus in hoofdzaak een etymologischen grondslag. Hierbij moet evenwel opgemerkt worden dat bij woorden uit het Latijn overgenomen het niet aankomt op den klinker dien wij in 't Latijnsche woord vinden,

---

1) Zie Brugmann, Grundriss, I. 58, en het stuk van Kögel, waarnaar t. a. p. verwezen wordt, in de Beiträge van Paul en Braune VIII, 135.

maar op de wijziging die de klinker in de oudere Germaansche talen had ondergaan. Niet uit het Lat. *signare* bijv. is het Geldersche *zègenen* onmiddellijk voortgesproten, maar uit het Oudsaksische *segnon*, in overeenstemming met Ohd. *seganon*. Evenmin heeft zich *zéker* onmiddellijk uit Lat. *securus* ontwikkeld; het is de voortzetting van Os. *sikur*, Ohd. *sichur*, welks *i* te danken is aan de *u* der volgende lettergreep, gelijk bijv. ook in *fihu*, waarmede G. *vé* overeenstemt.

H. KERN.

VERKLARING VAN NEDERLANDSCHE WOORDEN.

Dat het gebied der afleiding van nederlandsche woorden, even als elk ander arbeidsveld, nog slechts voor een deel is ontgonnen, blijkt overtuigend o. a. uit het Etymologisch Woordenboek van Franck, waar van niet weinige woorden moet worden gezegd: »oorsprong onbekend", en van verscheidene andere slechts onder voorbehoud de afkomst kan worden opgegeven. Tot aanvulling van hetgeen in dat boek en in andere, b.v. in het Woordenboek der Nederlandsche Taal, aangaande den oorsprong van onzen woordenschat is bijeengebracht, en, zoo noodig, ook ter weerlegging, wil ik in dit tijdschrift van tijd tot tijd den oorsprong van Nederlandsche woorden behandelen, naarmate mijne studie mij voert tot nieuwe, tot heden onbekende, uitkomsten, of tot dezulke, die van de door anderen verkregene afwijken.

I. AAIEN.

De afleiding, welke van dit woord gegeven wordt in het *Ndl. Wdb.*, voldoet al heel weinig. »Vermoedelijk", aldus leest men daar, »afgeleid van het tusschenwerpel *ai*, dat bij smeeken en liefkoozen gebruikt wordt. *Aaien* is dan eig. *ai zeggen* met

het streelen dat daarmede gepaard gaat." Ik merk vooreerst op, dat het tusschenwerpsel *ai* niet bij smeeken en liefkoozen gebruikt wordt, doch bij eene gewaarwording van pijn of smart, of ook van onstuimig verlangen; in ieder geval is *ai* een synon. van *ach*. Zie *Ndl. Wdb.* 1, 2075 op *ai*, waar dan ook het ww. *aaien* niet als afleiding wordt opgegeven, terwijl toch wel over het wvla. *aien* gesproken wordt. Ten tweede, dat een van *ai* afgeleid ww. *aien* luiden moet, en niet *aaien*. Het Wvla. heeft dan ook naast *achen* ook het ww. *aien*. Zie De Bo 41. Er moet dus een andere, betere weg ingeslagen worden. In het Wdb. van Franck wordt *aaien* gemist en wij zijn dus aan ons zelven overgelaten. Wij merken vooreerst op, dat sommige beteekenissen van het wvla. *ajieren* (uitspr. *aihieren*) vrij veel overeenkomst hebben met die van *aaien*. *Ajieren* wordt bij De Bo 41 vertaald o. a. met fr. *manier*, en *aaien* beteekent eigenlijk *met de hand langs iets gaan*. Als voorbeelden worden b.v. gegeven: »*eene stoffe ajieren*, bevoelen of ze goed is; fr. *manier une étoffe*; *vlas ajieren*, door de hand laten gaan, bevoelen of het zacht is; *de huiden ajieren*, met de handen wrijven en drukken, om ze lenig te maken; fr. *manier les peaux*. Aangaande de afleiding van het woord vinden wij bl. 42: »Dit *ajieren*, in 't Poperingsche *gogieren*, schijnt hetzelfde als *agieren* (fr. *agir*), d. i. *handelen*, *werken*." Mij komt deze afleiding althans voor sommige opvattingen van het woord onaannemelijk voor, omdat bij het begrip van fr. *agir*, lat. *agere*, niet aan *hand* wordt gedacht, dit is wel is waar met het ndl. *handelen* het geval, doch niet met de romaansche woorden, en van deze moet men uitgaan. Er blijft nu nog één middel over, om den oorsprong te verklaren. Wij vinden bij De Bo eene plaats, waar twee synonieme ww. verbonden voorkomen, nl. *ayhieren en eeghen* (d. i. *heghen*). Van dit laatste ww. nu is eene door Kil. opgegeven en door De Bo vermelde beteekenis, die van lat. *fovere*, *colere*. En nu is het opmerkelijk, dat een door Kil. opgeteekend ww. *haeyen*, juist door deze beide woorden wordt weergegeven: »h a e y e n fovere, colere, *Joan. Avent.*(?)." In het *Mnl. Wdb.* op h a y e n is

dan ook reeds hierop de aandacht gevestigd en met een enkel woord de afleiding van *aaien* weerlegd. *Aaien* is eig. *haaien* (een ander (intr.) *haaien* komt in het wvla. ook als *aaien* voor, De Bo 2), en het wvla. *ajieren* (*ayhieren*) is althans voor sommige opvattingen te beschouwen als ontstaan uit *hayieren* of *hayeren*, den geromaniseerden vorm van het woord. Waar nu dit *haaien* vandaan komt, is niet met zekerheid te zeggen; er zal wel meer dan één ww. *haaien* geweest zijn. Vgl. *Mnl. Wdb.* 3, 28 vlg., waar ook eene poging gedaan wordt, om het boven behandelde woord *haaien* met enkele der andere opvattingen in verband te brengen.

II. KOKKERD.

»Slechts in het Nndl.; van onbekenden oorsprong". Ziedaar alles, wat wij van dit woord vinden in het Wdb. van Franck. En dit is nog veel bij hetgeen andere Woordenboeken ons geven, waarin het in het geheel niet is opgenomen. Noch bij Kil., noch bij Plantijn, noch bij Mellema, noch bij Binnaert, noch bij Halma, noch bij Marin, noch bij Bilderdijk, noch bij Weiland is een spoor van het woord te vinden. Ook in de verwante talen zoekt men het woord te vergeefs. Toch wil ik, in weerwil van al deze moeilijkheden, eene poging wagen om de doopceel van het woord te lichten of althans de familie er van op te sporen.

Kokkerd wordt gebruikt van al wat groot is in zijn soort, b.v. een *kokkerd* (of *kokker*) van een neus, van een appel, eene noot, eene slak, eene spin, een visch. Zoo laat b.v. Hildebrand een der door de ramen van de koekbakkerij van De Groot glurende straatjongens van een sinterklaaspop zeggen: »Dat's een *kokkerd*, die kost wel een daalder" [1]). Zoo komt in de *Marine-Schetsen* van Werumeus Buning een groote, dikke scheepshond voor, die den naam van *Kokkert* draagt [2]). *Kokkert* is te

1) Camera Obscura, 15de Uitg., blz. 238.
2) Zoo b.v. blz. 115, 127, 134 en 135.

vergelijken met *gevaarte*, dat insgelijks gezegd wordt van voorwerpen van reusachtige afmetingen, alleen met dit verschil, dat de zaken, waarvan *gevaarte* gebruikt wordt, reeds in zich zelve grooter zijn, dan die waarvan *kokkerd* wordt gebezigd. Doch dat er aanleiding is, om de beide woorden te vergelijken, blijkt o. a. uit het feit, dat een neus van buitengewoon groote afmetingen, niet alleen door »een *kokkerd* van een neus", maar ook door »een *gevaarte* van een neus" kan worden uitgedrukt.

Kokkerd is dus de uitdrukking voor een voorwerp of dier, dat groot en dik is in zijne soort; het denkbeeld van *logheid* of *lompheid*, is er vaak, doch niet onafscheidelijk, mede verbonden. Vooral treedt dit in de noordelijke gewesten op den voorgrond, waar het woord uitsluitend, of althans vooral, gebruikt wordt van ganzen, en de beteekenis heeft van *domme, logge gans*. De in Holland gewone opvatting *groot in zijn soort* is daar (in Groningen en Drente) niet bekend [1]).

Van waar is nu dit woord, dat alleen in dialecten voortleeft en waarvan maar enkele voorbeelden uit de geschreven taal zijn bij te brengen? Naar het mij voorkomt, is het eene verbastering van het aan het lat.-gr. *crocodilus*, *corcodilus* ontleende *krokodil*. Tallooze verbasteringen van dit woord zijn in verschillende germaansche talen in gebruik geweest. In het Mnl. vindt men b. v. *cokedril*, *kockendrull*, *cocodril*, *cokentrijs*; in het mhd. *kokodrille*, *kokadrille*, *kocatrille*, *cocodrulle*, *codrill*, *kutdrille*, *kutzdrilel*, *kuschdrille*, *kutschgrille* e. a.; in het mnd. *kokodrul*, *kokedrul*, *kokedril*; bij Kil. *koketrijs*, *kocketrijs*; bij Binnaert *cockerije;* bij De Bo *kokkedrille*, *kokkedrulle*, *kokketrijs*. Evenals nu van deze woorden de beteekenis vaag werd, want de vorm *kokketrijs* nam ook de bet. *basilisk* [2]) aan (zie Kil.), zoo kon ook de vorm ontaarden, en het zou mij niet verwon-

1) Volgens eene mededeeling van den Heer Mr. Roessingh te Assen. Hoewel het woord ook in Groningen zeer bekend en in gewoon gebruik moet zijn, wordt het in het Wdb. van Molema niet gevonden.

2) Hoe ook dit woord verbasterde, kan men in het *Mnl. Wdb.* nagaan aan de vormen *bladelasch* en *blarasch*.

deren, indien van een dezer vormen, b.v. van *kokkedrulle*, door metathesis *kokkerdulle*, en zoo met afwerping van den uitgang, ons *kokkerd* ontstaan was. De bijvorm *kokker* kan b.v. op dezelfde wijze (nl. door het afwerpen van den uitgang) ontstaan zijn uit den door Binnaert opgeteekenden vorm *cockerije*. Door deze afleiding wordt tevens verklaard, waarom het taalgevoel in sommige streken aan het woord *kokkerd* het denkbeeld verbindt van iets logs of lomps.

III. HOUTVESTER.

Een zeer goed, tot heden weinig opgemerkt, voorbeeld van volksetymologie. Immers, als men er goed over nadenkt, hoe kan men het begrip *vesten*, *vestigen*, *bevestigen*, *vast*, verbinden met dat van *hout*, d. i. *bosch*, zóó dat men daardoor het denkbeeld bekomt van »een ambtenaar, belast met de handhaving van het jacht- en boschrecht in een bepaald district". En toch is het woord in dezen vorm al zeer oud, immers wij vinden het al in eene stedelijke verordening van 1392, in de *Keurboeken van Haarlem*, bl. 47. Van die hout haelt wten (*Haarlemmer*)houte. So wie hout haelt of halen doet wten houte ende des ongewaert (*niet-gerechtigd*) waer vanden here of vanden *houtvesters*." Evenwel, niet *houtvester* is de gewone vorm in het Mnl., maar *houtvoester*, zoo als blijken kan uit de volgende plaatsen; Mieris 2, 143 *b* (*a*. 1314): »Onsen *houtvoesters* van onsen houte van Hairlem; *Reg. Bisd.* (Werken v. h. Utr. Gen., Nieuwe Serie, N. 53), bl. 477 en 485 (*a*. 1330): »Van dier *houtvoetster* cleder." Het blijft natuurlijk onzeker, hoe in dit woord de *oe* uitgesproken is, doch de mogelijkheid, dat het woord *houtvooster* geluid heeft, is even groot als het tegendeel. In geen geval belet iets ons, om van den vorm *houtvooster* uit te gaan, indien de andere aan alle verklaringen weerstand biedt. Er is ook nog een andere vorm door mij genoemd, nl. *houtvoetster*; hier kan de *t* (*d*) toegeschreven worden aan eene volksetymologie, die het voor het taalgevoel verduisterde woord met *voeden*, *onderhouden*, *verzorgen* in verband bracht.

Vragen wij nu, aan welken vorm in de andere germ. talen het ndl. *houtvester* beantwoordt, dan moeten wij ten antwoord geven, dat een overeenkomstige vorm niet te vinden is, en dat ook Kil. het woord in dezen vorm niet kent. En dit is zooveel te meer te verwonderen, daar het in het zooeven genoemde Keurboek van Haarlem staat opgeteekend en dus reeds in de 14de eeuw bekend is geweest. Wel geeft hij andere woorden (ook eene samenstelling met *hout*) op met dezelfde beteekenis, en daaronder één, dat ons uitstekend kan dienen. Dat woord, hetwelk naar alle waarschijnlijkheid de oorspronkelijke vorm van *houtvester* is, is *houtvorster*. Kil. houtvorster, j. *boschhoeder*, saltuarius. Daarnaast kent men het mnd. *holtvorste*; het hd. *holzförster*. Eigenlijk is dit woord tautologisch gevormd in zoo verre dat het begrip *hout*, d. i. *bosch*, reeds in het woord *forster* lag opgesloten; het is dus te vergelijken met *windhond* en *hazewindhond*, *walvisch*, *rendier*, *honingzeem*, *lintworm* e. a. Immers *forst*, waarvan het znw. *forster* (*förster*); mhd. *forstære*, *vorstære;* ndl. *vorster*, *forster* (Kil. 766; *Lorr-fr.* I, 44 (vgl. 42 *forestier*); *Lanc.* III, 19382; *Lorr.* II, 2903; 2935) beteekent *bosch* (zie Kluge op *forst*), en *forster* is dus hetzelfde als fr. *forestier*; mnl. ook *woutmeester* (*Brab. Y.* dl. 2, bl. 711); vgl. mnl. *bosscere*, van *bosch*, d. i. *houthakker* (*Mnl. Wdb.* 1, 1390)[1]). Hoe kan nu, zal men vragen, uit dit woord het ndl. *houtvester* ontstaan zijn? Naast *houtvorster* kon een vorm **houtverster* opkomen, evenals *antwerde* naast *antworde*, *sterten* naast *storten*, *sterte* naast *storte*, *berst* naast *borst*, *verst* naast *vorst* (hd. *frost*), *mergen* naast *morgen*, *wertele* naast *wortele*, enz.; zie Franck, *Mnl. Gramm.* § 35 en 49. En uit *houtverster* kon *houtvester* worden, om de uitspraak gemakkelijk te maken, gelijk men dan ook meermalen den vorm *voster* vindt (zie b.v. *Oork. v. Helmond* 201—205, waar deze spelling vijf en twintig malen voorkomt, naast *vorster*, vijf malen) en *vurster* (*Oork. v. Helmond* 40),

1) Over de ruimere beteekenis, die *vorster* in de middeleeuwen gehad heeft, als synon. van *amman*, spreek ik thans niet.

welke vorm nog eene schrede dichter bij *-vester* gelegen is. Vgl. ook De Bo, *Wvla. Idiot.* op rs. Ook de vorm *houtvooster* is op dezelfde wijze, d. i. door het uitvallen van de *r*, ontstaan uit *houtvoorster*, welke vorm, als *-voirster* geschreven, zesmalen voorkomt, *Brab. Y.* dl. 2, bl. 737 en 738. Het eenige, dat dit betoog, waarvan men de waarschijnlijkheid niet zal ontkennen, nog eenigermate onder de gissingen houdt, is het ontbreken van de vormen *houtverster* naast *houtvorster*, en van *verster* naast *vorster;* doch men zal moeten erkennen, dat als men *vuster* vindt, de kans op het bestaan van *vester* en dus ook van *verster* zeer groot mag genoemd worden. Prof. Fockema Andreae maakt er mij opmerkzaam op, dat de door mij gegeven verklaring van het woord als een voldongen feit geven is, door Racer, *Overijs. Gedenkst.* 1, 40 vlgg. noot; ald. bl. 42 leest men: »Dat van het woord *vorster* zijn *houtvester*, *houtvesterij*, behoeft niet gezegd te worden; het mogte zyn daarom, dat deze woorden eigenlyk beteekenen een *richter* en *rechtsdwang* over een bosch of woud, betreffende de jagt en wat meer tot het bosch of woud behoort, en dat deze woorden dus het denkbeeld van rechtsdwang, tot een *vorst*, *foresta* behoorende, zo veel te meer versterken". Deze plaats zou wellicht de zaak uitmaken, indien Racer aan zijne categorische uiting de redenen had toegevoegd, waarom het niet behoeft gezegd te worden, dat *houtvester* van *houtvorster* afkomt. Nu kan ik in zijne woorden niets anders zien dan eene niet onwelkome bevestiging van mijne hier voorgedragen meening, door een verstandig rechtsgeleerde en oudheidkenner.

IV. VRIENDHOUDEND.

Een ander nog weinig opgemerkt voorbeeld van volksetymologie, dat ik hier ter sprake wil brengen, is het ndl. *vriendhoudend*, dat door zijn vorm op ons den indruk maakt van te zijn *zijne vrienden lang houdende*, en deze verklaring zal men nog eer voor de ware aanzien, als men daarbij denkt aan eene

mevrouw, die goed »dienstboden houden" kan. Men zal mij toestemmen, dat dit de ware oorsprong noch ook de juiste verklaring van het bnw. wezen kan, al zou men zich daarbij ook kunnen of willen beroepen op *Rose* 4775: »Dus en behout hi vrient en geen", en op het »houden van zijn ware vrienden in weerwil van tegenspoeden". Beter zal de opmerking voldoen, dat *vriendhoudend* eigenlijk moest luiden *vriendhout*, d. i. *zijn vrienden genegen*, *goed of welwillend voor zijne vrienden*, welk bnw. herhaalde malen in het Mnl. voorkomt, en ook door Kil. is opgeteekend. Vgl. o. a. *Rein.* II, 5158: »een groote doocht Vuulromp heeft, dats dat hi is so *vrienthout*", en *Proza-Rein.* 69: »hi is oock so *vrienhout* ende stout van herten, dat hij wael bij sinen vrient doot bleve eer hij hem ter noot of ghinghe". Kil. vriendhoud, fidelis amico, favens amico, tenax (begint de bijgedachte aan *houden* hier haren invloed al te doen gevoelen?) amicitiae, humanus, benignus, officiosus. Vgl. Oudem. 7, 788, en Van Dale: »*vriendhoudend*, gehecht aan zijne vrienden;" Halma: »*vriendhoudend*, getrouw aan enen vriend". Weiland onderscheidt de beide bnw., en verklaart *vriendhoudend* als »die zich zoo gedraagt, dat hij zijne vrienden houdt en dezelve hem genegen blijven." Doch wij kunnen met deze afleiding en met deze onderscheiding niet langer vrede hebben.

Amsterdam, Dec. 1889. J. VERDAM.

HANDSCHRIFTEN DER UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK TE AMSTERDAM.

De Amsterdamsche universiteitsbibliotheek heeft, eenigen tijd geleden, een belangrijk geschenk ontvangen.

Door bemiddeling van Prof. Verdam kreeg zij een aantal Nederlandsche handschriften ten geschenke van Dr. Stanislaus Bormans, Inspecteur-Directeur der Universiteit te Luik, zoon van wijlen Prof. Bormans [1]).

Niet al deze handschriften — beter: fragmenten van handschriften — brengen belangrijk nieuws; de waarde der, tot hiertoe onbekende of onuitgegeven gedichten, die zij bevatten, is niet zoo verbazend groot — maar de aanwinst dier handschriften geeft ons reeds op zich zelf reden tot dankbaarheid jegens den schenker. Ieder, die beseft, hoeveel dienst handschriften kunnen doen bij de studie van taal en letterkunde, zal het met mij eens zijn, dat giften als die van den Heer Bormans met dankbaarheid moeten worden aanvaard door allen, wien de studie der vaderlandsche philologie ter harte gaat.

Dat het lezen van handschriften een uitnemend hulpmiddel is voor leeraar en leerlingen bij het oefenen van tekstcritiek; dat kennis van, geoefendheid in het lezen van handschriften onontbeerlijk is voor wie onze literatuur in hare bronnen wil leeren kennen, voor wie zich eene eigen meening tracht te vormen in onopgeloste vraagstukken onzer taal- en literatuurgeschiedenis — dat behoeft slechts even vermeld te worden.

Maar ook — wie nooit een middeleeuwsch gedicht in hand-

1) Het is hier de plaats Prof. Verdam mijnen welgemeenden dank te betuigen; niet alleen voor de welwillendheid — de winnende hand is mild — waarmede hij mij de handschriften ter bewerking overliet, maar ook voor het gebruik der door hem gemaakte afschriften. Hier en daar zijn de handschriften (vooral het sub n° 5 genoemde) moeilijk leesbaar, en zoo vol gaten, dat alleen een zeer geoefend oog en eene groote kennis der oude taal konden gissen, wat op zulke plekken moet hebben gestaan, en bij nader onderzoek ook *bleek* te hebben gestaan.

schrift las, kan zich bezwaarlijk eene juiste voorstelling vormen van de middeleeuwsche literatuur.

Daar is in een handschrift, zelfs al is het niet van den dichter, slechts van een afschrijver, iets persoonlijks en een geur van het verleden, die in de hedendaagsche uitgaaf van een oud gedicht ontbreken. Levendiger dan eene geleerde en genormaliseerde uitgaaf brengt een handschrift met doorhalingen en versierde aanvangsletters u den dichter voor oogen, den clerc in surcoot en caproen, den monnik in »roc ende abijt" met »solen en corde"; beter dan uit een hedendaagsche uitgaaf hoort men uit een handschrift de stem van menestreel of yraut, van reizenden spreker of volksdichter, zeggend of zingend onder begeleiding van harp of vedele.

De gift van den Heer Bormans is daarom van zooveel belang, omdat zij bestaat uit handschriften van verschillenden tijd en verschillenden inhoud: sommige er van behooren misschien nog tot de 13de eeuw; andere zijn uit de 14de eeuw; weer een ander, het grootste, is uit de 15de, en eindelijk is er een handschrift van de 17de eeuw; men vindt er heiligenlevens en ridderromans, liederen en andere lyrische gedichten.

Eene opsomming der verschillende fragmenten van handschriften, waaruit de gift van den Heer B. bestaat, moge hier hare plaats vinden.

1°. Een drietal fragmenten van middeleeuwsche Fransche gedichten [1]).

2°. De handschriften der heiligenlevens van Sinte Lutgardis en van Sinte Christina, beide door Bormans uitgegeven [2]).

1) Ik heb deze, voor een deel zeer moeilijk leesbare en beschadigde stukken perkament niet nauwkeurig onderzocht en laat dat over aan hen, die in dezen meer bevoegd zijn. Hier slechts dit: naar het mij toeschijnt, behooren deze fragmenten tot de 13de eeuw; één bevat een fragment van den *Doon de Mayence* (anciens Poètes de la France, vol. II. p. 55); het andere schijnt een fragment van den *Erec et Enide*; het derde schijnt deel te hebben uitgemaakt van een *Bestiaire*.

2) Het eerste in: Dietsche Warande, Deel III en IV; het laatste afzonderlijk (Gent, C. Annoot-Braeckman, 1850).

Vooral deze twee fraai bewerkte en, hoewel niet volledig toch in goeden toestand tot ons gekomen, handschriften geven aan het geschenk van den Heer Bormans waarde.

In de Inleiding op „Het Leven van Sinte Christina" heeft Prof. Bormans deze handschriften uitvoerig beschreven en besproken, en er ook een paar facsimile's van medegedeeld [1]). Hier is dus geene verdere beschrijving noodig. Bij een enkel punt echter moeten wij even stilstaan.

Bormans meent de beide handschriften te moeten brengen tot het einde der XIV[e] of het begin der XV[e] eeuw.

Verdam kenschetst de hss. als behoorende tot het laatst der XIII[e] eeuw. Ik zou eer geneigd zijn de zijde van Verdam dan die van Bormans te kiezen. Het vraagstuk aangaande den ouderdom der handschriften hangt ten nauwste samen met het onderzoek van Prof. Bormans aangaande den vermoedelijken dichter en den ouderdom der gedichten. Voor mij is de argumentatie van Bormans niet overtuigend. Zoolang niet *vast* staat, dat de beide hss. niet tot het laatst der XIII[e] eeuw kunnen behooren, blijft het m. i. de vraag, of wij in het leven van Sinte Lutgardis misschien het werk van broeder Willem, den prior van Affligem, voor ons hebben.

Het ware wel wenschelijk, dat een kenner onzer oude handschriften zich de moeite wilde geven, den ouderdom dezer twee stukken nauwkeurig te bepalen.

3°. Een fragment van den Middelnederlandschen ridderroman Gwidekijn van Sassen, uitgegeven door Bormans en later opgenomen in mijne »Middelnederlandsche Epische Fragmenten [2]).

Bormans beschreef dit overblijfsel van een handschrift uitvoeriglijk [3]). Hij verzuimde daarbij op te geven, dat het gedicht geschreven is in kolommen van 50 regels.

4°. Twee stukjes van een perkamenten handschrift der

---

1) T. a. p. Voorwoord en Inleiding VI vlgg.
2) T. a. p. bl. 159 vlgg.
3) Ik nam die beschrijving over in mijne uitgave.

XIVe eeuw, vrij duidelijk, doch overigens met weinig zorg geschreven; eene nieuwe periode vangt aan met eene eenvoudige roode letter; de beide stukjes bevatten aan weerszijden een stuk van ééne kolom; de afmetingen van het blad, waartoe zij behoord hebben, zijn bezwaarlijk na te gaan. Blijkbaar behoort het verhaal tot de epische ridderpoëzie.

5°. Een handschrift op papier, dat lang geleden door den abt Daris is ontdekt te Loon en door Bormans vermeld in zijne »Introduction" van »La Chanson de Roncevaux, fragments d'anciennes rédactions thioises" [1]),

Bormans brengt dit hs. tot het laatst der 14de of den aanvang der 15de eeuw (»d'une écriture de la fin du XIVe ou du commencement du XVe siècle").

Naar alle waarschijnlijkheid is die tijdsbepaling echter niet juist. Onder de stukken in dit hs. toch vinden wij ook een afschrift van De Roovere's gedicht »van der mollen feeste." Daar De Roovere in 1482 overleed en hij dit gedicht zeker eer in het laatst dan in het eerst zijner werkzaamheid als rijmelaar zal hebben gemaakt, kan reeds om die reden het handschrift niet tot de 14de eeuw behooren, en behoort het ook niet tot den *aanvang* der 15de eeuw. Met het oog op De Roovere's gedicht en op eenige liederen, die in dit hs. voorkomen, zal men het tot de laatste helft der 15de eeuw moeten brengen; op dien tijd wijst, dunkt mij, ook het schrift.

Dit handschrift kwam verre van ongeschonden tot ons: de tand des tijds en de tanden van, ik weet niet welke, knaagdieren hebben er hier en daar eene schromelijke verwoesting in aangericht; gedurig ontbreken geheele bladen of stukken van bladen; sommige bladen waren in de lengte of in de breedte doorgesneden en, waar het schrift kwalijk leesbaar was, slechts met moeite bijeen te brengen. Nu het eenigszins opgelapt is, kan men zien, dat het eene verzameling van verscheidene dichtstukken heeft bevat; grootendeels zeker afschriften; mis-

---

1) Bruxelles, 1864, p. 4—7.

schien zijn enkele stukken oorspronkelijk. Elk blad is aan weerszijden met eene kolom beschreven; ook de liederen staan, in coupletten afgedeeld, in ééne kolom op het blad. Het schrift is hier en daar duidelijk, op vele plaatsen slordig. Van versiering is geen sprake. Het handschrift telt nu nog 45 bladen kl. 8°; daarvan behooren 9 bladen tot een afschrift van het Roelantslied; 22 tot een onbekenden middeleeuwschen ridderroman; de 14 overige bladen bevatten liederen en andere lyrische gedichten. Zeker is dit handschrift slechts voor een klein deel tot ons gekomen. Het fragment van het Roelantslied toch, dat hier voorkomt, telt 550 (565) verzen; de geheele Middelnederlandsche bewerking der Chanson de Roland heeft echter een veel grooter aantal verzen geteld, al kan dat getal niet juist worden berekend [1]). Ook de andere roman kwam slechts voor een deel tot ons.

Waarschijnlijk werd deze verzameling aangelegd door een liefhebber van poëzie, voor eigen gebruik. Of die liefhebber een »beminder der retorycke" en lid eener Rederijkerskamer, dan wel een volksdichter zij geweest, valt moeilijk te beslissen. Toch zou ik, met het oog op de keuze der hier opgenomen stukken, eer aan een volksdichter dan aan een kunstbroeder van De Roovere denken. Ridderpoëzie, liederen als sommige hier voorkomende, gedichten als dat van de Sint-Maartengans en het gedicht »van den scijtstoel" passen eer op het répertoire van een volksdichter, dan op dat van een rederijker [2]).

Het grove papier, de slordigheid van het schrift, de vele taal- en spelfouten, de talrijke verschrijvingen en vergissingen:

---

1) Dit fragment werd door Bormans uitgegeven in zijn bovengenoemd werk „La Chanson de Roncevaux" als fragment L.; hij gaf daar tevens een paar facsimile's van het hs.

Eene voorstelling van den vermoedelijken omvang der Mnl. bewerking van het Roelantslied (indien men met mij slechts aan ééne bewerking gelooft) kan men zich vormen met behulp der tabel door mij geplaatst in Mnl. Epische Fragmenten, bl. 35—37.

2) Vgl. wat ik over het répertoire der volksdichters mededeelde in: Gesch. der Ned. Lett. in de 16de eeuw, I, bl. 164 vlgg.

kortom de achteloosheid, waarvan het handschrift de sporen draagt — doen mij ook aan een volksdichter denken. De dialectische eigenaardigheden van den schrijver, ook staaltjes van spelling als *sclouch* voor *slouch* wijzen naar Limburg, de provincie, waar men van dit handschrift een bordpapieren band had gemaakt.

6°. 4 bladen papier in kl. 4°, welke een deel bevatten der klucht »van den loozen boer, die te luy om te werken, met schelmerij zijne kost gaat winnen". Voorzoover ik weet, is deze klucht niet uitgegeven; schrift en taal wijzen op de 17de eeuw.

Lang niet alles van het hier opgenoemde verdient gedrukt te worden. Toch stelt het geschenk van den Heer Bormans ons in staat vrij wat nieuws mede te deelen.

Het sub n° 1 en n° 2 genoemde kunnen wij laten rusten.

N° 3 stelde mij in de gelegenheid het fragment »Gwidekijn van Sassen," opgenomen in »Middelnederlandsche Epische Fragmenten" (VIII), met het handschrift te vergelijken. De uitkomsten dier vergelijking deel ik hierachter mede. [1]) Hier zij alleen opgemerkt, dat de naam van den raadselachtigen ridder *El'e*, die in dit fragment voorkomt, door Bormans blijkbaar verkeerd gelezen is. Er staat duidelijk *ese* (vs. 15) en *eese* (vs. 109) Mijne gissing, dat met dezen *El'e Elegast* zou bedoeld zijn, wordt hierdoor dus te niet gedaan. Maar is die *Ese* van elders bekend?

N°. 4.

Dit fragment schijnt mij belangrijk genoeg om het hier mede te deelen. Misschien stelt eene nieuwe ontdekking ons nog eens in staat te zeggen, tot welk gedicht het behoort. Nu blijkt alleen, dat hier sprake is van een ridder, die zijne vrouw verlaten heeft, om tegen de Sarracenen te strijden. Hij wordt gevangen genomen en blijft drie jaren in den kerker. De hei-

---

1) Bijlage.

densche Soudaen wil hem dwingen zijn geloof af te zweren, doch stelt zich te vreden, indien zijn gevangene dat slechts »metten monde" doet. Hij wordt nu »sarasijn" en komt weldra in de gunst van den Soudaen, die hem tot een machtig man maakt. Hij wordt aanvoerder van het Saraceensche leger, doch spaart de Christenen, waar het hem mogelijk is. Heimelijk blijft hij goed Christen. Naar het schijnt, zijn hem in zijne afwezigheid twee kinderen geboren. Op het oogenblik, waarvan wij spreken, zijn die kinderen reeds volwassen; zij wanen, dat hun vader dood is. Daar eindigt het fragment.

. . . .

1r° Bi daghe bi nachte
Weltijt dat vrede.... was,
Soe hayde (?) [1]) hijt, sijt seker das,
Soe ic hebbe verstaen overwaer,
In die martrie [2]) VII (XII?) jaer.
Die vrouwe en conste *weten* niet
Van hem, des dogede si verdriet,
Weder hi soude behouden tleven,
Oft dat hi doot ware bleven,
Dat en was der vrouwen niet cont.
Doen geviel up enen stont,
Dat die heyden wijch leiden
Jegen die kersten ander heiden
Te vechten op enen tijt.
Ende als die dach quam dattie strijt
Wesen soude, na mijn verstaen,
Doen geboet die heyden soudaen
Op lijf op goet sinen lieden,
Dat si alle gader spieden
Na den leitsman van den here
Ende dat si pijnden met gere,

1) Vgl. Mnl. Wdb. i. v. sub 2 (verdragen, uithouden).
2) Verdam: *matrie* (?)

Dat sine leverden gevaen;
Doe waren sijn consten (?) al gedaen.
. . . .
. . . .
1 v° Soe dat sijn here moest faelgeren
Ende si vingen *se met* gewelt;
Doen bleven die kersten ongestelt [1])
Ende herde droeve utermaten
Ende elc vloe wech sijnre straten
Ende die heyden voerden wech den here,
Des droefdi uter maten sere.
Doe leidemen wech, dats waer,
In enen kerkere, waer hi III jaer
In dochde groten noot,
Ende altoos pensdi om die *doot*
Ende om die passie, die Christus leet,
Doen hi voer hem anden cruce *street.*
Doen hi hadde lange daer
Gelegen inden kerker swaer,
Doen was comen die tijt,
Dattie soudaen geen respijt
Den here langer wilde geven,
Hine woude hem nemen tleven,
Oft hi en geloefde an sinen Mamet
Ende liete varen sine wet.
Doen dede die here maken
Alle tormentelike saken
. . . .
2 r° Ende laten onsen Mamet
Ende volgen uwe wet
Heymelijc daer ic mach,
Op dat ghi op desen dach
Uwe wet avegaet

1) Verdam: *ongescelt* (?)

Metten monde ende d'onse ontfaet". [1])
Hi pensde, al waert sonde,
Hi soude Gods afgaen metten monde,
Maer het soude besloten bliven
In sijn herte sonder verdriven.
Doen bat hi Gode doer genade [2]),
Datti hem vergave die mesdade [3]),
Die hi moeste doen doer den noot
Vander anxteliker doot;
Doen waert hi daer sarasijn
Inden worde, dat was in scijn [4]),
Maer int herte was hijs niet.
Die soudaen beval ende hiet
Sijnre dochter metter vaert,
Dat sine troude onghespaert
Na die maniere van der wet.
In groten stade was hi geset,
Want hi maecten al te hant
Coninc over al sijn lant;
Watti hiet, dat dede men saen,
Watti verboet, dat liet men *staen.*
Hi wert leitsman op de Sarasine
Ende voer vechten op die Kerstine.

. . . .

2 v° Daer hijt met eren mochte laten gaen,
En dodi niemant, maer gevaen
Nochtan dede hise tot meniger stont,
Om te stoppene den mont
Der heyden, daer hi clene trouwe
In hadde, maer die scone vrouwe

1) Misschien zijn dit woorden van het „Soudaens dochterkijn," die den ridder belooft heimelijk Christin te zullen worden, indien hij openlijk het Christendom wil afzweren.

2) Hs. genaden. 3) Hs. mesdaden. 4) Hs scine.

Mindi utermaten sere.
Al die liefde ende die ere,
Die si hem gedoen conde,
Deedse hem met goeden gronde.
Elc was anderen gerne bi,
Dat si woude, dat woude hi;
Maer si helt haer gebet
Altoes na die heyden wet
Ende heymelijc hilt hi tsine;
Als een goet Kerstine
Sendi Gode sijn gebede
Dagelijcs in heymelijchede.
  Nu soe willic laten varen
Van den here, mer te verclaren
Van II kinderen, die hi achter liet,
Des hi selve en wiste niet,
Die hi hadde bi der vrouwen,
Wies herte hi liet in rouwen,
Daer hi van S... den sciet,
Al mocht hijs gebeteren niet.
Die kinder waren worden groot;
Si waenden dat haer vader doot
. . . .

N° 5.

Over het fragment van het Roelantslied valt niets nieuws mede te deelen [1]).

Wel over het fragment van den tweeden ridderroman, door Bormans *Rosafiere* gedoopt, naar het meisje dat er eene hoofdrol in speelt.

Den inhoud van dien roman zal ik hier kort weergeven, voorzoover het fragment mij daartoe in staat stelt.

1) Zie over dat fragment: Bormans, La Chanson de Roncevaux, en: Middelned. Epische Fragmenten III.

Jonitas, een jong en vroom ridder, is verloofd met de schoone Rosafiere. Tevens is hij een vurig vereerder van de maagd Maria. Op last van Maria meldt een engel aan Jonitas, dat deze Rosafiere moet vaarwel zeggen. Zij is onder een ongunstig gesternte geboren: zij moet haren vader een kind baren en vervolgens zeven jaren lang een zondig leven leiden. Jonitas gehoorzaamt. Rosafiere wordt, naar het schijnt, krankzinnig van smart, maar herkrijgt haar verstand door toedoen van Maria. Zij weet niet, waarom haar bruidegom haar verlaten heeft. Jonitas trouwt nu, »t'Oriënten in de stede," Rosafiere's zuster Eglentijn(e). Op den trouwdag komt Rosafiere bij hare zuster en doet haar hevige verwijten. Eglentijne is bereid alles te doen, om hare zuster tevreden te stellen. Rosafiere weet nu van haar te verkrijgen, dat zij dien nacht haar zusters plaats op het bruidsbed zal mogen innemen.

In dien nacht hoopt zij van Jonitas te vernemen, waarom hij haar verlaten heeft. Zoodra de toortsen gebluscht zijn, laat Eglentijne zich van het bruidsbed glijden; Rosafiere, tot dusver achter eene gordijn verborgen, neemt hare plaats in. Zij weet Jonitas zijn geheim te ontlokken, en hare kuischheid te bewaren, voorgevend, dat zij Maria eene gelofte heeft gedaan. Den volgenden morgen maakt zij Jonitas bekend, wat er gebeurd is. Zij smeekt hem haar in een klooster der Grauwe Nonnen te brengen; daar hoopt zij haren vader te kunnen ontgaan. Jonitas geeft toe. Zij wordt door de abdis vriendelijk ontvangen, neemt »die covele ende dat abijt" en wordt »portersse" van het klooster. Ondertusschen is haar vader, die tegen de Sarracenen heeft gestreden, in het land teruggekeerd. Als hij verneemt, dat zijne dochter in een klooster is gegaan, wordt hij woedend en zweert, dat hij zijn wil met haar zal doen. Hij verkoopt zijne ziel aan den duivel. Deze weet hem en zich zelf in de gedaante van Grauwe Nonnen toegang te verschaffen tot het klooster en tot Rosafiere's slaapplaats.

Het is Rosafiere dien ganschen dag wee om het hart geweest: zij gevoelt, dat de vreeselijke voorspelling waarheid gaat

worden. Haar vader komt tot haar; zij herkent hem „biden aedem" en tracht tevergeefs hem van zijne misdaad terug te houden. Dien nacht wordt zij zwanger. Den volgenden dag klaagt zij hare smart aan Jonitas, die haar steeds bezoeken heeft gebracht. Hij belooft haar te zullen helpen. Als de tijd der bevalling nadert, brengt hij haar buiten het klooster en laat haar achter in eene stad (Sint Jacob in Galissen?). Na eenigen tijd wil hij haar weer bezoeken, doch vindt haar niet. Hij laat zich overzetten naar Venetië en ziet zijne geliefde daar met zeven »putiers" voor eenen kelder zitten spelen. Nadat de zeven jaren voorbijgegaan zijn, brengt hij haar weder naar het klooster der Grauwe Nonnen en verneemt daar, dat Maria al dien tijd, in de gedaante van Rosafiere, dienst heeft gedaan als »porttersse"; dat Rosafiere abdis zal worden; dat hij zelf zijn koninkrijk »om gode" geven moet en binnenkort met zijne vrouw in het hemelrijk zal worden opgenomen.

Daar eindigt het fragment.

Het is mij nog niet gelukt nauwkeurig de plaats te bepalen, welke dit gedicht in onze literatuur moet innemen. Voorloopig kan men slechts gissen en eenige feiten vaststellen.

Naar het mij voorkomt, hebben wij hier te doen met een afschrift van een oorspronkelijken ridderroman uit de 14de eeuw; een roman, gedicht onder den invloed der sproke van Beatrijs, misschien ook onder dien der geschiedenis van de »verduldige Helena van Constantinopel."

De namen *Jonitas*, *Rosafiere*, *Eglentijn*, den naam der stad *Oriënt*, heb ik in geen ander middeleeuwsch gedicht aangetroffen. De literaire waarde van dezen roman, zooals hij zich in dit fragment vertoont, is zeer gering: de dichter is de taal volstrekt niet meester; hij drukt zich gebrekkig uit; valt in herhalingen; kan niet vertellen; zijne verzen zijn gebrekkig, zijne rijmen dikwijls slordig.

Het fragment hier in zijn geheel — het telt ongeveer 1200

---

1) Ook deze immers wordt door haren vader beklaagd, al weet zij hem te ontkomen.

verzen — mede te deelen, is m. i. de moeite van het schrijven en drukken niet waard; het afschrift, dat Prof. Verdam er van gemaakt heeft, is bovendien zeker beschikbaar voor wie het mocht willen uitgeven.

Ik zal echter hier den aanvang en een aantal regels uit het midden van het fragment mededeelen, om een indruk van het geheel te geven en eene onderstelling te kunnen opperen.

. . . .

Met swaren rouwe sonder saghen,
Die sake was alte groot,
Maria dat selve ontboot;
Hij moeste den rouwe altene draghen
In sijn hertte sonder claghen.
  Nu hoert, op den lesten dach,
Als die scriftuere doet ghewach,
Ende Eglentijn hadde ontfaen
Die crone van goude, sonder waen,
Sij was huesch ende goedertieren,
Nu keer ic weder tot Rosafiere,
Die commen was in haeren sinne
Bij Marien der coninghinnen,
Doen ghinc sij met listen,
Daer sij scoon hemde vele [1]) wiste,
Doen dede sij aen sonder beiden
Een hemdekijn van witter sijden,
Daer over dede die maghedijn
Eene pelse wit eermerien,
Daer boven dede die kussche smale
Eenen rock die haer stoet wale;
Doen nam sij al metter spoet
Eenen mantel van priisse goet
Ende sette op haer hoot eene crone,
Die rickelijc was ende scoene.

1) Hier en elders staat in het hs. *wele*; ook in vele andere woorden *w* voor *v*.

Doen sij die crone hadde ontfaen,
Was sij scoene ende wel ghedaen.
Doen ghinc sij in de sale
Rosafiere, die scoene smale,
Inder ghelijcken, inder ghebare
Oft eyneghe belde waere.
Doen stont op menich here vrome
Ende hyeten die maghet willecome,
Doen soe trac sij achterwert
Ende was seer vervaert
Ende seide: „ghij *heren* [1]), wats ghesciet,
Des en ben ic werdich niet,
Dat ghij teghen my sout opstaen;
Doen dede sise sitten saen.
Doen ghinc Rosafier alte hant,
Daer sy haerer [2]) suster vant
Ende seide: »suster, quaden dach
Gheve u God, diet wel doen mach!
Hoe waertdy noet [3]) soo coene,
Dat ghij dit bestont te doene,
Dat ghij mijn lief hebt ghenoemen?
Seker, het sal u lettel vromen.
Ic woude, ic u nu hier ter stede
Met mijnen handen hadde doet ghescleghen!
Ic mach wel segghen: wach armen,
Dat ghij sult ligghen in sinen armen,
Dien ic hadde soe seer ghemynt;
En hads u ghelovet twint."
*H*ort, wat die conynghinne [4]) dede,
Sy was hovesch van seden,
. . . .
. . . . edaen

1) Ontb. in het hs. 2) hs. *haeren*. 3) versta: waerdi noit
4) hs. conynghē.

. . . . ic wilse u gheven
. . . . leven
Ende *daer*tuwe *mijn* conincricke [1])
Ende u lief ghetruwichlijcke.
Wi en sijn maer ons tween
Noch en sullen nemmermeer [2])
Onse moeder hebben wij verloeren,
Die scone was ende wel gheboren;
Onse vader liet ons in swaren pijnen,
Doen hi voer op die Sarrasinen.
Nu sijn wy verdreven utten lande,
Dats jammer grot ende scande.
. . . .
. . . .
Doe antworde die abdisse met desen:
»Dit ambacht sal ic u gheven."
Doen ghinc sij ter porten waert
Met bitteren tranen onghespaert.
Daer stont sij voer VII jaer,
Dat segghic u over waer.
Dit dede sij algader
Ende waende haer ooghen [3]) ....
Ontgaen, maer lacen! neen si, niet;
Si wasser seker tuwe gheboren.
Nu suldi van haren vader hoeren.
Hi hadde gheleghen in swaerder [4]) pinen
Jeghen die felle Sarasinen,
Om te wreken dat soete bloet,
Dat doer ons aen tcruce stoet,
Ende es te lande comen
Ende heeft die waerheyt al vernoemen,
Dat sijn dochter in den cloester es ghegaen,
Ende heeft die waerheyt al verstaen.

1) hs. *conicricke*. 2) Hier schijnt iets weggevallen. 3) l. *doghen?* 4) hs. *swader*.

Indien men vs. 62—67 en vs. 496—499 vergelijkt met het fragment, vermeld sub n⁰ 4, en ziet, dat ook daarin gesproken wordt van een ridder, die tegen de Sarracenen strijdt, buitenslands is en twee kinderen heeft — dan zou men een oogenblik kunnen denken aan samenhang tusschen deze twee gedichten. Zoolang wij echter niets meer weten, blijft dit slechts eene losse gissing. Dat een middeleeuwsch ridder tegen de Sarracenen strijdt en twee kinderen heeft, is niet zoo bijzonder eigenaardig, dat men alleen daarom den vader van Rosafiere en den renegaat »malgré lui" zou mogen vereenzelvigen. Ook kan men van een ridder, die zich zoo »goet Kerstijn" toont, bezwaarlijk eene daad verwachten als de misdaad van Rosafiere's vader.

Overigens bevat dit handschrift, gelijk ik reeds in de beschrijving vermeldde, een aantal liederen en andere gedichten. De liederen zijn gedeeltelijk bekend en te vinden onder de »oude liedekens" van het Antwerpsch Liederboek. Zij leveren dus een nieuw bewijs voor mijne bewering, dat de liederen van het A. L., welke aangeduid zijn met de woorden »een out liedeken" tot de 15de eeuw moeten worden gebracht [1]).

De bedoelde liederen zijn: »O Venus brant, o vierich brant" (A. L. n⁰ CXXII); »Hoe quam een ruter ut boscaen (sic) (A. L. n⁰ LXVI); »Hoe lude sanc die leeraer op der sinnen (sic) (A. L. n⁰ LV); Ric god hoe mach dit wesen" (A. L. n⁰ CXLI); »Tandernaken al op den Rijn" (A. L. n⁰ CXLIX).

Elke nieuwe tekst, ook van een bekend lied, is ons welkom, daar de liederen in het Antwerpsch Liederboek, ons voornaamste liedermagazijn, zeer slordig en achteloos zijn afgedrukt. Rijk is de oogst van betere lezingen ditmaal echter niet.

Van sommige dier liederen treffen wij hier slechts eenige coupletten aan, niet zelden in eene andere volgorde dan die van het Antwerpsch Liederboek; een bewijs, dat zulke liederen

1) Vgl. Het Lied in de Middeleeuwen, bl. 274 en elders.

niet werden *afgeschreven* maar *opgeschreven*, gelijk men ze van een ander *hoorde*. Hoe wil men anders zoo vele en gewichtige afwijkingen verklaren?

Zoo vinden wij van n° CXXII in het A. L., dat 18 coupletten telt, er hier slechts 6, welke echter in dezelfde orde staan als in het A. L. (1, 4, 7, 10, 13, 16). Ter vergelijking plaats ik hier een paar overeenkomstige coupletten naast elkander:

A. L. n° CXXII.

Een oudt liedeken.

1. O Venus bant o vierich brant	O venus brant *o* vierich brant
Hoe heeft dat vrouken so playsant	Hoe heeft dat vrouwken fijn plesant
Mijn herteken onbedwonghen	Mijn herttekijn nu bedwonghen
Dat doet haer troostelijc onderstant	Dat doet haer troestelijc onderstant
Twelc mi hout inder vruechden bant	Dwelc my heeft inder vrou*d*en lant
Gheswonghen, ondanck der nijders tongen.	Gheswonghen
	Ontdanck dye nyders tonghen.
4. Dat blijde woort is mijn confoort	Dat blyde woert es fijn confoert
Dat heeft nu strijt in mij ghestoort	Dat hy nu strijt in my ghestoert
Mijn herte en mach verwerven	Mijn zyele mach verwerven
Och heere hout mi van moede accoort	Och hertte hoert metten monde accort
Ghi zijt die alle mijn cracht doorboort	Ghy sijt die allen mijn cracht doerboert
Alleene, lief wilt mi troost verleenen.	Altenen
	Lief wilt mich trost verlienen.

Van n° LXVI in het A. L., dat 6 coupletten telt, vinden wij er hier 5, en niet in dezelfde orde (1, 5, 2, 3; het 4de couplet komt niet voor in het A. L., terwijl het 4de en het 6de couplet van den tekst in het A. L. hier ontbreken). De tekst van dit lied is zeer slordig. Men oordeele:

A. L. nº LXVI.

Vanden ruyter ut Bosschayen.	Caermen.
1. Het quam een ruyterken ut Bosscayen	Het quam een ruter ut boscaen
Ghister avont inden wijn	Ghyster naevent a! in den wijn
Ou segt ou en salmen hier niet naien	Hou seett hou en salmen hyer niet nayen
Ic hebbe geschuert mijn hemdekijn	Ich hebbe ghescoert mijn hemdekijn
Noch hebbe ick eenen gulden fijn	Noch hebbe ic eenen gulden florijn [1]
Die sal ick u meysken gaerne gheven	Dien sal ic u gherne gheven
Wildy tavont mijn boelschap zijn	Sprack dat rutre van bostraeyen
So sal ick met u vrolijck zijn.	Juffrouken nu laet ons vrolich sijn.

Van nº LV in het A. L. vinden wij hier ook 16 coupletten, in eenigszins andere volgorde (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 9, 10, 13, 14, 15, 16; in plaats van het 11de couplet vinden wij hier een ander, dat niet in het A. L. voorkomt.

Van nº CXLI in het A. L., dat 15 coupletten telt, vinden wij er hier slechts 10 in deze volgorde: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 14, terwijl het slotcouplet afwijkt.

Van nº CXLIX in het A. L. vinden wij hier alle 6 coupletten, in deze orde: 1, 3, 2, 4, 5, 6.

Over het algemeen zijn de teksten dezer liederen slordig, doch hier en daar geven zij toch gelegenheid den tekst van A. L. te verbeteren.

Komt het ooit tot de samenstelling van een »Nederlandsch Liederboek," dan zal men ook met deze teksten rekening moeten houden.

Van de, tot nog toe onbekende, liederen, welke hier voorkomen, noem ik er een, welks aanvangsregels ons bekend waren

1) Duidelijker dan elders ziet men hier in vs. 5 van het „caermen," hoe onze benaming *gulden* ontstaan is.

uit de Souterliedekens van 1540: »Mijn moerken gaf mi enen man //Van ouderdom was sijn baerdeken grijs." Wij vinden het hier in dezen vorm:

Caermen mijn vader.

1. Mijn vader [1]) gaf my enen man,
Van ouden was hem sijn baert soe grijs,
Der mynnen spel hij niet en can,
Sijn lijf es couder dan een yes.
Wanneer hij rust,
Soe crighic lust
Te ligghen al in den aermen sijn —
Meshouwet soe is den name mijn!

2. Maer als hy sclapen compt met my,
Dan duuct hy onder, hij doet my seere,
Ende hy crupt achter, dat dunct my vrij,
Als ic vrintscap aen hem begere.
Hy es soe stedich,
Altoes leyt hij ledich,
Ende ic soude soe gerne vrolich sijn —
Meshouwet soe es den name mijn!

3. Dan leyt hy en ronct allen den nacht
Ende altoes sclaept hij, den ouden catijf,
Als die myns niet seere en acht,
Gheen [2]) tijt en compt hem vreucht [3]) int lijf,
Ende maect [4]) hem siec,
Den ouden griec,
Hij ronct al waert een everswijn —
Meshouwet soe es den name mijn!

4. Waer [5]) hy my seyt, hy en betrut [6]) my niet.

---

1) Hs. *wader*. 2) Hs. *ghen*. 3) hs. *vrucht*. 4) hs. *maet*.
5) l. *wat?* 6) Het hs. is hier niet duidelijk.

Hy doet mich wachten nacht [1]) ende dach,
Dus liit mijn hertte groet verdriet;
Maer dat ic noch myn gheliden mach
En cannic niet verdraghen:
Dat siin grote sclaghe,
Die hy mi gheeft, den ouden kaitijf —
Meshouwet [2]) soe es den name mijn!

5. Noch en achtich dat niet een slee,
Mochtich ligghen al in den armen naect,
Allen nacht een oerken oft twee [3])
Van mynen lieve, dat naer my wacht.
Ic en cans niet heelen:
Ic soude soe gerne spelen
Met sijnder flouten, sy es soe fijn —
Meshouwet soe es den name mijn.

Wij hebben hier een nieuw en niet onaardig staaltje der liederen van gehuwde vrouwen, die zich over haren ouden man beklagen [4]).

Een ander »caermen" is blijkbaar een dier afscheidsliederen, welke men in grooten getale onder onze oude liederen vindt [5]). Het is niet ongeschonden tot ons gekomen; ik laat hier een paar coupletten volgen:

Caermen.

1. Ic bidde u allen, wilt swijghen ende hoeren,
Ic sal u claghen mynen droeven moet:
Alle mijn troest heb ic verloeren
Omme een, die ic nu laten moet.
God, die door ons stortte sijn bloet,
Willu bewaren [6]), fray rosemarijn,

1) hs *nach*. 2) hs. *meshouvet*. 3) Hs. *nach; twuce*
4) Vgl. Het Lied in de Midd. bl. 420 vlgg.
5) T. a. p. bl. 325 vlgg. en pass. in Hoofdstuk II. 6) Hs. *bevaren*.

Van u te schedene dies ben ic vroet —
Adieu! het moet ghescieden sijn.

2. Schoen roede rose, mijns herten kies
Adieu! scoen lief, nu moet ic gaen,
Adieu! mijn vrucht, mijn pijn verlies,
Adieu! scoen bloeme, wilt dit verstaen.
Adieu! u minne heft mij bevaen,
Adieu! scloetel mijns herttsen sinne,
Adieu! mijn vrucht, mijn pijn vermaen,
Adieu! het moet ghescieden sijn.

3. Ic roeppe ghenade, Venus vrouwe!
Ic en cans gheherden niet langher tijt,
Ghij hout bescloten mijn hertte soe nauwe,
Ic en hebbe nacht noch dach respijt.
Hi en leeft niet in d'weerelt [1]) wijt,
Die van minnen leet meerder pijn,
Adieu! mijn vrucht ende mijn jolijt
Adieu! het moet gescieden sijn.

In het slotcouplet noemt zich

. . . . een ruters ghesellle,
Die wilen heeft ghedicht dit liet.
Van rechter minnen lach hy en quelde,
Dat dede hem dichten ende anders niet.
Doen hij van sinen lieveken sciet,
Hij socht soe langhe in sinen latyne.
Alleen blijf ic nu int verdriet —
Adieu! het moet gheschieden sijn.

De overige liederen, waarvan slechts eenige coupletten tot ons kwamen, zijn eveneens minneliederen; hunne literaire waarde schijnt mij niet groot. Een er van eindigt aldus:

1) Hs. *weerlet*. Ook in den roman van Rosafiere leest men in vs. 827: „Ter quader werlet moet ic gaen."

Dus houdich my aen den ouden staet,
Soe wie wel jaecht ende niet en vaet,
Die wijsheit weet ende niet en doet,
Selden comt sijn wet tot goeder spoet.
Dus laet icse varen, het es goet raet —
Sol over bol! my en ruct [1]), hoet gaet!

Een ander, een »neuwe liet" vangt aldus aan: »Soudic scoen lyf om dinen wille //Al mynder ghenuchten derven?" Een derde:

Doen icse ierstwerf aenne sach,
Haer mondelijn root haer oochken claer

Een vierde, (ook »een neuwe leet");

Tot haer die hertte ende syn verheught,
Ben ic gheneycht nacht ende dach,
Ic mynse seer mits harer ducht,
Sy es die my verblyden mach.

Wij vinden hier ook een deel van De Roovere's gedicht »vander mollen feeste"; slechts de 34 eerste regels zijn overgebleven.

Eindelijk hebben wij nog te wijzen op een paar gedichten van luimigen aard.

Het eene, waarvan aanvang en slot ontbreken, handelt over het droevige lot van de gans, hier *Alijt* genaamd.

De gans, die hier sprekend wordt ingevoerd, zal wel de Sint-Maartengans zijn. Het gebruik van op Sint Maarten eene gebraden gans te eten, is in ons land, evenals in Duitschland, reeds eeuwen oud en nog niet geheel verdwenen; vooral in het Oosten van ons land, in de Saksische provincies, treft men dat gebruik nog aan [2]).

---

1) Hs. *myn rucht;* in de andere coupletten luidt dit refrein, gelijk ik het schrijf. Aangaande de uitdrukking *sol over bol* zie men Kil. i. v.

2) Ik herinner mij zeer goed, dat er tegen Sint Maarten te Zwolle eene ganzenmarkt plag te worden gehouden. Wij jongens verzuimden nooit die markt te bezoeken,

In Duitschland zong men reeds in de middeleeuwen liedjes, waarin de Maartensgans voorkomt [1]).

Of men hier te lande in de middeleeuwen ook zulke liederen en andere gedichten heeft gekend, mag wel worden vermoed. Maar is het ook te bewijzen?

Indien ik mij niet vergis in de beteekenis van dit fragment, dan hebben wij daarin ten minste één bewijs, dat men zulke gedichten bij ons te lande in de 15de eeuw aantrof.

Niet om zijne literaire waarde deel ik het hier mede, maar omdat het van belang is voor de kennis onzer voorvaderlijke zeden en gewoonten: ook al een veld, waarop zoo veel te doen valt en zoo weinig gedaan wordt.

1 r⁰ Die custer die was saen bereet,
Hy namper [2]) twee [3]) onder sijn cleet,
Ende heeftse tspapen huys ghedraghen.
Nu mochdy Alytten hoeren claghen:
»O ghy allen, die hier lijden,
Bi den wege gaet oft rijdet,
Besye of ye maertelaer
Ye leet pine soe zwaer
Alse ic doen als ende als!
Men verworghet mynen hals,
Myn plumen worden my afghepluct,
Myn dermen worden my utghetruct [4]),
Men tsnet [5]) my af voetten ende handen,
Men doet my pijn menegher handen.
Hals, erme, beenen, mage altoes

---

niet zoozeer om er ganzen te koopen, als om de, door de boeren opgeblazen, doode beesten tot hunnen natuurlijken omvang terug te brengen met behulp eener flinke bakerspeld.

1) Vgl. over de Sint-Maartengans: Ter Gouw, Volksvermaken, bl. 248—252. Noch daar noch in Schotel's Oud-Holl. Huisg. bl. 387 vlgg. vinden wij middeleeuwsche liederen, ter gelegenheid van dat feest gezongen; ten minste geene, waarvan blijkt, dat zij in de middeleeuwen zijn vervaardigd.

2) Hs. *napper*. 3) *twee*. 4) *utghetreect*. 5) Verstá: *snijt*.

Siedt men al ende maect confoes,
Dan spet men my met ongenaden
Ende gheet men my byden viere braden,
Dan gheet men mi trecken ende scoeren
Ter quader uere [1]) ben ic geboren,
Om tsminssche*n* wille ende ghedopt,
Daer naer mijn clederen afghestropt;
Niet ic, aerme Alijd, allene,
1 v° Maer allen mijn mascap ghemeyne,
Die hebben meest dese pijn gheleden,
Oft sy verbeydese tallen steden."
Dus heeft haar clage ghedaen Alijd.
Allen ghy goeden lieden, die hier zijt,
Nu willic u gheven affelaet,
Jae allen die sijn in sulken staet,
Dat haer borsse sijn wel gheladen
Met ghelde, dat zy van den ghebraden
Ghanssen herde wel moeten eten.
Voert [2]), lieve kinderen, suldi weten,
So wie die gans eet metten plumen,
Dat hijt lant sal moeten rumen,
Ooc doen icken in den ban,
Es hij wijf oft es hij man.
Maer als sy wel ghebraden es,
Des zijt zeker ende ghewes,
Ende mense met ghenochten eet,
Ende men emmer niet verghet,
Men en drinc daer op goeden wijn —
Allen sonden sullen vergheven sijn.
Een jongher die wille [3]) leren,
Die sal sijnen meester eeren

---

1) Onzeker in het hs.
2) Hs. *woert*.
3) *willen*.

2 r⁰ Ende met hem gherne gaen
Ende altoes sijn onderdaen.
etc [1]).

Een volgend gedicht draagt den titel: »dit es van den scijtstoel." Ongelukkiglijk is de grootste helft van den aanvang verloren en het overblijvende moeilijk leesbaar. Ik kan er dit van ontcijferen:

Want wij her vergaert sijn
Omden dienste des ontgewals
Elc werp (?) vol sijnen hals.
Ende spreken een gheks gehele
Om rampspoet ende om achterdeel
Dat ic moet zwighen ende ghi moet hoeren
Want daer tuwe zijn wij allen geboeren
Ongeluck hebben wij laten staen
. . . .

Op de volgende bladzijde is het schrift leesbaar, maar daarom nog niet verstaanbaar. Men oordeele:

Hebben inden scotel vonden
Wij achter om . . . . st es gebonden
Het es dicwel dat hem ontwalt;
Hier af en doech niet vele ghecalt,
Het waer te diepe ghestudert:
Wije na dat fondement grondeert,
Hij soude quetsen zeer sijn sinnen
. . . .
Hier of houden wij groet studacien.
Sinte Tsnottolf levert ons een gratie,
Dat hij ons gherne zoude hulpen

1) Naar het schijnt, gaat de dichter hier tot een ander onderwerp over; de weinige, ongeschonden regels, die nog volgen, zijn onbeteekenend.

Ende sprect als van eender moschelsculpen,
Dats sculpus strepus vegheratus.
Wats dat in dutschen? mochdy vraghen.
Dats dat ghij*d*er u ertsgat mede sult vaghen.
Maer twinter, als sal dan tsuwen (l. *tsnuwen*)
Ende men hoy nocht keye en vint,
Noch ander saken twijnt,
Noch oec mede der moschescelpen,
Waer met suldy u selver helpen,
Dat ghij quit wort uwer brocken?
Met eender goeder tsnevlocken
Suldi striken over ende over
. . . .
. . . .
Nu val ic voert [1]) op die gardine
Hare leven willic gaen ontsluten
enz.

Blijkbaar hebben wij hier een dier voortbrengselen der volkspoëzie voor ons, waarin de dichter zich liet gaan en alles uitsprak, wat hem voor den mond kwam. Sinte Snottolf behandelt hier het vraagstuk, waarmede ook Rabelais zich bezig houdt, als hij ons met zijne weergalooze verve verhaalt: »Comment Grandgousier cognut l'esprit merveilleux de Gargantua à l'invention d'un torchecul."

De onder n° 6 genoemde klucht is van geringe waarde. De hoofdpersoon is een boer *Ariaen*, die aan verschillende personen achtereenvolgens denzelfden zak rapen verkoopt, het geld der koopers opsteekt onder belofte hun de rapen thuis te brengen, maar stilletjes op de markt blijft zitten, totdat weer een nieuwe kooper opdaagt. Daarop volgt een tafereel, waarin wij een kwakzalver (een »operateur"), en zijne knechts Mascaril en Harlequin bezig zien met boerenbedrog; in het »derden

1) Hs. *waert*.

deel" worden ons de boer met zijne aanklagers en een advocaat voor de Schepenbank getoond.

»In margine" staan verscheidene tooneelaanwijzingen in het Latijn.

Ik laat hier den aanvang van het tweede bedrijf volgen, om een indruk van het geheel te geven [1]).

Pars Secunda.

acteurs.

operateur.
eersten knecht Mascaril
tweeden knecht Harlequin
tweeden boer Claes
borger gebult
eersten boer Ariaen
flerecijnman
eersten draeger
tweeden draeger.

…rat operator …n duobus …s servis

operat: Sa vrinden, kompt hier nu altesaemen, die van pijnen, sieckten, qualen en accidenten wilt sijn verlost! Sa, kompt al die wilt sijn genesen met wijnige pijnen en luttel kost: wij en gaen niet met quacksalverijen om menschen te bedriegen van dore tot dore, maer wij gaen op volle merten met ons kraemken voor. Onsen naem is de heele werelt door verbreijt. *C.(necht) Masc(aril):* (ia over [2]) al sijn wij wegh geiaeght) en dat door ons wonder curen, die wij nogh sullen doen op allen tijt en alle ueren. In den eersten: den keij die sal ick seer wel sneijen, en dat meer is van bessemstelen kan ick callotten breijen; van reijse bessemen maeck ick een goede medecijn, die dint voor krinckelsterten en voor alle kinderlijcke phantasie en pijn; het schuerbuijck, graveel en meer dusdanige qualen die genese ick sonder eens te faelen; in het snijen van den steen en heb ick noch nievers gevonden mijn schelijck (sic), voor kinderpocken, bloodende spein en pijn in 't sack heb ick oock medecijn bereijt; voor flerecijnisten is oock noch hulp en baet.

1) Ik geef het hs. hier weer, gelijk ik het vond: hoewel de klucht gedicht is in de vrije komische maat en in rijmregels, is zij geschreven als proza.

2) Hs. *ovel.*

Harleq. Maer sij moeten vroegh slaepen gaen en dansen savondts niet te laet. *Operat.* Om te genesen die miserabele tantpijn en de onverdraeghlijcke hooftpijn heb ick een infallibel, soete ende aengename medecijn; voor de mertsvogels, watersuchtige en verstopte menschen heb ick de beste remedie, die men soo (l. sijn) leven soude konnen wenschen. Als ick lestmael reijsde langhs Bohemen en quam tot Praegh, soo vondt ick daer eenen philosoof gedespereert van de doctoors, die — om de waerheijt te segghen — die er heel leelijck uijt saegh; ick kende strackx sijn quael. *Masc.* (Hij en hadt geen geldt meer om te suijpen) en dede mijn best om hem te genesen, en op den tijt van 24 huren met groote verwonderingh van alle man scheen hij van de doot verresen. *Harleq.* Als wij lestmael heel Brabant hebben doorgaen, soo dint dit te sijn seer gepresen boven al, wat wij daer hebben gedaan. Tanwerpen daer creech ick eenen man, van 't water soo dick soo dick en soo ront opgeswollen, dat men hem de heele stadt deur, straet op straet neer, wel soude hebben konnen rollen; ick gaf hem strackx wat in en bondt heel vast sijnen buijck en corts daer naer — hij loste, hij loste voor 't minst wel een heel ton waters uijt.

18 April 1890. G. KALFF.

BIJLAGE.

vs. 1. *gelieten.* l. *ghelieten.* Zoo passim in gewonnen (vs. 3); gescal (vs. 4); geworpen (vs. 140).

vs. 8. *doet.* l. *doot.* Ook in vs. 126.

vs. 10. Maer doe si horden. l. *Maer doe horden si.*

vs. 11. dochen. l. *dochten.*

vs. 12. saghen. l. *sagen.* Zoo ook in Ing*h*elram (vs. 19) laghen (vs. 69 en vs. 75); ghetelde (vs. 145); jeghen (vs. 147).

vs. 16. hare. l. *haer.*

vs. 25. Brussuwoene. l. *Brusuwoene.*

vs. 27. arm. l. *arme.*

vs. 30. Nu keytive. Ik lees: .... *felle keytive.*

vs. 31. ghesellen. l. *ghezellen.* Ook in vs. 55 en vs. 167; sassen. (vs. 62 en vs. 110, 134) l. *zassen*; suchten (vs. 72) l. *zuchten.* Daarentegen: alzo. (vs. 40) l. *also.*

vs. 35. U weren baet u niet. l. *U weren en baet u niet.*

vs. 43. worpmen. l. *warpmen.*

vs. 45. Het hs. heeft inderdaad *Volative* gelijk ik giste; niet: *Volatine* zooals B. schrijft.

vs. 58. sclouger. l. *scloecher.*

vs. 61. ongheloefelic. l. *ongheloefelijc.*

vs. 62. daer. l. *dare.*

vs. 65. hellen. l. *helle.*

vs. 75. mits. l. *mids.*

vs. 76. die perde. l. *de perde.*

vs. 79. Ja in de zelve. l. Ja *in* de zelve.

vs. 94. ghemenelike. l. *ghemeinlike.*

vs. 98. Het hs. heeft *duchten*; niet: *duchte*, gelijk B. leest.

vs. 116. Ende. l. *en.*

vs. 128. XV. man. l. XV^{c}. man.

vs. 131. Oee. l. *Doe*?

vs. 141. Daer mede. l. daer *met.*

vs. 148. Die heren hadden niet dat. l. .... *wet dat?*

vs. 158. int stede. l. *in tstede.*

vs. 162. die meeste mesbaer. l. *dmeeste m.*

vs. 190. tovernien. l. *toverien.*

vs. 195. der mure. l. *den* mure.

AST, EEST, OZD.

Volgens Kiliaan was het woord *dare* in Friesche en Sassische gewesten gebruikelijk voor hetgeen in 't Nederlandsch, d. i. bij hem hoofdzakelijk Brabantsch, gewoonlijk *ast* heette. De Latijnsche vertaling achter *dare* of *eest* is »ustrina." Het schijnt dat Kiliaan zich in dit geval minder nauwkeurig heeft uitgedrukt, want ten eerste kan *dare* nooit een Friesche vorm geweest zijn, en ten andere beteekent het nooit iets anders dan »droogoven"; waarvan het Latijnsche »ustrina" geen gelukkige vertolking mag genoemd worden. Veel beter geeft de Teuthonista als vertaling van *dare* »aridarium."

Bij *ast* geeft Kiliaan als beteekenis op: »ustrina, concameratus fornax", doch ook »focus frumento torrendo sive exsiccando idoneus." *Ast* is dus in allen gevalle ook een droogoven, en wel niet alleen voor koorn, maar ook voor hop, zooals o. a. blijkt uit eene ordonnantie van den jare 1717, aangehaald door Stallaert in diens Glossarium onder *ast*. Uit de voorbeelden die Verdam in 't Mnl. Woordenboek onder *ast* en *eest* bijbrengt, kan men niet met gewisheid opmaken dat uitsluitend droogovens zouden bedoeld zijn. Dit, gevoegd bij de omstandigheid dat Kiliaan *ast*, *est* met verschillende Latijnsche woorden vertolkt, wettigt het vermoeden dat *ast* niet uitsluitend in den zin van droogoven gebruikelijk was, maar tevens dat hij dan ten onrechte *dare* en *ast* als geheel gelijkwaardig beschouwde.

Als gewestelijk Hollandsch vermeldt Kiliaan *eest*, een woord dat tegenwoordig in geheel Noord-Nederland bekend is, en wel in den zin van droogoven. Naast *eest* komt in oudere Hollandsche, meer bepaaldelijk Amsterdamsche stukken *eeste* voor (zie Verdam onder *eest*). Hierbij sluit zich aan het Kleefsch-Bergsche *este* van den Teuthonista, met de omschrijving »waar men mout op droogt", synoniem met *dare*. Waarschijnlijk was *eeste*, *este* vrouwelijk, in tegenstelling tot *eest*, dat steeds mannelijk geweest is. — Nog andere, min of meer gewestelijke vormen bij Kiliaan zijn *est*, *eist*, *ese* »ustrina."

Onder de bovengemelde vormen is er maar één, nl. *eest*, gewestelijk *eist*, waarvan men met volkomen zekerheid kan zeggen dat hij in allen deele overeenkomt met het Ags. *âst*, Engelsch *oast* (anders gespeld *ost*), gewestelijk *east*. Hoogstwaarschijnlijk is ook *est* uit *eest* ontstaan met verkorting van den langen klinker vóór de volgende twee klinkers; vgl. bijv. *elf*, *etter*, *enkele*. Een voorbeeld van zulk eene verkorting des klinkers vóór *st* vindt men bij Kiliaan in *ester*, dat niet anders kan wezen dan eene Zuidnederlandsche cockneyuitspraak van *hester* voor *heester*, welks oorspronkelijke klinker niet twijfelachtig is. Ook *este* kan voor *eeste* staan. Als wanspelling voor *eesten* komt in een Overijselsch stuk (bij Verdam onder *eest*) een meervoud *eersten* voor, hetwelk naar een zwak enkelvoud *eeste*, hetzij vrouwelijk of mannelijk, terugwijst [1]). Of nu ook de *a* van *ast* uit een ouder *ai* is voortgesproten, onder dezelfde voorwaarden en op gelijke wijze als in ons *ladder* en het Mnl. *atter* voor *etter*? Dit is ten eenenmale onwaarschijnlijk, omdat *ladder* en *atter* niet thuis behooren in Brabant en Vlaanderen, waar *ast* gebruikelijk was.

Omtrent de afleiding van het met ons *eest*, Ags. *âst* identische Engelsche *oast* zegt Skeat, in overeenstemming met eene ik weet niet recht door wien 't eerst gegeven verklaring, in zijn Etymological Dictionary, dat het is »allied to As. *âd*, *αἶθος*, a burning heat." Van dezelfde meening is Kluge; zie Anglia VIII, p. 449. Ook Dr. Joh. Franck geeft in zijn Etymologisch Wdb. dezelfde afleiding van *eest* en brengt het tevens in verband met Ohd. *essa*, Nhd. *ësse*, smidsoven. Ten opzichte van dit laatste punt is deze geleerde in tegenspraak met Kluge, die in de 4de uitgave van zijn Etym. Wtb. de *e* van *esse* ontstaan acht uit eene *a*, op grond van het Finsche *ahjo*, waarop reeds lang geleden in het Woordenboek van Grimm onder *esse* de aandacht gevestigd werd. Dat *esse* verwant is met Ags. *âd*,

1) De aanleiding tot zulk eene wanspelling ligt in de omstandigheid dat in de oostelijke tongvallen van ons land de *r* vóór *st* nauwelijks hoorbaar wordt uitgesproken.

Ohd. *eit*, ontkent Kluge; van zijn standpunt met recht. Indien *eest* eene afleiding is van *idh*, *aidh*, *aiϑ-*, evenals als *âd*, *eit*, dan moet het geheel van *esse* gescheiden worden. De vraag blijft, of die afleiding van *eest* uit *idh*, *aidh* wel zoo boven alle bedenking verheven is. Alvorens tot een onderzoek naar den oorsprong van Ndl. *ast* en *eest*, en wat zich daaraan vastknoopt over te gaan, zullen wij eene Slawische uitdrukking voor dare, droogoven in oogenschouw nemen.

Een *eest*, inzonderheid om mout te drogen, heet in het C'echisch *ozd*, thans meer gewoon in de cockneyuitspraak *hwozd;* ook met eene afleiding *ozdnice;* daarbij behoort het werkwoord *ozditi*, *vozditi*, *hvozditi*. Het Poolsch heeft *ozd; oždnica*, *ožnica*, *oždyć*, enz.; Nieuw-Sloweensch *ozditi* »darren;" *ozdica* »malzdarre." Voorts behoort hierbij in eenigszins andere beteekenis 't Kleinrussische *oznyća* »das rauchloch im strohdache." Dit alles vindt men opgeteekend bij Miklosich, Etym. Wtb. onder artikel *ozd.* Ten aanzien van den oorsprong dezer Slawische woorden laat Miklosich zich zeer voorzichtig uit; hij zegt alleen: »Man vergleicht engl. *ost*, *oust* (lees: *oast*) darre: das wort kann nur aus einem näheren germanischen dialekte entlehnt sein, wenn es nicht slav. ist." Er kan inderdaad geen sprake wezen van eene ontleening uit het Engelsch, om meer dan ééne reden, die de lezer licht zelf kan bevroeden. Doch even moeielijk laat zich verklaren hoe er in een oostelijk Germaansch dialekt, en dat nog wel in betrekkelijk ouden tijd, een aan 't Engelsche *oast*, d. i. Ags. *âst*, Ndl. *eest* beantwoordende vorm kan bestaan hebben, zóó klinkende dat de Slawen er *ozd* uit zouden gemaakt hebben. De Gotische vorm zou *ái* hebben, de oudste Skandinavische evenzoo, later *ei*, *ē*, in geen geval korte *a* of *o*. En hoe zou een Germ. *st* bij de Slawen in *zd* kunnen overgaan? en let wel, in meer dan ééne taal. Miklosich besluit zijne aanteekening met de woorden: »indien het niet Slawisch is." En inderdaad, welke reden zou er zijn om het tegendeel te veronderstellen? Het woord klinkt geenszins onslawisch, en in elk geval moet men beginnen met na te gaan of het

niet inheemsch zou kunnen wezen. Nu we… Slaw. *ozd* kan beantwoorden aan een Grieksch … dit laatste uit *azd* ontstaan is. Wij weten verder da… »verdrogen"; *ἄζα* »droogte, gloed"; *ἀζαλέος* »droog; ver… rend." De beteekenis dezer Grieksche woorden past zoo uitstekend bij die van *ozd*, dat men moeite heeft te gelooven dat *αζ* niet uit *azd* ontstaan is. Nemen wij eens als bewezen aan dat zich de *ζ* hier, gelijk in zooveel andere gevallen, uit *zd* ontwikkeld heeft, dan volgt dat de *d* bij den wortel, al is het dan ook een secundaire wortel, behoort. Deze secundaire wortel, of wil men stam, is ontstaan uit eenen wortel *as* + element *d-*, waarvan wij voorbeelden aantreffen in Skr. *îḍ*, uit *ižd*, = *ij* (ouder *iž*, zwakke vorm van *yaj*, vereeren) met toegevoegd *ḍ-*; Baktrisch *marĕžda* (spr. *maržda*), *marždika*, Skr. *mṛḍ* (in den Veda nog uit te spreken *mṛ̌ḍ*), *mṛḍîka*; = *marṣ*, *mṛṣ* [1]) + *d-*; in 't Germaansch Got. *saltan*, *salt*; *giutan* (vgl. Lat. *fundo*); ons *vlieten*. Van eenen dergelijken stam, in het Grieksche *ἄζω* nog als werkwoord voorkomende, is o. i. Slaw. *ozd* afgeleid met Idg. suffix-*o* (Oostarisch-*a*), en voor geheel hetzelfde woord als *ozd* houden wij het Ndl. *ast*. Het woord, kant en klaar, behoort aan Germanen en Slawen gemeenschappelijk toe.

Eene afleiding uit den primairen wortel *as* is te ontdekken in 't Ohd. *essa*, anders gespeld *aesse*. Wel is waar neemt Grimm aan, dat de *e* van *esse*, als welks beteekenissen hij opgeeft »ustrina, feuerheerd, schornstein", eene *ë* is, op grond van 't rijm in Mhd. gedichten, doch hij verzuimt niet, ook de aandacht te vestigen op het door de Finnen overgenomen *ahjo*. Hij zegt o. a. het volgende: sicher ein uraltes wort, dessen goth. gestalt uns leider entgeht, ahd. *ësa*, mhd. *ësse* (: *wësse*, *prësse*), schw. *äsja*, *esja*, *essja*, dän. *esse*, norw. *esja* glühende asche, aus finn. *ahjo* ustrina ein goth. *asja*, *asjô* (oder *isja*, *isjô*) zu schliessen?" Brengt men het Finsche *ahjo*, blijkbaar reeds in

1) Volgens Justi van *marz*, Skr. *mṛj*, hetgeen in beteekenis niet onpassend zou wezen, maar in 't Bakt. eer *marzda* zou opleveren.

ouden tijd overgenomen, toen de *s* nog niet in *h* was overgegaan, in verband met de spelling *aesse* in 't Ohd., dan kan er weinig twijfel zijn of de stamklinker was eene *a*, overeenkomende met de *a* in Ndl. *ast* en de *o* in Slaw. *ozd*, en niet eene *ĕ*[1]). Dat heeft ook Kluge ingezien. Moeielijker, — en ook van weinig aanbelang — is het te beslissen, of het woord dat de Finnen van een Oost- of Noordgermaanschen stam overnamen, een zwak Got. *asjô* (of *assjô*), Zweedsch *äsja* was, dan wel een vóórgermaansch sterk *asjô* (of *assjô*), Got. *asja* (of *assja*), Hd. *essa* geweest is. De *ô* van den uitgang kan in 't Finsch licht verkort zijn geworden, daar de klemtoon op de eerste lettergreep rust[2]). Men zou er ook aan kunnen denken, de overname van 't woord door de Finnen te stellen in een tijdperk tusschen het vóórgermaansche en het Oudnoorsche tijdperk, toen de *ô*, Idg. *â*, (Got. *a*) reeds kort was geworden, maar nog niet in de voorgaande lettergreep overgesprongen. Doch het is niet der moeite waard dit verder uit te spinnen.

Ofschoon uit het voorafgaande blijkt dat er een Germ. *asjô*, of *assjô*, enz. bestaan moet hebben, zoo volgt nog niet dat er geen andere geheel of nagenoeg gelijkwaardige woorden kunnen geweest zijn, afleidingen van een of meer met *as* verwante wortels, in geen ander opzicht van *as* afwijkende dan in hun klinker. Om de mogelijkheid hiervan aan te toonen, zullen wij trachten te betoogen dat het Indogermaansch drie zinen klankverwante wortels moet bezeten hebben, die wij zullen noemen *as* (*âs*), *is* (*ais*), *us* (*aus*, *uas*) en die alle drie, met een voor ons niet meer merkbaar verschil van intensiteit of tint, aanduiden een gloeien, blaken, blakeren, blikkeren, blinken.

Het bestaan van een wortel *us* (*aus*, *uas*) behoeft geen betoog. Daartoe behooren, gelijk men weet, o. a. Skr. *uṣṇa*, heet;

---

1) Ook de in Graff vermelde spelling *eissa* kan den Umlaut van *a* bevatten, doch nooit eene *ĕ*. Mogelijkerwijze is de *ei* eenvoudig = de *ee* van *eest*.

2) Kluge schrijft *ahjô*, doch Renvall, Lexicon linguae Finnicae geeft: *ahjo*, ustrina, caminus fabrilis G. Esse. Trouwens, de Finsche *o* is steeds kort, ten minste etymologisch; de lange wordt door *uo* vertegenwoordigd.

uṣas, dageraad; *ûṣaṇa*, peper; *oṣa*, brand; Bakt. *uṣta*, gebrand gebraden, gebakken; *uṣah*, dageraad; *oṣa*, dood, eig. uitdorring, verbranding; *apaoṣa*, de demon der verdorring, verschroeiing; *dûraoṣa*, verre zijn glans verbreidend; in den Veda verknoeid tot *duroṣa;* Gr. *αὔω*, *αὕω*; *ἠώς*; Lat. *uro; ustrina; aurora; aurum*; Ags. *ysele*, heete asch; On. *usli*, brand; On. *austr*, ons *oost*; Lit. *auŝra*, dageraad; *auksas*, goud"; en nog veel meer.

Een wortel *is*, als zinverwant met *us*, wordt door de Indische lexicografen niet opgegeven. Toch zijn er ettelijke Indische woorden die ons tot het voormalig bestaan van zoo'n wortel doen besluiten. Eene afleiding daarvan is *iṣṭakâ*, baksteen, Bakt. *iṣtya*, *iṣti* (in samenstelling); *zĕmo-iṣtva*, van aarde gebakken steen [1]). Minder duidelijk is *iṣira*, *îṣira*, vuur, want er is een Vedisch adjectief *iṣirá*, dat met »sappig, frisch, wakker, krachtig" verklaard en een enkele maal op Agni, den vuurgod, toegepast wordt. Het is heel wel denkbaar dat zich uit zulk een epitheton een naam voor vuur heeft ontwikkeld, hoewel het begrip »brandend" wel zoo natuurlijk is waar van vuur sprake is, als »sappig." Is *ἱερός*, zooals sommigen meenen, met *iṣirá* (uit *iṣĕra*) gelijk te stellen, dan blijkt nog duidelijker dat in 't woord de beteekenis ligt van blinkend, want bij de meeste volken ontwikkelt zich het begrip van heilig uit dat van blanke reinheid, en dat de begrippen vurig en krachtig nauw samenhangen, mag als algemeen bekend verondersteld worden. Of *iṣ*, begeeren, bij slot van rekening ook niet hierbij behoort, is eene vraag, die wij voorloopig onbeslist kunnen laten. Edoch lettende op uitdrukkingen als »eene blakende begeerte" e. dgl. zou men geneigd zijn de vraag toestemmend te beantwoorden.

In 't Latijn treft ons *aestus*, *aestas*. Men pleegt deze woorden

---

In 't Çatapatha-Brâhmaṇa 6, 1, 2, 22 wordt *iṣṭakâ* in verband gebracht met *iṣṭa*, geofferd. Dat is eene hiëratisch-dogmatische etymologie, zooals wij er veel in de Brâhmaṇa's aantreffen, en die, als alleen van toepassing op specifiek Indische offergebruiken, reeds te niet wordt gedaan door 't voorkomen des woords in de Zend-Avesta, en in eenigszins gewijzigden vorm ook in de overige Iraansche talen.

af te leiden van den wortel *αἰϑ*, Skr. *idh* (*aidh*), waarvan o. a. *aedes* komt, doch hoe kan *dht* in 't Lat. in *st* overgaan? Van *fido* komt *fisus*, niet *fistus*. In 't algemeen, zooals men weet, gaan *dt*, *dht*, *tt* in 't Latijn na korte klinkers in *ss*, na lange in *s* over; met welk recht neemt men dan bij *aestus* eene uitzondering aan? Het is waar, dat in betrekkelijk laten tijd *comestus* naast het oudere *comesus* voorkomt, maar men vindt nooit *esturio* voor *esurio* e. dgl. Een vorm als *est* van *edo* bewijst niets tegen vaststaande klankregels, want hij laat zich gereedelijk verklaren uit gewaande analogie, op de wijze van 't Vlaamsche *hij wilt* voor *wil;* Eng. *he dares*; Nnl. *durft;* Nnl. *deugt*, Nhd. *taugt*. — Het Grieksche *αἰσϑός* kan men bij *αἴϑω* laten, al is het niet onbetwistbaar. — Aangaande het Lat. *aerumna* durven wij niets stelligs zeggen, maar zooveel is zeker dat de beste vertaling er van in 't Skr. zou wezen *tapas*, *manas-tâpa*, en dat de oorspronkelijke beteekenis van *tap* als »gloeien" vast staat. Het Lit. *aisus*, bitter, treurig, schijnt ons vermoeden te bevestigen.

Verder behoort bij *is*, *ais* het Lat. *aes*, Got. *ais* en *eisarn*, Sk. *ayas*, enz. Deze woorden beteekenen zoowel erts, koper, als ijzer; omvatten dus juist de beteekenissen van het Skr. *lohá*, hetwelk, uit een ouder *lodha*, *rodha* gesproten, etymologisch en in zin overeenkomt met Lat. *rudus*, *raudus*, Slawisch *ruda*. Volgens de Indische taalkundigen duiden *ayas* en *loha* ook wel eens goud aan, al is dit aan twijfel onderhevig; uit *triloha* blijkt dat soms ook zilver onder den naam *loha* begrepen is. Dewijl *loha* »rood, roodachtig" beduidt, zou ook aan 't synonieme *ayas* dezelfde beteekenis ten grondslag kunnen liggen: eene beteekenis die zich licht uit den rossen gloed van de opkomende zon, van 't vuur enz. kan ontwikkeld hebben. Reeds Grimm (DW. onder *erz*) opperde de gissing dat *aes*, *ais* uit een te veronderstellen »*eisan*, *ais*, leuchten, glühen, brennen", te verklaren is, en hij maakt daarbij deze treffende opmerking: »skr. berühren sich *hêma* aurum und *hêman* glacies (= *χειμών*), weil eisberge am gipfel von der sonne leuchten." Ook voelde

Grimm dat ons *ijs*, Bakt. *içi* (voor *ĭṣi*), Npz. *yakh*, Ossetisch *ikh* met *aes* samenhangt. In 't artikel *eis* uit hij zich in dezer voege: »unmittelbar verwandt scheint das mit *eis* die vorstellung des glanzes wie der härte theilende *eisen*." Hoe moeielijk het ook zij, ons in volle mate den indruk voor te stellen die ijs, voor 't eerst aanschouwd, op den beschouwer maakt, zooveel gevoelen wij toch, dat een bevrozen vlak ons in de eerste plaats door zijne schittering treft. Raakt men daarop voor 't eerst ijs aan, dan brengt het den indruk van verschroeiing te weeg: de wetenschap der scheikunde heeft ons geleerd waarom zulks het geval is. Van daar het *natuurlijk* verschijnsel dat ons woord »vriezen" in 't Skr. teruggevonden wordt in *pluṣ*, dialektisch *pruṣ* »verzengen." Alleen in *pruṣvâ*, bevrozen water (= *himâmbhas*) is de ontwijfelbaar overoude bijbeteekenis „vriezen" nog bewaard gebleven [1]). Het is dus heel wel mogelijk dat in *ijs* het begrip van schitteren met dat van branden, verschroeien vereenigd is. Tot denzelfden stam als ijs behoort het On. *eisa*, gloeiende asch, volgens Cleasby-Vigfusson vooral voorkomende in de alliteratie *eisa ok eimyrja*. Het komt derhalve in beteekenis geheel overeen met Ags. *ysele*.

Om niet te veel van het geduld des lezers te vergen, zullen wij niet te veel voorbeelden aanhalen en ons bepalen tot eenige opmerkingen over het in meer dan één opzicht belangrijke Baktrische woord *aeṣma*, toorn [2]). Hoe gloed en toorn samenhangen, behoeft geen verklaring; bewijzen zijn uit allerlei talen, Indogermaansche en andere, te putten. Wel is het noodig op te merken dat »toorn" in onze taal synoniem is met »drift", en aangezien Skr. *iṣ*, *îṣ*, *eṣ* een onstuimig voorwaarts gaan, vijandig aanvallen uitdrukken, kan zich *aeṣma*, zal iemand zeggen, evengoed hierbij aansluiten. Zeker; maar de begrippen onstuimig

---

1) Ook de Javanen, die vorst slechts op de hoogste bergen van hun land kennen, drukken „vriezen" uit met *tunu*, d. i. branden.

2) *Aeṣmo-daevo*, de demon des toorns, speelt, gelijk men weet, eene rol in het Boek Tobias, en van daar uit heeft hij als Asmodaeus zijnen weg gevonden naar de Christenwereld.

en vurig, alsook van woedend aanvallen, zijn zoo nauw in de natuur der dingen verbonden, dat in *iṣ*, *îṣ*, *eṣ* dat alles opgesloten ligt. Men voelt als het ware den samenhang als men ook in 't On. bijv. *ganga eisandi* vertaald vindt men »to go dashing through the waves" [1]) met *eisandi uðr* »foaming waves", waarbij men desnoods aan onze »branding der zee" denken kan. Om op *aeṣma* terug te komen. Het bestendige epitheton van *Aeṣma* is *khruvi-dru*. Men kan er over twisten of *khruvi* in deze samenstelling bloed beteekent dan wel een verkorte vorm is van *khrûra*, Skr. *krûra*, het doet hier niets ter zake: etymologisch spruiten beide, benevens Skr. *kravis*, Lat. *cruor*, *crudelis*, Slaw. *krŭvĭ*, enz. uit één stam. Nu is er reden om te onderstellen dat het klaarblijkelijk dichterlijk en gewijd epitheton *khruvi-dru* op eenigszins verbloemde wijze het wezen van *Aeṣma*, althans in de opvatting van de omgeving des zieners, uitdrukt. Geheel in den geest der oude zienerskunst bevat het epitheton eene toespeling op den aard van hem dien men wil kenschetsen. Waarom koos men nu *khruvi*? Omdat men een verwant begrip in *aeṣma* ontdekte; het behoeft niet juist »bloed" geweest te zijn, doch zelfs dit is denkbaar, want evenals in het Gr. *αἷμα*, uit *aesma*, kan ook in 't Iraansch een *aeṣman*, of zelfs een mannelijk *aeṣma*, in denzelfden zin bestaan hebben. Wij hebben echter gezien dat *is*, *îṣ*, zich in meer dan één richting ontwikkeld heeft, dat het ook een onstuimig aanrennen te kennen geeft. Welnu, ook dit heeft men in de samenstelling *khruvi-dru* uitgedrukt: *dru* is vijandig toeijlen, woedend aanvallen, in de Zend Avesta uitsluitend van booze wezens gezegd, in 't Skr. *dru* ruimer »loopen." Het lag des te meer voor de hand *dru* in het epitheton te pas te brengen, omdat Aeṣma als een hoofd van demonen deze »vijandige aanvallen laat doen", *drâvayaiti* [2]).

---

1) Men vertale slechts Engelsch *dash* in 't Latijn, en krijgt dan *ardor;* wat genoeg zegt.

2) Hoe *khruvi-dru* het best te vertalen is, laat ik daar. Vermoedelijk kan men tot het einde der dagen over de vertaling blijven twisten. De vraag is of dergelijke epitheta wel vertaalbaar, d. i. logisch vertaalbaar zijn. Men kan ze vergelijken met

Overgaande tot den wortel *as* (*âs*), kunnen wij beginnen met ons te beroepen op het getuigenis der Indische taalkundigen, die daaraan de beteekenis o. a. van *dîpti*, d. i. vlammen, in brand staan, schitteren, toekennen. Aangezien de Indiërs geen adjectief of substantief waarin zich gezegde beteekenis openbaart van *as* = *dîpti* afleiden, kunnen zij zulk een wortel *as* kwalijk om etymologische redenen opgemaakt hebben, en moet er een werkwoord *ásati*, *ā́sate* voorhanden geweest zijn, al is er tot nog toe geen voorbeeld uit de literatuur bekend. De juistheid der Indische opgave wordt gestaafd door 't boven behandelde Ohd. *essa*, Finsch *ahjo*. — Als de zooeven beproefde verklaring van *αἶμα* uit *is*, *ais* gegrond is, kan het ons niet verwonderen dat van den zinverwanten wortel *as* gevormd is Skr. *asan*, *ásṛj*, *asra*, oud Lat. *assar*, Lettisch *assins*, bloed. Het Bakt. woord voor bloed is *vohuna*, *vohuni* (uit ouder *vasuna*, *vasuni*), verwant met Skr. *vasâ*, vet, vischtraan, en *vâsiṣṭha*, bloed. Vermits *vas* evengoed synoniem is met Skr. *as* »wezen, zijn", als verwant met *uṣ*, is het niet zoo dadelijk uit te maken of bloed en vet hun naam te danken hebben aan 't warme en blinkende waardoor ze zich onderscheiden dan wel of ze beschouwd werden als 't wezenlijke der levende wezens. Doch het afgetrokken begrip van »wezen, zijn" is al een zeer laat gewrocht van den menschelijken geest, veel later dan de voorstelling van bloed en vet. Andere woorden voor bloed, als Skr. *rudhira*, *rohita*, *rakta* zijn in allen gevalle naar eene uiterlijke hoedanigheid genoemd, en dewijl woorden van denzelfden stam als *rudhira*, en ons *rood* ook erts, ijzer, koper benoemen, is het begrijpelijk dat *asan*, *asṛj* komen kan van een met *is* verwanten wortel, van welk laatste eene andere benaming van erts, enz. is afgeleid [1]). Bij *asan* brengt Fick ook Gr. *εἶαρ* *ἔαρ* Dor. *ἦαρ* Boeot.

verscheidene eigennamen, als *Hildegonde*, *Geertruide*; *Yajñasena*, *Vasantasenâ*, enz. De bestanddeelen van zulke samenstellingen wekken zekere voorstellingen op, roepen zekere beelden voor den geest, die de verbeelding op de eene of andere manier met elkaar in verband brengt, doch recht vertaalbaar zijn zij niet.

1) Terloops zij aangeteekend dat Skr. *medas*, vet, en Slaw. *mědĭ*, erts, tot elkaar

ἴαρ; in hoofdzaak heeft hij stellig gelijk; de vraag is alleen, of het niet uit *eisar* gesproten is, dus bij *is* behoort, gelijk *αἷμα*.

In het Lat. *āra*, oudtijds *āsa*, altaar, oorspronkelijk »vuur-offerplaats" (vgl. *ara sepulcri*, brandstapel, bij Vergilius) is de beteekenis branden, vlammen van *as* licht te herkennen. In *āresco* (dat wij ontstaan achten uit *asesco*) *aridus* komt het begrip van verdrogen op den voorgrond, gelijk in het secundaire *ἄζω*, *ast*, *ozd*.

Terwijl de meeste Germaansche talen, met het Gotisch te beginnen, voor erts *ais*, enz. bezigen, bezit het Ohd. daarvoor ook *aruzi*, *aerezi*, Nhd. *erz*. Men mag, ook zonder het voldingende bewijs te kunnen leveren, het voor zeker houden dat de *r* hier uit *s* ontstaan is, zoodat *erz*, daargelaten den uitgang, tot *ais* staat als Ndl. *ast*, Slaw. *ozd* tot Ndl. *eest*. Ons Geldersch *oer* komt, wat de klinkersterkte betreft, overeen met Lat. *āresco*, tenzij het zich ontwikkeld heeft uit *ôur*, zgn. Vṛddhi van *us*, in welk laatste geval het zich zou aansluiten bij 't On. *eyrir*, Zw. *öre* [1]).

Om niet al te uitvoerig te worden, zullen wij alleen nog Skr. *as-ita*, zwart — vgl. Eng. *black* met ons *blaken* — aanstippen, en andere afleidingen, gedeeltelijk zeer onzeker, zooals Skr. *asura*, Bakt. *ahura* en *ahu*, Germ. *ansu* — vermoedelijk niets anders dan oude synoniemen van *deva* en *râjan* — laten rusten.

Als variant van den wortel *as* = *dîpti* geven de Indiërs een *aṣ* op. Zulk eene verwisseling van den dentalen met den

in dezelfde betrekking staan, wat de beteekenissen aangaat, als Skr. *vasâ* (van *vas*, syn. met *as*) tot *aes* (syn. met *as*).

1) Bij *us* behoort ook On. *aurr*, klei, dat van Noorsch *esja*, klei, weinig of niet in beteekenis verschilt; verklaarbaar omdat *us* en *as* op hetzelfde neêrkomen. Of de klei zoo genoemd is naar het vettige er van of naar de kleur van roode leem, is moeielijk uit te maken. Uit eene voorgaande noot is gebleken hoe in Slaw. *mêdi* vergeleken met Skr. *medas* de begrippen van vet en erts uit één wortel spruiten. Het Skr. *medinî*, aarde, is eer als »vette klei bevattende" dan »mineraal (Skr. *dhâtu*) bevattende" te verklaren, doch beide is mogelijk.

cacuminalen sisklank achter *a* komt meer voor, zonder dat men eenige reden er voor kan ontdekken; bijv. *maṣî* en *masî*, inkt; *laṣva*, danser, naast *lâsya*, dans. Dezelfde verwisseling van cacuminaal en dentaal heeft plaats met *r* en *l*; bijv. *rohita* en *lohita*, rood; *roman* en *loman*, haar op 't lichaam [1]. Uit dit *aṣ* is mogelijkerwijze *ấṣṭra*, aether, en *âṣṭrî́*, vuurplaats, keuken, voortgekomen. Het laatstgenoemde woord herinnert ons, wat den vorm aangaat, aan het Lat. *ustrina*, hetgeen ons versterkt in 't vermoeden dat de wortel er van een synoniem van *us* is, maar ons niet helpt als wij den klank van dien wortel wenschen op te sporen. In het Indisch, vooral in 't oudere tijdperk, is een *âi* zoo dikwijls in *â* overgegaan, — bijv. in *râs* voor *râis* (*râys*); *sakhâ* (voor *sakhâiḥ*); *dâvika* voor *dâivika*; den zeldzamen Vedischen en Pâli datiefuitgang *â* voor *âi*, later geheel verdrongen door *âya*, — dat de ontwikkeling van *âṣṭra* en *âṣṭrî* uit *âiṣṭra*, *âiṣṭrî* niet tot de onmogelijkheden behoort. Zelfs aan *âu* zou men kunnen denken, blijkens *gâm*, *gâs*, *dyâm*, waarvan wij de tegenhangers, en wel op veel ruimer schaal, aantreffen in de overige Idg. talen.

Passen wij de verkregen uitkomsten toe op het geval van *ast*, *eest*, *ozd*, dan komen wij tot de gevolgtrekking, dat Ndl. *ast* = Slaw. *ozd*, en Ndl. *eest* voortgekomen zijn uit twee verwante wortels [2]. Wegens de volledige overeenstemming tusschen

---

1) In andere gevallen berust de verwisseling op eene natuurlijke neiging om twee uiteenloopende beteekenissen die zich uit één grondbegrip ontwikkeld hebben, ook door eene geringe wijziging van klank te onderscheiden. Bijv. *bhâṣ*, spreken, is eene variatie van *bhâs*, lichten, zich openbaren, zooals voldoende blijkt uit vergelijking van den primairen wortel Skr. *bhâ*, lichten, met Gr. φάναι, Lat. *fari*. Zoo ook is *laṣ*, lust hebben, een variant van *las*, dansen, springen, vrolijk zijn, dartelen; intusschen is de dentaal bewaard in *alasa*, lusteloos, en de *ṣ* daarentegen gebruikt in *laṣva*, danser. Een derde voorbeeld is *praṣṭha*, aan de spits staande, en *prastha*, bergvlakte, bij *pra* + *sthâ* behoorende. Hetzelfde is van toepassing op *r* en *l*; bijv. *rocana*, licht, lichthemel; doch *locana*, oog. Dit alleen tot toelichting van een gevoelen, en geenszins tot bestrijding van andere theorieën, die hier misplaatst zou wezen.

2) Men zou ook kunnen zeggen: wortelvarianten, hoewel wij dezen term liever bewaren voor zoodanige verwante wortels, die een gering verschil in hun medeklinker-bestanddeelen vertoonen; zooals Skr. *skabh*, *stabh*; Skr. *çad* en causatiefstam

ast en *ozd*, is het waarschijnlijk dat wij beide moeten ontleden in *azd* en *aizd*, secundairen stam van *as*, *is*, en het Idg. suffix *o*, Skr. *a*, in 't mannelijk; misschien met vrouwelijken bijvorm op *-â*, in *eiste*, *este*. De mogelijkheid dat er in *ast* en *eest* — niet in *ozd* — een ander suffix kan schuilen, willen wij geenszins ontkennen. Mannel. en onzijdige substantieven op *-to*, als ook vrouw. op *-tâ* duiden nu en dan aan »waartoe zekere ruimte dient'', en bij uitbreiding eene voor zekere verrichting geschikte plaats [1]). Voorbeelden zijn *κοῖτος*, *κοίτη*; Skr. *asta* (onz.), woning. — Het suffix in Ohd. *essa*, Finsch *ahjo* is ook niet recht duidelijk; het kan *-yâ* wezen, doch ook *syâ*, hetwelk, achter eene *s*. uit *tyâ* gesproten, te vergelijken ware met Bakt. *iṣtya*, al is dan ook de functie van 't suffix hierin niet dezelfde. Of de *ei* van Ohd. *eissa* den Umlaut van *a* voorstelt dan wel uit den verwanten wortel van *eest* te verklaren is, laten wij onbeslist.

De slotsom van ons geheel betoog komt hierop neêr, dat wij ons gedeeltelijk aansluiten bij het gevoelen van Kluge, gedeeltelijk bij dat van Franck. Met den eerste gaan wij mede, in zooverre wij oordeelen dat *esse* niet af te leiden is uit *idh*, *aidh*; met den tweeden, in zooverre wij toch wel een zekeren samenhang tusschen *esse* en *eest* aannemen.

NASCHRIFT.

Het voorgaande stuk was reeds geschreven en voor dit tijdschrift bestemd, toen mijn vriend Cosijn mij opmerkzaam maakte

---

çâti; Idg. *pet*, Skr. *pat* en Skr. *pad* (waarbij *pada*, *πεδίον*); *ged* (met velare *g*), Skr. *gad*, en *get*, Got. *giþan; sk-t*, waarbij *σκότος*, ons *schaduw*, en Skr. *chad* (uit *skad*); Skr. *kṣad*, snijden, slachten, en Germ. *skathjan*, enz.; *met* (Got *mitan*) en Lat. *metior; mṛd* (Skr. *mṛdu*, *βραδύς*) en *mṛdh* (*μαλθ-*, Germ. *mild-*); Skr. *mah*, (groot; *mahilâ*, vrouw; Got. *magus*, *mawilô*) en *μέγας*, Got. *mikils*; Skr. *vap*, weven, en Skr. *vabh* (*ûrṇavâbha*), *ὑφ*; Bakt. *vip* en Gr. *οἴφω*.

1) Men vergelijke zulke woorden als bij ons *woning*, *uitspanning*, *stalling*, die aanduiden eene plaats waar men woont, uitspant, stalt, zonder dat men daarom mag zeggen dat *ing* een plaatsaanduidend suffix is.

op Osthoff's Etymologica in PB. Beiträge XIII, 396. Na inzage bleek mij dat Osthoff in menig opzicht mij voor was geweest, hetgeen mij innig verheugde, doch geen reden voor mij opleverde om mijn opstel achterwege te houden. Het kan geen kwaad, als men versterkt wordt in de overtuiging dat de feiten wel luid moeten spreken als twee personen, geheel onafhankelijk van elkander en een onderzoek van verschillenden kant aanvangende, in veel opzichten tot dezelfde uitkomsten geraken. Daarenboven bevat Osthoff's opstel eenige opmerkingen die in 't mijne ontbreken, en omgekeerd, zoodat beide stukken elkaar aanvullen.

H. KERN.

WASE.

In dit Tijdschrift (I, 30) wordt uit de Keurb. v. Brielle het volgende aangehaald: »So wye ... aerde off woese in die kille werpt", en daarbij aangeteekend »woese, l. waese = graszoden, hd. *Wasen*, fr. *gazon*". De verordening wil het verzanden der rivier beletten: daarom is het waarschijnlijk dat *off* hier (schijnbare) gelijkstellende kracht heeft, gelijk lat. *sive*; m. a. w. dat waese hier niet: graszoden beteekent, maar synoniem is van slijk. »Waese, j. Wase: fland. holl. j. Slijck. *Limus*, *lutum*, *coenum*, KIL.; verg. ald. »Waesigh sand, *arena subnigra pulvini*, *pulvinus subniger*". In stede van fr. *gazon* kunnen wij dan ook het insgelijks van wase afkomstige fr. *vase*, slib, modder, stellen.

Antwerpen. E. SPANOGHE.

VELTHEM'S SPIEGEL HISTORIAEL.

TEKSTCRITIEK.

II. Plaatsen uit die hoofdstukken van Velthem's Spiegel Historiael, waarvoor Heelu's Slag bij Woeringen als bron heeft gediend.

De *slag bij Woeringen* is gedeeltelijk woordelijk, gedeeltelijk, niet beknopt, maar verkort, door Velthem in zijn Spiegel opgenomen.

»De breede excerpten uit Jan van Heelu," waarvan Jonckbloet, *Gesch. der Mnl. Letterk.* Dl. III, blz. 205 gewaagt, geven Velthem eigenlijk meer lof, dan hij verdient. Immers van een schiften van hoofd- en bijzaken is bij hem geen sprake; nu eens schrijft hij Heelu letterlijk in alle uitvoerigheid na, dan weer laat hij juist verzen weg, die voor den samenhang onontbeerlijk zijn, zoodat wij van vele plaatsen niets zouden te recht brengen, indien wij Heelu ter vergelijking misten. De hoofdstukken der eerste drie boeken van Velthem's Spiegel, die daardoor nu kunnen verbeterd worden, zijn reeds door de uitgevers van Maerlant's Spiegel Historiael bijeengebracht, zie *Sp. Hist.* Dl. III, blz. 463 *a*, en vergelijk verder Te Winkel, *Gesch. der Nederl. Letterk.* Dl. I, blz. 358 en noot 2. Ik zal hier geene dorre opsomming laten volgen van de plaatsen bij Heelu, door Velthem gebruikt; bij nauwkeurige lezing blijkt, dat van het 8948 verzen lange gedicht van Heelu, in den Spiegel met grootere en kleinere tusschenruimten vs. 111 tot vs. 8930 is ingelascht. Het ware te wenschen, dat Velthem van het na vs. 8930 meegedeelde omtrent Rudolf van Habsburg's kroningsjaar ook nog nota had genomen; zeker zou de nu zoo verwarde geschiedenis van dezen keizer in Velthem's Spiegel er bij gewonnen hebben.

Bij vs. 111 begint Heelu de korte levensschets van hertog Hendrik III van Brabant. Hiermede komt overeen bij Velthem het begin van cap. 40 uit het eerste boek.

Alvorens echter daarover te spreken, eerst een enkel woord over hetgeen voorafgaat. Na de opdracht aan »Vrouwe Margriete van Inghelant," »keert hi hem ter yeesten" in vs. 82, en wel met eene korte herinnering aan het onrustige leven van Hendrik II, hertog van Brabant, vs. 83 tot vs. 110. Ook Velthem spreekt over dezen Hendrik (cap. 2 vs. 7 vlg. en cap. 35 vs. 1—12), en zelfs nog met een enkel woord over diens vader Hendrik I (cap. 2, vs. 3), waarvan Heelu geen melding maakt. Het is dan ook niet met het doel, om Velthem aan Heelu te toetsen, dat ik dit mededeel; maar om Velthem te zuiveren van de blaam, als zou hij zich in die hoofdstukken over de Brabantsche Hendriks vier malen hebben vergist, zooals Le Long »Voorreeden" blz. 4, gelieft te zeggen. Het feit is, dat Velthem zich eenmaal, doch Le Long zelf zich driemaal vergist, alleen in cap. 2, vs. 2 en 3, waar hij Machteld van Brabant gemalin van Floris IV van Holland, eene dochter van Hendrik II in plaats van van Hendrik I noemt (vgl. Melis Stoke, III, 587, aanteek.), is Velthem in de war; immers Willem I, graaf van Holland, had in den zomer van 1214 nog juist bijtijds Otto's partij verlaten, om niet door den slag van Bouvines in diens val te worden medegesleept, en zich verbonden met diens tegenstanders, waartoe ook Hendrik I (1190—1234) van Brabant behoorde. Dit verbond was bezegeld door de verloving van Machteld, Hendrik's dochter en den vierjarigen zoon van Willem, den lateren Floris IV.

Velthem had dus met Stoke *seersts* Heinrix »in plaats van *smiddels* (d. i. *des middelsts*, nl. van drie, dus *tweeden*) behooren te schrijven.

Voor het overige zijn de bezwaren van Le Long ongegrond, zooals blijken kan aan een ieder, die geduld heeft, zich een oogenblik genealogisch en chronologisch te verdiepen in de verhouding van graaf Willem II van Holland (den

Roomsch-koning) tot de meergenoemde Brabantsche hertogen [1]).

I.

Reeds dadelijk in cap. 40 is bij Velthem de tekst in de war, maar hij kan uit Heelu worden hersteld. Heinric, Lantgrave van Doringen, halve broeder van Hendrik III van Brabant, had niet kunnen bewerken, dat hij Mombore van Brabant werd na diens dood. Hij verlaat het land;

vs. 31. Doen woude oprechten die geleeke
Mijn Here Heynric van Gasebeke.

waar Heelu heeft vs. 149:

Woude op rechten sine gebreke
Her Heinric van Gaesbeke.

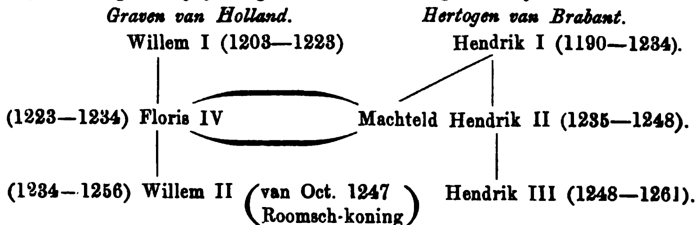
Was Velthem niet te begrijpen [2]), Heelu is duidelijk: *Sine* (d. i. *des Lantgraven van Doringen*) gebreke wilde Her Heinric van Gaesbeke oprechten, m. a. w. Heinric van Gaesbeke wilde herstellen het *ontbreken* van den Lantgrave; hij wou dus in de ontstentenis voorzien, en wel door zelf Mombore te worden.

Lees derhalve ook bij Velthem:

vs. 31. Doen woude oprechten die gebreke
Mijn Here Heynrich van Gasebeke.

Die in *sine* te veranderen schijnt mij overbodig, en is misschien

1) Het volgende lijstje moge het overzicht vergemakkelijken:

2) Het Hs. bewijst, dat de fout niet van Velthem, maar van Le Long is; er staat duidelijk *die gebreke*.

zelfs verkeerd. Immers men kan eigenlijk niet van *ontstentenis* spreken bij het vertrek van iemand, die de regeering niet in handen heeft kunnen krijgen. En de gestorven hertog is te lang geleden genoemd, om daarop *sine* nog betrekking te laten hebben. »Die gebreke" dus als »de ontstentenis" zonder nadere aanwijzing.

Alleen bij de opvatting van *gebreke* als *dat*, *waarin hij* (de Landgraaf) *te kort was geschoten*, zou de lezing *sine* boven *die* de voorkeur verdienen. De samenhang laat die beteekenis zeer goed toe en daar *gebreke* in den zin van *ontstentenis* nog niet is opgeteekend, terwijl in de beteekenis van het *te kort schieten* andere plaatsen (*Mnl. Wdb.* op gebrec 4, gebreke 2) ook hier die opvatting kunnen steunen, heeft deze zeker veel voor. De lezing van Heelu zou dan in haar geheel de voorkeur verdienen en beteekenen: »Toen wilde Heinric van Gaesbeke tot stand brengen, wat den Landgraaf niet was gelukt."

II.

VELTH. I, 40, 62: HEELU 174. — Het aantal liefhebbers, die Mombore van Brabant willen zijn, maakt, dat herhaaldelijk het woord *Mombore* wordt genoemd. En als wij dan Velth. I, 40, 59 vlg. van »Vrouwe Alijs," de weduwe van Hendrik III, lezen, dat zij

doe dachte . . . . .
en vs. 61. Dat engeen van allen desen
Des lants *orbore* soude wesen;

dan is de vraag, of er in plaats van *orbore* misschien *mombore* te lezen is, zeer natuurlijk. Ik meen evenwel, dat de lezing *orbore* volkomen in orde is: »Geen van al die candidaten zou het land nuttig of voordeelig zijn," zoo dacht »Vrouwe Alys, die *behindich* was ende *wijs*." De mededeeling, dat zij *schrander* en *verstandig* was, past veel beter, wanneer zij beweert, dat men geen vreemden in het land moet halen, daar zij het land geen nut zullen aanbrengen, dan wanneer zij een-

voudig zegt: »Geen van die allen zal het land besturen." Daarenboven Heelu 173 en 174 heeft dezelfde lezing:

Dat engheen van alle desen
Des lants orboer en soude wesen;

wat eene reden te meer is, om met veranderen voorzichtig te zijn, en ten slotte heeft Heelu ook elders *orbor* in dien zin gebruikt. Hij zegt vs. 525 en vlg.

Heinric niet en was soe vroet,
Dat orbor ware ochte goet
Den lande, dat hi bleve here.

De datief *den lande* wordt door *goet* geëischt, maar zou geen bezwaar zijn, ook al hing die alleen van *orbor* af; *orbor* als adjectief met een datief, of als substantief met een genitief verbonden doet aan de beteekenis niets af (vgl. nog: »het is voor uw *nut*", subst. en »het is u *nut*", adj.).

Velthem, die in cap. 43 deze plaats letterlijk heeft overgeschreven, vergat bij ongeluk juist vs. 526: »Dat orbor ware ochte goet", zoodat nu bij hem, vs. 525 van Heelu, in cap. 43, vs. 17: »Heinric niet en was so vroet", zonder rijmregel staat.

Om de drie bovengenoemde redenen geloof ik dus, dat wij tegen Heelu's bedoeling handelen, zoo wij *orbore* in *mombore* veranderen.

III.

VELTH. I, 40, 78 vlg.: HEELU, 192, vlg. Eenvoudig het afschrijven dezer parallelplaatsen zal de fouten in den Spiegel doen zien.

Velth. Ende daerna cortelike oec *vorden*
Die Biscop entie Grave beide
Ute Brabant met behindicheide
Van der Monborscap gedaen,
Want selve *wouden si* onderstaen.

Maer die Hertoginne, Vrouwe Allys,
Heren Godeverde van Perwys,
Ende Heren Wouteren Bertoude,
Riep si te rade;

Heelu. Ende daer na, cortelinghe, *worden*
Die bisscop ende die grave beide
Uut Brabant, met behindicheide
Van diere montborescap gedaen;
Want selve *woude sijt* onderstaen,
Die hertoginne vrouwe Aleys.
Heeren Godevaerde van Parweys,
Ende heeren Wouter Berthoude
Riep si te rade.

Een paar verzen verder wijkt Velthem even van Heelu af, zonder evenwel den zin te bederven, zoodat verandering overbodig is.

Velth. heeft vs. 91 vlg.:

Here Godevard van Perwys starf
Daer nae sciere; ende doe verwerf (*l.* verwarf)
Die Monborscap van den lande
Here Wouter Bertout in sine hande;

waarvoor Heelu vs. 205:

Her Godevaert van Parweis starf
Daer na sciere, ende doe warf
Die montborscap van dien lande
In heeren Wouter Berthouts hande.

Gingen wij voort met Velthem en Heelu vers voor vers te vergelijken, zoo zouden wij nog in ditzelfde caput zien, dat door *si twee* in *die doe* te veranderen en door nog een *doe* in te lasschen bij Velthem een driemaal herhaald *doe* een cacophonie veroorzaakt, waaraan Heelu vreemd is, en dat Velthem ten slotte, om twee verzen te kunnen uitwinnen, maar geëindigd is met

98 Ende holpen doe der Vrouwen met eeren.

in plaats van (Heelu 212):

Ende holpen met grooter eeren
Der weesen moeder, diere vrouwen
Brabant vermontboren met trouwen.

Eene doorgaande vergelijking van de twee teksten, zoodat zij, als het ware, naast elkaar werden gedrukt, zou zeer zeker hunne onderlinge verhouding en waarde het best doen zien. Dit zou hier echter te ver voeren, en daarom wil ik, na dit staaltje van Velthems wijze van doen, mij voor het vervolg bepalen tot die plaatsen, die bij Velthem niet slordig alleen, maar bepaald fout zijn. Daar het niet altijd gemakkelijk is de grens aan te geven, zal het den een misschien dunken, dat ik te veel, een ander, dat ik te weinig geef: ik zal trachten het juiste midden te bewaren.

IV.

Velth. I, 41, 46: Heelu 270. Nog zijn de moeilijkheden over het Momborescap niet ten einde; de Heer van Wesemale voelt zich verongelijkt, daar hij niet als raadsman van Vronwe Alys is aangenomen. Hij heeft van een twist in Leuven gebruik gemaakt om die stad te winnen, en beoorloogt nu van daar uit allen, die de Hertogin-weduwe steunen. De binnenlandsche beroerten dreigen Brabant eene gemakkelijke prooi te doen worden voor elken buitenlandschen vijand, die, zooals Otto van Gelre, er op loert.

»Dus" zegt Velth. vs. 45:

Dus moesten dese jonge wesen
Van Brabant tilijc voren resen.

Het gevolgtrekkende *dus* in vs. 45 en het onverklaarbare *voren* in vs. 46 doet ons alweer naar Heelu grijpen. Misschien zal men ook zonder Heelu vragen: *voren* l. *varen*, d. w. z. »resen varen" »krijgstochten ondernemen?" Maar waartoe zouden die kleine kinderen een tocht moeten doen, als het land wordt

bestookt? Nog te jong om te regeeren, zullen zij den buitenlandschen vijand toch niet moeten beoorlogen?

Slaan wij Heelu op, zoo zien wij, dat die twee verzen de eerste twee zijn van een zevental, waarvan voor het juiste begrijpen de andere vijf niet gemist kunnen worden.
Heelu heeft vs. 269 vlg.:

Daer bi moesten die jonge weesen
Van Brabant tileec reesen
Ghewapent achter lande riden,
Ghelijc oft si souden striden,
Om dat beide riken ende armen
Te voorder soude ontfarmen,
Dat mense soude des lants verdriven.

Nu is alles duidelijk: die jonge zonen van den overleden Hendrik III moesten geheel gewapend eene reis door Brabant doen, om bij rijk en arm medelijden op te wekken en zich zoo van den trouwen steun der ingezetenen te verzekeren. Ook het gevolgtrekkende *Daer bi*, Velth: *Dus* is volkomen juist, nu in vs. 273 het doel van die gevolgtrekking is opgegeven. *Reesen riden* van Heelu is door Velthem in *resen varen* veranderd; door het rijm gebonden, moest hij echter *varen resen* schrijven, aangezien hij de volgende regels wou overslaan en dus de gelegenheid miste, om als Heelu, het werkwoord in het volgende vers te brengen. Echter, alhoewel voor Velthem's geweten eene verkeerde woordschikking geen onoverkomelijk bezwaar zou zijn, bestaat de mogelijkheid, dat hij *reesen* als infinitief heeft opgevat, zoodat *reesen* en *gewapent riden* bij Heelu naast elkaar staan, terwijl *varen resen* bij Velthem beteekent: *zich opmaken om een' tocht te doen;* vgl. *varen spelen*, nu *spelevaren*. In dat geval is de woordschikking in orde, zoowel bij Velthem als bij Heelu.

In vs. 243 kan Heelu's onbegrijpelijk *hi toech hem doe* naar Velth. II, 41, 21 in *hi toech daer* geëmendeerd worden, wat niets te wenschen overlaat.

V.

Velth. I, 41, 59: Heelu 293. Na terloops gewezen te hebben op de slordige uitlating van *ende* in vs. 47 (vgl. Heelu vs. 277), waardoor ook de interpunctie in de war is geraakt, en het foutieve *dat* in vs. 68, waar alleen *datten* (Heelu vs. 304) een' zin geeft, moeten wij nog bij eene plaats in dit hoofdstuk stilstaan. Van een belegerd kasteel zegt Velthem:

vs. 58 Die casteel hadde mure ende grachte,
Dat een scilt wel mochten beiden.

Van vs. 59 zegt Le Long: »Dat een schild *wel konde afkeeren.*" Werden de schilden misschien als pijlen gebruikt? Tot zulk een onzin komt men, als men zelfs het onverklaarbare verklaren wil.

Heelu bewijst ons hier een' belangrijken dienst; want voor het bedorven *scilt*, in verband met de eenigszins ongewone beteekenis van *beiden*, zouden wij zonder hem misschien niet spoedig de ware lezing hebben hersteld. Nu zeggen wij eenvoudig: Lees:

Dat casteel hadde mure ende grachte,
Dat een *sticke* wel mochte beiden.

d. i. »zoodat het 't wel een tijdlang kon uithouden", in overeenstemming met Heelu vs. 292 en 293:

Dat casteel hadde mure ende grachte
Dat een *stucke* mochte verbeiden.

De beteekenis *het uithouden* voor *beiden* zal wel geen bezwaar zijn; uit de transitieve opvatting laat die zich eenvoudig verklaren, terwijl deze gesteund wordt door Heelu's gebruik van *verbeiden* in denzelfden zin.

VI.

Velth. I, 41, 81: Heelu 329. De lezing in vs. 81 kan niet goed zijn.

Hi (de bisschop) clagede oec Clerken ende Papen,

Ende Ridders mede, ende Cnapen,
Ende sine Steden oec, met gewout
Van Mechgelne here Bertout
. . . .
Sijn erve onthoudt ende ontcrechte.

Lees (met Heelu vs. 329) in vs. 81:

Ende sine Steden, *dat* met ghewout enz.

In allen gevalle moet *dat* in het vers worden gebracht, hetzij na *oec* of in plaats daarvan.

VII.

VELTH. I, 41, 100: HEELU 354. Zeer velen heeft de Bisschop voor zijne zaak weten te winnen:

Al woudic secgen u, eu (*l.* en) conde
Van den Heren met getal (*l.* niet tgetal: vgl. Heelu 351)
Die de Bisscop met hem al
Vore Mecgelne doe gebrachte;
Daer hi ombemure ende omgrachte
Noch ander porte gene vant,
Sonder die van Brabant;

Vs. 100 is zeer zeker vreemd; uit den samenhang blijkt echter dit wel, dat de bisschop voor Mechelen niet vond, wat in vs. 100 is uitgedrukt, noch *een andere* poort, zooals vs. 101 zegt, wat volgens Mnl. spraakgebruik ook eenvoudig kan beteekenen: »noch *een* poort", maar dat hij er wel de Brabanders voor gelegerd zag. Het ligt voor de hand, dat, als er geen poort is, er ook geen muur zal zijn; door de splitsing van *ombemure* in *ombe mure* kunnen wij die gedachte in vs. 100 brengen, en dan zullen wij onwillekeurig ook het onduidelijke *omgrachte* in *om* en *grachte* scheiden. Dit tweede *om* is echter overtollig, en moet bij ongeluk in den tekst zijn gekomen; verwerpen wij het, zoo is de zin volkomen in orde:

(Mecgelne) Daer hi ombe mure ende grachte
Noch ander porte gene vant,

d. i. Mechelen, waaromheen hij geen muren en grachten, noch poorten vond.
Heelu heeft vs. 354 en 355:

Daer hi vore mure ende grachte
Noch ander porte en ghene en vant.

Ende in *no* (dat, als het er stond, volkomen goed zou zijn) te veranderen, schijnt mij niet noodig. Vgl. voor de Mnl. constructie »grachte noch *ander* porte", behalve op ander en el, vooral *Mnl. Wdb.* op dan, voegw. 3.

VIII.

VELTH. I, 42, 50 vlg.: HEELU 448. — Biscop Heinric maakt het Brabant vreeselijk lastig; het laatst heeft hij nu te Maastricht de Brabantsche rechtspleging vernietigd. Velth. vs. 48 en vlg. (bij Heelu vs. 446 vlg.) zegt nl.:

haer dingebanc
Dedi daer werpen over rucgen.

Hierop volgt onmiddellijk:

vs. 50. Een tor om hoede der brucgen
Daer reetti [1]) vore met overmoede
Dat hijt waende winnen sonder hoede
Ende stormde daer op met sinen here.

Vs. 50 wekt bevreemding, daar er van geene brug is gesproken; vs. 52 niet minder, daar wij niet kunnen zeggen, wat dat *'t* is, dat hi waende winnen; immers er gaat geen andere plaatsnaam vooraf dan *Tricht* (vs. 46) en dat is al in zijne macht. Heelu geeft hier licht; bij hem vinden wij in vs. 446 vlg.:

hare dingebanc
Dede hi daer worpen over rugge.

1) Hs. *trecti*; vgl. Heelu *trac hi*.

Te Wijc stont bi die brugge
Enen torre, om dier bruggen hoede,
Daer trac hi vore met overmoede,
Die bisscop, stormen met sinen heere.

Zoo is de bedoeling duidelijk: in Maastricht is de Brabantsche macht vernietigd; nu richt de bisschop zijne schreden naar *Wijc*, maar moet eerst de Maasbrug over, waarbij zich aan den overkant eene sterkte bevindt, die hij eerst stormenderhand moet innemen, om den toegang tot Wijc te verwerven.

Blijkbaar is: »Te Wijc stont bi die brugge", bij Velthem uitgevallen, en heeft hij tot herstel van het rijm, in het volgende vers »om dier bruggen hoede" omgezet in »om hoede der brucgen." Zoodoende nam hij evenwel den rijmregel van vs. 51 (Heelu vs. 450) weg, waarvoor hij, misschien denkende aan Wijc zonder het te hebben genoemd, invulde: »Dat hijt waent winnen sonder hoede", een vers, waaruit geen draaglijke zin te lezen is; immers *sonder hoede* kan slechts bij *t* (*Wijc?*) behooren, maar dan zegt hij tegelijkertijd, dat Wijc onvoorbereid zal ingenomen worden en door eene welvoorziene sterkte wordt verdedigd.

IX.

Velth. I, 43, 28: Heelu 537. Vrouwe Alys, weduwe van Hendrik III van Brabant, wil, dat haar oudste zoon, Heinric openlijk afstand van de regeering zal doen ten behoeve van Jan, zijn' broeder.

27. Des raets droech der oec in een
Met here Har Wouter Bertout,
Want hi was den lande hout.

Het ligt voor de hand aldus vs. 28 te lezen: »Met hare Her Wouter Bertout. Her Wouter Bertout was dus met haar (d. i. de hertogin) van hetzelfde gevoelen. De lezing wordt door Heelu 537: »Met hare, her Wouter Berthout" bevestigd. De gebruike-

lijke schrijfwijze in de hss. zal voor deze fout wel Le Long en niet Velthem aansprakelijk stellen [1]).

Op den overgeslagen regel na vs. 17 van dit caput is reeds naar aanleiding van cap. 40, vs. 62 opmerkzaam gemaakt.

In vs. 54: »hi . . . inde Alse een metten abite" is een woord vergeten. Blijkens het vervolg en in overeenstemming met Heelu vs. 573 moet er staan:

Alse een *monic* metten habite.

Dit caput is weer bijzonder rijk aan fouten als *herte* voor *herde; do* voor *doe* enz.; ook *leren* uit vs. 70 is fout en moet in *eeren* worden veranderd, blijkens Heelu vs. 599:

Want doen hi quam te diere *eeren*
Hilden hem steden ende heeren.

X.

VELTH. I, 44, 93: HEELU 863. Reeds in *Taalz.* blz. 135 heeft Prof. De Vries het onbegrijpelijke *sane terre* uit vs. 69 in *Saveterre* hersteld, d. i. *Sauveterre*, *Salvatierra*, eene Spaansche stad. Omgekeerd moet de zoogenaamde eigennaam *Vinne*, in vs. 20 van ditzelfde caput, tot *vinne* of *venne* worden, volgens eene aanteekening van Willems op de parallelplaats vs. 690 bij Heelu.

Op eene derde plaats is in dit hoofdstuk, waarschijnlijk door een verkeerd gebruik van hoofdletters, de tekst verduisterd. Karel, koning van Sicilië en Peter van Arragon zullen elkander bevechten, en wel zoo

Dat si te crite souden comen
Jegen CM op elke side
Met C ridders te stride,
Bi Bourgaus op die Geronde.

1) Hs. *h' har*, d. i. *haer har*; het Hs. heeft dus een van de beide fouten. De overige fouten in dit caput staan alle in het handschrift.

Er moet natuurlijk staan: »Dat zij, elk met 100 ridders, tegen elkaar in het strijdperk zouden komen." Maar »tegen elkander" is in het Mnl. *jegen een*, niet *jegen CM*, wat er van gemaakt is, want ongetwijfeld is deze fout niet aan Velthem te wijten, maar zal er wel *cm* uit *een* gelezen zijn [1]). Ook Heelu, vs. 863, heeft *jeghen een*.

De plaatsnaam *Bourgaus* in vs. 95 is bedorven, maar is dat ook bij Heelu, waar vs. 865 *Borgeaes* staat. Er wordt *Bordeaux* mede bedoeld; zie Willems' aanteekening op laatstgenoemde plaats.

XI.

VELTH. I, 45, 52: HEELU 1036. De jeugdige hertog, Jan van Brabant, trekt tegen Heusden op

Met selken here, getogen alsoe,
Eer hi die kempine liet daer doe,
Dattie optie borch daer boven
Te Hoesdinne lagen, daer *utgescroven* [2])
Alse musschen doen vor den sparware,
Doen si thertogen worden geware.

In vs. 52 is geen plaats voor een participium; er moet een imperfectum bestaan. Door evenwel *utescroven* in plaats van *utgescroven* te lezen, is de oorspronkelijke tekst nog niet hersteld. *Utescruven* immers zou niets anders dan *uitschroeven* kunnen beteekenen, wat hier volstrekt niet te pas komt. Heelu heeft de goede lezing, die zich hier ook wel zonder hem zou laten vinden, weer bewaard. Daar staat vs. 1036: »*utestoven* Alse musschen voor den sparware." Zie in de aant. op deze plaats nog eene bijna gelijkluidende plaats in de *Brab. Yeest.*

Vs. 50 in dit hoofdstuk van Velthem zou ter bevestiging van eene emendatie van Willems kunnen dienen in vs. 1034

---

1) Reeds het Hs. heeft $\overset{m}{c}$, d. i. CM.

2) Hs. *ut gescroven*.

van Heelu, waar *capiteine* (: *sine*) in plaats van *campine* staat (zie de aant. aldaar). De *kempine* bij Velth. immers zijn, wat Le Long er ook van zeggen moge, niets anders dan *de Kempen, het Kempenland.* Le Long's verklaring: »Eer hij het tot een gevecht liet komen", kan dus veilig vervangen worden door: »Voor hij de Kempen of Campine over was." Zoo kan ook hier, evenals wij in cap. 41 vs. 21 gezien hebben, Velthem Heelu's tekst van ingeslopen fouten zuiveren; een derde voorbeeld daarvan geeft Prof. De Vries *Taalz.* blz. 137, waar Heelu's »parlement *vernemen*" (vs. 1105) in »parlement *nemen*" wordt geëmendeerd naar Velth. II, 45, 89, terwijl omgekeerd Velthem's *pietment* voor Heelu's *parlement* moet wijken; zie *Taalz.* blz. 136.

XII.

Velth. I, 46: Heelu 1147—1354. — Dit zevende en laatste hoofdstuk uit het eerste boek van Velthem's Spiegel, dat aan Heelu is ontleend, bevat in 94 verzen het verhaal van Jan van Brabant's hulp, aan Aken verleend, en van zijn roem, in het tornooispel verworven. Heelu doet ditzelfde in ruim 200 verzen (vs. 1147—1354); niettegenstaande de bekorting dus aanmerkelijk is, kan men Velthem geen groote onduidelijkheid te laste leggen; maar op éène plaats heeft een afschrijver den tekst bedorven. Jan I van Brabant heeft ten behoeve van Aken »die Limborgeren" genoodzaakt het hoofd in den schoot te leggen.

Ende om dit haten die Limborgeren
Altoes die Brabantsce Heren.
Nochtan *quite* in allen stonden
Te Tornierspele in Tafelronden,
Waer si quamen in Vrancrike,
Ende elre oec deser gelike.

Deze verzen zijn ontleend aan Heelu, vs. 1198 tot vs. 1213, van welke zestien verzen voor Velthem vooral van belang zijn:

Daer bi hadden si sonderlinge

Om die soene grooten toren
Want si van Limborch sijn geboren,
. . . .
. . . .
. . . .
Soe datsi hen, ten tornoyen
Van diere tijt voort ane namen,
Overal daer si quamen
Datsi jeghen den hertoge keeren
Wouden, diese met grooter eeren
Hadde ghevoert te menigen stonden
Te tornoyen ende te tafelronden,
Met paruren costelike,
Jegen die heeren van Vranckerike,
Daer si groote eere vercreghen.

Onbegrijpelijk is bij Velthem in vs. 29 *quite*; door echter te lezen

Nochtan *ginc hi t*allen stonden,

in plaats van

Nochtan *quite in* allen stonden,

krijgt het vers beteekenis; ook *quam hi* zou kunnen, dat vooral in de verkorte schrijfwijze *q'm hi* graphisch niet ver van *quite* afstaat. In elk geval is het zoogoed als zeker, dat in *quite* het werkwoord verscholen zit, tenzij er eene lacune in den tekst mocht zijn.

Haarlem. CORNELIA VAN DE WATER.

BRAEUWEN — BREEUWEN (Rein. I, 2892).

Wanneer Reinaert van de koningin verlof heeft weten te krijgen om zijne pelgrimsuitrusting te voltooien met schoenen, door Isingrijn en Hersint geleverd, gaat de dichter voort: [1])

Dus hevet die valsche peelgrijn
beworven dat dher Isingrijn
al toten knien hevet verloren
van beede sinen voeten voren
dat vel algader metten claeuwen.
ghine saecht noint voghel braeuwen,
die stilre hilt al sine lede,
dan Isingrijn de sine dede,
doe men so jammerlike ontscoeide,
dat hem dat bloet ten teen af vloeide.

Grimm zegt in de aanteekeningen zijner uitgave aangaande vs. 2892: »*braeuwen*, stopfen, hier von einem vogel den man mästet, gewöhnlich vom stopfen der schiffe (kalfatern) gebraucht.... Die vergleichung des vogels der sich geduldig stopfen lässt, mit dem wolf, der die schuhe hergeben muss, ist vortrefflich". Door de latere uitgevers Willems, Jonckbloet en Martin is deze verklaring overgenomen; de eerste verstaat onder *braeuwen*: »eten opstoppen, als men aen duiven en andere vogels gewoon is te doen", de tweede voegt er aan toe: »het opstoppen van den vogel die gemest wordt, en die onbewegelijk is omdat hij op een plank wordt vastgespijkerd"; aldus uitgebreid, staat de uitlegging ook te lezen bij Verdam I, 1423.

Tegen deze opvatting is m. i. een en ander in te brengen. Niet wat den vorm betreft: nnl. *breeuwen* luidde voorheen inderdaad *braeuwen*; hierover straks. Maar is de vergelijking

1) Ik volg de uitgave van Martin, met verandering van *beden* (2890) in *beede*, en *toten* (2891) in *metten* (zie mijn: De oude en de jongere bewerking van den Reinaert, 83).

van eene kip of duif die »gepild" wordt — aangenomen dat deze ten behoeve der lekkerbekken uitgevonden kunstbewerking reeds in de Middeleeuwen bekend was [1]) — met een wolf die gevild wordt wel zoo voortreffelijk, als Grimm en die na hem gekomen zijn ons willen doen gelooven? En is de overgang van het dichtstoppen van de naden der schepen tot het „opstoppen" van vogels zoo bijzonder natuurlijk? Ik moet erkennen nooit vrede te hebben gehad met gemelde verklaring.

Ook Prof. Van Helten acht deze opvatting van *braeuwen* door niets gestaafd en op zichzelve onwaarschijnlijk [2]); daarom leest hij de beide regels aldus:

Ghine saecht*en niet een let ver*braeuwen;
Nie en hilt *iemen* stilre al sine lede.

onder verwijzing naar Rein. I (M.), 2844—2847 en Wal. 513. Een ww. met de beteekenis »bewegen, verroeren" zou hier inderdaad een goeden zin geven, doch tegen deze verandering van den tekst bestaan eenige bezwaren. Vooreerst is *verbraeuwen*, hoe treffend de parallelplaats ook zij, in zijne vorming en afleiding (mij althans) duister. Ten tweede is het de vraag of *ghine saecht* in een dergelijken zin past: gewoonlijk wordt deze epische formule gebezigd bij eene vergelijking, in welke het voorwerp van sien bestaat uit datgene waarmede iets vergeleken wordt (verg. b. v. Rein. I, 872; II, 6520); op deze plaats, aldus gelezen, behoort het, dunkt mij, niet thuis. Ten derde zou de tweede regel met een voorslag van drie lettergrepen moeten gelezen worden, iets wat in Rein. I zelden of nooit voorkomt [3]). In allen gevalle kunnen deze wijzigingen bezwaarlijk »niet radicaal" heeten, in aanmerking genomen dat a, b en p in deze lezing overeenstemmen (l, h en r laten de vergelijking weg).

Toevallig vond ik onlangs de afdoende verklaring dezer

1) Jonckbloet vermeldt nog dat Kiliaan het woord (i. v. *kalfaten*) vertaalt met *infarcire*; dit gelijkt zeker veel op de *farci* der hedendaagsche menu's, maar....!

2) Zie de aant. op vs. 2614—2515 zijner uitgave.

3) Zie Martin, blz. 483.

plaats, waardoor elke verandering onnoodig wordt, in het belangrijke werk van P. Merula [1]) over de Hollandsche »wildernissen". In de derde afdeeling, over het »vlught-bedrijf" of de »vogelrie", d. i. wat men in de Middeleeuwen noemde »met voghelen vlieghen", kortom de valkenjacht, handelt Merula (3de titel, cap. III) uitvoerig »Van des Voghels Brauwen"; ik schrijf de plaats geheel uit, omdat zij in dezen van beslissend gewicht is: »De Voghel of in 't wildt verkreghen, oft jongh ghevangen allenckxkens groot gheworden sijnde, eer-men die ghewent op de handt te staen, soo ist van noode datmen de selve de ooghen mit byeenvouginghe der Brauwen sluyte. Onse Falckenaers noemen sulck doen, *Brauwen* of *Breuwen* om bekende oorsaecke; sommighe *Breyelen*, mit een bedorven woordt: de Françoisen *Ciller le Faulcon, d'aultant qu'on luy coud les Cilz ensemble, et luy attache on le fil sur la teste, jusques a ce qu'on luy baille le Chaperon, affin qu'il ne voye goutte. Ciller a Ciliis, quae proprie, nunc pili e palpebris enati; nunc folliculi, quibus oculi teguntur.* Hier van heeft de Keyser Fredericus [2]) lib. II, cap. XXXVII ghemaeckt het woordt *Ciliare*, 'twelck hy soo beschrijft: *Ciliare est detinere oculos Avis clausos, cum palpebra inferiore superinducta usque ad cilium. Dicitur autem Ciliare pro eo, quod cum palpebra inferiore contegitur oculus usque ad cilium.* Hier van oock by den selven *Ciliatio* ende *Ciliatura*, aenteyckenende ghetrouwelick, hoe de selve mit voorsichtigheyd ghedaen werdt" [3]).

Nadat Merula verder heeft beschreven, hoe men »den Voghel" op de hand moet dragen, handelt hij (cap. V) »Van den Voghel seegh te maecken", waartoe o. a. ook behoort het »ontbrauwen": »De Voghel het hooren ende tasten van on-

---

1) Placaten ende Ordonnantien op 't stuck vande Wildernissen, in ordre ghestelt deur Paullum G. f. P. n. Merulam. 's-Gravenh. 1605. Bevattende: 1. Houtvesterie. 2. Iacht-bedrijf. 3. Vlught-bedrijf.

2) D. i. Frederik II in zijn werk: De arte venandi cum avibus.

3) T. a. p. blz. 29—30.

ghewoonlicke dinghen, mit verloop des tijts ghewoon geworden sijnde; soo begint-men hem te ontbrauwen (*deschiller*) niet gantsch op eene reyse; want schierlick siende, dat hy ongewoon is te sien, soude sich seer ontstellen: maer allenckskens; eerst op de helft; ende een tijdt daer nae, nu sich niet meer verschrickende over dinghen die binnen of buyten 'thuys hem in de ooghen komen, gheheelick; ende dat, om redenen, by nacht; daer op hy terstondt ghehandt werdt, ende gheaest van 'tghene hem smaecklickst is. Siet hier van volkomelick de aanteyckeninghe van sijne Majesteyt voornoemt libro II, cap. LIII, LIV, LV" [1]).

In de lijst van woorden, op de valkenjacht betrekking hebbende, achter het Fransch-Nederl. woordenboek van Waesberghe, Mellema e. a. [2]) wordt opgegeven: »*Cilier un faucon*, Den voghel breyelen, brouwen of brauwen, dat hy niet sien en soude, als hij versch ghevanghen is". Ook tijdens de kortstondige herleving der edele kunst in deze eeuw schijnt het woord nog in zwang te zijn geweest, althans bij A. H. Verster van Wulverhorst, Proeve eener Nederlandsche jagtterminologie [3]), wordt *Breeuwen* verklaard met: »De vogels de oogleden, door middel van naald en draad, zamenhechten. (Hd.) *Blenden*. (Fr.) *Ciller*"; *Ontbreeuwen* met: »De gebreeuwde oogleden der vogels weder losmaken. *Deciller*". En in het groote Traité de fauconnerie [4]) van den laatstgenoemde en Prof. H. Schlegel wordt op blz. 3 vermeld dat deze bewerking in 't Fr. *siller* [5]), in 't Eng.

1) T. a. p., blz. 32.

2) Ed. 1618, 1630, 1636 enz.

3) In: Nederl. Tijdschr. v. liefhebbers van Jagt en Visscherij. 5de jaarg. Arnhem, 1857; ook afzonderlijk verschenen.

4) Leiden 1844—1855.

5) Deze spelling met *s* zal wel het gevolg zijn van den wensch om het woord ook uiterlijk gelijk te maken aan Eng. *to seel*; misschien ook werkt Ménage's afleiding van het woord (van lat. *sigillare*) hier nog na (zie Littré, alwaar ook een paar Middeleeuwsche voorbeelden). Eng. *to seel* beteekent: blind maken of worden; bij Sewel en Holtrop staat ook de bijzondere toepassing op het breeuwen der valken. Te oordeelen naar hetgeen Skeat van het Engelsche woord zegt, is het inderdaad

sealing or *seeling*, in 't Ndl. *breeuwen*, en in 't Hd. *aufbräuen* heet, en door Keizer Frederik *ciliare*, *bloire* (?) genoemd werd.

Dat het ww. *braeuwen* in den Reinaert deze beteekenis heeft zal wel geen nader betoog behoeven. Eerst nu wordt de vergelijking inderdaad voortreffelijk: immers waarmede kon Isingrijns ontschoeiing beter vergeleken worden dan met de bovenbeschreven pijnlijke operatie? De plaats is dus volkomen in orde, zij bevat eene dier toespelingen op het ridderwezen, welke aan den Reinaert zulk eene eigenaardig ironische tint geven. Bedrieg ik mij niet, dan valt hier nog eene andere soort van ironie, evenzeer in den geest van het gedicht, op te merken. Het is niet waarschijnlijk dat een pas gevangen valk zich onder het »brauwen" bijzonder rustig zal houden; men leze slechts wat Merula op blz. 32 over de »Onrust" en het »slaen des Voghels" in 't algemeen mededeelt. Met »hij verroerde zich nog minder dan een valk die gebrauwd wordt" wil de dichter dus m. i. niet, gelijk men tot nog toe meende, een voorbeeld van buitengewone gelatenheid bijbrengen dat door Isingrijn nog overtroffen werd, maar hij geeft omgekeerd daarmede op zijne gewone sarcastische wijze te kennen dat de wolf geweldig met zijne »lede" te keer ging, even erg als een jonge valk met zijne vleugels; het is alsof men, om een denkbeeld van iemands vlugheid te geven, zeide dat geen schildpad ooit sneller voortijlde!

De uitdrukking *enen voghel braeuwen* is blijkbaar nog lang algemeen bekend gebleven. Niet alleen de Westvlaamsche omwerker liet de plaats ongewijzigd (Rein. II, 2880), maar ook de (denkelijk Hollandsche) vervaardiger der proza-overzetting nam het over: »Ghi en saget nie vogel diemen braude also stille" (ald. f. 38ro). William Caxton echter, die p in 't Engelsch vertaalde, kende, begrijpelijk genoeg, den kunstterm

---

verworden uit fr. *ciller*. Eene andere bet. van *to seel*: met planken beslaan, beschieten, is misschien eene wanspelling van *to ceil* (zie Murray op *Ceil*, sub 2). Den Hd. term *aufbräuen* heb ik elders niet gevonden.

niet, of las verkeerd *braude* als *bra(e)de*, hetgeen hem de fraaie vertaling in de pen gaf: »ye sawe neuer foule that men rosted laye so stille, as Isegrym dyde" [1])! Zeker, deze »gebraden" kip overtreft de »gepilde" van zooeven nog verre in »stilheid"! De jongere bewerkingen laten de vergelijking zooals gezegd weg, wellicht mede omdat zij toen niet meer begrepen werd.

Nu wij eenmaal weten dat hier op de »vogelrie" wordt gezinspeeld, blijkt ook aanstonds dat *voghel* hier evenzeer in eene bijzondere opvatting staat, t. w. die van: edele vogel, jachtvogel, naar ridderlijke zienswijze de vogel bij uitnemendheid, gelijk Merula ook altijd met »de vogel" den jachtvogel (valk, havik, sperwer) bedoelt. Zoo verstaat een boer tegenwoordig onder »beesten" uitsluitend koeien.

Nog eene plaats uit Rein. I wordt, naar ik meen, door hetgeen Merula mededeelt toegelicht en wint er eene aardige toespeling door. De uitdrukking *ghewent toter hant*, in vs. 1534 gebruikt van een hoen [2]), komt mij voor een technische term te zijn, in de »vogelrie" eigenlijk gebezigd van valken die »gewend" worden »op de hand te staan"; verg. hetgeen Merula op blz. 33 zegt over het »ghewennen tot den Luyer" (fr. *leurre*, nnl. *loer*) [3]). Terwijl de jongere bewerkingen (R. II, p enz.) dezen regel weglaten, schijnt de oude Latijnsche vertaling deze gissing te bevestigen (l 708—710):

Presbyter hic habuit *dilectum* nempe *caponem*
Quem placido fecit pectore ferre nolam,
Assuetum manibus *cunctorum sumere pastum* [4]).

---

1) Blz. 45 van den herdruk, bezorgd door E. Arber. Londen, 1878.

2) Verg. verder over deze plaats: De oude en de jongere bew. v. d. R. 52.

3) Verg. Ned. Wdb. op *Gewennen*, en Verster, Proeve op *loer*. — Is het toeval dat *ghewent toter hant* letterlijk beantwoordt aan lat. *man-sues*, *man-suetus*, *man-suefactus*, tam, getemd, of hebben deze Lat. woorden tot voorbeeld gestrekt voor de Nl. uitdrukking? Het ww. *(ge)wennen* schijnt in allen gevalle inzonderheid te zijn toegepast op het africhten van dieren, en dan ook absoluut gebezigd te zijn in den zin van: tam, mak maken, zie b. v. Heemsk. (ed. Matthes) blz. 28: „Reinout... wende dat ros (*Beiaart*), dat er een kind op mocht gaen spelen sonder te misdoen".

4) Het cursief gedrukte wordt alleen in l, niet in Rein. I en II gevonden.

Wat met deze woorden eigenlijk bedoeld wordt blijkt eerst duidelijk wanneer men er mede vergelijkt wat Merula t. a. p. blz. 30 en 31 zegt over de »belle", welke men den valken aan de »beenen" bevestigt[1]), en over het »azen" uit de hand: inzonderheid wordt de beteekenis dier »nola" (bel), welke tot dusverre, mij althans, duister was, er door opgehelderd. Balduinus heeft de toespeling op de valkenjacht begrepen en ze uitgewerkt, geheel in den geest van »Willem die van Madoc maecte": dezen dorpspastoor die, gelijk de edelman zijnen lievelingsvalk, er een kapoen op nahoudt en dien naar de regelen der edele kunst van eene bel heeft voorzien en uit de hand heeft leeren eten, missen wij noode in het Mnl. gedicht[2]).

Aan het hierboven besproken ww. *brauwen* wensch ik nog enkele opmerkingen vast te knoopen. Op de vorming van dit denominatief is misschien fr. *ciller*[3]) van invloed geweest, hetgeen de bevreemding over de eenigszins zonderlinge beteekenis: (de oogen) met brauwen bedekken, de brauwen aaneennaaien kan wegnemen; trouwens het door Merula t. a. p. gebezigde ww. *handen*, op de hand zetten, bewijst wel dat men de beteekenissen der denominatieven niet angstvallig tot bepaalde categorieën kan en mag beperken.

Wat het znw. *brauwe* betreft, de beteekenis daarvan was voorheen niet altijd en overal dezelfde. Hetgeen thans *wenkbrauw* heet, werd ook alleen *brauwe* genoemd (zie b. v. Huygens 1, 76; 2, 546; Westerbaen, Ged. 2, 144; Jonctijs, Apol. 10). Nevens *wenkbrauw* komt in denzelfden zin voor *wenkbraam* (b. v. Berkhey, N. H. 5, 277 (ter) en het aldaar uit Jonctijs, Rosel. Oochies aangehaalde *wenkbraamboogjes*). Daarentegen beteekent

1) Zie ook vooral Du Cange op *Nola*, waar met aanhalingen, o. a. uit het werk van Frederik II, De arte venandi, wordt aangetoond dat het woord inzonderheid werd toegepast op het belletje dat men honden om den hals, en vogels (valken) om den poot bond.

2) Het is natuurlijk mogelijk dat hetgeen l meer heeft dan a, in den oorspronkelijken tekst van Rein. I wel degelijk heeft gestaan en dus geen toevoegsel is van Balduinus; dit is thans niet meer uit te maken.

3) Bij Littré: remuer les cils, puis coudre les cils, enfin avoir des cils blancs.

brauwe blijkbaar: (oog)haren in *oghebrauwe*, (reeds Ferg. 3346) en in *wimper* (uit *wintbrauw*). En bij Merula staat het in de beteekenis: ooglid [1]). Kiliaan vertaalt *brauwe* met: »cilium et supercilium", *oogbrauwe* met »supercilium, gena, palpebra", *ooghbrauwenhaar* met »cilium: pili e palpebris enati". Doch de hier ter vertaling en verklaring gegeven Latijnsche woorden zijn even onvast in hunne beteekenis: *cilium*, naar 't schijnt eigenlijk ooglid, inzonderheid het onderste, weifelt in de plaats uit Merula tusschen deze beteekenis (folliculi quibus oculi teguntur), en die van: oogharen (pili e palpebris enati), welke thans aan fr. *cil* eigen is; Frederik II verstond er daarentegen bepaaldelijk het bovenste ooglid onder. Evenzoo beteekent *palpebra* ooglid, doch in 't mv. ook oogharen, *genae* de wangen, maar ook de oogleden.

Over de beteekenis en de etymologie van ohd. *brâwa*, *brâ* [2]), mhd. *brâwe*, *brâ* (mv. *brâ*, *brâwen*, *brân*), nhd. *braue*, *braune*, *brane*, os. *brâwa*, *brâha*, mnd. mv. *brân*, mnl. nnl. *brauw(e)*, (*bra*), ofri. (*âg-*)*brê*, ags. *brǽw*, *bréaw*, eng. *bree*, onr. *brá*, *bró*, got. * *brêwa* vr. — en daarnevens ags. *brû*, eng. *brow*, onr. *brún*, got. * *brû-s* zie D. Wtb. 1, 788 en 804, Kluge, Etym. Wtb., doch ook Murray, Engl. Dict. op *bree* en *brow*. Ik wil hier alleen even wijzen op twee eensluidende woorden in het Nederlandsch, die vrij zeker onderling, en beide misschien ook met *brauwe*, cilium, identiek zijn: 1°. mnl. *brauwe*, zoom van een kleed, rand, kroonlijst van een dak (Verdam), bij Kil.: *Brauwe*. Ora, extremus ambitus et Limbus pelliceus, ora pellicea vestis, ora e pelle lanata; en 2°. *Brauwe*. Area in hortis (Kil.), nog thans in Vlaanderen bekend, bij De Bo: *Brauwe* vr., *brauw* m., o. a. met de bet.: »aangeaard bed; staande kant of barm van eene ploegvoor, smal hoog wegelken of barmken tusschen de ak-

---

1) Twijfelachtig is de beteekenis van *oogbrauwe*, Coornhert, Od. (ed. 1606) 1,59 b; *oogbraen*, Rusting 1, 214. — *Braenkens*, Rodenburg, Jal. Stud. (ed. 1617) blz. 26, is het verkleinwoord van *bra*, *brade*, *braeye*, kuit (fr. *mollet*) (o. a. Mnl. Dram. Poëzie, blz. 320, vs. 112, zie verder over dit woord Kil. en De Bo).

2) Zie Braune, Ahd. gramm. § 208, anm. 5.

kers [1]) enz." Van het eerste is afgeleid mnl. *brauwen*, zoomen, zeker hetzelfde woord als mhd. *bræwen*, »mit einer *brâ* umgeben, verbrämen" (Lexer, bij wien echter het grondwoord *brâ* niet wordt opgegeven), en misschien het grondwoord van mnl. *brewelse*, rand, boord van bont. Het zal wel niet te gewaagd zijn deze beide woorden *brauwe* te vereenzelvigen: hunne beteekenissen laten zich alle verklaren als toepassingen van het begrip: rand. Minder zeker daarentegen schijnt de samenhang tusschen *brauwe*, ora, en *brauwe*, cilium. Wel is waar zou de toepassing van een woord met de beteekenis: rand op de oogleden, de ooghaaren of de wenkbrauwen op zichzelve misschien niet onnatuurlijk zijn [2]), en is het opmerkelijk dat onr. *brûn* naast de beteekenis wenkbrauw, ook die van scherpe, uitstekende kant heeft [3]), maar het is aan den anderen kant niet zeer waarschijnlijk dat een woord, hetwelk in verschillende Indogermaansche talen voorkomt in den zin van wenkbrauw (en misschien ook in die van brug, zie Kluge), alleen in 't Vlaamsch zijne oorspronkelijke beteekenis van rand bewaard zou hebben. — Nog minder mag het zooeven nevens *wenkbrauw* vermelde *wenkbraam* doen besluiten tot eene verwantschap van *brauwe* met de groep van in vorm en beteekenis overeenkomende woorden, waartoe o. a. behooren ags. *brimme*, eng. *brim*, mhd. *brëm* onz., rand, nhd. *brame*, *breme* vr., zoom van een kleed en van een bosch (in de laatste bet. daarnevens ook *brane* vr.), nnl. *braam* (van een mes), scherpe kant, draad (na 't slijpen), benevens de afleidsels mhd. *bremen*, nhd. *verbrämen*, mnd. mnl. *bremen*, boorden, vanwaar weder mnd. *bremelse*, *bremelisse* [4]). Misschien is dit *wenkbraam* ontstaan

1) Blijkbaar nagenoeg hetzelfde als hd. *rain*, nl. *reen* in *reetrekker*, *reinevaar*, zie Franck, Etym. Wdb.

2) Volgens Forcellini-De Vit is *cilium* eigenlijk: „crepido superioris tunicae oculorum, unde pili exeunt, ut docet Plin. 11, 57, 1: Extremum ambitum genae superioris (oculi) Antiqui cilium vocavere"; deze bepaling doet inderdaad sterk aan de beteekenissen van mnl. vl. *brauwe*, ora denken.

3) Zie Fritzner, Ordbog[2].

4) Waarvan het bovengenoemde mnl. *brewelse* (uit een Zutfensch rechtsboek) wel eene vervorming (of alleen eene verkeerde lezing?) zal zijn.

door verwarring met een dezer woorden, of alleen door eene dergelijke phonetische verandering van *w* in *m* als in *bremer* voor *breeuwer* (zie Van Dale), *game* (in de volksuitspraak) voor *gaa(n)we* [1]). De verklaring door De Bo van *brauwe* uit een vorm * *barwe*, dat weer zou gelijkstaan met wvl. *barm* m., *berme* vr. (nnl. *berm* m., mnl. *barm* m., mnd. *barm* m., *berme* vr., meng. *barm* [2]), onr. *barmr* m.), brengt een derde groep van bijna gelijkluidende en gelijkbeteekenende woorden in het vraagstuk, en kan alleen strekken om de verwarring te vergrooten. De slotsom is dat *brauwe*, ora, mogelijk met *brauwe*, cilium, verwant is; *brem(e)* en *berm* zijn gansch andere woorden.

Onder de door Merula genoemde bijvormen van *brauwen* zal *breuwen* wel hetzelfde zijn als nnl. *breeuwen* (bij Verster v. Wulv., Proeve): waarschijnlijk is het een gewestelijke vorm, wellicht met eene friesche [3]) (en oudgerm.) *ê* = ohd. os. onl. *â*; dit *êw* werd dan later *eeuw*, evenals onl. os. *êw* uit oudgerm. *aiw*. Of wordt met *breuwen* bij Merula een klank bedoeld, min of meer overeenkomende met nnl. *ui*? Dan zou het een aan 't Hd. ontleend *bräuen* kunnen voorstellen. — Aan invloed van het Hd. [4]) kan ook de tweede door M. (als »bedorven woordt") genoemde bijvorm *breyelen* zijn ontstaan verschuldigd zijn, ingeval nl. in 't Hd. een frequentatieve vorm *breieln* uit *breueln*, *bräueln* ware aan te wijzen: verg. over een dialectisch nhd. *ei* voor *eu* (*äu*) Paul-Braune, Beitr. 11, 554. Ook is misschien verwarring met *brei(d)elen* niet ondenkbaar (verg. *breil* bij Verster v. Wulv., Proeve, en *breyelen* bij Mellema, Ned.-Fr. Wdb.): de beteekenis gaf er eenige aanleiding toe.

Ten slotte nog een enkel woord over het ww. *breeuwen* »de reeten en voegen met werck of most stoppen" [5]). Gelijk hier-

1) Verg. ook De Bo op *M*, waar echter sprake is van *m* uit *w* na eene *l* of *r*
2) Zie Murray op *Barm*, 1ste art., bij 2.
3) V. Helten, Altostfries. gramm. § 16.
4) Dat in den jongeren tijd vele jachttermen aan 't Hd. ontleend zijn is natuurlijk; verg. b. v. Ned. Wdb. op *Gewei*.
5) Witsen, Scheeps-bouw, 486 *a*.

boven reeds is opgemerkt, is de oudere vorm van dit werkwoord inderdaad dezelfde als die van het zooeven behandelde, t. w. *braeuwen.* Bij Kiliaan en bij Mellema vindt men *brauwen*; in de Amsterdamsche keur voor het Scheepstimmerliedengilde [1]) (a°. 1589) *braeuwen*, *braeuwer*, *braeu-spit*, evenzoo (*braeuwen*) in de Kantteek. van den Statenbijbel op Ezech. 27, vs. 9 (no. 24), en voorts nog bij Antonides, 1, 102 [2]). Ook het Mnd. kent *bragen*, *brager*, *brakbank*, welke vormen wel uit het Nederlandsch overgenomen zullen zijn, in allen gevalle voor den ouderdom der *a* pleiten (in het Nnd. schijnt het woord niet meer bekend te zijn). Daarentegen staat *breeuwen* reeds bij Witsen, Scheepsbouw (a°. 1671), Winschooten, Seeman (a°. 1681), en in de woordenboeken van Sewel, Halma en volgenden [3]). De oude vorm met *aau (au)* blijkt dus in den loop der 17de eeuw door dien met *eeu* verdrongen te zijn: Antonides schreef nog, vasthoudende aan de overlevering der schrijftaal, *braeuwen*, toen de mannen van 't vak reeds *breeuwen* zeiden. Vanwaar die verandering? Wellicht mag men ook hier aan Westfrieschen invloed denken, hetzij zulk eene *ê* in plaats van *â* vanouds thuis hoorde in een der Amsterdamsche tongvallen, die, vooral aan den Buitenkant, in den aanvang der zeventiende eeuw zeker nog onvervalscht Westfriesch waren, hetzij de vorm met *ê* van over het IJ, bepaaldelijk van de Zaan, waar nog thans de oude *â* als *ê* wordt uitgesproken, en waar in de 17de eeuw de scheepsbouw zoozeer bloeide, naar Amsterdam overgekomen, en vandaar verder in de algemeene spreek- en schrijftaal doorgedrongen is.

Wat den oorsprong van *breeuwen*, kalfateren aangaat, schijnt de bij Franck, Etym. Wdb., voorgestelde afleiding van fr. *brai*, sp. *brea*, port. *breo*, teer, fr. *brayer*, port. *brear*, teren, niet

---

1) Handv. v. Amst. 1406 *a* en *b*, 1407 *a*, 1408 *a*.

2) Bij Vondel, die het woord stellig wel eens gebruikt heeft, heb ik het niet kunnen opsporen.

3) Weiland geeft nog *braauwen* op, doch onder verwijzing naar *breeuwen*, blijkbaar alleen als onderen vorm, dien hij denkelijk uit de oudere schrijvers kende.

afdoende; in de eerste plaats omdat uit een Romaanschen vorm met *ai*, *e* in het Nederlandsch wel *ai (aai)* of *ei*, maar kwalijk *au (aau)* zou zijn geworden: de vorm *braauwen* wordt er niet door verklaard [1]). Ten tweede beteekent *breeuwen* volstrekt niet »teren": zie de boven aangehaalde omschrijving uit Witsen. Veel aannemelijker dunkt mij de afleiding uit het hierboven besprokene *brauwe*, rand, zoom, kant (zie reeds Verdam i. v.); hierdoor worden en vorm en beteekenis volkomen verklaard: immers een onl. *âw* als in *brauwe* gevonden wordt, werd juist ondersteld door de straks voorgedragen gissing over de latere geschiedenis van *braeuwen*, en het begrip: rand, zoom kon licht in dat van: naad, reet, voeg overgaan.

1) Wel geeft Kiliaan naast elkaar: *brauwe*, *braeye* en *braede* (kuit, fr. *mollet*). Moeten deze vormen verklaard worden uit een oorspronkelijk *brâ* (zoo nog bij De Bo), gen. *brâwe(n)* (vanwaar nom. *brauwe*), mv. *brawen* en *braen* (waaruit bij vergissing *braden*, waaruit weder mv. *brayen*, enk. *braeye*)? In allen gevalle, zoolang de oudste vorm van *bra*, kuit, onbekend is, wordt de mogelijkheid van (*a*) *au* uit *ai* hierdoor niet bewezen.

Leiden, April 1890. J. W. MULLER.

EENE PROFETIE.

Kumt he *(de nye-iaresdach)* an den midweken so wert vullicheit des kornes unde wines noch, klen apel; de lude moget sic neren. Copenscat wert gût; de man stervet; de winter wert warm; van yseren wert scade; olyes wert klene; oust wert tomate; de Meye vuchtich; den luden wert losinghe de bestoppet sin in deme live; hunger wert over alle lant. Nuemere hortme.

Uit: *Medicijnboek Bibl. te Utrecht*, *ms. var.* 414.

J. H. G.

DIETSCHE VERSCHEIDENHEDEN.

XCVII. KOL, TOOVERKOL, KOLRIJDEN.

De oorsprong van deze woorden is tot heden onbekend. Ook weet men niet, of men met één of met twee verschillende woorden te doen heeft. Ik wil eene poging doen, om dit alles tot klaarheid te brengen.

Zij die zich met lexicographie en etymologie hebben bezig gehouden, hielden tot heden beide woorden voor identisch. Bilderdijk verklaart *kol*, als stok, voor identisch met hd. *keule*, leidt daarvan *kollen* af, in den zin van (een rund) doodslaan door middel van een slag op het voorhoofd, en deelt aangaande *kol*, d. i. *oud wijf* of *heks*, *tooverkol* als zijn gevoelen mede, dat het hetzelfde woord schijnt als *kol* stok, òf (want de vroegere etymologen hadden deze eigenaardigheid, dat zij aan het belangstellend publiek vaak de keus lieten uit twee of meer etymologieën) lat. *colus*, spinrokken. »Doch" voegt hij er ter verklaring van zijn betoog bij, »eigenlijk koomt het dan voor als verkort van *kolrijdster*, dat is, die op haar *spinrokken*, als de oude Noordsche Schikgodinnen, of, zoo men 't naderhand nog wat plomper wilde, op een *bezemstok* rijdt". Pour la bonne bouche wordt er dan ten slotte nog eene afleiding uit het Hebreeuwsch ten beste gegeven, waarbij wij niet zullen stilstaan. Bij Weiland lezen wij: »*kol*, witte plek voor het hoofd van een paard [bles]. Een zoodanig geteekend paard draagt denzelfden naam. Voords, alzoo men zich de tooveressen verbeeldde, op zulke paarden te rijden of liever op eenen bezemstok, in plaats van een paard, hebben zulke wezens dezen naam ook ontvangen; *op kol rijden*, tooveren, en zwerven, hollen, *kolrijder*, *kolrijdster*, *tooverkol*." Bij Van Dale: »*kol*, tooverkol, tooverheks, *kol rijden*, op een bezemstok den schoorsteen uit door de lucht naar den Bloksberg rijden, tooverijen plegen, de heks spelen." Franck geeft *kol*, stok, bezemsteel, in het geheel niet op, en verklaart *kol*, *tooverkol*, voor een

woord van onbekenden oorsprong. In hoeverre zijne uiting »slechts in het Nnl." juist is, zal later blijken. Bij Kil. komt het woord niet voor, evenmin bij Mellema, Plantijn en Binnaert. In de 18de eeuw vinden wij het in het Wdb. van Halma, die opgeeft »*kol*, bles (als witte plek en als paard); *kol*, toveres, hex; *op kol rijden*, toveren; *op kol rijden*, zwerven, hollen" (men ziet, waaruit Weiland zijne wijsheid geput heeft). In andere woordenboeken heb ik het woord niet gevonden, doch de aangehaalde mededeelingen zijn voldoende, om te doen zien, dat er aangaande de verhouding der beide woorden onderling en hunnen oorsprong nog vrij wat onzekerheid en verwarring heerscht.

Voor de juiste beantwoording der vragen, die naar aanleiding van het bovengenoemde onderwerp kunnen worden gedaan, moet men een anderen weg inslaan, en zal het wenschelijk zijn, de ons ten dienste staande Zuid-Nederlandsche woordenboeken te raadplegen. Ook bij Schuermans vinden wij op *kol* alleen de benaming eener bloem, welke bij Kil. te vinden is, doch zooveel te meer op *kal*. Zoo is *kalle* in verschillende streken eene benaming voor allerlei vogels; zoo b.v. bij Schuermans en De Bo *een ekster*, of ook een *kauw* of *kerkkraai;* bij Schuermans *een hannen* (een soort van ekster t. a. p. bl. 177) of ook *een roetaard*, een gaai of meerkol (t. a. pl. bl. 550); *veldkalle*, een kwakkel, fr. *caille*; *een waterkalle* of *waterspook*; bij Lexer *een nachtegaal*. Al deze woorden zullen wel in verband staan met het ww. *kallen*, d. i. *zich aanhoudend laten hooren* (van vogels); vgl. lat. *pica garrula;* het gentsche *kalle*, dat de beteekenis heeft van *klappei*, babbelares (Schuermans 217); mhd. *kalle*, gesnap, gebabbel en *Nat. Bl.* II, 2111:

Garrulus is eens voghels name,
Die in busschen ende in brame
Voor allen voglen die leven
Meeste ghecrijs ende luuts utegheven,
Dies is hi garrulus ghenant.
Een gai hetet in Wals lant.

Door de vergelijking dezer benamingen wordt ons alvast het znw. *meerkol* duidelijk. Andere namen van den vogel zijn ook *meerkol* en *meerkolf* (Franck 619 en Schuermans 550), doch daardoor moet men zich niet van het spoor laten brengen: *meerkol* of *Vlaamsche gaai* (zie *Ndl. Wdb.* op *gaai*) of ook hetzelfde als *meerkoet*, is een andere vorm voor *meerkol*; de juistheid hiervan wordt bevestigd door het feit, dat in het Vla. eene soortgelijke benaming voorkomt, nl. *waterkalle* (Schuermans 217).

Nu wij eenmaal op deze wijze den oorsprong van een onzer woorden *kol* hebben gevonden, gaan wij voort, en vragen, of ook niet *kol*, *tooverkol* kan staan voor *kal*, *kalle*. En werkelijk vinden wij aldus wat wij zoeken. Bij Cannaert, bl. 99, vinden wij, dat eene vrouw veroordeeld werd tot eene bedevaart naar Keulen, omdat zij eene andere vrouw »scaufierlijc toesprac ende scaltse leeleke zwarte *calle*". Nu vinden wij verder als andere benaming van den vogel, die *waterkalle* heet, bij Schuermans 217 ook *waterspook* genoemd, en bij De Bo: *kalle met den einsel*, »een *spook*, of ingebeelde (denkbeeldige) vrouw, die de bijgeloovigheid in verscheidene waterputten doet verkeeren." Ongetwijfeld is hierin de oorsprong te zoeken van ons *kol*, *tooverkol*, *tooverheks*. Heksen en spoken zijn wel niet hetzelfde, doch daar zij beide gedacht worden als den mensch vijandige wezens, kunnen zij in de voorstelling van het volk licht dooreenloopen. Vgl. *spook* en *heks*, welke beide door ons gebruikt worden van eene onuitstaanbare vrouw. Zwarte dieren in het algemeen (vgl. boven het scheldwoord *leelike swarte calle*, en over de bijvoeging *swart*, Grimm. *Myth.*) gaven het volk aanleiding om daaraan het bijdenkbeeld *spook* of *heks* te verbinden. Een zelfde bijgeloof bestaat aangaande zwarte katten. Zie Van den Bergh, *Myth.* 123: »Nog heerscht onder ons, zelfs in de steden en bij lieden uit den beschaafden stand, het bijgeloof dat zwarte katten niet pluis zijn, d. i. tot den boozen geest in betrekking staan; neemt men ze op, zoo worden zij hoe langer hoe zwaarder." Men weet dat ook de duivel steeds

als zwart wordt voorgesteld, en men kent het vooroordeel tegen zwart haar in de middeleeuwen. Hoe dit zij, het staat vast, dat *kol* oorspronkelijk *kal* heeft geluid; en waarschijnlijk komt het woord ook in de bet. *tooverkol* van het ww. *kallen*. Werkelijk zijn ook van dit ww. bijvormen met *o* bekend; vgl. ndd. *kolsen*, plaudern, schwatzen, garrulare (Lübben 2, 520); *kolser*, schwatzer, garrulator (t. a. p.); ndl. *kout* en *kouten* (voor *kolt* en *kolten*) en *kous* in *babbelkous* en *achterkousig* (dat in het Ndl. Wdb. 1, 620 te onrechte met den stam van *koozen* wordt in verband gebracht). Voor den overgang van *a* in *o* voor *l*, vgl. men verder *overtollig* voor *overtallig*; *tolk* van den stam van *tale*, *getal*.

Eindelijk de vraag, of dit woord *kol* of *kal* één in oorsprong is met het bij Bilderdijk vermelde *kol*, d. i. *stok*, en het uit *kolrijden*, *kolrijdster* bekende woord, waarin het de bet. heeft van *bezemsteel*. Er is geen enkele reden meer, na al het gezegde, om *kol*, *tooverkol* te houden voor eene verkorting van *kolrijdster*, en alleen indien dit zoo ware zouden de beide woorden identisch kunnen zijn. Dit *kol* is een geheel ander woord, doch ook dit luidt oorspronkelijk, althans nog heden in het Vlaamsch, *kal*. Vgl. Schuermans 216: »*kal*, langwerpig stukje hout, aan de twee uiteinden afgedund, waar men met een stok op slaat om het te doen wegvliegen; hiervan heet dit spel *kalslagen*." Zoo ook bij De Bo; fr. *bâtonnet* (zie bij hem *kalle* en *anderwat*). Misschien is een stok of hout van dezen vorm bedoeld, *Invent. v. Br.* 6, 277, waar onder allerlei scheepsbehoeften ook *callen* genoemd worden; wellicht zijn het *rondhouten* of *callebalken* (*Rek. v. Gent* 1, 114). En hoogstwaarschijnlijk is dit ook hetzelfde woord als ndl. *kol* in *kolrijden* (voor *op eene kol of kal rijden*; vgl. *paard rijden*); immers ook een *bezemsteel* is eene aan eene zijde gepunt of afgerond hout. Waar nu dit woord vandaan komt, kan ik niet zeggen, doch in elk geval moet het van *kol*, *tooverkol* worden gescheiden.

XCVIII. UWERHAEN.

Een uitstekend voorbeeld om ons op nieuw te herinneren aan de noodzakelijkheid van ons te hoeden voor den schijn! Immers men zou zweren, den naam van het dier voor zich te hebben, dat in het hd. genoemd wordt *auerhahn*, den *tetrao urogallus*, ndl. *korhaan*, *fazant*. Toch heeft het mnl. woord met de hd. benaming niets te maken, zooals blijken zal. Laten wij eerst de plaatsen nagaan, waar het woord in het mnl. voorkomt.

OVl. Lied. e. G. 101, 1:

So wie bi nachte gherne vliecht,
Hi slacht den *huwerhane*,
Die hem sdaechs uten oghen doet.

Livre d. Mest. 9: »Haveken no wuwen, no hulen, no *uweranen* (fr. *ne cas cornus ne chuettes*).

Nat. Bl. III, 2809:

Nocticorax mach in Latijn
In Dietsche een nachtraven sijn,
Ende es *ene* maniere van ulen,....
Ende dinct mi na mijn verstaen,
Dat mach sijn een *uweraen*.
Een buschule ist al uut ende uut,
Ghevedert na den scuvut.

Op de laatste plaats hebben de varianten *hueraen*, en *huweraen*. Mij dunkt, wij hebben geen bewijzen meer noodig, om overtuigd te zijn, dat een *huweraen* een uil is, en geen fazant. In de woordenlijst, door Franck aan zijne *Mnl. Gramm.* toegevoegd, staat dan ook te recht: »*huweraen*, nachteule." Doch vanwaar is nu de vorm, en hoe is het woord te verklaren? Mijn vriend Van de Sande Bakhuizen, die zich in dezen door den schijn heeft laten verleiden, schreef in *Tijdschr.* 1, 215: »Dat Ml. van den nycticorax geschreven zou hebben: »dat moet sijn een *uweraen*", komt mij niet waarschijn-

lijk voor. Die naam doet ons aan het Duitsche *Auerhahn* denken en kan bezwaarlijk een uil aanduiden. Eene andere afleiding van *uweraen* is niet te vinden." Is dit niet wat boud gesproken? En heeft de schrandere commentator van Maerlant's *Naturen Bloeme* werkelijk al het mogelijke beproefd, om de afleiding te vinden, voordat hij deze categorische woorden neêrschreef? Laten wij zien, of er ook soms een middel is, om aan eene dergelijke wanhopige uiting te ontsnappen.

Wij kunnen, nu wij drie plaatsen hebben, waar *uwerhaen* voorkomt [1]), niet treden in het voorstel van Bakhuizen, om te lezen *huaen*, van fr. *huant*, doch moeten een anderen weg inslaan. *Huwerhaen* is eig. *huweraen*, zooals ook uit de varianten blijkt, en dit woord is eene afleiding of volksetymologische omvorming van een germ. woord voor *uil*, nl. ohd. *hûwo*; ondd. *hûo*; mhd. *hûwe*. Zie Kluge op uhu. Misschien behooren hiertoe ook de bij Kil. opgegeven vormen *hube* en *huybe*, *huyben*, *huybeken*, en het fr. *hibou*, waarmede de etymologen geen weg weten.

Er blijft nu nog over op te sporen, hoe het woord aan zijn vreemden uitgang is gekomen. Naast *hûwe* bestaat in het mhd. ook *hûwære*, dat waarschijnlijk hetzelfde beteekent. Zie Lexer 1, 1410: »er seit bôse mêre und heizet *huwære*". Er kan nu eveneens in het mnl. naast *huwe*, tot welken vorm in overeenstemming met de andere germ. talen mag worden besloten, ook een vorm *huwer* bestaan hebben, en deze kan door bijgedachte aan of op het voorbeeld van fr. *huant*, den uitgang *-an* gekregen hebben, welke, misschien, door bijgedachte aan *haen*, tot *-aen* en *-haen* werd. Deze laatste gissingen zijn niet bewezen, doch alleen eene, mijns inziens niet geheel verkeerde, poging om het woord *huwer(h)aen* in zijn oorsprong te verklaren.

Is op deze wijze de hd. *auerhahn* gebleken een geheel ander woord en dier te zijn, dan de mnl. *uwerhaen*, zoo kan

1) Voeg hierbij nog *OVl. Lied. e. G.* 193, 45, waar *huweraen* overdrachtelijk gebruikt wordt van een verliefde, voor wien de nacht dag wordt, omdat hij niet kan slapen.

toch het bewijs geleverd worden, dat een woord, aan hd. *auerhahn* beantwoordende of althans daarmede verwant, werkelijk in het mnl. heeft bestaan. In het fragment van den *Reinaert*, met welks uitgave Prof. Martin ons voor eenigen tijd heeft verrast, komen deze regels voor (beantwoordende aan *Rein.* I, 3140—43 (uitg. Jonckbl.):

daer so nes niet ongherede [1])
Van goeden lighene, van goeder spisen.
Daer wonen hoenre ende partrisen
Ende menegherande vogheline.

Ook in het Comb. hs. lezen wij »*hoenre* ende patrisen"; in *Rein.* II (vs. 3156): zijn zij geworden »*snippen* ende paertrisen". Zoo ook in het Volksboek: »daar is planteyt van goede snippen, patrijzen en alles goeds". Doch de *hoenre* staan in het Comb. hs. en moeten verklaard worden. Maar is het wel zoo waarschijnlijk, dat in de door Reinaert beschreven wildernis *hoenders*, d. z. *kippen*, zouden hebben geloopen? Het antwoord moet ontkennend luiden. Doch merken wij vooreerst op, dat het latijn niet van *kippen* spreekt, maar van *fazanten* (vs. 1605):

Anser, anas, perdix et *fasianus* adest.

Nu zal men zeggen, dat h o e n zeer goed ook eene andere beteekenis kan gehad hebben dan alleen *kip*; men zal in het midden brengen, dat *hoen* niet alleen de naam is voor *kip* of *hen*, maar voor »alle vogels, die zich in vorm en wezen het naast aan onze tamme hoenders en fazanten aansluiten" (Van Dale); men zal wijzen op de samenstellingen *veldhoen*, d. i. *fazant*; op *parelhoen*, *korhoen*, *hazelhoen*, op hd. *truthenne*, *pfauhenne*, *fasanhenne*, van tamme vogels gezegd; op *auerhuhn*, *birkhuhn*, *haselhuhn*, van wilde gebruikt. Men zal er aan herinneren, dat *hoen* nog heden in de jagerstaal de beteekenis *patrijs* heeft. Dit alles is juist, doch het geldt niet voor de plaats uit *Rein.*,

1) De *Tijdschr.* 1, 27 in dezen regel gebrachte verbetering wordt niet door het fragm. bevestigd; dit heeft eene geheel andere lezing, nl.: „Dat es een wel groet geleide".

dewijl daar het nieuwe fragment ons eene andere, in elk geval duidelijker, lezing aan de hand doet.

Het fragment van Martin heeft nl. eigenlijk niet *hoenre*, maar *vor hoenre*, en het ware wenschelijk geweest, dat deze lezing in den tekst ware opgenomen, want zij kan ons op het spoor van de waarheid brengen. Men leze nl. *worhoenre (w* en *v* worden herhaalde malen in de hss. verward; vgl. in ditzelfde hs. vs. 3153 *worst* voor *vorst*; 2591 *scowut* voor *scovuut*), eene andere schrijfwijze voor *woerhoenre*; vgl. 2615 *droh* voor *droech*; 3032 *scon* voor *scoen*; 2715 *genogen* voor *genoegen*; 3164 *honre* voor *hoenre* (in het woord zelf) enz.; zie Martin t. a. p. bl. 11.

W o e r h a e n, w o e r h e n n e nu is juist het woord, dat *fazant* beteekent. Kil. w o e r h a e n, *vetus* phasianus; Mellema: w o e r h a e n, faisant. De fazant heet reeds in zevende-eeuwsche ags. glossen, volgens eene mededeeling van Cosijn, *worhana*, welks femininum *worhen (wôrhen)* door *cracinus* wordt vertolkt. Diefenb. *Gloss.* op f a s c i a n u s geeft ook den vorm *worhana*, en daarnaast ook *moerhane* (l. *woerhane*). Ook andere vogels kon het woord *woerhane* uitdrukken, waarschijnlijk ten gevolge van misverstand van het verouderende woord. Zoo vinden wij in *Hor. Belg.* 7[2], 126: w o e r h i n n e vel q u a c k e l e vel l e m o e n s e, ortix, d. i. *wachtel*, *kwakkel*, *kwartel*. Naast deze vormen kwamen ook andere voor, die met deze verwant of er althans gedeeltelijk mede samengevallen zijn. Graff haalt (4, 959) een *(h)orhůn* aan, dat vertaald wordt door *ortigometra*, wachtelmoeder, wachtelkoning, wachtel. In het mhd. bestaat *urhan*, *ûrhan*, *orhan*, en *-huon* (Lexer 2, 2004 vlg.), hetzelfde woord als *auerhahn*, mlat. *urogallus*, dat vertaald wordt bij Lexer door *ortygonix*. Al zijn deze vormen ook oorspronkelijk van een anderen oorsprong dan de bovengenoemde, hetgeen niet eens noodzakelijk is, zoo zijn ze er toch later door gelijkheid van vorm mede vereenzelvigd.

In de nabijheid van deze plaats uit het Reinaert-fragment is nog eene andere verrassende lezing voor den dag gekomen, nl. vs. 3138 (uitg. Jonckbloet).

Ic weet een wildernesse nu
Van langhen *haghen* ende van heiden,

waarvan Muller in zijn *Oudere en jongere bewerking v. d. Rein.* bl. 89 te recht vroeg: »Of *langhen haghen* goed is? Wat beteekent eene *lange* haag of *lang* kreupelhout hier eigenlijk? Moet men ook lezen *laghen haghen*". Dit bezwaar wordt op afdoende wijze opgelost door de lezing van het fragment:

Ic weet een wildernesse *ru* [1])
Van langhen *gagele* ende van hede.

Gagele beteekent *mirt*, *mirtedoorn*. Zie *Mnl. Wdb.* 2, 894 op gagel, en de daar aangehaalde schrijvers. Dat ook Balduinus dit woord in zijn tekst gelezen heeft, bewijst vs. 1601 vlg.

iuxta iam loca vasta scio,
Myrtus, longa filix sunt hîc fragilesque myricae.

Op nog eene andere geestige lezing, waardoor de tekst van den Reinaert weder een fijn trekje rijker is geworden, wil ik even de aandacht vestigen. Wanneer Reinaert, als pelgrim uitgedost, zijne bedevaart gaat ondernemen, weet hij door zijne mooie woorden Cuwaert en Belijn te belezen, om hem een eind weegs te vergezellen. Gij zijt waardig, zeide hij tot hen, om mij tot geleide te strekken, want

Ghi sijt van soeter wandelinghe
Ende omberocht ende goedertiere,
Ende ombeclaghet van allen dieren.
Ghestade es uwer beider sede,
Als ic doe ten tide dede,
Als ic clusenare was.

Het bnw. *gestade* past hier niet bijzonder goed in den samenhang. *Kalm*, *bedaard*, *gelijkmatig* is niet het begrip, dat men hier verlangt, in verband met den volgenden regel, die als het ware de opheldering van den vorigen is. Oneindig beter is het woord, dat in het fragm. in plaats van *gestade* gelezen wordt, nl.

1) Men lette ook op deze verbetering, door het fragment aan de hand gedaan.

Gestelic es uër beder sede.

Geestelijc, d. i. *niet naar of voor het vleesch levende*, *vroom*, *godsdienstig*, *godvruchtig*, is hier het ware woord. »Gij beiden", zegt R. »hebt uw vleesch tot dienstbaarheid gebracht en leeft slechts voor uwe hoogere belangen, gelijk ik deed in mijn kluizenaarstijd". Dezelfde uitstekende lezing vinden wij in *Rein*. II terug in den overigens sterk gewijzigden regel (vs. 3061):

Gheestelic ende van goede sede.

En hiermede stemt overeen wat het volksboek heeft, nl.: »Gij zijt alle beyde van goede zeden *en van heylige conservatien* (l. *conversatien*, d. i. *levenswandel*), gij leeft geheel gelijk ik dede doen ik kluyzenaar was". Uit het lat. is niets met zekerheid op te maken; daar (vs. 1538) luiden de regels:

Felix est vestra vita, quia vivitis olim
Sicut ego vixi, quando reclusus eram.

Ook de volgende regel kan met behulp van het fragm. (en *Rein*. II) aanmerkelijk worden verbeterd.

Als ic doe ten tiden *dede*

past namelijk niet bij: »geestelijc es uwer beider sede". Daarom leze men met het fragm.

Gi levet beide, als ic [doe] dede,
Doe ic clusenare was.

Zoo ook *Rein*. II, 3063: »ghi leeft beide als ic dede", alsmede het Latijn en het volksboek (zie boven).

Ook eene andere moeilijke plaats is door het nieuwe hs. ten volle opgehelderd, ik bedoel vs. 2651:

Hoe mochte ic vergheten dies,
Dat aldaer Reinout die Vries
Die valsche penninghe sloech?

De in deze regels voorkomende naam heeft al veel hoofdbrekens gekost. In het Comburgsche handschrift staat eigenlijk niet *vries*, maar *ries*. De vorm *Vries* is afkomstig uit de tweede bewerking, vs. 2686 (Simonet, die rike Vries), waarnaar ook de proza-Rein. *Vriess* heeft). Doch de lezing *ries* berust op een misverstand: het fragment heeft de ware lezing bewaard,

nl. *sies*. Van den regel is gelukkig in het te dezer plaatse gehalveerde fragment de tweede helft bewaard gebleven, en deze luidt: »...munt die *sies*". Een *sies* nu is een jachthond, blijkens *Parth.* 1132, 1160 en 1163. De valsche munters, waarvan hier melding wordt gemaakt door Cuwaert, die zich op een algemeen bekend feit beroept, zijn dus niet aan de menschelijke maatschappij, maar, veel eigenaardiger, aan de dierenwereld ontleend, en dit is ook de opvatting van het Latijn, vs. 1310:

Hic percussuram falsi numismatis olim
Tibundus *catulus* fecerat aere *sagax*.

Alleen blijft het nu nog de vraag, of, in overeenstemming met het fragm. *Reimont*, dan wel met het Latijn *Tibundus* moet gelezen worden in plaats van *Reinout*, maar dit is eene bijzaak. De plaats zelve is nu helder als de dag.

Ook van andere regels zal de lezing of de opvatting dienen gewijzigd te worden (zooals b. v. *Rein.* I, 2582, en de aant. van Jonckbloet over *getrouwe wesen*; vergeleken met *Rein.* II en het fragm.), en de nauwkeurige vergelijking van het fragment met den tekst van *Rein.* I en II zal ongetwijfeld ons nog veel meer leeren, en telkens zal de tekst van ons middeleeuwsch meesterwerk schooner en fijner blijken te zijn. En ook hierom is het vinden van het fragment van zoo groot belang, omdat de op den Reinaert in de jongste uitgave uitgeoefende kritiek, daaraan getoetst, tevens veroordeeld en nietig verklaard wordt.

Ik kan van dit onderwerp niet afstappen, zonder nog met een enkel woord gesproken te hebben over het Volksboek van den Reinaert, waarvan door Martin in zijne uitgave verschillende drukken genoemd zijn (Inl. bl. V). Ik ben in staat, het daar genoemde lijstje met één druk te vermeerderen, nl. dien van het jaar 1752, te Amsterdam bij Joannes Kannewijzer, Boekverkooper in de Nes, in de Gekroonde Jugte Bijbel [1]).

---

1) Vgl. ook Schotel, *Volksboeken* 2, 134—137.

Het is opmerkelijk, hoe lang die volksboeken ook door hunne woordenkeus en hun stijl de herinnering aan den mnl. tekst hebben bewaard, zoodat zij in waarde bijna met een hs. kunnen worden gelijkgesteld [1]). Ook uit het Volksboek van den *Reinaert* is voor den mnl. tekst nog het een en ander te leeren: de Reinaert-studie met al wat er aan vast is, nl. de vergelijking van I en II, den helaas nog steeds niet herdrukten *Proza-Reinaert* [2]), de Latijnsche vertaling, het volksboek, den mnd. Reinke, het nieuwe fragment enz. is, ook na de belangrijke studiën met name van J. W. Muller en Friedrich Prien nog lang niet aan een einde gekomen.

1) Vgl. Penon over het Volksboek van den *Floris*, in *T. en Lettb.* 6, 50—72.

2) Berustende in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage. De Delftsche uitgave van 1485 is nagedrukt door L. Suhl, Lübeck en Leipzig 1783.

Amsterdam. J. VERDAM.

HOOL, HEUL.

Ik heb onlangs in een opstel »Naar aanleiding der vereeniging van Delfshaven met Rotterdam" (Rotterdamsch Jaarboekje, IIe jaarg. blz. 16) het woord Heul te verklaren gehad en toen kortaf gezegd: »Heul, verwant met hol, is eigenlijk een opening in den dijk, waarover een brug wordt geslagen; gewoonlijk wordt die brug zelf heul genoemd: Pons qui communius dicitur *houle*, in Van den Bergh's Oorkondenboek, II, n°. 149." — Ik houd die verklaring nog voor juist; maar nu vind ik in de laatste aflevering van Verdam's uitmuntend Woordenboek (i. v. *Hole)* het woord anders uitgelegd. Dit noopt mij tegen zulk een gezag mijn meening met eenig bewijs te staven. Het zij mij vergund het in dit Tijdschrift te doen.

»Pons dicitur houle", leert ons de oorkonde. Inderdaad, de heul is een soort van pons, maar niet iedere pons kan met heul vertaald worden. Er is een vast en kenbaar onderscheid tusschen *brug* en *heul*, al is dit ook in verloop van tijd allengs

uit het oog verloren. Men slaat een *brug* over een haven, over een gracht: zoo iets een *heul* te noemen, al is het ook, gelijk het Woordenboek definieert, *een verwulfde holle of bolle brug*, zou bespottelijk zijn. Maar in een dijk, een waterkeering van wat aard, een landscheiding, een weg, die twee wateren gescheiden houdt, maakt men om die twee in gemeenschap te brengen een *hool* of *heul*, en men legt een brug er over, die evenzoo heet. Een brug wordt voor het verkeer te land, een heul voor de afwatering en de scheepvaart aangelegd.

De hool is dus in de eerste plaats het gat dat men in den dijk graaft. Zulk een hool had jaren lang te Ouderschie, in de landscheiding tusschen Delfland en Schieland, gelegen; maar, zegt graaf Albrecht in een brief van 1380: »onse goede lude van Delfland anbrochten, dattet onsen lande groote nutscep waer dat men die hool toedammede", en daarom was zij gedicht; maar nu bleek het toch »dattet onsen gemeenen lande beter is dat daer een open heul leyt, als 't plach te doen" (Mieris III 375 en Rotterd. Historiebl. n°. 114). Mij dunkt, in dit verband is aan de beteekenis van het woord niet te twijfelen.

In de tweede plaats beteekent het echter de brug, die over het gat wordt geslagen, of beter gezegd: de schoeiing aan weerskanten van de opening met de brug er boven als deksel: een duiker in het groot derhalve, of een sluis zonder deuren. Daaruit volgt, dat ook een duiker van kleiner afmeting wel eens heul kan worden genoemd, zooals men een brug zonder sluisdeuren ook wel, minder juist, sluis noemt.

Die overeenkomst tusschen sluis en heul komt duidelijk aan den dag in een spreekwijs, die op beide toepasselijk is en bij deze gelegenheid meteen verklaard dient te worden.

Als men in een dijk een sluis zal gaan maken, ziet men om naar de meest geschikte plaats er voor. Dat heet: men zoekt naar een *pit*, een *put*. Zoo verhaalt Graaf Willem IV in een brief van 1337, dat hij een commissie had benoemd om »ene sluse te doen legghen dien van Zuutlant (op Schouwen) ende enen *pit* te vinden, die sluse in te legghen" (Mieris II 601, Vgl.

Oorkondenboek, II n°. 684, 847) [1]). Die pit komt dus overeen met hool in haar eerste beteekenis, gelijk de sluis analoog is met een hool in de afgeleide beteekenis.

Wordt nu later de sluis bevonden daar ter plaatse onnut te zijn, dan »keurt" hij dien het aangaat »de sluis uit de pit." Zoo lezen wij in een Ms. keurboek van Rijnland (in het Archief van het Waterschap berustende) dat in 1423 »die dijcgrave mitten hoghen heemraden coerden die sluse uten put, die leyt" enz. — de ligging gaat ons thans niet aan.

Evenzoo spreekt men van een hool, die onnut is geworden. Toen Graaf Albrecht zich door die van Delfland had laten gezeggen, dat de hool in de landscheiding te Ouderschie meer kwaad dan goed deed, beval hij dat de heemraden »die hoole voors. wt den putte keuren ende toe doen dammen" (Mieris, III 303 en Rotterd. Historiebl. n°. 107). In deze plaats ziet men ons woord in beide beteekenissen gebruikt: de hoole, die uit de put wordt gekeurd, is de brug met haar schoeiingen; de hoole, die toegedamd moet worden, is het gat, de put, waarin of waarover de brug ligt.

1) Op de laatstgenoemde plaats leze men, met verandering der leesteekens: »ware dat hare sluse uten putte vore of dat si ene niewe sluse daden maken: dat hem orbore ware van der ander [d. i. de oude] sluse an die niewe sluse, dat moesten si wel nemen" enz.

Leiden, Juni 1890. R. FRUIN.

BLADVULLING.

Van het woord *buitenbeentje*, onecht kind, is eene verklaring tot dusverre niet bekendgemaakt. De naam moet in verband staan met de uitdrukking *buitens beens geraapt*, in onecht gewonnen (zie Valentyn, *Werken van Ovidius*, 1, 192 en 263). Die spreekwijze heeft zelf een uitleg noodig; het kan niet ondienstig zijn er de aandacht op te vestigen.

A. K.

VELTHEM'S SPIEGEL HISTORIAEL.

TEKSTCRITIEK.

II. PLAATSEN UIT DIE HOOFDSTUKKEN VAN VELTHEM'S SPIEGEL HISTORIAEL, WAARVOOR HEELU'S SLAG BIJ WOERINGEN ALS BRON HEEFT GEDIEND.

(*Vervolg van blz.* 210).

XIII.

VELTH. II, 40—42: HEELU 1375—1429. De vergelijking van Velthem's tekst met dien van Heelu, afgebroken aan het slot van cap. 46 in het eerste boek, wordt weer mogelijk met cap. 40 van het tweede. Wij kunnen evenwel niet zeggen, dat Heelu voor Velthem in cap. 40, 41 en 42 diens bron is geweest (*Sp.* III, blz. 463, *l.*), althans niet uitsluitend, want het verhaal van Pierre de la Brosse in die drie hoofdstukken bij Velthem is veel uitgebreider dan in vs. 1375 tot vs. 1429 bij Heelu.

Een paar onnauwkeurigheden in cap. 40 (vs. 17 en vs. 52) kunnen dan ook niet naar Heelu worden hersteld. Vs. 17 is reeds in het *Mnl. Wdb.* verbeterd; zie aldaar op begroeten, 3). In vs. 52 wordt het feit, dat Jan I van Brabant *al zijne vazallen had opgewekt*, om mede naar Parijs te trekken, uitgedrukt door: »hi hadde gemaect in rore *ane* sine liede", waar natuurlijk »*alle* sine liede" moet worden gelezen.

In cap. 41 vs. 59 is een woord uitgevallen in een gedeelte, dat bij Heelu wordt gemist. Er staat: »Om dit sprekende sine genote" l. »*worden* sprekende."

Toch komen in dit verhaal verscheidene verzen voor, die bij beide schrijvers eensluidend zijn; vgl. daarvoor Velth. II, 42, 12—33 met Heelu 1406—1427, waarin *sprac* (Heelu, vs. 1420) geëmendeerd moet worden in *spranc* naar Velth. vs. 26, terwijl

voor de tweemaal herhaalde lezing *craproen* vs. 21 en vs. 27, Heelu het juiste *caproen* vs. 1415 en vs. 1421 heeft bewaard. Bij beiden, Velth. II, 42, 21 : 22 en Heelu 1415 : 1416 vinden wij de assonance *ogen : geloven*.

Cap. 43 van Velthem, inhoudende een mislukten tocht naar Arragon, vinden wij bij Heelu niet.

Met cap. 44 van Velthem en vs. 1439 van Heelu kan weer eene doorloopende vergelijking beginnen.

XIV.

Velth. II, 44, 20 en 36: Heelu 1488 en 1547. Duidelijker dan bij Velthem is bij Heelu het verhaal, dat Adolf van den Berg zijne aanspraken op Limburg overdraagt aan Jan van Brabant. Uit Heelu vs. 1488 vlg.:

Doen sochte hi wege, daer hi mochte,
Ane den hertoge van Brabant,
Dien hi willich daer toe vant;
Hem droech hi doen op sijn recht
Van den lande van Limborch slecht,
Met alden rechte, dat hem was bleven,

kunnen wij met inlassching van *hi* in vs. 20 den tekst bij Velthem herstellen:

Doe dit die grave verstoet, te hant
Ontboet *hi* den Hertoge van Brabant,
Ende droech hem op daer sijn recht
Van den lande van Limborch slecht
In alden rechte, dat hem was bleven.

Eveneens kunnen wij naar Heelu vs. 1543 en vlg.

(si) rieden
Den hertoge, dat hi met lieden
Int lant van Limborch quame,
Ende hem des ane name;
En (= Et en) soude niemen weren mogen,

de onbegrijpelijke verzen in Velth. II, 44, 34 tot 36:

(Si) rieden beide den Hertoge das,
Dat hijt dlant soude bestaen
Met stride soude in hant gaen.

door een kleine verandering verbeteren in:

(Si) rieden beide den Hertoge das,
Dat hi dlant soude bestaen
Met stride; *t*soude in hant gaen.

XV.

Velth. II, 45: Heelu 1633 vlg. — In dit hoofdstuk zijn het vooral eigennamen, die in Velthem uit Heelu hersteld kunnen worden. Vs. 4: lant van *Wassenborch*, l. *Valkenborch* (Heelu 1643); vs. 14: *Moelrepas* entie van *Wicham*, l. *Molrepas* entie van *Witham* (Heelu 1678, 79); vs. 21 Heynryc van *Vessen*, l. Heynryc van *Hessen* (Heelu 1691); vs. 53 *Spahen* l. *Spanhem* (Heelu 1773); vs. 54 *Saltum*, l. *Salmen* (Heelu 1774).

Daarenboven wordt eene eenvoudige verbetering van vs. 22 aan de hand gedaan door Heelu vs. 1692. Bij Velth. lezen wij van den landgraaf van Hessen:

Hine brachte daer mere hem sessen,
Want hi quam onversien.

Bij Heelu vs. 1691 vlg.:

Die Lantgrave Heinric van Hessen
Was daer; maer, boven hen sessen,
En hadde hi niet vele liede, bi dien
Dat hi was comen onversien.

Lees derhalve bij Velth.:

Hine brachte daer *maer* hem sessen [1]).

1) Hs. *m'*.

Alhoewel Heelu 1705 vlg. niet volkomen met Velth. 45, 30 overeenkomt, ligt toch voor de hand, dat in plaats van:

Ende waenden hertogen sonder hoede
Hebben vonden,

gelezen moet worden:

Ende waenden *den* hertoge sonder hoede
Hebben vonden;

het uitvallen van *den* achter waen*den* kon gemakkelijk gebeuren.

XVI.

Veth II, 46: Heelu 1820 vlg. Reeds uit vs. 1 van dit caput, waar hij, die in het opschrift *Suabbe* heet, *Swabble* wordt genoemd, zien wij, dat er weer minstens ééne fout in den tekst is. Volgens Heelu vs. 1821 moet beide in *Snabbe* veranderd worden. In vs. 7 is Reinier van *Wesgezeten* verbasterd uit Reinier van *Wegeseten*, d. i. Regnier de *Viset*; zie Willems' aanteek. op Heelu vs. 1827. Voor *Lousi* in vs. 15 leze men *Lonsi*, vgl. *Longi* bij Heelu vs. 1840; in hetzelfde vs. staat *Herne* voor *Herle*; terwijl vs. 19 *Genepie* heeft voor Heelu's (vs. 1846) *Genapie* d. i. *Genappe*. In vs. 39 is *Valkenborch* weer bedorven, echter niet zoo erg als in cap. 45, vs. 4.

Verder kan uit Heelu vs. 1901: »Op tfelt bleven si gevaen", in vs. 32 bij Velthem *si* ingelascht worden.

Vs. 35 (welken regel Heelu niet heeft) mist het object, dat, door *ment* in plaats van *men* te lezen, er in gebracht wordt.

XVII.

Velth II, 47: Heelu 1960 vgl. Weer is het een eigennaam, die het eerst onze aandacht vraagt; vs. 3: te *Wessem* l. te *Nuse*, zie Willems aanteek. op Heelu vs. 1961. De naam *Waraven* in vs. 5 is eene verschrijving, blijkens vs. 10, waar te

recht *Walraven* staat. In vs. 50 is juist de eigennaam bij Velthem goed bewaard, zoodat het bedorven *Herne* bij Heelu, vs. 2073 in *Herve* (tusschen *Daelhem* en *Verviers* gelegen; zie Willems noot bij Heelu) verbeterd kan worden. *Lovielle* in vs. 58 is *Lomelle* of *Lommel* in Kempenland.

Van een naam *Breudyt* (vs. 40) weet Heelu niets, evenmin als Velthem; die burcht *Breudyt* is een voortbrengsel van Le Long's phantasie, en er zal wel geen bezwaar zijn in plaats van

Toter Borch Breudyt vorwaer,
te lezen: Toter Borch *brendijt* (*brandijt*) vorwaer,

wat Heelu (vs. 2057 en 58) uitdrukt door: »al dat lant storen met *brande* al toter Borch toe."

Nog is in dit 47ste cap. onduidelijk vs. 43 en 44:

Dus ward dat orloge herde swaer,
Dat si hadden *hem* daer.

Heelu heeft vs. 2062 en 63:

Aldus wert dat orloge swaer,
Ie lanc soe meer, in beiden siden.

Le Long zegt: *hem* = *onderling*. Ik geloof met hem, dat er iets staan moet, dat *onderling* beteekent, en zou willen lezen;

Dat si hadden *jeghen een* daer,

Ook zonder Heelu is het duidelijk, dat »Om dese *stuken*" in vs. 48 verkeerd gelezen is uit: »Om dese *sticken*."

XVIII.

Velth II, 48: Heelu 2109 vlg. Wijken beide teksten ook hier van elkaar af, zij zijn beide te begrijpen; in vs. 38 echter verduistert Le Long Velthem's bedoeling door eene slechte redactie en eene verduisterende opheldering. Vers 38 luidt:

Hem quam te helpen oec ser veel
Die uter stat oec ward geboren,

d. i. zegt Le Long: »Selfs inboorelingen der stadt"; dus *ser veel* = *zeer vele*?

Heelu vs. 2270:

> Hem quam te hulpen oec *Screveel* (l. *Serveel*),
> Die in die stat was van magen.

Het was een heer van *Servel* of *Servelle*. Men leze dus ook bij Velthem:

> Hem quam te helpen oec *Serveel*,
> Die uter stat oec ward geboren.

In het laatste gedeelte van dit caput verandere men nog de volgende eigennamen: vs. 78: *Ermone* l. *Crone*: vgl. Heelu vs. 2400: *Crome*, d. i. *Craon*; vs. 79 *Memorasi*, Heelu vs. 2401: *Momorasi*, d. i. *Montmorency*; vs. 80 *Heulwire* l. *Henewire* naar Heelu vs. 2406, d. i. *Henuiers*, Henegouwers; vs. 89 here van *Vele* l. van *Nele*, Heelu v. 2450: van *Neele*; zie de aanteek. van Willems op vs. 2398—2401 bij Heelu.

Ten slotte kan de rijmregel, dien vs. 93 mist, uit Heelu worden ingevuld en ook de fouten in vs. 94 en vs. 97 hersteld.

Velthem heeft vs. 92 vlg.

> die Coninc Philips woude
> Den Hertoge voren met hem int lant
> Ende bleef daer echter si soene
> 95. In des Graven Gijs doene,

waarvoor naar Heelu vs. 2458 vlgg. te lezen is:

> die Coninck Philips woude
> Den Hertoge voren met hem int lant
> *Van Arragoene*, *si u bekant*.
> Ende bleef echter daer *die* soene
> In des Graven Gijs doene,
> In siere manieren, alst was gesproken
> Hier vor, dat valscelijc *was* te broken.

XIX.

Velth II, 49: Heelu 2590 vlg. Om de 57 verzen, waaruit dit caput bij Velthem bestaat, te begrijpen, dient men zich eerst volkomen vertrouwd te maken met hetgeen Heelu van vs. 2590 tot vs. 2736 verhaalt. Eene zoo groote verkorting van den tekst, op Velthem's manier, heeft natuurlijk veel afbreuk gedaan aan de helderheid der voorstelling; slordig is Velthem's tekst hier in hooge mate, en de ontbrekende rijmregel van vs. 37 is dan ook niet met eenige zekerheid uit Heelu te herstellen. De vreemde vorm *monbre* in vs. 30 (Heelu vs. 2645: *montbore*) is mij gebleken door Le Long uit *monbor*, zooals het hs. heeft, te zijn gelezen. Voor den eigennaam *Heinryc Isaerd* in vs. 47, die bij Heelu niet voorkomt, vergelijke men Willems' aanteekening op vs. 2703 van Heelu. Na de vermelding van den dood van den Franschen koning Philips III, loopt Velthem, reeds vol van alles wat Philips IV later Vlaanderen zal aandoen, de geschiedenis even vooruit. Die verzen, welke Heelu na vs. 2732 niet heeft, zijn, dunkt me, met verandering van Le Long's interpunctie en omzetting van vs. 54 en vs. 55 aldus te lezen:

ende sijn sone
Philips ward coninc na tgone,
Die Vlaendren brachte in swaer verdriet,
Alse dit niet lanc was gesciet.

d. i.: En daarna werd koning zijn zoon Philips IV, die zware rampen over Vlaanderen bracht, niet lang nadat hetgeen verteld is, was gebeurd.

XX.

Velth II, 50 en 51: Heelu 2737—3273. Velth. II, Cap. 50 vs. 1—38 komt vrij goed overeen met Heelu 2737—2820; fouten in dit gedeelte betreffen in hoofdzaak eigennamen, die reeds

vroeger zijn ter sprake gebracht. Eene enkele betere lezing, door het hs. aan de hand gedaan, is voor *troc* in vs. 20 het juistere *trac*; in vs. 31 *scatten* l. *scatte* (vgl. ook Heelu 2811). Na vs. 38 tot het einde, vs. 54, vertelt Velthem iets van het uitvoerige verhaal (Heelu 2821—2928) over de hulp van Floris, graaf van Holland, aan Jan van Brabant verleend, en de verdediging van Tiel door Jan van Kuec. Velthem is werkelijk zoo verstandig geweest in deze 17 verzen alleen de hoofdzaken van het 107 verzen lange verhaal van Heelu terug te geven.

In cap. 51, waarvan vs. 1 overeenkomt met vs. 2929 bij Heelu, is weer veel meer te verbeteren. Reeds bij vs. 5 raakt de voorstelling in de war; daar staat, dat de graaf van Holland hulp belooft aan den graaf van Gelre, wat niet waar is. Floris helpt juist Brabant tegen Gelre. Hoe komt nu die fout in den tekst? Velthem slaat na vs. 4 zoo maar eenige verzen van Heelu over en brengt daarna iets, wat volstrekt niet bij het voorgaande hoort, daarmede onmiddellijk in verbinding. Vergelijk Velhem vs. 1—6:

Die grave van Gelre was man
tHertogen, eer torloge began;
Nu haddi sine manscap opgegeven,
Ende was noch int goet bleven.
Hier toe geloefdem hulpe saen
Die grave van Hollant;

met Heelu vs. 2929 en vlgg.:

Die grave van Gelre was man
Tsertoghen, doen men began
Dat orloge; maer hi hadde gegeven
Sine manscap op, ende was bleven
In dat selve goet nochtan,
Daer hi te voren af was man,
Ende onthilt met ghewout.

Die hertoge Jan, die stout
Ende hoverdich uter maten
Was, ginc hem daer toe saten,
Dat hijt hem woude winnen ave.
2940. Hier toe hadde gheloeft die grave
Van Hollant den hertoge Jaune
Beide scepe ende manne
Ende selve te hulpen metter hant.

Ook hier weer zien wij, dat Velthem niet te verklaren is, zonder Heelu; daar het echter niet doenlijk is te dezer plaatse de parellelplaatsen uit te schrijven, bepaal ik mij tot de mededeeling, dat wij voor dit 51ste hoofdstuk de toelichting vinden in Heelu vs. 2929 tot vs. 3273.

Voor *in de side* bij Le Long, vs. 31, heeft het hs. *in deside* wat wel voor *in desside* zal staan (vgl. de schrijfwijze *mescien* voor *misscien*), welke emendatie Prof. Verdam reeds had gemaakt.

XXI.

VELTH. II, 52: HEELU 3292—3493. Voor den geheelen samenhang is het weer wenschelijk de 300 verzen van Heelu als commentaar te gebruiken op de 88 verzen van cap. 52 bij Velthem. Vanzelf worden dan verbeteringen in den tekst aan de hand gedaan. Zoo bijv. zeggen wij van vs. 9:

Moelnehuse verberdi gereet
l. *Moelne*, *huse* verberdi gereet

naar Heelu 3330:

Altoe wert al ontsteken
Van der borch, tot buten verre,
Moelne ende *huus*;

Voor *orte* in vs. 67 l. *Orte*, d. i. de rivier de Ourthe, vgl. men Heelu 3533, en zie men Prof. De Vries *Taalz.* blz. 133 en 134, waar ook de naam *Oesseninc* besproken wordt, en voor de eigen-

namen, in dit hoofdstuk voorkomende, vergelijke men de aanteekeningen van Willems op de parallelplaatsen bij Heelu.

XXII.

Velth. II, 53 en 54: Heelu 3597—3920 (einde van het eerste boek bij Heelu).

De biscop van Mes en de grave van Baren hebben twist, waaruit een oorlog dreigt voort te komen. Jan van Brabant zal den laatste steunen en dit noopt een zekeren Woutier van Linge, een Henewier (aldus, voor Hevewier; vgl. Heelu 3663) den here van Luxelenborch, die den biscop zal helpen, aan te raden van den oorlog af te zien. Dit geschiedt, en, zoo besluit Velthem vs. 35:

Dus behilt die Grave van Baren
Die Hertoge van Brabant zijn ere twaren.
l. Dus behilt *den* Grave van Baren
Die Hertoge van Brabant sijn ere twaren.

naar Heelu 3698 vlg.:

Alsoe dede
Die hertoge Jan van Brabant
Den grave van Baren sijn lant
Behouden, ende sijn eere.

Voor het overige is in dit hoofdstuk Velthems's tekst, alhoewel korter, toch duidelijk.

In het volgende caput, het laatste van het tweede boek bij Velthem, waar Heelu's tekst van dienst is, kan reeds dadelijk in vs. 5 de naam *Wessen*, uit Heelu vs. 3726 in *Nusen* worden hersteld; in vs. 9: »dat hi thertogen *hulp* was", l. *hulpere*, naar Heelu 3729. Deze fout is van Le Long, die hulp heeft gelezen, ofschoon in 't hs. hulper staat. Vs. 10: *vor*. l. *voer*. Vs. 20 *Leggevich* l. *Leggenich* naar Heelu 3764; zie ook de aanteek. aldaar. In vs. 58 moet na *Walraven*, *die* worden

ingelascht blijkens Heelu 3854 vlg., om den juisten zin te herstellen. In vs. 61 en 62 *waren*: *gevaren* voor *waere* (hs. *w'*): *in gevare* (sic hs.). Vs. 66 *Harman van Vischam*, l. *Herman van Witham*, naar Heelu 3868. Zie over *Vorendale* in vs. 71, terwijl Heelu 3874 *voren Dale* heeft, Willems aanteek. op dit vers.

XXIII.

SLAG BIJ WOERINGEN. Velth. III, 2 tot 21: Heelu II.

Heeft Velthem in de besproken capita van het eerste en het tweede boek met grootere en kleinere leemten het eerste boek van Heelu ingelascht, bevattende de Brabantsche geschiedenis tijdens de jeugd en de eerste regeeringsjaren van Jan I, het eigenlijke verhaal van den veldslag, waarnaar Heelu's werk zijn naam draagt en dat bij hem het geheele tweede boek inneemt, heeft Velthem overgenomen in het derde boek cap. 2 tot cap. 21. Het spreekt dus vanzelf, dat eene geregelde bespreking van moeilijke of bedorven plaatsen, die voor de hoofdstukken uit boek I en II van Velthem wenschelijk scheen, voor Boek III overtollig moet heeten; immers Jonckbloet heeft natuurlijk in zijne afzonderlijke uitgave van Boek III reeds geregeld gebruik gemaakt van Heelu's tekst, en in zijne aanteekeningen bij herhaling parallelplaatsen van Heelu ter vergelijking en verklaring neergeschreven terwijl aan het hoofd van bijna ieder caput de overeenkomstige plaats van Heelu is medegedeeld. Daar Jonckbloet zijn tekst naar het handschrift heeft uitgegeven, behoeven fouten als »den wijngaert *sichten*", l. *slichten* (cap. 2, vs. 50), die Le Long in den tekst heeft gebracht, geen nadere bespreking. Het eenige, dat mij hier nog te doen overblijft, is de mededeeling van enkele verbeteringen naar Heelu, welke ik niet bij Jonckbloet vind, met inachtneming echter hiervan, dat slordigheden van een afschrijver, als *si viseerde*, l. *viseerden* (cap. 2, vs. 18) en vele andere geen aanwijzing behoeven.

In cap. 3 mis ik bij Jonckbloet eene aanteekening op vs. 27. Wij lezen vs. 26 vlgg.:

Op enen saterdach, als ict versta,
Datsi op wilden ten hertoge keren
Woude die biscop Gode eren
Met ere missen.

De vergelijking met Heelu, vs. 4266 en 4267:

Doen vielt op enen saterdach,
Datsi ten hertoge souden keeren,

geeft ons het recht het verduisterende *op* uit vs. 27 te schrappen.

In cap. 4, vs. 9 zou ik de verkeerde lezing *Limborchen* voor *Limborcheren* niet aan den afschrijver willen wijten, zooals Jonckbloet doet; ik meen nog duidelijk in het hs. *Limborch'en* te lezen.

In vs. 40 van dit caput lees ik in het hs. niet als Le Long en Jonckbloet *dedem*, maar *dedem̄* d. i. *dede men*; de inkt is wel verbleekt, maar de dwarsstreep nog duidelijk te zien. De tekst luidt dan:

En doen (*l.* doent) daer soude den stride naken,
Dede men menich ridder maken
In beiden siden.

In cap. 5 is het geheele gedeelte van vs. 59 tot vs. 68 niet te begrijpen; het is het rampzalig overschot van het zeer duidelijke, slechts op ééne plaats bedorven verhaal (zie aanteek. op vs. 4937 en 4938) bij Heelu over het vechten in eene breede en ondiepe slagorde, waartegenover wordt aangeraden vooral vast aaneengesloten te strijden. Men vergelijke hierover Heelu vs. 4918—4966.

Zeker bevreemdt het, op vs. 31 van cap. 6 bij Jonckbloet eene aanteekening te vinden.

Die hem daer met willeger hant
Weder ten gewere warp,

bevat, dunkt mij, geen enkele moeilijkheid, en Jonckbloets aanteek. *weder* (vs. 31) is *contra*, evenals die van Willems:

weder is *daertegen*, waarop Jonckbloet zich beroept, moet vervallen; *weder* is hier *wederom*, *opnieuw*, evenals in de parallelplaats, Heelu vs. 5135:

Die hem, met willeger hant,
Weder te ghewere warp.

Ook de aanteekening en conjectuur op vs. 7 van cap. 8 kan vervallen. We lezen vs. 4 vlgg.:

Doe dit sagen
Twee ridders, dochtense donmoet sere
Ende voren ute om haren here
Te *liewerne* die felle vard;

l. *bewerne*, zooals het hs. heeft; zie *Mnl. Wdb.* op b e w e r e n. Het is vreemd, dat Jonckbloet, in verband met *verweren* uit Heelu 5455, zelfs al hield hij de verkeerde lezing van Le Long voor die van het hs., niet aan deze eenvoudige verandering heeft gedacht.

In cap. 9 lezen wij, vs. 28 en 29, bij Le Long:

Die Grave van Lusselborch oec na das
Soude gerne wreken sijns broeders doot.

Het handschrift heeft:

Soude gerne wrekere sijns broeder doot.

Jonckbl. zegt van w r e k e r e: »Sic in MS., sed male." Dit is misschien wat streng; *wreken* zou zeker een goeden zin geven; maar nu er *wrekere* staat, kan men toch ook vrede hebben met:

Soude gerne *wrekere sijn sbroeder* doot.

Hoe Jonckbloet zeggen kan, dat in vs. 36 *dus* »in codice deëst", is mij een raadsel; er staat duidelijk ꝺ' de gewone schrijfwijze voor *dus*; het is echter van minder belang, daar

het blijkens Heelu vs. 5679 toch uit den tekst verwijderd moet worden.

Daar het lidwoord in vs. 36 van cap. 40:

> Nochtan *dat ors* des edels Graven
> Die bodelinge dus ut hingen,
> So ....

niet ontbreken kan, zal wel *datten ors* te lezen zijn. Heelu vs. 5844 heeft een anderen zinsbouw.

In vs. 8 van cap. 13 wil Jonckbloet *quam* invullen na *tien* (d. i. *te dien*):

> Doe hi dat pert en vant niet snelre
> Viel hi neder ende stac doet dat pert
> Ende tien vanden Berge werd.

Hij had zich op Heelu vs. 6317:

> Ende *quam* te dien van Berge geronnen,

kunnen beroepen; daar echter de twee teksten hier in meer opzichten verschillen, noodzaakt Heelu's lezing ons niet tot de inlassching van het werkwoord; en dit is juist een zin, waar het echt Middelnederlandsch zou zijn, het werkwoord weg te laten. »Het paard was hem niet vlug genoeg; dat stak hij dood en .... hij zoo vlug, als hij kon, naar de manschappen van den graaf van den Berg (vgl. *Mnl. Wdb.* op gaen, kol. 875, laatste alinea). Verandering schijnt mij dus onnoodig.

In cap. 14 daarentegen verdedigt Jonckbloet eene lezing, die mij onverdedigbaar schijnt. Wij lezen daar in vs. 71 en vlgg.:

> Ende die daer van beiden bleven gevaen,
> En canic al niet doen verstaen;
> Dier was *somich*, dat ic tgetal
> Niet wale en can genomen al.

Jonckbl.: somich *hoc loco contractum videtur ex* so menich, en verder somich *idem est quod Ang.* so much; mich

fortasse derivandum a michel. Ik geloof, dat wij deze aanteekening en daarmede de verdediging van een mnl. woord *mich* = *much* kunnen opgeven. *Somich* is, dunkt mij, eenvoudig eene verschrijving voor *so menich.*

In vs. 30 van cap. 15 heeft Jonckbloet *arme dorpliede* als datief (Heelu 7016: *armen gebueren*) onveranderd gelaten. De zin eischt:

Daer sach men jammerlike, dor noot,
Die vroomste van al Kerstenlant
Arme*n* dorpliede*n* gaen in hant.

De *Rijnheren*, uit vs. 2, cap. 16, laat Jonckbloet onbesproken; het ligt voor de hand, dat een afschrijver het bedorven heeft uit *Rineren* (vgl. Heelu 7299), d. i. zij, die aan den Rijn wonen, evenals zij, die aan de Moezel wonen, in het volgende vers *Moseleren* heeten. Wat Jonckbloets aanteekening op vs. 11 betreft, ben ik het volkomen met hem eens, dat de tekst bij Velthem bedorven is uit Heelu vs. 7314 en vlg. Ik geloof echter niet, dat wij van vs. 7323 en 7324 behoeven te zeggen: »nisi et hic locus non integer sit." De lezing bij Heelu is volkomen in orde. »Er zijn wel elf honderd mannen gesneuveld en misschien nog meer, behalve nog velen, die later aan hunne wonden stierven. En van die allen behoorden er hoogstens veertig tot de Brabanders:

Daer boven (*nl. boven die* 40) dander getal (*dus*
Verloren sine viande al." 1100 *min* 40)

Het in vs. 46 van dit cap. voorkomende *coene laet* is reeds in het *Mnl. Wdb.* verbeterd; zie aldaar op gelaet.

Op vs. 50 mis ik eene aanteekening bij Jonckbloet; ik begrijp niet, hoe hij de verzen:

Sine viande quamen in sorgen
50. Hoe dat sijt int gelaet verborgen

heeft opgevat, dat hij eene verklaring overbodig achtte. Heelu

vs. 7520 heeft eene andere lezing, die ook hier weer blijkt de juiste te zijn; nl.:

Hoe dat sijt *met ghelate* verborgen.

d. i. Hoe zij zich nog goed zouden houden; hoe zij hunne vrees nog zouden verbergen *door de wijze waarop zij zich voordeden; met ghelate* is dus zooveel als *met goeden gelate*, en de beteekenis er aan toegekend, rechtstreeks af te leiden uit die, welke in *Mnl. Wdb.* II, 1191 is opgegeven.

In het volgende cap. twijfelt Jonckbloet aan de juistheid van »si *harden* die bordene herde swaer" (cap. 17, vs. 15); zie daarover *Mnl. Wdb.* op h a r d e n, 2).

In het laatste gedeelte van cap. 17 is het uitvoerige verhaal (Heelu vs. 7667 tot vs. 7827) over den heldendood van Her Bertout van Mechelen en de onwrikbaarheid van zijn oom Gilys Bertout en van zijne banierdragers Geraert van Rotselaer en Arnout van Waelheem tot 25 verzen ingekrompen. Van dezen zegt Velthem vs. 46:

Dese en lieten om genen vaer
Die baniere sinken iet,
Her Gerart van Rotselaer wilde niet
Dat sijn name worde gemiet (*l.* geminct *hs.*) iet.

Blijkbaar is dit laatste *iet* bedorven, wat men ook uit de plaats in het hs. zou opmaken: het staat wat te laag, alsof de afschrijver het later heeft bijgevoegd, misschien meenende zoo doende een rijmpaar af te sluiten, terwijl hij inderdaad een derden rijmregel toevoegde. De oorspronkelijke gedaante van vs. 49 zal dus geweest zijn:

Dat sijn name worde geminct,

waarbij men gissen kan, dat als rijmregel gestaan heeft:

No sijn ere daer bi gecrinct.

waarop volgt vs. 50:

Dus ward die strijt in deser maniere
Met (*l.* Met hem) gehouden onder die baniere.

Heelu helpt hier niet voor tekstcritiek, tengevolge van de verbazende besnoeiing door Velthem.

Reeds dadelijk in het begin van cap. 18 is er weer een vers overgeslagen, waarover Jonckbloet ook hier zwijgt. Naar Heelu vs. 7834 kunnen wij Velthem's tekst herstellen in:

vs. 1. Die grave van Vianen sloech
Menigen slach genoech;
Waer daer die porsse meest gelach
Sonderlike op dien dach,
Was hi den hertoge altoes an.

In vs. 28 heeft Jonckbloet *proft*; Le Long *perst*, wat natuurlijk fout is. Het valt moeilijk te zeggen, hoe Velthem geschreven heeft. Bij Heelu vs. 8077 vinden wij den vorm *proefst;* bij Velthem *proeft* of *proest;* de laatste twee letters zijn niet duidelijk.

Eindelijk heeft in het laatste hoofdstuk, waarvoor Heelu's tekst gebruikt kan worden, Jonckbloet in vs. 12: »*groeffe* l. *groeffen*", waarvoor het hs. *groefse* heeft. Dit laatste schijnt mij beter: Heelu vs. 8832 spreekt van den graaf van Luxemburg en andere heeren, *die metten andren ter eerden sijn gedaen*. Dit drukt Velthem aldus uit: »Van Lusselborch die graven en constmen niet wel onderkinnen ende groefse metten andren." Zeker is het slordig »de *graven* van Luxemburg" te zeggen in plaats van »de *graaf* van Luxemburg en andere graven, die tot zijne partij behoorden," maar nu wij hebben gezien, hoe Velthem met Heelu's tekst heeft gehandeld, ik had haast geschreven omgesprongen, zal ons dat van hem niet meer verbazen.

Haarlem. CORNELIA VAN DE WATER.

IN DE BOONEN ZIJN.

Dat een onderzoek onzer Spreekwoorden en Spreekwijzen zeer wenschelijk moet worden geacht, is onlangs door den hoogleeraar Verdam betoogd en met voorbeelden toegelicht [1]).

Dikwijls is het zeer moeilijk — soms, voorloopig, onmogelijk — den oorsprong, de juiste beteekenis, den juisten vorm van een spreekwoord of eene spreekwijze te bepalen.

Welken weg moet men inslaan om hier, zoo mogelijk, tot de waarheid te komen?

»Niet met geleerdheid.... kan men hier te recht", zegt Prof. Verdam.

Voor *geleerdheid* zal men hier wel *schijngeleerdheid* moeten lezen. Of is de bekende geschiedenis der uitdrukking *van haver tot gort*, die als voorbeeld wordt aangehaald, geene geleerdheid? Is de gansche historische beoefening onzer taal geene geleerdheid? Met gissingen als die van Prof. Verdam naar de uitdrukkingen *boontje komt om zijn loontje; branden als een lier* en andere, komt men toch ook niet verder.

Wanneer eene uitdrukking eenmaal een bepaalden, voor zekeren tijd blijvenden, vorm heeft aangenomen, wanneer zij voor eenigen tijd verstard is tot eene spreekwijze of een spreekwoord — dan heeft zij reeds eene geschiedenis; dan zal men altijd tot de historische taalstudie zijne toevlucht moeten nemen, om tot eene verklaring te geraken.

Spreekwoorden en Spreekwijzen — Prof. Verdam heeft dat met bekende voorbeelden aangetoond — verworden in den loop des tijds; men vergeet den oorspronkelijken, juisten vorm en maakt de uitdrukking daardoor soms onbegrijpelijk; gewoonlijk minder teekenend of treffend.

Deze verwording openbaart zich op velerlei wijze. Op ééne wijze van verwording heeft Prof. Verdam de aandacht geves-

1) Zie: Feestbundel Matthias de Vries.

tigd: het weglaten van een deel der spreekwijze, waardoor het overblijvende deel onduidelijk of onverklaarbaar wordt.

Het zou een aantrekkelijk werk zijn te onderzoeken, welke krachten hier aan 't werk zijn geweest; in welke andere vormen het beginsel van taalverwording zich hier openbaart.

Daarvoor zou echter onze lijst van juist verklaarde spreekwoorden en spreekwijzen grooter moeten zijn, dan zij nu is [1]).

Het kan alvast zijn nut hebben aan te toonen, dat het volksvernuft ook te werk gaat op eene wijze, tegenovergesteld aan die, welke door Prof. Verdam is vermeld en helder toegelicht.

Aan eene spreekwijze, die het volk niet meer begreep, heeft het soms eene — voor hun gevoel ontbrekende — helft toegevoegd.

De uitdrukking *in de boonen zijn* levert ons een goed voorbeeld van dat geval.

Volgens Prof. Verdam is deze uitdrukking »geheel onverstaanbaar zonder het onmisbare vervolg *en ik wil erwten plukken*, dat er hier en daar nog aan toegevoegd wordt."

De historische taalstudie leert echter, dat juist het tegenovergestelde heeft plaats gehad: dat de uitdrukking *in de boonen zijn* in de vroegere tijdperken onzer taalgeschiedenis zelfstandig voorkomt, op zich zelve zeer goed verklaard kan worden en eerst later wel niet bedorven is, maar toch haren oorspronkelijken vorm verloren heeft door het toevoegsel *en ik wil erwten plukken.*

Dat bloeiende boonen de menschen door haren geur tot dwaasheid konden brengen, was in de middeleeuwen eene vrij algemeen verbreide meening. Verschillende spreekwoorden en liederen getuigen daarvan.

Zoo het Fransche spreekwoord: »les fèves sont en fleur, les fous en vigueur". Littré zegt naar aanleiding van dat spreek-

---

1) Een goed begin maakte Prof. Gallée met zijne Lijst van Spreekwoorden en Spreekwijzen in het „Register op Tijdschriften over Nederl. Taalkunde"

woord: »se dit pour reprocher à quelqu'un une folie ou une faiblesse. On dit dans le même sens: Il a passé par un champ de fèves en fleurs. Ces locutions viennent de ce qu'on attribuait à la fève la propriété d'hébéter l'esprit".

In Duitschland kende men reeds in de 16de eeuw het spreekwoord: »wenn die Bohnen blühen, gibt es viel Narren", en wordt het »Bohnenlied als Inbegriff aller Narrheit" beschouwd [1]).

In ons land vinden wij reeds in de »Gemeene Duytsche Spreekwoorden" (1550) de spreekwijzen: *Die Bonen bloeyen mit hem* en *Als de Bonen bloeyen*, *soe en sint die gecken niet wijs*.

In de »Refereynen int zotte", die in 1539 te Gent gedrukt werden, lezen wij in het referein van Brugghe:

Tvolck datmen binden moet als de boonen bloeyen,
Werden als zotten inde waerelt ghehacht.

In den Biëncorf (f° 231 v°): »Sult oock niet vergeten niet verre van den Bye-corf Boonen te hebben, die in hare bloeysel staen".

In een der liederen uit het Antwerpsch Liedeboek, getiteld »Vanden boonkens", een lied gericht tot alle »sotten ende sottinnekens", worden jong en oud van allerlei rang en stand gewaarschuwd toch niet te dicht bij de bloeiende boonen te komen. In overeenstemming daarmede is het refrein van een ander lied uit dien tijd: »Meysken gaet ut de boonen" [2]).

Niet alleen schrijvers en dichters, ook geleerden sloegen geloof aan de werking der bloeiende boonenplant. Zoo was b.v. ook Dodonaeus blijkbaar met fabophobie behept [3]).

In het lied »Vanden boonkens" wordt gewaarschuwd vooral tegen de dwaasheid »int amoureuse", de dwaasheid, welke — wonderbaarlijk genoeg — door de middeleeuwsche Franschen als de dwaasheid *par excellence* schijnt te zijn beschouwd; immers, onze uitdrukking »het soete spel spelen" gaven zij weer

1) Vgl. Böhme, Altd. Liederbuch, S. 437.
2) Vgl. mijn »Lied in de Middeleeuwen" bl. 353—354.
3) Vgl. zijn »Cruydt-Boeck" i. v. (pag. 903).

door »faire *la* follie"; onze voorouders volgden de Franschen ook hierin na en spraken in dien zin van »dat sotte dinc doen" [1]).

De bedoeling, welke in het lied »Vanden boonkens" doorschemert, treffen wij ook aan in een van Roemer Visscher's »quicken":

Quam daer een meysjen in desen tuyn,
Ick sou niet roepen alluyn, alluyn:
Dan in mijn armen soud ick haer luycken,
En helpen haer de Boonkens pluycken [2]).

Maar de liefde was slechts één der vormen, waarin de dwaasheid zich vertoonde. Behalve deze bijzondere beteekenis bleef de algemeene beteekenis der uitdrukking *in de boonen zijn* nl. *in de war zijn* en het geloof aan de verdwazende kracht van bloeiende boonen in de 17de eeuw bekend.

Zoo lezen wij in de »Key-klucht van jock en ernst" (1661): »Een wijsaert selfs boons-bloesem schuwt en laeckt". In de klucht van Sr. Filibert (1663): »Wel hey, hoe is de nar dus in de boonen geraeckt?"

In de klucht »Van den Boere-koopman" (1682) lezen wij:

Ik maakte hem noch zoveel andere dingen wijs, dat hy my [vroeg,
Of hy ook wel koopman kon worden; ja, zeid ik, genoeg,
Maar dan moestje in de Stad komen woonen.

---

1) Chansons du XVe Siècle (Gaston Paris) n° LXXIX:

Ma mère en est marrie
Et dit qu'el me batra
Si je fays la follie.

De Uitgever teekent aan: „*faire la folie*, locution encore fréquente dans les campagnes pour désigner le genre spécial d'égarement, dont il s'agit ici. On dit aussi: *faire la sottise*".

Oudvlaemsche Liederen en andere Gedichten, n° LXXI:

Lijskin, wat helpt vele ghestreiden,
Ic moet u doen dat zotte dinc enz.

2) Brabbelingh (1669) Het derde Schock van de Quicken, n° 52.

De Boer begon te luisteren, 't wijf riep: ben je in de boonen?
Wat zou dat wezen? blijven wy liever hier op 't land.

In de klucht »Van den Beroyden Student" (1679) zegt de meid Pleuntje tot hare meesteres de molenarin, die weifelt den student binnen te laten:

Ganghs lijden, doe je 't vrouw, soo benje in de boonen,
Je weet, dat Joncker Leen hier daetlijck komen sal.

In de klucht van »de Bedrogen Lichtmis" (1671) roept eene meid Grietje, bevreesd voor handtastelijkheden:

Wel hey, hoe is het hier
Met dese kapstock? loop by Melis inde boonen!
Hou handen van de banck.

Hier zijn slechts enkele voorbeelden opgeteekend. De uitdrukking *in de boonen zijn* komt in de kluchten der 17de eeuw zeer dikwijls voor. Steeds staat zij daar zelfstandig, zonder eenig toevoegsel en zij is dan ook, in verband met hetgeen wij weten, volkomen duidelijk. Gewoonlijk heeft zij de beteekenis van *in de war zijn*, soms (als in het citaat uit »de Beroyde Student") die van *in verlegenheid zijn*; twee uitdrukkingen voor gelijksoortige geestestoestanden: wie in de war is, raakt licht in verlegenheid; wie in verlegenheid steekt, raakt licht in de war.

Later, toen voor de toenemende geestesbeschaving het geloof aan de werking der boonen verdween, begreep het volk de uitdrukking niet meer en trachtte zich die duidelijk te maken door het toevoegsel *en ik moet in de erwten zijn*. Wanneer dat gebeurd is, valt moeilijk te zeggen. Holtrop, een goed kenner zijner moedertaal, kent en gebruikt in 1801 nog de uitdrukking in haren juisten vorm en hare juiste beteekenis [1]).

Den grond der meening omtrent de verdwazende kracht van

---

1) Nieuw Nederduitsch en Engelsch Woordenboek: hij is in de boonen (hij is de plank mis, hij droomt) *he is quite wrong, or out of the way, he dreams.*

bloeiende boonen vindt men o. a. in Weiland's Woordenboek:

»In de boonen zijn = deze spreekwijs is ontleend van de uitwerking, welke de aangename en sterke, schoon eenigzins nadeelige reuk van bloeijende groote, of roomsche boonen heeft op de hersenen van iemand, die zich op een groot veld derzelve te lang ophoudt of te slapen legt, wanneer hij gevaar loopt om duizelig en verward te worden."

Wanneer men bedenkt, dat de boonen bloeien in April en Mei, de maanden, waarin het lentegevoel, de lentevreugd onzer voorouders zich in allerlei dartelheid placht te openbaren — dan is het begrijpelijk, dat zulk een bijgeloof wortel schoot.

Of men ook bij ons te lande heeft geloofd, dat het *eten* van boonen nadeelig is voor het verstand, zou ik niet kunnen bewijzen. Gelijk bekend is, zou Pythagoras zijnen leerlingen verboden hebben boonen te eten. In Duitschland, het land der wijsgeeren, schijnt dat verbod te hebben gewerkt. Ten minste, daar is de uitdrukking »er hat Bohnen gegessen", gebezigd van iemand die niet vlug van bevatting is, nog in zwang [1]).

Uit onze literatuur is mij slechts één voorbeeld bekend, dat ons recht geeft ten minste het vermoeden uit te spreken, dat men ook hier te lande aan den schadelijken invloed van boonen als voedsel geloofde. Willem van Hildegaersberch zegt ergens:

Men soude een sot mit bonen azen,
Hi en can gheen wiltbraet wel hantieren.

Het is mogelijk, dat *boonen* hier genoemd zijn als de eigenaardige spijs van zotten; echter ook, dat *boonen* als voorbeeld van eene geringe spijs tegenover *wildbraad* zijn geplaatst.

Amsterdam. G. KALFF.

1) Borchardt, die Sprichwörtlichen Redensarten .... S. 86.

SUVERLIKE BOECSKENS IN DE BIBLIOTHEEK TE STRAATSBURG.

De aanwijzing van prof. Blok (Verslag onderzoek archivalia in Duitschland en Oostenrijk, 1888, blz. 80) volgend, ontdekte ik onder de boeken uit het klooster Frenswege, door den vorst v. Bentheim aan de Straatsburger librye geschonken, een viertal in 't Dietsch en van stichtelijken, tendeele mystieken, inhoud, waarvan hier de beschrijving volgt.

L 176, 4° perk., rugtitel: Gregorius dialogen (vert. van Campbell, Ann. 852). 1° f° 1ro—86vs, in 2 kol. oorspr. ongefol. F° 1ro (gr. versierde initiaal): »In enen dagh doe ic seer beswart was van somigher werliker menschen groete onruste den wy vake meer vuldoen moeten in oeren sake dan wy sculdich syn ghenc ic op ene hemelike stede ende overlegede", enz. 86vs k. 2: »ic sege coenlike dat wi der seliger oferhande na den doet niet behoeven en sullen ist dat wi voer den doet selve werden ene offerhande godes. D. g." Midden in de k. rood: »Hyr eyndet dyalogus Gregory".

2. ald. onderaan: Hyr beginnen de capitelen van den eersten boke der byen ende sint vijf ende twintich". (Een ander afschrift dan gediend heeft voor Campbell, Ann. 1658).

f. 87ro k. 1 (middelmat. r. init.): »Dat de prelate wesen sal van guden levene ende van goeden geruchte."

f. 263vs k. 1: »Ende ic bidde of ic in dessen werke ende arbeide of anders ye icht verdient hebbe dat onse here ihus xpus den genen de dit lesen of horen deelachtich make als my selve. De dar levet mit gode den vader in enicheit des hilligen geestes een god ewelike sonder eynde amen. (rood:) Hyr endet der byen boeck."

L 177, 8vo papier, geb. in hout met perk. rug. 1. f° 1—64 (oorspr. ongefol.) bevatten een afschrift van den Dietscen Lucidarius, in 2 kol. geschr. en 64vso k. 1 eindigend: »Gheschre-

ven van arnoldus de almelo int iaer ons m cccc lxix gheendet op sinte benedictus avent".

2. f 65ro gr. roode initiaal; 2 kol. »O myn ziele ic kenne dattu inplichtich bist te mercken de dinghe de van buten sijn. Du siest stedelike doer de vensteren dyner woninghe op de dinghe de buten dy syn, mer dyns selves ansichte merkestu seer selden unde swaerlike."

f 84vso k. 2. v. o. »Dattu siest den oerspronc unde de ordinancien eder schickinge aller dinghe unde dattu merkest dy te wesen een middel der dinghen de god gemaket hevet unde over (f 85r) mids dy alle dinghe seer wunderlike in oeren lesten einde eder tot eenen lesten uwtersten einde weder ghevoert werden."

3. 85vso onbeschr.; 86ro: »hier begint de tafel van den boke des kerstens geloven." 3 blzz. in 1 kol.; 87vso onbeschr. 88ro gr. roode init. D met zwarte pentrekken versierd.

(rood:) »hier beghint een boeck dat gheheten is een spieghel des kerstenre gheloven." (zwart:) »Dit is een spiegel der kerstenre gheloven; want men daerin vijnt ende siet beschreven die articulen van der kerstenre gheloven ende onderscheit tusschen den sonden ende den doechden."

Vult f° 88—207 (oorspr. gefol. 1—120); de hoofdstukken hebben roode opschrr.; 't laatste (207ro) is »van der verduldicheyt"; (maar daarop volgen in de »tafel" nog zeven titels en dan [rood]: »item hondert ende xx is dat leste in dyt boeck ende sprect van der verduldicheit. Item dyt voernste getal wtwyset in welc blat men dit vinden sal.") F° 207 eindigt »Amen." (Het geheel schijnt iets anders te zijn dan de door Holtrop, Cat. libr. XV saec. impress. cet., vermelden.)

4. 207vso heeft tot opschrift: »een vergaderinge" en eindigt: »Amen. Geschreven int iaer ons heren m cccc lxvij gheendet op sancte Panthaleonis dach eens mertelers van arnoldus de almelo geschreven."

L 179 8vo pap. en perk. geb. als voren.

1. 2 bll. perk. en strookje pap., bevatt. index op 't volgende met aanwijzing der data.

2. Evangeliënpericopen voor 't geheele jaar; vooraan 1 bl. perk.: »Dit boec hoert in 't cloester toe marienwolde by noerthorn[1]) den susteren." 90 oorspr. ongefol. bll. pap. in 2 k. beschr.; (gr. rood versierde init.): In den beghinne was dat woert ende dat woert was bi gode. Ende god was dat woert", enz. Joh. I: 1—13; dan volgt als hoofdst. 2: Luc. I: 5 enz. enz.

f° 88vso k 1 v, o.: »Het syn vele ander dinge de ihs dede wert dat men si alle screven ic meyne dat de werlt nicht begrepen en solde mogen de boeke de te scriven sijn." (Joh. XXI: 25)[2]).

3. f° 91—233ro (oorspr. ongefol.) in 2 kol. beschr. f° 91: »Hier beghint dat ierste boec van profectus religiosorum dat is van voertgang geesteliker menschen[3])." (gr. r. init.) »Mijne collacien de ic bitiden plach to spreken tot onsen nuwen broederen om hoer stichtinge ende tot anders gheestliken menschen heb ic eensdeels vergadert ende ghelijc eener formen gheestlikes vortganghes geordineirt."

De hoofdstt. hebben roode init., soms r. opschrr.

f° 233r k. 2 »of als wij gode dancken vor de gaven die wij ontfanghen hebben of de ons ghelooft syn, de moet ons allen onse heer geven Amen Amen. God si ghelovet. Hier eyndet profectus to dudsche des si god ghebenedyt amen. Jhesus: Maria:"

L 266, 4to pap. en perk.; geb. als voren.

1. 4 bll. pap. en 2 perk. bevatt. kalender.

2. f° 7 (oorspr. zijn ze ongefol.) r° en vs°: roode en zw. letters in vakjes, somm. tusschen vier punten. Quid?

3. f° 8—10 onbeschr.

4. f° 11—191 pap., hier en daar perk., in 2 k. beschr.

f 11ro: Hier beghinnen die capitele ende antifenen ende collecten van den soendaghen al dat iaer doer[4]). Des yersten

---

1) In 't Bentheimsche. Het behoorde tot de congreg. van Windesheim; zie H. v. R(ijn), Oudheden en gestichten van het bisdom Deventer, II, 123.

2) Holtrop, Cat. libr. 276? Petit, Mnl. bibliogr. 884 vlgg.

3) Moll, Johannes Brugman, I p. 39, n. 3.

4) Moll, Kerkgesch. v. Ned. vóór de Herv. II, iii, p. 336; in de landstaal, ald. 338.

soendaghes inder advent. Capitm. (groote blauwe rood versierde init., over dergelijke heen geplakt.) Wi weten dattet to hantes de ure is om van den slape op te stane. Want onse heil is nu naerre dan doe wij eerst gheloveden" (Rom. XIII : 11 vlgg.). Verder r. en bl., soms tweekleurige initt.; fo 191 vso k. 2 v. o.: »Ende wonde myn herte also mitter wonde dynre leeften dat daer overvloedighe tranen wt vloten moeghen dag ende nachte."

5. fo 192ro (pap. met opgeplakt strookje perk.): »In dit capittel staet waer dit boec van sprect. (gr. r. init.) Daer omme dat van onwetenheid weghene der kunst te sterven eere vele dyncket swaer wesen nycht allene den leyen maer oec den gheistliken luden [1])," enz. tot 224vso, in 2 kol.; 208—22 zwaar beschadigd; 223, 24 half weg.

224vso k. 1: »Die allerdurste schat was besloten met enen swaren stene. Alle gelove mynne ende gude bleef in marien allene. Deo gratias. Gheschreven van arnoldus de almelo int iaer ons heren m cccc lxxiij gheendighet op sunt alexius dach eens confessoers." (Campbell, a. w. 1619—21?).

's Hertogenbosch. W. ZUIDEMA.

1) Moll, Kerkg. II, iv, p. 54.

EENE VERBASTERING VAN GOT. *URRUNS*.

Het Baskisch heeft weinig herinneringen bewaard aan de germaansche volken, welke tijdens de groote Volksverhuizing Spanje binnendrongen, en het aantal woorden, die de Euskaren onmiddellijk uit het germaansch hebben overgenomen, is zeer gering. Zulke woorden zijn b.v. *landa*, akker, *gudu*, strijd, wellicht ook *zillar*, zilver. Met vrij groote zekerheid kan men echter bask. *gurruntzi*, dysenterie, als eene verbastering van got. *urruns* beschouwen, wanneer men nl. in aanmerking neemt, dat in het Baskisch de *g* zich dikwijls voor een klinker heeft ontwikkeld, b.v. in *garrathoi*, rat, uit **arrathoi* (spaansch *raton*), en in *gastigar*, linde, naast *astigar*. Het verschil in beteekenis tusschen *urruns* en *gurruntzi* is niet van dien aard, dat het een bezwaar oplevert om deze meening aan te nemen.

Moskou, 9 Aug. / 28 Juli 1890. C. C. UHLENBECK.

OVER DE OUDVLAEMSCHE LIEDEREN EN ANDERE GEDICHTEN DER 14de EN 15de EEUW [1]).

Een merkwaardige bundel, waarvan hierboven de titel staat, en van den ongelijksoortigsten inhoud; een »amoureus" en »aandachtig" liedeboek te gelijk; een ellenlang allegorisch gedicht (bl. 233—313) in den trant van de Rose, doch zonder het onderhoudende en het gemeene van dit werk; een iets minder lang dan dit in hetzelfde genre (bl. 314—380); eene paaschpreek van broeder Jan Lyoen [2]); een onbegrijpelijk gedicht met de zonderlingste opschriften boven de strophen [3]), b. v. »deerste etende; dachterste etende; die overziende joncfrauwe; de man sittende up twater, penseus bi zinen lieve; de cnape om eten; tcamerwijf bi den watre; de cussere; twijf metten valke" (het schijnt een fragment te zijn van een gedicht, gemaakt onder een maaltijd), en eenige gedichten van Jan van Hulst, den dichter, aangaande wien de Inventaris der Archiven van Brugge nieuwe, ook door den Heer Nap. de Pauw herinnerde, bijzonderheden mededeelen [4]), ziedaar den hoofdzakelijken inhoud van het vreemde boek. Doch ook nog om eene andere reden is het merkwaardig, nl. om het duitsch gekleurde dialect, waarin vooral het amoureus liedeboek is geschreven. Vormen met *tz (ts)* als *hertze*, *tse*, *zuetz*, *tzaerte*; woorden als *ich*, *dir*, *mir*, *groos*, *dych*, *mich*; *tzwaer*, *laetzen*, *rijch*, *wonnelijch*; geheele uitdr. als *in weis nicht* (bl. 162), jan si *mir bas*, *ich* werts gewaer (bl. 163), *aen hofen steit* (bl. 223 = ohne hoffen), *haedzich* en *aetstich* (bl. 227) voor *hebt gij*, zijn vreemd in het dialect, waarin deze liederen geschreven zijn, en onwillekeurig vraagt men zich af, hoe de dichters er aan komen. De bovengenoemde

1) Uitgegeven door de »Maetschappy der Vlaemsche Bibliophilen", 2de Serie, n° 9.
2) bl. 414. 3) bl. 425.
4) Zie *Invent.* 2, 392; 3, 265, 294, 300, 402; 4, 81, 469; Versl. en Meded. d. K. Vla. Acad. 1888, bl. 378.

bundel staat in dit opzicht niet alleen: hetzelfde is op te merken in de meeste der liederen, welke door Verwijs zijn bijeengebracht in den bundel »Van Vrouwen ende van Minne[1]); en waarschijnlijk ook wel in de liederen van Jan I, welke slechts in een gebrekkigen mhd. tekst zijn bewaard gebleven, en door Willems in zijne *Oude Vlaemsche Liederen*, door Hoffmann von Fallersleben in Pfeiffer's *Germania* in (voor verbetering vatbaar) Mnl. teruggebracht[2]). En zoo is het ook weder met de overblijfselen van een liedeboek in hs., onlangs aan de Universiteits-Bibliotheek van Amsterdam ten geschenke gegeven door den heer Stanilas Bormans te Luik, en waarover Kalf gesproken heeft, boven bl. 176—186. Waaraan is nu dit verschijnsel toe te schrijven? Er mogen sommige liederen aan het mhd. ontleend, en vertaald zijn: met alle kan dit onmogelijk het geval wezen. De zaak moet nog nader worden onderzocht. Doch voorloopig is er nog plaats voor vermoedens, en één zou ik er wel willen uitspreken, nl. dat het gebruiken van mhd. vormen eene modezaak is geweest, waarin de brabantsche dichters misschien door hun hertog Jan I zijn voorgegaan: daardoor gaf men zich een schijn van beschaving; de »höfische sprache" gaf aan een gedicht een zeker cachet[3]), en of men er nu veel van wist of niet, men dichtte er in: de belanghebbenden, de personen, voor wie de liederen bestemd waren of die ze hoorden, wisten er zelf zoo veel meer niet van; en bovendien waren de liederen niet bestemd om gelezen of met een critisch oog beschouwd te worden. Wat nood dus, of er al eene taalfout of een onbestaanbare vorm in de liederen voorkwam! Bij deze beschouwing wordt het duidelijk, hoe men in zulke gedichten woorden kan aantreffen als bl. 63 (der *O Vl. Lied. en*

1) Middelnederlandsche Bibliotheek, afl. 6.

2) Zie „de liederen van Jan I, Hertog van Brabant", beoordeeling en vergelijking der beide vertalingen door Heremans, in zijn *Nederl. Museum*.

3) Deze voorstelling is niet onwaarschijnlijk, als men bedenkt dat men eveneens in Oostenrijk, om zich een schijn van voornaamheid te geven, vlaamsche uitdrukkingen gebruikte (Frantzen in Gids 1889, bl. 40).

Ged.) *tsaer* (voor *tsaert*, om het rijm!); *stas* (bl. 170, voor *stat*); *heilde* (bl. 203, dat in het mhd. niet schijnt voor te komen): *tse* (bl. 221 en 140 voor mnd. *te*); *hofen* (bl. 223, voor *hopen*), *troutzalich* (bl. 150); *nuttelijch* (152); *haedzich* en *aetstich* (van *haen*, hebben, bl. 227, welke vormen *hebt gij* moeten verbeelden); *laetzen* (bl. 178); en constructies als »hout *mer* (hd. *mir*) in dinen zin (bl. 63)"; negheen ontsien mi van u *deine* [1])", dat hd. *dehnen* schijnt te moeten beteekenen in den zin van *scheuren*, *scheiden*, *rukken* (bl. 103); »hoe comt das tzoe, in weis nicht hoe" (bl. 162, regels welke op ons den indruk maken van potjesmiddelhoogduitsch, enz. [2])

Het is mijn voornemen verder deze quaestie te laten rusten, en nu den tekst van het boek, dat zeer slordig uitgegeven en daardoor op vele plaatsen onverstaanbaar is, wat meer van nabij te beschouwen; er zal overvloedige gelegenheid zijn om hier en daar fouten aan te wijzen, voor een deel ontstaan door de onkunde van den uitgever, die zich in het voorwoord slechts door eene C aanduidt, doch wiens volle naam is Carton [3]), en die o. a. door het niet onderscheiden van sommige letters en door het aanbrengen van verkeerde leesteekens op vele plaatsen den zin in de war heeft gemaakt. Laat ik beginnen met die verzen, waar door de gelijkheid van *n* en *u*, *in* en *ni*, *m* en *ni* en dgl., verwarring, d. i. eene verkeerde lezing, ontstaan is.

bl. 72. Mijn herte es u zo naste (*l* vaste) bi.
» 76. Hoe nauwe, dat wi van hem (*kwaadsprekers*) vlien,
Haer in den (*l* niden) wil ons vruecht verslaen.
» 69. Ghenougeliker dan ic iusiere (*l.* uisiere, visiere)
Es soe, daer ic mi up versiere (*l.* verfiere).

---

1) Er staat *diene*, doch de rijmwoorden zijn *alleine* en *gheine*.

2) Nog één sterk bewijs, hoe vreemd men met de taal omsprong, vinden wij bl. 72, vs. 30: »soe boot mi hare *meyne*, wit als ene cole", waar eenvoudig het fr. *main* verhollandscht wordt.

3) Zie over het werk ook Te Winkel, *Mnl. Lett.* bl. 430, waar in de noot enkele verbeteringen worden aangebracht in het glossenlied »Salve Regina" van Jan van Hulst.

bl. 93. Opdat elc wel verzinde,
Sone heist (*l.* heift) daer vreemtheit gheven (*l.* ghenen) [spoet.
ald. Als mi (*l.* nu) eist ebbe, als mi (*l.* nu) eist vloet.
» 100. In can nu (*l.* mi) niet gheneeren,
In hadde ghelt of goet.
» 96. In caent met (*l.* niet) al gheprisen.
» 98. Wat ghi nu (*l.* mi) doet [1]).
» 5. Dine heliche wise secrete waren
Wiltu nu (*l.* mi) vriendelike openbaren.
» 119. So cleene dinct mi zijn tbejach,
Dat mer mi (*l.* nu) an wint.
ald. Ghi dinct nu (*l.* mi) wesen, in weet wat.
» 122. Wat nu (*l.* mi) ghebuert.
Ic willecuert.
» 144. Ich wils mi (*l.* nu) voort gheniesen.
» 167. Ende alle vruecht es nu (*l.* mi) verdriet.
» 168. So lanc so meer verdriets in (*l.* nu) mi.
» 170. Du steis ghegroyt in eenre stas (= stat).
int (*l.* mit) wortel.......
» 176. Die werde roze (*Maria*), die niet verzike
Den Heere ontfinc ootmoedelike;

l. met verzike, *met vreeze en beving*.

bl. 184. Oft ict zeide ende voorder came,
So ware mijn trueren menichfald;
Nemic met huer werde name,
Blijft in mi allein gestald.

Den onzin kan men verbeteren, door den derden regel aldus te lezen:

Neinic niet; huer werde name enz.

1) In het referein van de drie couplettem staat tweemalen *nu* en de derde maal *mi* (!).

d. i. *daar zal ik wel op passen, dat kunt ge net zoo denken.*

bl. 187. Ghedinct om mir, *nauwe* minnentlijch,
l. u'auwe, *d. i.* vrauwe m.
» 213. Nochtan nu (*l.* mi) tzwivel danc ontgheift.
» 189. Een groete. . . . .
Ghef mir doch, vrauwe, ni (*l.* in) mach niet min,

d. i. *iets minders kan ik toch niet verlangen.*

bl. 220. Secht huer vor alle vrouwen,
Das icht nu (*l.* in) trouwen mein.
» 223. Tooch mir dijn; niemen nicht en spaer;
De waerheit.

De onzin, waaraan ook de interpunctie het hare toebrengt, verdwijnt geheel, als men leest:

Tooch mir dijn *meinen*; nicht en spaer
De waerheit.

bl. 224. Mijn rozen staen mi (*l.* nu) over goet.
» 229. Gedenc das, wan ghi vroilijc zijt,
So sine ic lief van vruechden no!
l. So *sinc* ic, lief, van vruechden *ho.*
» 230. Ich leer verbeiden, truwe man
l. *Ach*! leer verbeiden; truwe, man!
» 247. dat ghi u poocht
Ten zaken, die ic wil bestaen,
Ghetrouwelic ende met (*l.* niet) ontgaen.
» 250. Ainsteringhe ende mate
l. Avisieringhe; zie *Mnl. Wdb.*
» 269. Mi (*l.* Nu) segghet jonchere Lust,
Dat hem niet laet verlanghen.
Ic (*l.* Hi) sprac: ic salre gheerne ganghen.
» 273. Alles men mi hier betroude;
Sonder mi (*l.* nu).
» 279. Ic ware nu (*l.* mi) liever over Rijn.
» 311. Dit leven was nu (*l.* mi) angheboren.

bl. 313. Die tranen liepen nu (*l.* mi) ghedichte
Neder over mijn ansichte.

» 277. Die borchgrave, die niet dan ghenuecht
Hadde gheantiert al sinen tijt,

l. ghevuecht (: ghenuecht). Zie *Mnl. Wdb.* op gevoechte.

bl. 314. Wistict tat (*l.* dat) ware wel mijn ghenouch (*l.* [ghevouch).

» 316. Ic bem te wets, *wat* mi beraden,

l. vant mi beraden. Zie *Segh.* Gloss. op vanden en vgl. wanen. Misschien heeft hier de uit de onwettige verbinding dezer beide vormen geboren vorm *want* gestaan.

bl. 324. Ooc waer ic nu (*l.* mi) liever doot.

» 360. Baelyou, es dit u cale (*l.* tale)?

» 362. Ic wane dat niement vroeds pleicht (*l.* vroed's, *d. i.* [vroeders).

» 366. Dat ghi, wes men u vragen sal,
Waerheit na wetten (*l.* weiten) sult seggen al.

» 377. Heeft mens couner (*l.* couver), men wordes sat.

» 382. Want de versaechde
Maect nu (*l.* int) ghevechte
Bloot stoute knechte.

» 385. Verwinnet cleet (*l.* tleet).

» 386. Lof, hemels vader,
Die elc mader (*l.* inader)
Van binnen kent.

Dezelfde fout, *Franc.* 163.

bl. 392. Kieze doch niet (*l.* met) haers ghelijc te leven.

» 396. Twelke nu (*l.* mi) vor alle dinc ghenoucht.

» 417. Es ooc dijn pert te lac (*l.* lat), te draegh (= *traag*).

» 428. De man, sittende up twater, pensens (*l.* penseus) bi zinen lieve.

» 431. Mids dat ic meene ent nu (*l.* mi) gheluct.

» 434. Wat haen (*l.* haeu), leyfaes (*luibak*?), haen (l. haeu), com voort.

bl. 437. O vader, die dinen enichen sone
Sendets in desen eerdsghen hove (*l.* hone),
Wat hebstu daerof nu te love (*l.* lone).
» 440. Als men de werelt wel beziet,
In al dat nieus (*l.* mens) te doene besta,
So eist al zorghe, pine ende verdriet.
» 443. Ghine keert hu comst (*l.* const) ter omoedichede.
» 444. wanneer dat foute baert
Van wine, nie (*l.* mē, *d. i.* men) sluut den kelnare.
» 444. Was men te guf, nie (*l.* men) does verdrach.
» 451. Van trooste ende van verlavessen (*l.* verlanessen) mede.
» 459. Levende (*l.* Lenende) an de fonteine claer.
» » Ende elc dineers (*l.* diveers) van zijnre officien.
» 462. An mi, ant mine, an niement (*l.* hiement) el.
» » Eens anders clem (*l.* clein) dat mach hem deeren,
Nochtan zi tgrote niet van hem weeren.
» 476. in waer nu (*l.* mi) liever doot.
» » dats mi te cleene
Te betrauwene, menic (*l.* neenic) niet.
» 496. Wanneer dijn tijt zal zijn vervult
Dan weicstu (*l.* wercstu) twint.
» 515. Dat God zo wilde (*l.* milde) ende zo gherive
Hadde vervult de zinnen vive
Van natueren met zijnre gave.
» 539. Want alre (*l.* alte) zeere ware elc bescaemt.

Minder gewone verwisselingen van andere letters vinden wij op de volgende plaatsen:

» 7. Dinen mueghende rechtren arem trec (*l.* sterc: werc).
» 19. Eic (*l.* Elc) spreke di lof.
» 4. In sonden ontfanc (*l.* ontfinc) mi
Mijn moeder.
» 7. Du verlaests (*l.* verloests) ons van allen zeeren.
» 15. Glorie nu ende tallen tiden
Hem allen, vader, indi (*l.* ende) verbliden.

bl. 26. Licht, der zonden (*l.* zonnen) deimsterheit.
» 37. Jhesminne (jasmijn, *van Maria*) die den helschen steen
Scuerde ende sprac (*l.* brac) sire vrienden ween.
» 46. Daer water ende bloet uut sac (*l.* lac).
» 45. Dat uwer herten moeste gheven
Dat sacken ende dat herde *striken* (d. i. *kloppen*, *slaan*),
Dan mocht ghere pine gheliden (*l.* gheliken).
» 30. Teedre (*l.* Leedre), alrehoochst van graden.

Dezelfde regel is ook bl. 28 te vinden. Ook het acrostichon wijst de lezing uit: de beginletters van het couplet vormen de woorden (*vit*)*a duLcedo et s*(*pes*).

» 32. Rayen, daer alle zoetheit es inne.

Men leze *Layen*, of beter *Laye*, d. i. *gloed*. Het acrostichon maakt deze verandering noodzakelijk. De beginletters van dit couplet vormen de woorden (van vs. 64 op bl. 31 af, waar men de *h* van *helpt* moet schrappen; zoo ook vs. 15 op bl. 30, en vs. 75 in dit couplet en vs. 100 en 132; alsmede in vs. 88 op bl. 32 in *haelt*) *exuLes filii Eve a*(*d*). Het geheele gedicht *Salve Regina*, van bl. 29 tot 39 is een acrostichon: de beginletters vormen »Salve Regina (ook in het opschrift en in vs. 40 op bl. 31 te vinden), misericordie (vs. 61) vita, dulcedo (vs. 76) et spes vostra (uit vs. 91 blijkt, dat er eigenlijk moest staan *spes nostra*; men leze dus met Te Winkel, *Ndl. Lett.* 1, 430: »Nu tooch" voor »vertooch"), salve (vs. 99). Ad te clamamus (vs. 112) exules (de x wordt voorgesteld door de *ch* van Christus; gri. X) filii Eve (vs. 129), ad te suspiramus (bl. 141) gementes et flentes (vs. 155) in hac lacrimarum (vs. 122 verandere men *op* in *up*) valle (vs. 164). Eia ergo (vs. 176) advocata nostra (vs. 177), illos tuos misericordes oculos (vs. 192), ad nos converte (vs. 207); et Jhesum (vs. 224 Jhesuse), benedictum fructum ventris tui (vs. 227), nobis post hoc exilium (vs. 248) ostende (vs. 251), o clemens (vs. 263), o pia (vs. 274), o dulcis virgo (vs. 275, waar *virgo* zal moeten worden ingevuld) Maria (vs. 284), Amen (vs. 286);

Jan van Hulst" (de naam van den dichter; zie boven).

bl. 64. Noet (*l.* Hoet) mer vergheit,
Dies (*l.* Dies es) bereit
Mijn dienst in trauwen, des zeker zijt.

ald. Dit blijft in gansen trauwen sijn (*l.* fijn).

» 94. Aen (*l.* Een) ordine hevet mijn herte upheven.

» 101. Sijn zanc, zijn roup, dats waen (*l.* waer), bedriecht.

» 102. Up duecht soe altoos aenzeirt (*l.* avizeirt).

» 109. Want als één wellecome leit (*l.* seit),
De twee de (*l.* der) drie die segghen: gaet.

» 111. Wat (*l.* wach), wi! welc ene partie.

» 125. Sal hi gewinnen
Daeis (*l.* Paeis) van zinnen.

» 132. Huer sach ich minnentlijch bereit
In heilgher stat (*in de kerk*) om (*l.* in) inghelic scijn.
Doe dachtic, »waer dat bidden dijn (*gold dat bidden u*),
Ich weis vor waer gheen minnerlijn
Nie (*l.* Die) hoogher loon up erde en wan".

» 145. Blijfst (*l.* Blijfstu) deran, so moetsu (*l.* moetstu) dan
Bedroghen bliven.

» 152. Here God, ic claghe in alre tzijt....
Duer (*l.* Over) der valscher niders nijt
Ende over al haer boos gheslacht.

» 155. Dan gheift hi haer een stic van den lijscouke.

Men leze *lijfcoucke*. Zie De Bo 634 op *lijfkoek*, hetzelfde als olijfkoek, »eene soort van peperkoek, die de kraamvrouwen meest eten" (761). Dit woord *lijfkoek* leeft in het Ndl. nog voort in den door volksetymologie gewijzigden vorm *lieverkoekje*. Wanneer nl. een kind zegt: »ik wou liever dit of dat", wordt hij, indien men het onnoodig of ondienstig oordeelt, dien wensch in te willigen, afgescheept met de uitdrukking »wij verkoopen hier geen *lieverkoekjes*" of »*lieverkoekjes* worden hier niet gebakken". Een anderen vorm der uitdrukking geeft Kluiver in den feestbundel, aangeboden aan Prof. de Vries, nl. »de *lieve koekebakker* is dood". Zie t. a. p. bl. 52 en vlgg., waar breedvoerig

over de verschillende vormen en den oorsprong van het woord wordt gehandeld.

bl. 172. Lesse (*l.* Jesse), so heet desen rozengaert,
Daer dese edele bloume tzaert
In bloyet sonder doren.

» 173. Snee of glas als (*l.* es) dijn nature.

» 189. Neimt int ghedacht, het (*l.* lief) vrouwelin haert
(*l.* tzaert).

» 201. Oysemas (*l.* Gysemas), nu ons bewaer.
Vor rover ende vor mordenaer.

Gysemas is de naam van den moordenaar aan het kruis, die genade ontving, en die in het vorige couplet met de merkwaardige samenstelling *zant-vilien*, d. i. *heilige-schurk* wordt aangeduid. Elders heet hij *Gisemast* (*Beatr.* 654); in het gloss., waar Jonckbloet dezen moordenaar »die ten lesten om ghenade bat" te onrechte »den verstokten moordenaar" noemt, wordt er bijgevoegd, dat hij ook wel *Gismas* of *Gestas* genoemd wordt). Weer elders komt hij voor als *Dymas*, b. v. *Mandev.* 3 *a*: »Dat selve cruce, daer *Dymas* die goede scaker aen hinc."

bl. 202. So men se (*de bonge*) dan gheringher fleit (*l.* sleit).

» 203. Of anders sal verlanghens vijn (*l.* pijn)
Verdwinen al mijns hertzen bloet.

» 208. Wie (*l.* Nie) last mir hertzen meer verwouch.

» 217. Dies node onder (*l.* ondec) nu her nu her (*l.* der)
Wat goeder mer.

» 226. Ach groen nu zi mijn ommecleit,
Want ich mi nie so moede en vacht.
l. Ach *graeu* nu *zie* mijn ommecleet.

» 227. Wes mir dus zwaer comt tzwivel aen
Dan ein (*l.* can) verstaen
Ghein hertz dan tmijn alleine.

» 233. Daer men zaeyt
Daer (*l.* Maer) men nemmermeer en mayt,

Daer men verliest (d. i. verliest men) pine ende coren.

bl. 240. Overal stondzi ende vloyden (*l.* bloyden),

nl. de in vs. 216 ald. genoemde struiken.

bl. 251. Met foortsen ende met sinen (*l.* finen) crachten.

» 262. Haddi in minnen het (*l.* bet) beseven.

» 273. Nu nemes ware, ic rade hu tfienst (*l.* tsienst).

» 270. Hi niech hem metten hoofde weder (*l.* neder).

» 310. Die zesten af (*l.* zeste gaf) mi eyghin eerde.

» 313. Noch bem ic van der wynden (*l.* wonden) ziec.

» 318. So est mi grote weldaet
Te doene, dat ic met jonsten doe.

Men leze *eveldaet* voor *weldaet*, en verklare de moeilijke plaats aldus: »terwijl het mij tot eene deugd wordt aangerekend, dat ik laat wat niet goed voor mij is, zoo is het mij eene *zonde*, indien ik doe wat ik gaarne doe (en dit is onlogisch)".

bl. 327. Doe mer dijn jonstelijc groet (*l.* goet) becliven.

» 349. Omdat de dijngen misselijc vallen
Dies de menege es onvervaert,
So radic emmer te paise waert.

Men leze *onverwaert*, d. i. »waartegen de meesten (men) zich niet hoeden, vrijwaren, beschermen kunnen (kan)."

bl. 368. Dheen heet Quaetbet (*l.* Quaetheit), dander Nijt.

» 385. Merct die aenbaet (*l.* aenvaet)
Der weilden pas.

» 393. Hoe macht (*l.* machs) hem yemen dan dien (*l.* doen) becroon.

» 438. O goedertiere, ontfaermich God,
Waer es dijn paeus (*l.* paeys), waers dijn ghebod,
Waer es dijn heliche leere?

» 446. Ghine hebt no hant, no hooft, no voet,
Dat ghelden mach als ghi zijt doot,
Al waert ghewassen ooc int root
Alzo groot als een musselboot.

Het rijm vereischt *roet* voor *root*. *Roet* beteekent in het

mnl. en nog heden in het WVla. *vet.* Zie De Bo. De bedoeling is: »al zaten uwe handen of voeten of uw hoofd een duim dik *in het vet* gegroeid".

Verwarring van voornaamwoorden en voornaamwoordsvormen vindt men

bl. 4. Du (*l.* Di) alleene hebbic misdaen.
» 23. God du (*l.* die) vergaf hem zinen toren.
» 40. In uwer (*l.* uwen) handen ghevic mi.
» 41. Nu we (*l.* Wi ne) cuenen u niet weder gheven.
» 44. Si sloughen (*l.* sloughense, nl. *de nagelen*) u handen duere.
» 62. Hi cussetze an haer mondeken root.
Hi (*l.* Si) sprac: Nu bem ic dijn.
» 78. In wilde (*l.* wildi) nummer avelaen.
» 94. Al wildi (*l.* wildic) nu om vruechden gaen.
» 108. Du (*l.* Dijn) minne es hoon.
» 119. An dien (*l.* dijn) liefste wijf.
» 128. Daer toe al die (*jaren die*) mi volghen naer
Blive (*l.* Blivic) in dire ghewalde.
» 134. Wat mocht ic (*l.* mochtet) baten dat ict heilde.
» 138. Ghi sout mi (*l.* Ic sou(de) u) moeten melden.
» 142. Du blijfs, mijn hoochste rast,
In di (*l.* mi) allein.
» 145. Blijft (*l.* Blijftu) der an, so moetsu (*l.* moetstu) dan
Bedroghen bliven.
» 147. Dijn (*l.* Mijn) troost allein!
» 200. Dijn wonden u ghebenedijt
Bescherme ons, here, in alre tijt!

Aan eene merkwaardige vergissing is de onzin van den eersten regel toe te schrijven. Er staat zeker in het hs.

Dijn wonden v ghebedijt,
d. i. Dijn wonden *vijf* ghebenedijt.

Bekend zijn de vijf wonden van Christus en de voorname rol, die zij spelen in de middeleeuwsche Christus-vereering.

Men leze slechts het gedicht *Van Ons Heren Wonden* in de Strophische Gedichten, uitg. door Verwijs.

Vgl. b. v. *Doct.* I, 324:

Ghi selt v tonghe ooc bedwinghen;
vs. 326: Die v alsoo niet aen en gaen;
en 328: Noch v vriende; enz.

Bij geen uitgever vindt men koddiger vergissingen met getallen, die tot woorden geworden zijn, dan bij dien van Velthem. Zie b. v. IV, 27, 25:

Hi sal sinen pays bejagen
Mids den steken ende den slagen,
Die hi V hondert hem daer sal ontfaen.

Men leze

Die hi *vor* hem daer sal ontfaen.

In het hs. staat *v*', d. i. *v* met eene afkorting, welke door Le Long voor een *c*-tje is aangezien.

Zoo ook IV, 37, 75:

(Si) vloen al dat si conden vlien...
Tote Dornike die V hondert die porten an
Die V hondert hem waren besloten dan,

welke vermakelijke lezing op dezelfde wijze als de vorige met medewerking van Le Long ontstaan is uit:

Tote Dornike *vor* die porten an
Die *vor* hem waren besloten dan.

Eindelijk V, 50, 15:

dammiral van Geneven (quam)....
Met XXV galeiden gerede;
Die van Venegen XX V hondert waer
Ende van Pisen XXV daer.

Men leze in den derden regel met het Weener fragment (*Sp.*, *Tweede Partie*, bl. 527):

Die van Venegen XX vorwaer.

De *v* is door den afschrijver voor *d* aangezien en als D, d. i. vijfhonderd, uitgelegd.

bl. 246. So vinc hi mi vor sijn palais,
Daer hi (*l.* ic) noit mochte comen in.
» 248. So dat (*l.* wat) ghi voort durret nopen,
Dat es, dat ic taengripene ghere.
ald. so dat vrou Hope vraghede
Of hi (*l.* ic) yet sach, dat mi bejaghede (*l.* behaghede).
» 270. Mettien sach hi (*l.* ic) se te gader gaen.
» 273. Int ende warter (*l.* wartmer) of vermoyt.
» 291. Doe ghinc hi (*l.* ic) weder zitten neder,
» 299. Dan dat zi (*l.* hi) hier binnen bleve.
» 312. Ic weinschede haer (*l.* -det hadde) ghehoort Jolijt.
» 314. Alsic van haer dan vinde (*l.* ben, dan vindic) mi
Sonder herte ende sonder sin.
» 320. Dat ic (*l.* men) vroylijc, van herten vry
In een gheselscip brochte mi.
» 341. Maer die hem tween nu daer of ic (*l.* ie) spreke,
Die soude verliesen al sijn pine.
» 372. God maecti (*l.* maecte) mi vor u beghinnen.
» 406. O vrauwe . . . ., dat hi (*l.* hu) God lone.
» 407. Wilde (*l.* Wildi) mi dat bedieden nu.
» 412. Omoedich blijfze (*l.* blijf te) Gode onderdaen.
» 429. Haddi (*l.* Haddic) hu niet ghewaent vergramen.
ald. Al zaten zi (*l.* wi) daer tote morghen noene.
» 458. Hoort doch wat in (*l.* ic) hu wille ghewaghen.

De woorden of letters, die cursief zijn gedrukt, zijn uitgevallen, en daardoor is de zin duister geworden op de volgende bladzijden:

bl. 2. Want vader, saltu nu (*l.* mi) willen sien,
So *sal* mine quaetheit van mi vlien.
» 51. Een rein omoedich *bliven*
Was vast in u besneden.
» 70. Ich wil haer dienen zekerlijch

Met trouwen sonder avelaen,
Myne *hertze* houtsi nu ghevaen.
bl. 80. Maenstu (*l.* Mi aenstu, *mij hebt gij*) .....
Al varic over Rijn.
» 112. God kent die weet waer henen (*l.* heen *ic*) sal.
» 120. Want alle minne *es* clein
Vor minne vrauwen rein.

d. i. „liefde tot geld en goed is niet te vergelijken bij reine vrouweliefde”.

bl. 137. Up minen heit, mijn vruecht es cleine
Als ic u niet bi *mi* en weit.
» 147. Sonder ghetal *In* leit gheval Gheifstu mi al.
» 202. Daer es (*l. n*es) een ander up nochtan:
Hi sceiter van, dies niet en can.
» 203 Sal dan mijn *gaert gebloiet* zijn
Blijft mi ghestalt tot heilde zoet,
Want ich wil immer blijven dijn:
Dat (*l.* Das) saltu zeker *wesen* vroet.
» 235. Ic maecte moet (*l.* moet*e*) om mi te cleiden.
» 236. Ende als die *winde* verwaerment waien.
ald. Dat *water* was tote in den gront
Claerrer te ziene dan een cristael.
» 240. Tlicht dat uter (*l.* u*p*ter) straten vloyde
Dat was zoo claer na mijn avijs
Al hadt ghesijn int paradijs.
» 241. Om *mi* te grievene van den live.
» 252. Twivel barst wel na van *der* perte *(part, streek)*,
So vul nijts wies hem sijn moet.
» 259. Mettien soe*ne (den schicht)* liselike uuttrac.
» 275. Maer *hoe* si hebben te verstane
Daer die woorden of oorconden,
Dat en consten zi niet ghegronden.
» 284. Bevende cam ic *ende* ondaen.
» 294. Ghenouchlic pijn doet *hi* mi smaken.

bl. 298. Een wonde so heift (*l.* heifti) ontfaen.
» 338. Doe sprac ic *te* minen taleman.
» 353. Dat si *doen* discoort, twist ende delay.
» 365. Die vijfste, *Pays* (vgl. 366), die te sinen luste
Lach in huus so vaste ende sliep.
» 394. Altoos soo *faelgiert* bi naturen rade
Werlike minne.
Vgl. 395: Nature *faelgiert* daer men toe ziet,
De ziele ne mach *faelgieren* niet.
» 405. dat herte mijn
Es in dier zoeter bloumen scijn
Ghequetst, dat mi ende ghevaen;
l. Ghequetst, dat*s* mi (*zoo is het met mij gesteld*),
ende ghevaen.
» 506. Emmer ne bem *ic* doch niet traghe.
» 507. Es, kint, zo willic proven di.
l. E*i*s, d. i. *es des*, is dat zoo. Dezelfde verbetering moet men maken *Overzee* 143:
Is niet (*l.* Eis niet), hi blivet mat op die stede.

Omgekeerd moeten hier en daar enkele letters en woorden worden geschrapt; zoo b. v.

bl. 27. Troost mi in allen [wieder] wederstoot.
» 31. Puert ons van zonderliker (*l.* zondeliker) traden.

Trade beteekent *wandel.* Vgl. eng. *trade* = *handel.*
Bl. 43 komt de regel:

Uut grooter minnen ende uut trouwen

tweemalen voor: de eerste der beide moet worden geschrapt.
bl. 60. So waer [en] das ich heinen vaer.
» 93. De jonst en (*l.* jonste) neimt zaen inde.
» 132. Voor al en (*l.* alle) das du aens (*hebt*) ghewracht.
» 131. Met trauwen vast in minnen (*l.* minen) moet.
» 139. Hem die daer aersch (*l.* aerch) of seit.
» 239. Van [mom] maertere (*l.* moertere) ende van steene.
» 356. Met enen losen ghevensder lozen (*l.* ghevensden) toere.

bl. 307. Hi... seide: Du [ne] hebs wel verdient.
» 528. Ende die hu goet zullen hebben bezeten,
Diene weinscen hu niet een poortevijn,

l. pootevijn, d. i. *eene munt van Poitou*, *een pietje*. Voorbeelden vindt men *Rose* 2219: »gifte en es wart eens *poitevins*, diemen gevet behouden sijns *(tegen zijn zin)*"; *D. War.* 4, 47, 62: »Ghef mildelike dor gode dat dine: du heves merke *(marken)* vor *poyterin* (l. *poytevine*)". Zie Duc.[3] 6, 313: »*Picta*, *pictavina*, *pictavensis*, moneta comitum pictavensium, minutissima fere omnium monetarum; Gallis *pite*". Maerlant gebruikt ook een van dit woord afgeleid ww. *poitevineren*, in de bet. *op een pietje zien*, *knibbelen*, *Sp.* IV[2], 83, 54, van fr. *poitevi*-*ner*, vanwaar ook *poitevineur*, een vervalscher of namaker van pietjes (Duc.[3] 9, 311) en vr. *poitevineresse* (6, 313).

Eenige minder voor de hand liggende verbeteringen moeten gemaakt worden op de volgende plaatsen.

bl. 18. Roupende an di met mincher noot:
O ontfarme mijns!

Men leze *met innicher* (voor *inniger*, volgens de schrijfwijze van het hs) of nog liever *inicher noot*. *Innich* heeft hier en elders de beteekenis van *tot in het diepste van het gemoed gevoeld*. Dezelfde zin is nog heden aan het woord (dat ook in den vorm *inich* voorkomt, zie bl. 526: »een *inich* overdincken" en *Mnl. Wdb.*) eigen in de uitdr. *innig medelijden*, als bnw., en *het doet mij innig leed*, als bijw.

bl. 30. Troost ons eer ons de tijt ontgre(:).

Voor het onbestaanbare *ontgre* leze men *ontgee*, een in dit hs. meer voorkomenden conjunctiefvorm van *ontgaen*. Zie b. v. bl. 113, 17: »daer deen den andren niet *ontgee*"; 132, 5: »Die ic nemmermee laeten wil, hoet mi *vergee*". Voor den conjunctief bij *eer* (die ook nog bij Vondel niet ongewoon is) vgl. men bl. 39: »eer mi hier tlijf *ontga*".

bl. 3. Jonne mi dat ic di offeren mach
Sulc dunche tranen op desen dach

Mids dijrre hulpen, dat ic mach dwaen
Mine ziele: ic hebbe so vele mesdaen.

Sulc dunche zal eene verknoeiing zijn van *sculdiche.* »Sculdige tranen", zijn *tranen van schuld, van berouw*, of ook »*tranen die men schreien moet, verplicht is te schreien*". Op eene andere plaats staat *sculdich*, waar het niet behoort te staan, nl.

bl. 88. Gheen vruecht en mach mer (*mij*) in den zin:
Wien ic met trauwen sculdich bin
Die moet eens anders eighin bliven.

Blijkens de vorige bladzijde, waar hetzelfde referein voorkomt, moet *sculdich* in *steidich* (mnl. *stedich*, aanhangende, trouw, volhardend) veranderd worden. De bedoeling is: »ik ben ontroostbaar, want zij, die ik met mijn gansche hart aanhang, schijnt de uitverkorene van een ander te zullen worden".

bl. 91. Lost mijn jonst in dir hertzen scrijn
Ende doet mir dinen troost anscijn.

Voor *lost*, dat hier geen zin geeft, zal wel gelezen moeten worden *luuct*. Indien er een trans. *luscen* bestaan heeft in den zin van *doen verschuilen*, d. i. *verbergen*, *wegstoppen*, dan zou men *lust* (voor *luuscht*) kunnen lezen.

Bl. 216 is het derde couplet geheel in de war; ook zijn er enkele regels weg. Men verplaatse de regels aldus:

Of si dan es mijn hoochste vruecht (vs. 1)
Met huerer duecht, (vs. 3)
Ic wille dan stellen mijn gedacht, (vs. 4)
Vor al das vruecht
Haet gevens macht, } (vs. 2)
O p h a e r allein, die mi verheucht, (vs. 6 en deel van 7)
Want haer ghenuecht (deel van 7)
Mi mach doen leven zoet ende zacht (vs. 8)
. . . .
. . . .
So dat huer ere si bewacht (vs. 10)
Vor elken clappenden vilein. (vs. 5).

Eene andere soortgelijke verplaatsing moet men toepassen op vs. 221, waar ook het rijm in de war is. Men leze aldus:

Ach vrauwe, wiltu dan gonnen mir (vs. 1)
(El ghein ic gher, en quam van dir) (deel van 2 en vs.3)
Een woort tse gheven, (deel van 2)

en dan als vs. 4 en vlgg. in den tekst.

Bl. 214. Mi quam ein hope in mijn ghedachte:
Want so als mir mijn waen tzoe brachte,
So blide up erde en leift ghein man.

Men leze *waer so* in plaats van *want so*, en verklare: »indien het was, zooals ik hoop, dan zou ik op het toppunt van geluk zijn".

Bl. 319 is een regel uit, dien men met zekerheid kan aanvullen:

Hoe daen est, dat dijn minne sij?
Sprec vrylijc waer uut herten gronde;
Du muechs so minnen, het ware sonde,
Du muechs so minnen, int ware geseit,
Het ware weldoen ende salicheit;
Hoe du dan mins, wilt mi verclaren.

bl. 354. als hi eerst beghan
Miere vrauwen te dienen om haren loon,
Met groten neerensten zonder hoon,
Ende wilde *ende moeter* in persevereren,
Cam Twifel jeghen hem argueren.

De vierde regel is verknoeid. Men leze hem aldus:

Ende wilde*r* *emmertoe* in persevereren.

Op dezelfde bladzijde vinden wij:

Doe stoeten Twifel omme ende loech,
Recht als men quet: in doe u niet.

Het praesens *stoot* is onjuist: ook is in dezen samenhang *iemand omverstooten* wel wat forsch, wanneer men nl. alleen iemands opmerkzaamheid wil trekken. Men leze daarom:

Doe *stieten* Twifel *ane* ende loech.

bl. 402. ic zende hu een minlic zucht (: vrucht)
So goede ghetrauwe vruchten plien.

Men leze »ghetrauwe *vriende* plien". De afschrijver is door den rijmklank der beide vorige regels (*vrucht* en *zucht*) in de war gebracht.

Nog niet alle plaatsen, die onduidelijk of verknoeid zijn, zijn hiermede behandeld en opgehelderd; ook niet de vele, die door de verkeerde interpunctie van den uitgever zijn in de war gebracht, doch ik geloof althans de meeste moeilijkheden uit den bundel te hebben uit den weg geruimd, en hun, die zich met den inhoud hetzij om de taal hetzij om de liederen zelve (en er zijn zeer schoone onder) bezighouden, te vrijwaren tegen dezelfde moeilijkheden, die door mij zijn ondervonden, en hun het tijdverlies te besparen, waarop het zoeken naar de ware lezing mij op vele plaatsen is te staan gekomen.

Ten slotte nog enkele opmerkingen over eenige minder bekende woorden, die in den dichtbundel voorkomen.

Refuus bl. 34:

Ten mochte noit, no het en conde
Refuus ghepeins van enicher zonde
An di ghecomen tenigher tijt.

Het is natuurlijk hetzelfde woord als fr. *refus*, dat ons alleen in de tegenwoordige beteekenis gewoon is, nl. in die van *weigering*, doch het woord heeft vroeger nog andere beteekenissen gehad, o. a. die van *afval*, eig. concreet *dat wat men weigert*, *wat men niet hebben wil.* Vgl. *Wap. Rog.* 1257:

An wien hare (nl. *van hare offers*) tyen (?) blijft cleven
Of *refuus*, werden verdreven
Ten hole ten helschen honden.

N. Doct. 2544:

(Dat) hi *(Kaïn)* metten *refuse* van sinen lande
Gode wilde doen offerande.

2549: die vrecke. . . . .
Die *trefuys* van haren penninghen
Gherne ten outare bringhen.

O Vl. Lied. e. G. 382, 68:

dat men blive bi metten live
Om al *refuus* te doene confuus,

d. i. »dat men den vorst met zijn lichaam verdedige, bijblijve, om alle soorten van boeven of schorriemorrie tegen te gaan". *Sev. Blisc. v. M.* 990 vindt men de uitdr. *refuys van boeven*, welke de hier gebezigde opheldert.

Tanen, bl. 35:

Ruumt ons van allen falatie,
Daer ons de viant bi mach *tanen*.

Het woord heeft hier de beteekenis van het WVla. *tanen* (De Bo 1132), nl. die van *kwellen*, *plagen*. Kil. tanen, irritare. Deze beteekenis is ook uit het mnl. genoeg bekend. Zie *Segh.* Gloss. op tanen, tenen. Ook het fr. kent *tanner* in dezelfde beteekenis, en het ofra. *ataïner*. De oorsprong van het woord is niet opgehelderd, maar 't is één in oorsprong met fr. *tanner*. Kil. tanen, tannen, *et vulgatius* teynen, *vetus* praeparare pelles, concinnare coria, *looien*, van tane, tanne, j. loye, *run*, *gemalen schors*, *taan*, eene roodachtige verfstof, van run of eikeschors gekookt. Scheler geeft een spaansch woord op, dat dezelfde overdracht van beteekenis vertoont. Vgl. hd. *abgerben*, hetzelfde als *prügeln*, afranselen, en vooral de WVla. uitdrukkingen *stekken en tanen*, *titsen en tanen*, *stekken en gerven* (= hd. *gerben*, looien). Ons ww. *tanen*, d. i. *verbleeken*, *vaal worden*, *zijne frissche kleur verliezen*, *rosgeel worden*, komt van *taan*, dat zoo even genoemd is, en is de intr. opvatting van het boven genoemde *tanen*, d. i. *met taan verven;* het intr. beteekent *de kleur van taan hebben*. Vgl. eng. *tawny*, fr. *tanné*, ndl. *tanig* (taankleurig), en Kil. taneyt, tanneyt, teyneyt, color ravus, cervinus, jecorarius (leverkleurig): ook in de Wdbb. van Binnaert, Halma en Marin. *Taanen* staat in de tgw. beteekenis opgeteekend bij Halma (2, 619): »*taanen*, verduisterd worden, van de zon of maan sprekende; de maan *taant*, la lune s'éclipse ou s'obscurcit; vandaar *getaand* = *tanig*, en *taaning*, verduistering; *taaning der zonne*, éclipse du soleil.

Deze opvatting is thans in onbruik geraakt: het ww. wordt thans nog slechts in fig. opvatting gezegd van *iemands geluks-zon*, *roem*, *aanzien*, *macht* en dgl.

Huwerhaen, bl. 101 en 193. Zie *Tijdschr.* 9, 236 vlgg.

Onbesuust, bl. 244. De plaats, waar het woord voorkomt:

> Elc hadde ene ghesele in der vuust,
> Si waren ruut ende onbesuust (*de geesels*, nl.),

is daarom belangrijk, omdat er uit blijkt, dat het woord honderd jaren ouder is, dan men dacht, want dit gedicht is van ± 1390, terwijl de tot heden opgemerkte oudste bewijsplaats was van 1485. Zie, ook over de waarschijnlijke afleiding, *Ndl. Wdb.* op *onbesuisd.*

Sassaem, bl. 248:

> Twifel lach in slape vast;
> Met hem menich *sassaem* gast.

Kil. heeft het woord opgeteekend, doch in een schrijver was het tot heden niet opgemerkt. Het is dus al weder een bewijs van de voortreffelijkheid van den woordenboekschrijver, wiens gezag telkens door nieuw ontdekte of gevonden schriften wordt bevestigd, en wederkeerig met zijn gezag deze nieuwe vondsten helpt verklaren. Kil. *satsaem*, j. *sassem*, lascivus, nimia saturitate petulans; *sassem*, *sassaem*, *satsaem*, lascivus, petulans, protervus; *sassemheyd*, *satsaemheyd*, lascivia, petulantia ex saturitate; *sassemlick*, lascive, petulanter, proterve. Misschien moet Kiliaen den hem in dezen toegekenden lof deelen met Plantijn, bij wien insgelijks de drie woorden, doch alleen in den vorm *sassem*, staan opgeteekend. De door Kil. gegeven afleiding zal wel juist zijn.

Wrauwen, bl. 271:

> Ghevallet so dat mi ghesciet
> Stede ende stonde, ic salt so brauwen,
> Datter yemen om sal *wrauwen.*

De bedoeling moet zijn *klagen*, *leed gevoelen*, *kermen* of een

derg. begrip. Het woord komt nog eenmaal voor, en wel in den *Proza-Reinaert*, bl. 16: »Die stricke ghinck toe, doe moest hi (*Tibert*) wrauwen, want hi moest hem selven worgen" (verbastering van de lezing »want hi moest hem selven wroegen", d. i. *zoodat hij zich zelven moest uitbrengen*). Het woord is van elders onbekend, doch er is een ndl. dialectwoord, dat er mede verwant kan zijn, nl. *wrollen* (ook *vrollen* uitgesproken), uit de omstreken van Amsterdam, dat de beteekenis heeft van *morren*, *brommen*, *klagen*.

Waenicwaers, bl. 276:

Vrau Hoede . . . .
Stont ende lutste metten hoofde
Ende ghinc van danen sonder segghen
In ene traelie-veinster legghen,
Quansuus: ic make den *waenicwaers*".

Over *lutsen*, d. i. *zwanken*, *wiegelen*, zie De Bo 658. De bedoeling van den laatsten regel moet zijn: »ik zal het jullie wel aan het verstand brengen, ik zal jullie wel leeren *of* krijgen". De uitdr. is eenigszins vreemd, doch kan verduidelijkt worden door andere voorbeelden en door hetgeen in *Lsp.* Gloss. te vinden is, waar wij lezen: »*si waende waers*, zij hield het voor waar". Dezelfde uitdr. *Rein.* (uitg. Willems) bl. 87, vs. 9: »Nu wil hi so liegen uutermaten ende dat so schoon brengen voort, dat ellic sel *wanen waers*, diet hoort". Vgl. ook *Rein.* II, 6277: »Si *waende waers*, die arme dwaes". Verder wordt in *Lsp.* Gloss. gewezen op mnl. jaes en neens, en op de ndl. uitdr. *'t is niet wares*, *'t is nietes*, *'t is welles*. De uitdr. beteekent eig. *in een bepaald geval aan de waarheid van iets gelooven*. *Doen* (of *maken*) *wanen waers* beteekent dus *aan de waarheid van iets doen gelooven*, *maken dat iemand aan de waarheid van iets gelooft*, dus b.v. *leeren*, *onderwijzen*. In dezen zin staat de uitdr. *Rose* 10760. In den zin van *overtuigen*, *indruk maken op*, lezen wij haar *O Vl. Ged.* 3, 116, 280. In den zin van *mores leeren*, dezelfde die de uitdr. heeft in *O Vl. Lied. e. G.*, vindt men haar,

Belg. Mus. 6, 61, waar de aant. van Willems niet strekt om de uitdrukking te verduidelijken. Ook vinden wij *sijn wanewaers maken*, *Vad. Mus.* 1, 70, 35, in den zin van *wijsheid verkoopen*. Het begrip *misleiden* komt meer op den voorgrond Velth. IV, 18, 4, waar de uitdr. *een waendiwaers maken* (vgl. *den wanicwaers*, in *O Vl. Lied. e. G.*) voorkomt in de bet. *een strik spannen*, *eene hinderlaag leggen*; fr. *guet-apens*. Le Long, die de woorden *waendi waer* tusschen komma's plaatst, heeft er natuurlijk niets van begrepen.

Ook in de 16de eeuw, is het woord vrij gewoon, vooral in den vorm *wanewaers* en (min juist) *waeniwaers*. In den *Spiegel der Minnen*, van Colijn van Rijssele (uitg. 1577, Antwerpen), leest men, bl. 68 *v*: »wij maken ter werelt menich *wanewaers*", waarvan de zin mij niet recht duidelijk is. Bl. 69 *v* en 111 *r* aldaar vindt men het woord, van een persoon gezegd, in het verkleinw. *wanewaersken*: »Ghy slaet als de sotten doen na haer schauwe, arm *wanewaersken*, d. i. *arme dwaas*, eig. *eigenwijze*. In dezen zin komt *waeniwaers* ook voor bij De Roovere bl. 156 (uitg. 1562, Antwerpen): »Als *waeniewaers* spint hy broosch draet: Hy denckt nochtans dat sy hem acht", en in het Bijschrift bij R. Visscher's *Sinnep.*, 2de Schock, n°. 53. In den zin van *dwaasheid*, *eigenwijsheid* staat het bij De Roovere, bl. 60: »(eene goede vrouwe is) Simpel, ghesedich van ghelate; niemant te merckene op de strate; stille van woorden, van spraecke schaers; rechts vaerdich, sonder *waeniewaers*".

Solfen, bl. 332:

> Nem daer see, vrient, loopt toten cleerc
> Ende doe mi teekenen rechtevoort
> Van den eersten, alsoot behoort.
> Gheerne, sprac hi, het es gedaen.
> Hi nam oorlof, de hant ontdaen,
> Ic moeste hem solfen, ende hi ghync lopen.

In den eersten regel is niet duidelijk *see*, dat veranderd moet worden in *sec*, imper. van *zeggen*, hetwelk, evenals ons *zeg* nog

heden, als tusschenwerpsel gebruikt wordt. Zie b. v. bl. 374 »ja ic, trauwen, *sec*"; 405: »wel, lieve vrauwe, *sec*"; 406: »O, vrauwe, *sec*"; »Vrauwe, *sec*"; Lieve vrauwe, *sec*, of ic doe!" *Rincl.* 942: »Wat sal dijn vader genoemt, *sec*?" Vgl. V. Helten, *Mnl. Gramm.* bl. 265; *Mnl. Wdb.* op h a u; en ndl. »*nou, zeg!*" De tweede en derde regel beteekenen »maak dat mijn naam boven op de rol komt te staan". Verder is alles duidelijk, behalve *solfen.* Het baat niet, of wij dit woord vergelijken met mhd. *solfen*, hetzelfde als *solvisieren*, d. i. *sol fâ zingen*, notas canere, want de bet. moet zijn *de hand vullen*, *voldoen*, *betalen.* Maar is het dan ook wellicht lat. *solvere*, dat juist de vereischte beteekenis heeft? Er is geen enkel bewijs, dat het lat. woord zonder basterduitgang in de germ. talen is overgegaan. Er rest nog één ander middel ter verklaring en dat zal hier niet zonder vrucht kunnen worden aangewend. Men verklare nl. *solfén* als een wisselvorm van *salfen* (vgl. mnl. dial. *ol* naast *al*; *tolk* naast eng. *talk*; *overtollig* voor *overtallig*; *kol* naast *kal*; *kolten* (*kouten*) naast *kallen*; *meerkol* naast vla. *waterkal*), dat bij Kil. uitdrukkelijk als een verouderde bijvorm van *salven* staat opgeteekend (*salffen*, vet. j. *salven*, ungere), en vatte *salven* hier op als eene ironische uitdrukking voor *ruim betalen*, *aan iemand eene goede som in de hand stoppen.* Werkelijk wordt deze opvatting door het latere spraakgebruik bevestigd. Het *vette* der aarde beteekent *rijkdom*; »hij teert van zijn *smeer*" bet. »hij leeft van zijn *geld*" (Weiland 4, 497); »het is behouden *smeer*" bet. »het is zuiver *kapitaal*, d. i. er hoeft niets voor *onkosten* af" (Harreb. 2, 277); en, wat ons vooral te pas komt, »iemand de handen *zalven*" heeft de bet. van »hem de handen *met een geschenk vullen*". Vgl. Van Dale 1691, die er aan toevoegt *iemand met geld omkoopen*, en Weiland 6, 286, die uit Bredero aanhaalt »had ick maer wat van dat goed, daer men de handen mee *salven*". Vgl. ook de mnl. uitdr. *hem salven* voor *zich te goed doen*, bij Oudem. 6, 24, en de latere uitdr. *zich de maag zalven*, d. i. *smullen*, *slempen*, *brassen.* Eene betere beteekenis dan ons dit ww. geeft, kan men zich voor den sa-

menhang in de boven genoemde plaats niet denken, en wij hebben dus al weder alle reden om den onwaardeerbaren Kiliaen dankbaar te zijn, die ons op het spoor van deze juiste verklaring geholpen heeft.

Maerlijc, bl. 333:

> Een groot *maerlijc* calfel (*kalfsvel, perkament*)
> Hilt hi onder den arem sijn.

Het woord komt, behalve hier, slechts op twee plaatsen voor in het *Hs.* van 1348 (zie Index *Mnl. Wdb.*), f°. 147*d* en 128*c*: »O Israel, hoe groot es dat huus Gods, ende die stat siere besittinghe es *maerleec*" (147 *d*: *maerlich*; vgl. *Baruch* 3, 24: *ingens* locus possessionis eius). Het wordt ook in het mhd. en mnd. gevonden; mhd. *mærlich*, famosus (uit Diefenb. *Gloss.*); mnd. *merlik*, wovon geredet wird, berühmt, notabilis (Lübben 3, 76, b. v. »vor einen groten *merliken* summe gheldes", »vele guder *merliker* stede"). Het woord is in oorsprong en beteekenis beide duidelijk: het komt van den stam van got. *mêrs*, mnl. *mare*, ndl. *vermaard*, en bet. *in het oog vallende*, *het oog of de aandacht trekkende*, *opmerkelijk.* Op de boven aangehaalde plaats kan *maerlijc* bnw. zijn naast *groot*, evenals in de uit het mnd. bijgebrachte plaats; doch indien het als bijw. opgevat wordt bij *groot*, hetgeen niet onwaarschijnlijk is, dan zou de mnl. uitdr. »een maerlijc groot calfvel" op eene merkwaardige wijze overeenkomen met de ndl. *een fameus groot perkament.*

Caboel, bl. 367:

> *Tcaboel* dat jaechde mi van daer,
> Want *onruste* scuwic.

Reeds uit de plaats zelve blijkt duidelijk de beteekenis van het woord *caboel*, welke ook door Kil. met juistheid wordt opgegeven: »*kaboel*, *vetus Fland.* tumultus, turba, turbatio". Zij blijkt ook duidelijk uit een paar andere mnl. plaatsen, nl. *Cron. v. Vlaend.* 1, 186: »Sy aten daer .... singhende ende clinghende, speelende ende dobbelende tot der middernacht, ende het viel ghetydelyke, dat daer sulc *caboel* was by nachte"; en *Brab. Y*

VII, 15056: »Dat se volghen souden sonder *caboel* den greve van Saint Poel". Ook in de bet. van *twist*, *oneenigheid* (in welken zin het woord misschien ook op de laatstgenoemde plaats op te vatten is) komt het woord voor, nl. *Brab. Y* VII, 365 en 3319. Het is duidelijk, dat het woord geen ander zijn kan dan ndl. *kabaal*, doch ook blijkt zonneklaar, dat men voor dit woord dan ook de afleiding moet opgeven, die men tot heden aannam, en dat het in de bet. *rumoer*, *opschudding*, *leven* een ander woord moet zijn dan in den zin van *samenspanning*, *intrige*, *complot*, fr. *cabale*, hd. *kabale*, ndl. *kabaal* in *hofkabaal*, welke van hebr. *kabbala* worden afgeleid. *Caboel* is, wellicht onder franschen invloed, gevormd van den stam van *kabbelen*, zooals uit de in het *Mnl. Wdb.* op te geven vroegere beteekenissen van het woord duidelijk blijken zal.

Scieloos, bl. 374:

> *Scieloos* satter ende Roukeloos,
> Wilthede, Lust ende Gheer-altoos.

De beteekenis van het bnw. *scieloos*, synoniem van *roekeloos*, dat hier als benaming van een allegorisch persoon gebezigd wordt, evenals in Hermans, *Gesch. d. Reder.* 291, 95, waar als tegenhanger van »Heyn van Sotteghem" eene »vrou *Schieloose*" optreedt, wordt weder op uitstekende wijze toegelicht door Kiliaen, die als beteekenissen opgeeft »improvidus, inconsideratus, praeceps, temerarius, inconstans". Het is in vlaamsche geschriften uit de 16de eeuw zeer gewoon. Zie *Taalgids* 8, 146; Oudemans 6, 157, en De Roovere 129: »*schieloose* tonghe, smettelijck ledt". Het is nog heden in Vlaamsche tongvallen bekend in de bet. *bang*, *vervaard*; zie Schuermans 586 en in wvla. dialecten in de bet., door Kil. opgegeven; zie De Bo 992. Van waar is dit vreemde woord? Het met *schielijk* (voor *schierlijk*) in verband te brengen, gaat niet aan, want dan zou het woord in elk geval eene beteekenis moeten hebben, welke aan die van *schielijk* tegenovergesteld is. Doch wèl kan *schieloos* voor *schierloos* staan, en werkelijk

geeft Kil. ook dezen vorm op met soortgelijke beteekenissen »imparatus, inconsideratus *et* subitus, subitaneus". Het woord is eene afleiding van het ww. *schieren*, dat, van *schier*, helder, rein, afgeleid, de beteekenis moet gehad hebben van *in orde brengen*, *klaar maken*. Werkelijk komt *scieren* in het mnl., behalve in de ook bij Kil. vermelde opvatting *verdeelen*, voor als synon. van *sieren*; b. v. *Proza-Serv.* 65: »mit coninckclicken cleyderen *gheschiert*". En behalve dit vindt men meermalen *sc(h)ierheit* in den zin van *sierheit*, b. v. *Grimb.* I, 3447; *Barth.* 97 *b*; 108 *a*; en heeft *scieringe* ook de bet. van mnl. *claringe* (vgl. de uitdr. *ter* scepen *claringe*, d. i. *oordeel*, *uitspraak*). Uit dit laatste blijkt, dat *schieren* de bet. heeft kunnen hebben van *bezorgen*, *iets in het reine brengen*, *een geschil beoordeelen en bijleggen*, en in deze opvatting heeft men de verklaring der beteekenis van *schie(r)loos* te zoeken: het beteekent *zonder oordeel te werk gaande*, *onbedachtzaam*, en is dus een synon. van *roekéloos*. Vgl. de omschrijving van het woord in het, *Taalgids* 8, 146, aangehaalde, woordenboek van Waesberghe, door »*inconstant*, *inconsidéré*, *imprudent*."

En, om nu het woord geheel juist te verklaren, zou men een znw. *sciere* moeten aannemen, in de bet. *overleg*, *bedachtzame zorg*. Welnu, van dit znw. meen ik het spoor gevonden te hebben in het nog heden in Vlaamsche tongvallen bekende znw. *schiere* (Schuermans 587), met de bet. »schielijke inval, schielijk opkomend gedacht of voornemen". Men ziet, dat het bnw. en bijw. *schielijk* van invloed geweest zijn op de beteekenis en de verklaring beide. Doch men moet zich daardoor niet laten verschalken: dit znw. *schiere* is een geheel ander woord, waarover door het boven gezegde een verrassend licht opgaat. En niet minder is dit het geval met een tot heden onverklaard wederk. ww. *hem scieren* bij Velthem (IV, 26, 2). Aan Godevaert van Brabant wordt daar door Artois de raad gegeven om zich niet aan den strijd te wagen, als hij bang is, maar liever naar huis te trekken. Daarop antwoordt hij:

En waen niet, dat ic *mi* yet *sciere*
No dor vrese, no dor noot.
Al hadsi there noch also groot,
Waer gi vaert, ic volge u na:
En vreest niet, dat ic u ontga!

Hem scieren, aan de juistheid van welke lezing ik vroeger twijfelde, is in orde: uit het boven gezegde blijkt duidelijk, dat het de bet. hebben kan van *met zich zelven te rade gaan of overleggen*, *voor zich zelf zorgen*, *zich bedenken* (vgl. *schieloos* gedachteloos, *zonder zich te bedenken*) en dit is juist het begrip, dat in den samenhang vereischt wordt. En hoe geleidelijk dit overgaat tot dat van *vrees*, *bangheid*, waarvan Godevaert door Artois verdacht wordt, kan het best blijken uit de vergelijking van ndl. *zorg* en mnl. *sorge*, d. i. *vrees*, en mnl. *hem besorgen*, waarvan ndl. *bezorgd*, d. i. *bevreesd*. *Scieloos* kan ook zeer goed door *zorgeloos* vertaald worden, en *sciere*, znw. vr., zou dan ook de bet. *zorg* gehad hebben, hetgeen volstrekt niet onwaarschijnlijk is. In het mnd. komt behalve het bnw. *schîr*, dat ook uit andere germ. talen bekend is (zie Kluge op *schier*, bnw.), een ww. *schiren* voor, als trans. *reinigen*, en als intr. *rein*, *helder worden*, alsmede *schîrheit* in den zin van *sîrheit*, *zîrheit*, doch etymologisch verband moet er tusschen de beide woorden noch in het mnd. noch in het mnl. worden gezocht. Het zal wellicht niet overbodig zijn, ten slotte te herinneren, dat het mnl. *scieren* in de bovengenoemde opvatting hetzelfde woord is als ndl. *schuren*, d. i. *helder*, *rein*, *glanzend maken*. Het mhd. heeft de beide vormen *schiuren* en *schûren* naast elkaar. Hier staat nog een derde vorm naast, nl. *schuieren*, hd. *scheuern*. Vgl. *luur* en *luier*; *puren*, dial. *puieren* (*peueren*); Vercouillie, *Etym. Wdb.* op schuieren, en Kluge op scheuern.

Amsterdam, Dec. 1889. J. VERDAM.

BAIRAN EN *GABAIRAN.*

In den thans nog loopenden jaargang der *Beiträge* van Paul en Braune komt een opstel voor van den heer W. Streitberg, getiteld »Perfective und imperfective actionsart im Germanischen". Een vraagstuk dat reeds lang de aandacht getrokken heeft, wordt hier opgelost. Het onderscheid tusschen perfectieve en duratieve vormen, dat zulk een voornaam punt is bij de conjugatie in het Slavisch, was ook in het Germaansch niet onbekend; maar wat in de eene groep van talen tot een stelsel is geworden, ging in de andere nagenoeg verloren.

Het onderzoek geeft den schrijver aanleiding tot allerlei opmerkingen over de Gotische bijbelvertaling. Het blijkt niet alleen dat Ulfila den Griekschen tekst goed heeft begrepen, maar ook dat hij op menige plaats de hoofdgedachte juister heeft uitgedrukt dan in het oorspronkelijke was geschied. Doch meer dan een lezer zal zich afvragen, of de schrijver wel altijd dat gevaar is ontkomen waaraan de scherpzinnigheid onderhevig is, of zijne tekstverklaring wel altijd vrij is van gezochtheid. Het zij vergund eene bedenking te opperen naar aanleiding van hetgeen hij zegt omtrent *bairan* en *gabairan.*

Die beide vormen zijn als duratief en perfectief van elkander onderscheiden, en *bairan*, dat in het algemeen *dragen* beteekent (gr. *φέρειν*, *βαστάζειν*), wordt ook toegepast op de zwangerschap. Wat beteekent het nu in die toepassing als duratief ww., in tegenstelling met *gabairan* dat de oogenblikkelijke handeling van het ter wereld brengen aanduidt? Volgens den heer S. is *bairan* in dat geval altijd zuiver duratief, en beteekent het »mit der geburt beschäftigt sein, im geburtsact begriffen sein", derhalve moet *Joh.* 16, 21: *qino þan bairiþ* worden vertaald: »wanneer eene vrouw in arbeid is", en die

vertaling past zuiver op de Grieksche woorden ἡ γυνὴ ὅταν τίκτῃ. Doch vergelijk hiermede *Luc.* 2, 6: ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν, waarvoor Ulfila heeft: *usfullnodedun dagos du bairan izai*; bijna hetzelfde staat *Luc.* 1, 57. Hier is die duratieve opvatting niet zoo aannemelijk, vooral niet daar het Grieksch heeft τεκεῖν, en niet τίκτειν; en zelfs in de vertaling van den heer S., »die zeit erschien, wo der geburtsact vor sich gehn sollte" komt het duratieve begrip weinig uit. De twee vragen die men zich stelt, zijn deze: Is het waar, dat *bairan*, dat ook van het dragen van een kind kon worden gezegd, geleidelijk overging tot de beteekenis τίκτειν (altijd duratief opgevat), en is het verder boven allen twijfel verheven, dat Ulfila het alleen in dien zin heeft gebruikt?

Raadpleegt men andere talen, dan komt men tot het besluit dat de handeling van het ter wereld brengen niet licht werd aangeduid door hetzelfde woord als die van het voorafgaande dragen. Het Latijn zegt *ferre*, *gestare* (*in utero*), die met *bairan* overeenkomen, maar *ferre* wordt niet gezegd van eene vrouw in arbeid; integendeel, het begrip *pario* (duratief), τίκτειν, *raždati* wordt door geheel andere woorden uitgedrukt. De heer S. stelt het voor, alsof het begrip »trächtig sein" overging in dat van »kinder zum lichte der welt tragen"; maar hoe goed deze beide uitdrukkingen ook bij elkander passen, het is toch onwaarschijnlijk, dat het Oudgermaansch zoo gemakkelijk van het eene begrip tot het andere is overgegaan. Dat *bairan* ook in den zin van *pario* werd gebruikt, staat vast, het blijkt uit de teksten; maar dat die overgang in het Germaansch kon plaats hebben, daarvoor moet eene bijzondere aanleiding hebben bestaan die elders niet voorkwam. Deze moet gezocht worden in *gabairan*.

Niemand heeft duidelijker dan de heer S. opgegeven welke elementen in afgeleide perfectieve ww. zijn te onderscheiden. Die elementen zijn vooreerst de beteekenis van het simplex, ten tweede de beteekenis van het voorvoegsel waardoor het algemeene begrip wordt gewijzigd, en ten derde die verande-

ring dat de imperfectieve of duratieve opvatting overgaat in de perfectieve. Verliest het voorvoegsel zijne eigen beteekenis nagenoeg geheel, dan dient de afleiding, gelijk in het Slavisch met *po-*, in het Germaansch met *ga-*, alleen om die in de derde plaats genoemde wijziging uit te drukken. Ongezocht kan men eene duratieve handeling vergelijken met eene lijn, en de perfectieve met een punt van die lijn; dat punt kan liggen aan het begin, aan het einde of ergens tusschen die beide. Het Gotische *haban* beteekent ἔχειν; *gahaban* daarentegen kan die oogenblikkelijke handeling aanduiden waarmede *haban* begint, derhalve κρατῆσαι, arresteeren, grijpen (*Marc.* 3, 21). *Bairan* is »het kind dragen", *gabairan* moet die oogenblikkelijke handeling hebben kunnen uitdrukken, waarmede het dragen is geëindigd; vandaar dat ἐγέννησεν υἱόν wordt vertaald met *gabar sunu.* Met *dragen* en *gedragen* is het nog in het Mnl. evenzoo. Volgens het *Mnl. Wdb.* was *gedragen* in gebruik voor *baren*, eene beteekenis die bij *dragen* bijna niet voorkomt: dit is daarentegen een vaste term voor de voorafgaande duratieve handeling.

Doch bij dit verschil tusschen *bairan* en *gabairan* is het niet gebleven. De Gotische perfectieve vormen met *ga-* komen nagenoeg overeen met den Griekschen aoristus; *gaswalt* is de vertaling van ἀπέθανε, *swalt* daarentegen van ἀπέθνησκε. De vormen met *ga-* konden in het algemeen hetzelfde beteekenen als de woorden waarvan zij waren afgeleid, doch zij waren perfectief. Vandaar dat toen *gabairan* was geworden τεκεῖν, *bairan* zeer licht voor τίκτειν kon worden genomen, en dat Ulfila, om te vertalen ἡ γυνὴ ὅταν τίκτῃ, schreef: *qino þan bairiþ.* Maar er is nog eene geheel andere reden waarom hier staat *bairiþ* en niet *gabairiþ.* Evenals in het Slavisch, krijgt het Gotische perfectieve praesens zeer licht de beteekenis van een futurum; de heer S. heeft daarvan eene menigte voorbeelden aangewezen, daaronder evenwel niet *gabairan*, hoewel ook het praesens daarvan een paar malen op die wijze is gebruikt: *Luc.* 1, 13 staat ἡ γυνή σου.... γεννήσει υἱόν σοι, waarvoor Ulfila heeft: *qens*

þeina... gabairid sunu þus, en *Luc.* 1, 31 is τέξῃ υἱόν vertaald met *gabairis sunu.* Wanneer het gebruik eenmaal die beteekenis had gegeven aan het praesens ind. van *gabairan*, dan was deze vorm in de boven aangehaalde plaats, *Joh.* 16, 21, onbruikbaar. Een ander voorbeeld van duratieve of althans iteratieve beteekenis vindt men *Gal.* 4, 24, waar van de oude wet wordt gezegd dat zij is »tot dienstbaerheyt barende", εἰς δουλείαν γεννῶσα, in het Gotisch: *in þivadv bairandei.* Die vertaling kon men verwachten, vooreerst omdat de perfectieve opvatting hier onmogelijk is, en ten tweede omdat men *bairan* hier niet bepaald met *pario* behoeft gelijk te stellen, het begrip »kinderen dragen" is hier even goed van toepassing; op het eigenlijke ter wereld brengen valt hier niet de aandacht. Dit is evenmin het geval 1 *Tim.* 5, 14 waar τεκνογονεῖν door *barna bairan* wordt uitgedrukt. Doch minder goed te begrijpen is de Gotische tekst 2 *Tim.* 2, 23, waar Paulus zijn leerling aanraadt geene ijdele redetwisten (ζητήσεις) te beginnen, εἰδὼς ὅτι γεννῶσι μάχας, in het Gotisch: *vitands þatei gabairand sakjons.* Ook hier moest worden uitgedrukt, dat oneenigheid het gevolg *pleegt* te zijn, en evenals *Gal.* 4, 24 niet *gabairan* maar *bairan* staat, zou men hier ook *bairand* verwachten. De heer S. betoogt van verschillende plaatsen dat de lezing onjuist moet wezen, dat de vormen met en zonder *ga-* met elkander verward moeten zijn: zou men hier *gabairand* durven veroordeelen? Men zou daartoe het recht hebben, indien de Gotische conjugatie even consequent was als de Slavische. Dit is echter zoo niet: het Gotisch bezat niet die zoogenaamd iteratieve vormen, waardoor in het Slavisch eene perfectieve handeling in het tegenwoordige wordt aangeduid; bij herhaling moeten perfectieve praesentia dienst doen als praesens, en dit gebrek aan consequentie in aanmerking genomen, zal een criticus voorzichtig moeten wezen. Men moet berusten in de gedachte dat het Gotisch in dit opzicht niet fijn genoeg is om tot zulk eene tekstcritiek het recht te geven. En wanneer nu *Luc.* 1, 57 en 2, 6 *bairan* voorkomt, waar men veel liever *gabairan* zou lezen,

dan is het wellicht beter daarin een bewijs te zien van die gebrekkigheid, dan met den heer S. alle moeite te doen om de duratieve opvatting hier te verdedigen. Wanneer het Grieksch heeft *ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν αὐτὴν*, dan verwacht men voor *τεκεῖν* een perfectieven vorm. In geene der beide uitgaven van Leskien's *Handbuch* staat de Oudslavische vertaling van deze plaats, maar in eene nieuwe Russische bijbelvertaling (Londen 1855) staat: *nastalo wremja roditĭ*; daarentegen heeft het Oudslavisch *Joh.* 16, 21: *žena jegda raždajetĭ* (Leskien, *Handb.*[1] 153).

9 Aug. 1890. A. KLUYVER.

BEDEN VAN SCHRIJVER EN BINDER.

Op de laatste bladzijde van Hs. n°. 351, *(Stichtelijke Tractaten)* in eigendom behoorende aan de Maatsch. d. Ned. Letterk. (Catal. Dl. 1, 23) leest men het volgende:

Met rooden inkt:

Inden Jaeren ons heren dusent vierhondert ende achten
twintich is dit boeck ghescreven vermids heren
Johanne van wederden preister wtgheseget
een deel wat vanden lesten Ende hevet dit van
mynnen ghescreven. begherende mede deelachtich
te werden alder vruchten die yemant lesende
wt desen boke vercrighen mach ende datmen
voer em bidden wille onsen heren. voertmer datmen
mit aller vlite dit boeck waer. wanttet cranc
van stove is. ende men niet lichtelike wten hues
en leene in werliker lude hande. went sie que-
like pleghen die boeke te waren.

Met groenen inkt:

Unde biddet ock omme godes willen voer enen armen Broder
de dit boeck van mynnen ghebunden heft.

De beide laatste regels zijn merkwaardig, omdat dergelijke vermeldingen van den binder zoo hoogst zelden voorkomen; zie Wattenbach, *Schriftwesen*[1], 226 en Gardthausen, *Griech. Palaeographie*, 65.

Leiden. A. B.

FRESISKA.

De *Fia-eth.*

In den ouden tijd der XXIV Landrechten, en der Boetereeks uit diezelfde eeuw, werd deze eed door hem gezworen, die beschuldigd werd van bepaalde feiten, met een zekeren som te boeten. Eedshelpers, minder of meer in getal, moesten hem hierbij met een eed op de reliquiën geloofwaardiger maken [1]).

1) Het XV Landrecht naar de oudste, de Riustringer, redactie luidt:

Sa hwer sa ma ena monne bitegath thes swartaswanges ieftha there hagosta wapuldepene, ieftha en mon unskeldech mit enere hauedleina bebunden werth, wili his ia, sa skil hit a iechta beta mith fiftine enzon, thera enza allerek bi twintich panningon; hit ne se thet hit biseka wille, sa skil hi mith fiuwer monnon an tha withon undswera, and thet fifte en f i a-e t h.

In Eemsgo houdt een jongere redactie in:

XIVe Londriucht; sa hwa sa deth ene wapeldep ieftha ene suertnesueng, ieftha en vnsceldegne bint, ieftha a bonnane fretha unriucht raf deth, ieftha sonnendeis blodelsa; sa istera iahuelikes bote fiftena enza; hit ne se thette beseke, sa ach hi te riuchtane mit fiuwer withethum and mith ene f i a e t h e, bi allera Fresana riuchte.

Zoo luidt ook ongeveer de Hunsinger tekst.

In de Boetereeks: „Thes berdes hemelinga fif merk and tua enza, ieftha fiuuer withethar and enne f i a e t h". Zoo naar de Eemsger, en gelijkstemmenden Riustringer tekst, waarbij alleen de Hunsinger nog voegt: „Berd geberned ieftha knep of gebreken, iahweder fif merk and tua enza, ieftha fiuwer ethar end enne f i a e t h.

Dan nog: Thiu hagheste soldede fif merk and tua enza, ieftha fiuwer withethar and enne f i a e t h; thiu middelste sex and tritich scillinga, ieftha fiuwer ethar; thiu minniste fiuwer and twintich scillinga ieftha thre ethar. — Thi haghesta erthfel fif merk and tua enza, ieftha fiuwer withethar and enne f i a e t h; thi middelsta sex and thritich scillinga, ieftha fiuuer ethar, thi minista fiuuer antwuintich schillinga. — Thiu hagheste wapeldepene, fif merk and twa (*enza*), ieftha fiwer withethar and enne f i a e t h; thiu middelste (*enz.*) — Thiu haghesta suimslek fif merk and tua enza, ieftha fiuwer withethar and enne f i a e t h; thi midlesta (*enz*). — Tha rinbende twelef geldmerck and achta withether and enne f i a e t h. Tha herebende fiftena enza and fiuwer withethar and enne f i a e t h. — Nedbende en hauedlesne, ieftha fiuwer withethar and enne f i a e t h. — Thiu hagheste weiuendene fif merk and tua enza, ieftha fiuwer withethar and enne f i a e t h; thiu middelste (*enz.*) — Thi basafeng fif merck and twa ensa, ieftha fiuuer withethar and enne f i a e t h. —

Naar den som gelds (fia), waarom hij gezworen werd, heette hij *fia-eth*; waarschijnlijk was deze in grootte verschillend in de onderscheiden districten [1]).

Later werd hij ook geëischt van de weduwe, die men, wanneer zij uit den echteboedel trad, betichtte van verduistering der goederen [2]).

Blijkens regel 66 is de redactie, zooals die ons bewaard is, de eed, in dit laatste geval gezworen.

Von Richthofen plaatst deze in de XIIIe eeuw waarschijnlijk omdat volgens hem de XXIV Landrechten eerst in de XIIe eeuw, na 1156, werden gecodificeerd. Deze dateeren echter uit het einde der XI[e] eeuw, en zoo moet ook dit formulier minstens een eeuw ouder, hoewel van jonger datum dan de genoemde landrechten zijn. De bewaarde tekst zal slechts eene weinig gewijzigde redactie wezen van de fia-eth, met welke men zich vroeger bij bepaalde boete mede kon vrijzweren.

Het geheel wordt niet te wel verstaan. Dit ligt aan sommige woorden. Niet of m. i. onjuist verklaard zijn de volgende:

16, wittis, 16, skettis, 40, witha, 49, wit, 60, wick 40, forth scecte, 49, sket fia, 60, wold sket, 25, li-

---

Thiu berdwendene fif merk and tua enza, ieftha fiuwer withethar and enne fiaeth.

Men vergelijke deze laatste citaten uit de Boetereeks met de voren geciteerde oudste redactie van het XV Landrecht. —

De Riustringer tekst definieert de „erthfel" aldus nader: „thi hagosta irthal of widzia ieftha of weine, of stokke ieftha of stene, thet him haued and halsdok allera erost anda irthe kome." En de „hageste wapeldepene": Hwersa ma enne mon werpth of skipi ieftha of enere bregge ana en unlende wetir, thet hi grund ne lond sperthera ne spera ne mi mith foton ne mith hondon." — Fr. Rq. 65. — 89. — 95.

1) Vgl. de varianten uit Riustringo op de voorgaande noot.

2) „Hversa hir en widue enne otheren mon heth nimen, and hire kinder hir bitigiath gold ieftha seluer, sa mey hiu thes vngunga mitha fiaethe, anda mith sex withethem." Zoo in de Eemsger Wetten, waarvoor de Broekmannen geven, vrij gelijkluidend: „Hwersar en wide monnath, and hire bren (= bern) bitigie hire dernfias, sa vndunge hius mitha fiaethe". — „Ferth (en wif) fon tha grewe vta werem, sa ne meise mith na nene thinge withe cuma, ac bitigathma hire drenfias, sa suere hiu ene fiaeth oppa tha dreppele." — Fr. Rq. 197. — 165. — 166. — Vgl. verder het eind der eed hier na.

chera, 38, weuthar, 42, thûne, 46, ri, 61, rira, 49, forth rede, 56, farendum, fretma, beyllum, briasechtum.

De beteekenis van enkele dezer wil ik trachten nader toetelichten, en tevens het stuk vertalen. Mogelijk geeft het andere aanleiding het hunne er van te zeggen. De samenhang dient vooral in het oog gehouden, waarom ik den geheelen eed hier afdruk; niet minder is hij reeds op zichzelven de kennismaking waard.

FIA-ETH.

Alsa helpe thi god and sijn hilge modir sente marie. Alsa helpe thi god and sente michael and alle godes anglar. Alsa helpe dij god and sente iohannes baptista godis depere And alle patriarcha and alle propheta godis Alsa helpe thi god and sente pedir and sente iohannes And alle tha tûelf apostela And tha fiower ewangelista thet hio thi alsa [1]) wijse tore ferre hond vses drothtenes to domes deij sa thû thinne eth elle riuchte swere And naût menis. Alsa helpe thi god and sente stephin thi forma martir And alle godis martilar Alsa helpe thi god and thi trouwa [2]) sente nijclaus And alle godis biscopar Alsa helpe thi god and sente Katherina And alle godis meghetha And alle sijne hilgha ther send a himelrike and a ertthrike [3]) thet (ms. p. 2) thu thine eth elle riûchte swere And naût menis Thet thi god alsa hold and alsa hepande se Alsa brûc thû thines liwis And alre thinra lithena. Alsa brûc thû thines wittis And alle thines skettis Olsa brûc thu wedis and alle thines godis Ic witûie thi bij tha forma weda ther ma thi on tach tha thû an da tha rauld comest thet is thet ereste wede And thet leste ther thû hebba scalt to domis deij tho fara tha elemathiande godes ondletha and hit thenna thi alsa helpe to fara gode vse hera and thû thet efter domis deij alsa dreghe tha alonga raûld tha thi tha fathera tho thera tsiûrca drogin and thi prester crisma and cristende And tha helegha depinge on leijde

1) In het MS. stond eerst: assa; van de eerste *s* is eene *l* gemaakt.
2) MS. trowa, de *w* met vier halen, voor uw.
3) MS. aertthrike.

And bij tha lichera ther thi inna thine hond rach (MS. p. 3) te tha thi tha fathera tho tha fonte drogin And thi tha prest*ere* tha diowele bij nom And ûse drothene bifel Alsa thû kûme to fara godis achinu*m* And thû the*n*na nebba to iewena naûder golt ther selwer wara tha thina erma sele thet hiû tha diowele alsa vnd hûerwe And vse drochene alsa to dele werthe sa thû thina eth elle riuchte swere and nawit menis. Nu wituie ick thi bi tha helga vr leste And bi alle hilge scriftem [1]) thet thi ti hilge vr lest And tha hilga scrifta. Alsa to nethu*m* werthe to domis deij to fara tha elle ma thtiaude gode bi tha helgha corp*us* d*omini* bi tha gȯdis selwis lickoma bi there helga olieue. Nu bi hald thû alsa tha olieûe. Ant thet ombecht ant alle thisse weuthar ther ick (MS. p. 4) thi te fara nomad hebbe. Sa thû a thisse wordem naûwit liacze. Nu witnie ick thi bi da fia and bi tha feder erwe bi tha witha and bi tha forth skecte bi tha fia ther thû mitha ethe halst and welt be halda thet thu ne thantse thûne fia mith nene falska te wi*n*nenda. Alsa werth thû be rawet liwes. And alle thinra lithena. And alle thinra hewena And thinra fif sinna. thes smeckes rhenis there fele here. And there siûne ther mithe werthe thi this fia fliande [2]) and wiakade alsa ri w*er* the thi thina hewa sa thi thit wede ther thu a thisse wordem be spreke ief thût [3]) mit falleske thaûze te winna*n*de. Nû hald thû alsa wit And sket fia. And alle thine forth rede Alsa thû thine eth elle riuchte (MS. p. 5) swere. And nawit menis Nû witnie ick thi bûppa fon there pota al thore litteca thane hit se a felle hit se a flaske hit se a edderu*m* hit se a sinu*m* hit se a herta hit se a liwera hit se a lithu*m* hit se a lithaletu*m* hit se anda lessera hit se an da marra thet thû alla thina litona alsa be halde tuise il and sward fon fareudu*m* and fo*n* fretma fon beijllu*m* and fon briasechtûm [4]) and fonra lerha fallanda ewele sa thû thina eth al riuchte swere and nawit menis. Vr flokin and vr malediad w*er*tha thi olle thine Kata And olle thina lithmatha fliande w*er*the thi thiû wick and alle thiu wold sket Alsa fliande w*er*the thi tha rira sa thit wede oppa liwe And thet

1) MS.: scrift em. 2) *i* boven den regel, boven de *a*.

3) In het MS. stond eerst: *thit* geschreven, dit door dezelfde hand in: *thi̊tt* verbeterd; de ° boven de *i* en de eerste *t*.

4) In het MS. staat boven de (br)*i* eene kleine zeer verbleekte *e*.

ter fon thina liwa nen erwa ni sprůte thet thů nebbe thinis bedda god (MS. p. 6) stelen ne vr helen sin ne wart thiů ne gret thit thi god alsa helpe And alle sina helga thet thina eth hebbe al riuchte sweren And nawit menis.

Qui debent iurare.

*T*Hine fia eth aghen tha froůwa the swerenena and ther to achta with ethar Alder ma him betighet dern fias Alsa ma oftne stol vr tiath And thet skel wesa bi achta marku*m* thet lereste. Ac achina hine te suerane vm be alle tha lametha ther vppa thet thrimene lif falleth And ther niůgen with ethar. Kempch ac thiu bothe oppe en hals lif sa send hit tůelf with·ethar to tha fia eth. kempch ack thiu bote oppa en tuede lif sa send hit achtene with ethar to tha fia ethe.

*T*hene skillingh wintma mit ene ethe And thes fiar tenges vn riuchtma mit ethe in alle důande sůnder there kere hůand thiu kerekest vr kert alle tha londruicht.

Von Richthofen schijnt aan het woord *wittis* in regel 16 de beteekenis van »witz, ingenium, scientia" [1]) te willen geven, en aan *skettis* die van „goed, bezitting" [2]). Deze »witz" en dit »bezit, goed" klinken minstens zonderling tusschen het lijf en alle leden, en het kleed en al het goed.

Eer zou, dunkt me, van het vee worden gesproken, zooals nog, wanneer een boer informeert naar iemands staat, hij eerst zichzelf, dan het vee, en verder het overige memoreert. De Haan Hettema verklaart het dan ook in de door hem naast den tekst geplaatste vertaling (Fivelingo-Oldampter Landrecht (1841) Bijlage II) met: klein vee en groot vee. Het bewijs echter voor de juistheid der bijgevoegde adjectiva ontbreekt. Daar echter *sket* in dit Eemsger handschrift nooit bij mijn weten de betee-

---

1) Altfriesisches Wörterbuch, S. 1153: „wit (witz): 'ene monne syn sin and sin wit ('with') al binimen' E. 218, 26. Alts. giwit, ags. gevit, isl. vit (ingenium, scientia). Vgl. 'alsa bruc thu thines wittis and alle thines skettis' E. 245, 21, vgl. witfia."

2) Ald. S. 1028b i. m.: „Ist in 'alsa bruc thu thines wittis and alle thines skettis' E. 245, 21, sket für pecus oder pecunia ... zu nehmen? vgl. sketfia"

kenis van schat[1]), maar altijd die van vee heeft, zoo kan en moet ook hier, voor *schet* althans, deze aangenomen.

Maar dan *wittis*?

Vergelijke men eerst vs 48, ter nadere verklaring:

»Nu hald thu alsa wit and sket fia, and alle thine forth rede, alsa thu thine eth elle riuchte swere."

Met forth rede is niet zooals de Haan Hettema wil »de opkomsten"[2]) bedoeld, maar het overig geraad, zooals von Richthofen terecht in zijn Wörterbuch aanteekent; er wordt mede aangewezen wat zoo even heette: »wede and alle thîn gôd." Ook hier staan *sket* en *wit* naast elkaar, en kunnen gelijkgesteld met *skettis* en *wittis*, een dertig regels vroeger.

En dit *wit* dan?

Von Richthofen geeft deze plaats aldus in zijn Wörterbuch: witfia(?) 'nu hald thu alsa wit and sketfia' E. 246, 5, vgl. das isl. vitafe (debitum omnibus notum). Vgl. wit.[3])

Nog moet aangehaald vs 39:

„Nu witnie ick thi bi da fia and bi tha feder erwe, bi tha witha and bi tha forth skecte, bi tha fia ther thu mitha ethe halst and welt behalda thet thu ne thantse thune fia mith nene falska te winnenda".

Witha wordt, voor zoover mij bekend, in het Altfries. Wörterb. niet gevonden. Omtrent *scecte* vraagt von Richthofen i. v. skeka (rauben): „Auch in 'bi tha witha, and bi tha forth skecte (oder: skette?)' E 245, 23, ist vielleicht skeka oder sketha zu suchen. (Zu der zweifelhaften form sketh halte ich das ags. skeađan (furari)."

De Haan Hettema vertaalt weer „klein vee", en het door hem gelezen forth-skette klakloos met „groot vee."

---

1) In E. 198, 39 door v. R. aangehaald, komt het woord „schet" niet voor.

2) Aldus in de vertaling in genoemde Bijlage. In zijn Idioticon Frisicum (1874) verklaart hij zonder verder betoog: proventus, opkomsten, vruchten, jong vee. Vgl. Bijdr. Ofr. Wdbk. bl. IX.

3) De Haan Hettema heeft ook hier in zijn vertaling „klein vee". In zijn Idioticon heb ik het woord niet gevonden.

Met een kleine wijziging wordt het woord, dat opheldering behoeft, duidelijk.

M. i. moet overal de *t* als *c* gelezen, en is *wiccis* de gen., *wicha* de dat., en *wic* de stam, met *fia* verbonden, van het meermalen voorkomende door Kern herkende *wicg* = paard. Ook in drothtenes vs 7, elemathiande vs 20, is de *t* als *c* te lezen.

Dan treft men nog een vorm van hetzelfde woord aan in dit eedsformulier; vs 60 leest men:

„fliande werthe thi thiů wick and alle thin wold sket."

Wick vereenigt de uitgever der Rechtsquellen en ook de Haan Hettema met *sket*. De eerste vraagt dan in zijn Wörterbuch onder wick (ort, vicus): „Ist in fliande (*etc.*) E. 246, 19 wiksket dem woldsket entgegengesetzt, und jenes durch hausvieh dieses durch waldvieh zu erklären?" De laatste vertaalt het met jongvee, maar in het Idioticon Frisicum vindt men: wicksket, *volatilia*, gevogelte. Zie woldsket, viervoetig gedierte, of wel: jong vee en oud vee" [1]).

Wick is echter de nom. = equus.

Bezwaar zou men kunnen vinden in de vraag of het waarschijnlijk is dat het paard afzonderlijk genoemd en zoo van het overige vee onderscheiden wordt. Bij een volk, liefhebbers van harddravers als nog de hedendaagsche Friezen, zal dit minder bevreemden. Ook komt meermalen de combinatie van paarden en vee voor: sket and hangstar to merkede fara, waar het Latijn „boves et equos" heeft.

En bovendien, evenals het kleed afzonderlijk wordt genoemd bij al het goed, zoo gaat ook het paard vooraf aan al het vee.

Uw lijf en uw leden [2]), uw paarden [3]) en uw vee, uw kleed en al uw goed: al dit maakt geen indruk van vreemde bijeenvoeging.

---

1) Met dit laatste geeft hij ook *woldsket* in zijn vertaling weer.

2) Vgl. daarmede: Also bruke y lives end ledena, W, 399, 14.

3) paard, collectief.

In vs 39 leze men dan: bi da fia and bi tha feder erwe, bi tha wicha and bi tha forth skette" immers skecte moet in *skette* verbeterd: dat. sing. van *sket*, evenals wicha van wich, terwijl forth dezelfde beteekenis heeft als in vs 49: *forth rede.*

Fia komt in 't Eemsger handschrift op alle plaatsen voor in den zin van geld, goed, bezitting, vermogen. Hier (evenals in vs 46) beduidt het dus ook „vermogen", en het volgende: bij 's vaders erve, en bij de paarden, en bij het verder vee; bij „bi tha fia" vs 41, wordt het voorgaande saamgevat: bij uw vermogen dat gij met den eed houdt en wilt houden. —

In 49 zal *wic-* en *sket-fia* [1]), *wic* als collect. opgevat, aanduiden: het vermogen in paarden en vee.

Ten slotte nog vs 60:

„fliande werthe thi thiů wick and alle thiu woldsket."

Eerst dient thiů en thiu in thin veranderd, welke wijziging vergeleken mag worden met: thanze voor thauze; daarmee vervalt von Richthofens opmerking omtrent het geslacht van sket: „Bedeutete 'thiu woldsket' E. 246, 20 das wald-vieh, so wäre sket als fem. erwiesen."

Wat is nu *woldsket*? De Haan Hettema's meening is reeds meegedeeld, eveneens die van von Richthofen. M. i. is geen dezer juist. Aan gewold sket, *wolvee* zal te denken zijn. Mnl.: gewold, adj., van „wol" gevormd, vgl. Verdam Mnl. Wb.

Als tusschenletter vindt men bij het besproken woord wicg (= equus): *ch*, *cc*, en in de eindklank *ck*, uit *cke.* Voor deze laatste naast de oorspronkelijke *cg* (wicg-e) kan vergeleken: ecke, naast egghe (zwaardsnede, partij); hrec(k)lin (uit hragil-) [2]).

cc vond ik voor oorspronkelijke *cg* niet, wel voor *ck*: clocce.

ch treft men in rech-scerd aan, naast regge, recg (Nfr.

1) Vgl. skette fia, W. 476, 30: 'Om faxfang so schil hi faen oen synre gara, ende suara so him siinre schette fia ti frome wirde, so hi onschieldich se', wat von Richthofen vertaalt: und schwöre dass ihm so seine rinder habe zu nutz werden möge, als er... M. i. is ook hier: „vermogen aan vee" bedoeld.

2) Vgl. brenck, swenc, sprinc, ganckt.

rè*ch*, spirans); maar ook in merch (=mark), hwellech, bech, littich; en machia, bûrchûth [1]).

Deze vormen bij wicge, ecge, e. a. kunnen schrijfwijzen zijn voor de gutturale media.

Of blijkt daaruit, naast dezelfde vormen voor gutturale tenuis, dat er bijna geen verschil in uitspraak dezer geminaten bestond? in casibus oorspronkelijk met -cgu-, -cku-?

Dat zij misschien in enkele woorden nog weifelde, in andere bepaald tenuis, of media (bv. in bregge) was?

En mag uit de *ch* voor *cg* en *ck*, de gevolgtrekking gemaakt dat beiden, als eindklank (en dan bij analogie ook midden in) in dezelfde spirans overgingen? Vgl. thans Van Helten § 132; daartegen § 135 i. f.; ook § 140: in de daar genoemde gevallen is m. i. inlautend de g niet altijd spirans: naast slagha-, slav-, (vgl. § 142.) toch: clagia, Westerl. kleye e. a. [2]). Vgl. ook de anlautende g; p. 115 i. i.

Dat naast deze gutturalis ook de (oorspronkelijk palatale, later geassibileerde) -dzi- (widzie) staat, vindt zijn weergade in het Ags: Cosijn, Altwestsächs. Gramm. I. 170. --- Vgl. ook het vermoeden van Van Helten p. 112 A. 1: g vóór i, î, j.

In vs 61 moet het woord *rira* een substantivum zijn. Misschien is het met Van Helten, Gramm. p. 19 voor een *nom. plur.* met de beteekenis van: »junge rinder" te houden; »vgl. das sagelterl. rîr, junges rind."

Zoo is dan al het vee opgesomd: de runderen, het jongvee, het wolvee, en de paarden, waaruit de belangrijke veestapel van den oudfrieschen boer toentertijde bestond.

Ook mag nog er uit afgeleid dat reeds toen, zooals nog, met *fia*, *vee*, bij voorkeur het rundvee werd aangeduid.

Ther mithe werthe thi this fia fliande and wiaka(*n*)de, alsa ri w*er*the thi thine hewa sa thi thet wede.

---

1) Vgl. nog Van Helten, Gramm. § 135, 129, en p. 111 i. f.

2) Vgl. ook § 149, A. 2.

De Haan Hettema drukt *riwithe* in zijn genoemde Bijlage [1]), en vertaalt: »alzoo slijten uwe bezittingen gelijk uw kleed." In het hs. staat echter duidelijk ri w'the. Von Richthofen heeft dit *ri* met een vraagteeken gesignaleerd; maar vergelijkt het met het Nieuwfriesche *riu*, Epkema 383. In de Zusätze citeert hij echter Grimm: 'das dunkele *rî* 246, 2 scheint für rîr zu stehn, weil 246, 21 *rîra* folgt, ich vergleiche das altn. rîr tenuis und Goth. riurs corruptibilis'.

Om den vorm en om het zinsverband kan het met rîra moeielijk samenhangen; met zekerheid durf ik niet zeggen, wat het beduidt, misschien is het als adjectief, in de eerste opvatting van den woordenaar, te nemen en met »los" te vertalen. Het On. *rîfr*, Ags. *rîf*, Eng. *rife*, beteekent overvloedig, abundans. In het Middelnederl. moet het verschillend verklaard: vrijgevig, ijverig, haastig, ten volle, Tijdschr. V, 35; Kiliaen teekent: »largus, copiosus, abundans" aan; dit is de oorspronkelijke beteekenis, »alles wat niet spaarzaam, maar uit de volle hand geschiedt. Doelt het op *geven*, dan is het niet anders dan *mild*, wordt van eenige andere handeling gezegd, dat men ze *rivelike* verrigt, dan wil dat zeggen: *met volle ruimte*, *onbekrompen*, *fiks*, *zonder schroom of aarzelen*, *fluks*." Lekensp. Gloss. (vgl. ook Verdam, i. v. gerive).

Deze overdrachtelijke beteekenis zal toch niet de oudste zijn, wel de zinnelijke van *ruim*, *los*.

In het Friesch nu viel de *w* als eindklinker, volgende op een langen klank, af, na eerst gevocaliseerd te zijn; vgl. *blî*, en Van Helten Gramm. § 89 B. — Nomina Geographica Neerl. II, 158.

De *w* staat voor ouder *v*, vgl. Van Helten, Gramm. p. 87, die dit slechts voor schrijfwijze schijnt te houden, niet voor verschil in klank; beslissen durf ik niet, in het Westerlauwesch echter moet zij wezenlijk in *w* zijn overgegaan, vgl. Bijdr. Ofr.

1) In de uitgave der O.F.W. ed. Fr. Gen. (1846) I, 252 heeft hij *werthe*, maar zonder *ri*.

Woordenboek 58. — Het M.- en Nfr. adj. en adv. *rjŭ* is uit (riu < rĭu(w) <) rîuw(e) ontstaan, vgl. a. Bijdr. 17.

De zin zal dan zijn: Los worde di dyn have als dyn kleed: arm moogt gij worden, wegteren moogt ge, ...

Een enkel woord over *weuthar* vs. 38; dat niet met van Richthofen als *weuthar* moet gelezen, en verklaard met: 'lautet der singul. weuth? gehört das wort zu wia (weihen)?' maar met de Haan Hettema als wenthar, [1]) waaraan hij echter minder juist de beteekenis van daden in zijn vertaling, van actiones, handelingen, in zijn Idioticon toekent.

De uitgang bij masculina is in E. regelmatig *ar*; de sing, is *wenth*, met *th* voor *d*, waaromtrent Van Helten, a. w. § 124, p. 99. Wat men onder »wenthar" verstaan moet, kan blijken uit de Latijnsche vertaling (XIIe/XIIIe eeuw) bij de exceptiën op de 17e kest. Hoewel 'wend hier uitzondering, afwijking, »keer" beduidt, zoo spreekt het Latijn van *causa*, en de nederduitsche tekst van *sache*; dit is in de fiaeth de gewenschte beteekenis. Ook deze heeft het woord in: »thetma gerne fregie allera godera wenda"; en in: »god scop thene eresta meneska fon achta wenden", vgl. Altfries. Wörterbuch.

Na het aanbrengen der verbeteringen, in de volgende noten aangegeven, kan de fia-êth aldus vertaald.

Geld-eed.

Dan helpe di God en zijn heilige moeder Sinte Maria; dan helpe di God en Sint Michaël, en alle Gods engelen; dan helpe di God en Sint Johannes Baptist, Gods dooper, en alle aartsvaders, en alle profeten Gods; dan helpe di God en Sint Petrus, en Sint Johannes, en al de twaalf apostelen en de vier evangelisten, dat zij [2]) di dan wijzen mogen tot de rechterhand

1) Vgl. nog Van Helten, a. w. p. 100: wenthar (f. wendar). Nach R. soll hier in der hs. deutlich weuthar stehen; er übersicht aber, dass in E² die zeichen für *n* u. *u* sich manchmal zum verwechseln ähnlich sind.

2) hio, nom. plur. vgl. Van Helten, a. w. p. 189.

onzes Heeren [1]) in den dag des oordeels, indien du dijnen eed al recht zwerest, en niet gemeen! Dan helpe di God en Sint Stephanus, de eerste martelaar, en alle Gods martelaren; dan helpe di God en de trouwe Sint Nycolaas, en alle Gods bisschoppen; dan helpe di God en Sint Catharina en alle Gods maagden, en al zijne heiligen, die zijn in het hemelrijk en op het aardrijk, dat du dijnen eed al recht zwerest, en niet gemeen!

Dat di God dan hou en dan helpende [2]) zij!

Dan mogest du gebruiken dijn lijf en al dijne leden [3]), dan bruikest du dijn paard en al dijn vee, dan bruikest du dijn kleed en al dijn goed!

Ik bezweer [4]) di bij het eerste kleed, dat men di aantrok toen du ter wereld [5]) kwamest: dat is het eerste kleed; en (bij) het laatste, dat du hebben zulst in den dag des oordeels voor het aangezicht des almachtigen [6]) Gods, — en het alsdan di zoo helpe voor God onzen Heer, en du dat na doemsdag zoo dragest als door de wereld [7]), toen di de gevaders ter kerke droegen, en di de priester »crisma" en »kerstende" en den heiligen doop toediende; — en bij de (kaars)lichten [8]), die hij [9]) in

1) drothtenes, te lezen drochtenes.

2) hepande, l. helpande.

3) Vgl. also bruke y lives and ledena W. 399, 14.

4) witßie, l. witnie, vgl. vs. 89. Vgl. ohd. wizinôn, vexare.

5) rauld, l. ruald, wrald, westerlauwesch, vgl. van Helten p. 73 i. f.

6) elemathiande, l. elemachiande (= elemachtiande,) part. praes. »eines denominativs zu macht, näml. machtia nach der IIter schw. conj.; vgl. ahd. unmachtên, languescere, und Beitr. XIV, 275.

7) raůld, l. ruald.

8) Bij lichera plaatst Richthofen in zijn Wörterbuch een vraagteeken; de Haan Hettema vertaalt het zoowel in de genoemde Bijlage, als in het Idioticon met lichten, lumina, candelae.

Na den doop, en de zalving met »chrisma" geeft de priester den gedoopte, den neophiet, »vel Patrino candelam accensam, dicens: Accipe lampadem ardentem, et irreprehensibilis custodi Baptismum tuum: serva Dei mandata, ut cum Dominus venerit ad nuptias, possis occurrere ei unâ cum omnibus Sanctibus in aulâ coelesti, habeásque vitam aeternam, et vivas in saecula saeculorum (vgl. Ordo baptismi parvulorum, in het Rituale Romanum, Daventriae 1841).

(Zie vervolg van noot 8, en noot 9 op de volgende bladzijde.)

dijne hand zette, toen di de gevaders ten vonte droegen, en di de priester den duivel benam en onzen Heere [1]) opdroeg; zoo du komest voor Gods oogen [2]), en du dan niet hebbest te geven, noch goud noch zilver, behalven dijn arme ziele; dat zij den duivel dan ontga, en onzen Heere dan ten deel worde, indien du dijn eed al recht zwerest en niet gemeen.

Nu bezweer ik di bij het heilige laatste gebed voor den stervende, [3]) en bij alle heilige schriften, dat di het heilige laatste gebed en de heilige schriften dan te genade worden in den dag des oordeels voor den almachtigen [4]) God; bij het heilige Corpus Domini, bij het eigen lichaam Gods; bij het heilige oliesel [5]); nu mogest du dan hebben het oliesel [6]) en de laatste bediening [7]),

---

Aan den doop ging vooraf de exorcismus: ter exsufflit (sacerdos) leniter in faciem infantis, et dicat semel: Exi ab eo (ea) immunde spiritus, et da locum Spiritui Sancto Paraclito; dan werd de doopeling opgedragen aan God.

Nu volgde nog vóor den doop de oliing, er na de zalving met „crisma" in summitate capitis in modum crucis." Wat met „cristende" bedoeld is, weet ik niet. Is het de geloofsbelijdenis, die onmiddellijk den doop voorafging en op de oliing volgde? De volgorde der ceremoniën is in dit eedsformulier verwisseld, en maakt dus geen bezwaar; en indien wel, dan zou het „crisma" de oliing bovengenoemd moeten zijn, waarmede de (sacerdos) infantem ungit in pectore et inter scapulas, in modum crucis.

Deze oliing wordt echter bij mijn weten geen „crisma"-zalving genoemd; vgl. ook *Binterim*, Denkwürdigkeiten der Christ. Catholischen Kirche, I, 97, (100), vooral 151, vv. (crisma).

Lichera voor lichtera, vgl. Van Helten § 119*a*: lichmissa.

9) Eig. pron. demonstr.

1) drothene, l. drochene (= drochtene, vgl. Van Helten, p. 90, § 119*a*.)

2) achinum, l achnum?

3) Von Richthofen: vrleste = erlöste. „Richtiger wäre es wol hier verwantschaft mit dem mnl. und mnd. *lesen* beten und dem an. fem. i-st. *lest* (nach Jonsson = 'noget af religiöst Indhold, som laeses, f. Ex. over en syg') anzunehmen, somit das nomen (mascul.) als ein mit dem suff. - *to* - oder - *tu* - gebildetes deverbativ aufzufassen, für welches demnach eine bedeuting 'gebete für einen sterbenden oder verstorbenen' anzusetzen wäre (vgl. wegen des praef. *ūr* über, für, das mnd. *lesen over* beten für." Van Helten, Beitr. XIV, 260.

4) elle ma thtiande, l. elle machtiande, vgl. noot 6, vorige bladz.

5) olieue, l. oliene, verbaal subst. fem., van Helten p. 234.

6) olie e, l. oliene.

7) De Haan Hettema in zijn Idioticon: *ombecht*, recommendatio animae, aanbeveling der ziel, *ambacht*, mis.

en al deze zaken, die ik di te voren genoemd heb; indien du tot deze woorden niet leugenachtig zijst [1]).

Nu bezweer ik di bij het vermogen, en bij het vaders erve, bij de paarden en bij het verdere vee, bij het (geheele) vermogen, dat du met den eed behoudest en wilst behouden, dat du niet denkest dijn [2]) vermogen met [geen] valschheid [3]) te winnen; dan wordest du beroofd van dijn leven, en van al dijn leden, en van al dijn haven, en van dijn vijf zinnen: van den smaak, reuk, van het gevoel, gehoor, en van het gezicht; ook worde di dit vermogen vliedend en (van di) wijkend; zoo los worde di dijn have als di dit kleed, dat du met deze woorden besprekest; indien du het met valschheid denkest te winnen. —

Nu behoudest du dan het vermogen aan paarden en vee, en al dijn verder geraad, indien du dijn eed al recht zwerest, en niet gemeen.

Nu bezweer ik di boven van dijn hoofd (af) al tot de kleine teen, hetzij aan [4]) vel, hetzij aan vleesch, hetzij aan aderen, hetzij aan zenuwen, hetzij aan 't hart, hetzij aan den lever, hetzij aan leden, hetzij aan gewrichten [5]) hetzij aan het mindere,

---

1) liacze, l. liatze. Vgl. van Helten, P. & B. Beitr. XIV, 262: Die 2. s. pr. opt. thů liatze..... kann nicht zu liaga lügen gehören; spirantisches *g* wird nie assibiliert. Ueberhaupt aber hat die form liatze dieses auffällige, dass, während ihr *ia* unbedingt auf das frühere fehlen eines umlautenden factors hinweist, das *tz*, wenigstens wenn es als das zeichen für assibiliertes *k* oder *g* gelten müsste, nur aus der früheren anwesenheit eines *i*, *ī* oder *j* in der folgesibbe zu erklären wäre. Dieser umstand führt notwendig zur schlussfolgerung, dass mit *tz* hier etwas anderes wie gedachter laut gemeint ist. Und wirklich berechtigt uns die übliche schreibung *z* für *ts*.., in liatze ein ähnliches *z* zu vermuten und für den ganzen lautcomplex eine aussprache *liatse* oder *liatzé* anzuerkennen. In einer form mit letzterer aussprache aber die verbinding eines adject. liat (= got. liuts) und der 2. s. pr. opt. zu wesa, nämlich sê, widerzuerkennen, erfordert gewiss keinen sonderlingen scharfsinn. Das *t* in liatze beruht auf etymologische schreibung, wie das *t* in thetze, aus thet und se.....

2) thůne, l. th(i)nne.

3) Von Richthofen heeft in zijn Woordenboek deze plaats opgenomen onder: falsk (verfälschung, faschmünzerei)!

4) = Wat betreft.

5) lithalet, vgl. ohd. lidigilâz.

hetzij aan het meerdere, dat du geheel dijn lichaam [1]) mogest bewaren tusschen hiel en hoofdhuid [2]), van rondwarende ziekten [3]), van »fretma", van builziekten, en van »briasechtum," en van de leede vallende ziekte [4]), dat du dijn eed al recht zwerest en niet gemeen.

Vervloekt en vermaledijd worden di alle dijn botten en al dijn ledematen; vliedend worden di dijn paarden, en al dijn gewold vee; dan worde di het jongvee vliedend, zoo het kleed op uw lichaam; en dat er van dijn lijf geen erve spruite.

Dat du niet hebben mogest dijns echtgenooten goed gestolen noch verheeld, het zijne niet verkleind [5]), het dijne niet ver-

1) litona, l. licoma, Van Helten, Gramm. bl. 129.

2) swarde, vgl. „sa hwersama ena monne top heres of stat, thet ther folgath her and swarde", waar swarde dezelfde beteekenis heeft als Nhd. „schwarte, nur von den dicken behaarten haut des thierfleisches."

3) Ongetwijfeld zijn met „farendum, fretma, beijllum, briasechtum", ziekten bedoeld, die den eedzweerder als meineedige kenbaar moesten maken. M i. kan „fretma" dan niet als „Beinfrass" opgevat (Van Helten, Gramm. bl. 150).

Volgens von Richthofen zal „farendum" beteekenen: eine krankheit, ein fahrendes, herumziehendes übel", men herinnere zich dat de pest meermalen als rondgaande, slaande verdelger wordt voorgesteld; de Haan Hettema nam in zijne vertaling „tooverij" op, in zijn Idioticon: pest.

fretma leidt von Richthofen af „vielleicht von einem in den fries. quellen nicht vorkommenden freta (fressen) dem ags. fretan, ohd. frezan, gebildet, wie brekma, setma, von breka, setta. Is er kankerziekte, of lepra mee gemeend? De Haan Hettema houdt het in 1841 voor „bezoekingen, in '74 voor: verzweering.

beyllum, zijn builziekten, waarmede pokken, en soortgelijke kunnen bedoeld zijn; vgl. ohd. bulla blätter.

Wat zijn nu briasechtum?

bria kan „wenkbrauw" beteekenen; vgl. brîe-, Van Helten Gramm. p. 17 if. — Wenkbrauwziekten vallen in het oog, ongetwijfeld. Is het Seborrhoë Capillitii? de korstende uitslag der huidvetklieren? Of is het Leontiasis, een dikwijls zich vertakkende uitwas aan wenkbrauw en voorhoofd? M.E. medicijn-boeken kunnen misschien hier opheldering geven. — Of zou dan von Richthofen gelijk krijgen met zijn 'breinsechtum, hirn-sucht, gehirnkrankheit', 't welk hij echter met een vraagteeken in zijn Wörterbuch opneemt; of de Haan Hettema, die in zijn vertaling van „koudvuur", en in zijn Idioticon van borstziekten spreekt?

4) „Das vallende vbil", Diefenbach i.v. epilepsia. — fonra lerha, Kern leest: fonta letha, Taalk. Bijdr. II. 174.

5) 'Neben dem im Wörterbuche i.v. wera, wehren erwähnten, von von Richthofen nicht verstandenen, von Kern aber richtig als zu *werda depravare, ohd. war-

groot: dat di God dan helpe en al zijne heiligen dat (du) dijn eed al recht zwerest en niet gemeen! —

Wie moeten zweren.

Den geldeed hebben de vrouwen te zweren [1]) en daarenboven acht reliquie-eden; waar men haar aantijgt van goedverduistering, als zij [2]) echten stoel (ehesitz) uitgaan, en dat zal wezen bij acht mark het minste [3]).

Ook heeft men [4]) hem te zweren om al de verlammigen, die op het $^1/_3$ weergeld [5]) komen, en daarenboven [6]) negen reliquie-eeden; komt [7]) de boete op een half [8]) weergeld, zoo zijn het 12 reliquie-eeden bij den geld-eed; komt [9]) ook de boete op tweederde weergeld, zoo zijn het achttien reliquie-eeden bij den geld-eed.

Den schilling [10]) wint men met een eed; en den vierding [11]) ontrecht men met (een) eed in alle daad [12]) zonder de keur [13]);

---

tan, wertan, ags. werdan, gehörig aufgefassten part. praet. (e)wert begegnet manchmal eine form (e)wart. Diese tatsache ermöglicht die erklarung der Stelle im 'Fiaêth': thet thu nebbe thînis bedda (conjugis) gôd stelen ne urhelen, sinne wart, thiu ne gret, wo, statt des vom herausgeber abgedruckten unsinnigen 'sinne..... gret', nach der hs. sîn ne wart, thîn ne grêt, zu lesen, und der satz als 'das seinige (des verstorbenen ehegatten besitzung) nicht geschmälert, das deinige nicht (zum nachteil des seinigen) vergrössert' zu deuten ist:' van Helten Beitr. XIV, 275.

1) swerenena, l. swerene.

2) In hs. Amsg. I. staat dit slotgedeelte eveneens, en voor ma oftne heeft dit: hia aftne, lees aldus in den tekst.

3) lereste, ags. lǣrest; vgl. ook van Helten, Gramm. bl. 22. regel 6 v. b.

4) achina, l. achma.

5) lif, leven, losprijs voor het leven.

6) ther l. ther to. 7) kempch l. kempth.

8) hals, l. half.

9) kempch l. kempth.

10) Is dit de schelling, waarvan er 16 op een „lioed-, of grate-mark" gaan? vgl. het Wörterb. i.v. merk.

11) De nederduitsche vierding is het $^1/_4$ eener mark; is de hier bedoelde vierding = reilmerk in Riustringen, = $^1/_4$ lioedmerk. = 4 schellingen? Voor fiarteng = fiardung, vgl. van Helten Gramm. § 122 δ.

12) Eig. alle duande, *dat. sing.* van 't Gerund. vgl. van Helten, Gramm. bl. 241.

13) Of zooals De Haan Hettema vertaalt: in alle handelingen, uitgezonderd in de keur.

want de gekozen kest [1]) (= keur) wijzigt al de landrechten [2]).

Vmbeide.

»(Unbeide) umbeide (ohne verzug): H. 48, 16". Aldus Von Richthofen in zijn Altfries. Wörterbuch. De Haan Hettema is van een andere meening: 'umbeide, inturbatus, onbehinderd, niet gehinderd', glosseert hij in het Idioticon.

M. i. past geen dezer beteekenissen in verband met de parallelle teksten, en moeielijk zijn ze de een, zoowel als de ander aan een vorm 'vmbeide' toetekennen.

Het geheel luidt:

> sa hi (de Fries, die door den Noorman buitenslands is gevoerd) wither ina thet lond cume, sa farere ina sin ein god and uppa sin ethel, uter liudscelde and frana bonna, rum and vmbeide; huasat him bipent and binert, sa ach hi (die dit doet) tha liudum ti fellane tian merk.

De Eemsger tekst leest voor de betrokken woorden: 'rum scel him wesa and vnbretse', en de Westerlauwesche, naar den Ouden Druk: fry scil wessa dat siin bi aesga dome, ende onbritsen [3]).

Ik laat voor 't oogenblik in het midden of onbritsen op »lond en ethel", evenals rum, terugslaat, en onverbroken, niet verdeeld, in zijn geheel, beteekent; dan of het met de genoemde woordenboekmakers op den thuis gekomen Fries slaat, en »zonder boete", beduidt; in ieder geval is »zonder talmen" niet het woord; »ongehinderd" komt in het laatste geval er althans dichter bij.

En zoo moet ook in H. de zin luiden. Hetzij dat een afschrijver van het handschrift, hetzij de uitgevers verkeerd gelezen hebben, m. i. is er weinig bezwaar om 'umbeide' in umbritse te verbeteren, welk woord geeischt wordt. In hss. kan

1) Gekozen kest tegenover de XVII kesten?

2) XVII Kesten en XXIV Landriochten na de XIe eeuw altijd samen genoemd.

3) Het oudere hs. Ius Municipale Frisonum heeft: 'rum schel wessa dat zyn, bi aesga dome ende bi lioeda landriochta, ende oenbretzen?

de t met volgende ſ voor d worden aangezien, tusschen de r en e is het verschil niet heel groot; bij ietwat mindere helderheid van inkt en perkament kunnen ook deze licht worden verwisseld (umbritſe en umbeide).

Zwolle, Juli 1890. F. BUITENRUST HETTEMA.

IN DE BOONEN.

Het opstel van Dr. Kalff over »In de boonen zijn" (hierboven, blz. 263—268) was reeds afgedrukt, toen ik toevallig eene plaats vond, die met genoemde spreekwijze wellicht in verband staat. In een omstreeks 1500 in Friesland berijmd verhaal van de overwinning der Schieringers op de Groningers, die door de Vetkoopers te hulp waren geroepen, leest men:

Hessel Hoerna quam starck inryden;
Bocka Ennes ghinck in die bonen glyden.
Hessel Hoerna heft hem daer belopen;
Daer most hy dat Groningher verbont becopen [1]).

Van een veld met boonen is in 't voorafgaande of volgende geen sprake (ofschoon *daer*, ik erken het, op eene reeds genoemde plaats schijnt terug te wijzen). Kan de bedoeling dus ook zijn: B. E. geraakte in de war, verloor (door den plotselingen aanval) het hoofd? In dit stuk, dat, hoe onbeholpen van uitdrukking soms ook, in sommige oude epische formules aan de Middeleeuwsche beschrijvingen van gevechten, en ook aan het Middeleeuwsche volkslied herinnert, zou zulk eene spreekwoordelijke zegswijze, waarin de overwonnen vijand bespot wordt, niet misplaatst zijn. Het zou nagenoeg het omgekeerde zijn van het boven, blz. 265, aangehaalde: *gaet ut de boonen* [2]), d. i. kom tot u zelf (?). Hoewel de plaats niet overduidelijk is en misschien ook eene andere opvatting toelaat, meende ik toch, vooral ook om haren ouderdom, ze niet te moeten achterhouden.

Leiden, September 1890. J. W. MULLER.

1) Van Vloten, Ned. Geschiedz. I, 155.

2) Verg. hd. *nun gang mir aus den bohnen* (bij Kalff, Lied in de ME. 354). *Glijden* werd voorheen meer dan thans gebezigd in den zin van: gaan, (zie Ned. Wdb. V, 70 en 73). Verg. ook het boven, blz. 265, aangehaalde: il a passé par un champ de fèves en fleurs.

,50

